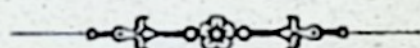
DANSKEREN.

TIDSSKRIFT FOR LAND OG BY.

UDGIVET AF

FR. NYGÅRD OG L. SCHRØDER.

IV. BIND.

APRIL 1890 — OKTOBER 1890.

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI I KOLDING VED H. P. WARBERG.

1890.

INDHOLD.

Nye Bøger, hvorpå Opmærksomheden er henledt i Tidsskriftet:

P. A. Schleisner: Til belysning af dagshistorien efter Frederik den syvendes død (H. Nutzhorn, Side 126). *H. L. Sørensen*: Kortfattet Lærebog i Dyrerigets Naturhistorie (E. Begtrup, Side 127). *Olaf Holm*: Det norske folk, et fysiologisk forsøg (Fr. Nygaard, Side 129). Apostlen Peders Stilling i Apostelkredsen (S. Constantin-Hansen, Side 130). *N. Landmark*: Det norske missionsselskab, dets oprindelse og historiske udvikling, dets arbejdsmarker og dets arbejdere (H. Nutzhorn, Side 191). Fortegnelse over *C. A. Reitzels* Forlags- og Kommissionsskrifter (Poul Bjerge, Side 200). *S. Constantin-Hansen*: Om ordet og livet (Fr. Jungersen, Side 236). *O. Vaupell*: Kampen for Sønderjylland (H. Nutzhorn, Side 312). *N. L. Høyberg*: Letfattelig dansk sprog- og stillære (samme, Side 313). *Cecilia Holmberg*, f. Bååth: Frihetens sångarät i Sverige på 1840-tallet (L. Schrøder, Side 314). *Edmondo de Amicis*: Holland (Poul Bjerge, Side 316). *I. L. Qvisling*: Om Aanderne eller Englene; *Fr. Delitzsch*: Ere Jøderne Guds udvalgte Folk; *Fr. Lütken*: Hellige Opmuntringer (S. Constantin-Hansen, S. 377.)

Grundtvig og Goethe.

Bidrag til oplysning om Grundtvigs læreår.

Af *L. Schrøder.*

I.

Da Grundtvig i en alder af hen ved 80 år i sit hjem på Gl. Kongevej sluttede sine kirkehistoriske foredrag med at opfriske nogle af sine egne minder, berørte han ganske kort, hvad han havde lært af sit sødskendebarn Henrik Steffens. Iblandt det mærkværdige, han havde hørt af ham 1803, var da også den ytring, at »vilde man vide, hvad poesi var, da skulde man bare læse Shakspeare og Goethe, hvem *jeg aldrig havde hørt nævne.*«

Dette sidste, at Grundtvig kunde være bleven student og nå til tærskelen af den theologiske embedseksamen, uden at have hørt Shakspeare og Goethe nævne, har en yngre kirkehistoriker fundet »aldeles utroligt«, og idet han betragtede det som givet, at den gamle mand måtte have husket fejl med hensyn til dette, sluttede han, at Grundtvig også kunde have husket fejl i andre ting; derfor skulde man i det hele benytte de i »Kirkespejl« givne oplysninger med stor varsomhed.[1])

Det er åbenbart ikke en ligegyldig sag, om man har lov til at tage den *gamle* Grundtvigs fortælling om, hvad

---

[1]) L. Koch; Den danske kirkes historie i årene 1801—17, s. 232, anm. — Kirkespejl, 2. udg., s. 323.

han har oplevet, for pålidelig eller ikke. Og det er afgörende med hensyn til den betydning, man tör tillægge Henrik Steffens' optræden i Kjøbenhavn, om han virkelig har brudt vej for, at mennesker som Grundtvig blev opmærksomme på Shakspeares og Goethes höje rang som digtere. Derfor skal det her undersøges, om hin meddelse er »aldeles utrolig«, eller om det ikke snarere hænger sammen med en mindre rigtig opfattelse af hin tid i det hele, at det kan blive gjort gældende.

Først skal det da oplyses, at Grundtvig i en alder af 55 år har sagt omtrent det samme, som man læser i »Kirkespejl«. Da han nemlig 1838 holdt sine mærkelige forelæsninger på Borchs kollegium over de sidste 50 års begivenheder, udtalte han, at han *slet ikke kendte* Shakspeare og Cervantes, Goethe, Tieck og Novalis, för Steffens 1803 fremhævede deres betydning i »den forelæsning over Goethe, han ej en gang skrev, og da mindre lod trykke«.[1])

Hvad der ved to samstemmende vidnesbyrd må antages at være bevist, er også af andre grunde rimeligt. Der er en overordentlig stor forskel imellem den opfattelse af Goethe, der har hersket i den danske læseverden *i det hele* för og efter den tid, da Steffens havde vakt opmærksomheden for hans betydning. Og Grundtvigs *særegne* forhold har gjort, at han kunde være mere uvidende om Goethe end adskillige af hans jævnaldrende. Det er

---

[1]) Mandsminde, s. 275. Der er meddelt mig et vidnesbyrd om, hvordan Grundtvig som olding havde en ualmindelig stærk hukommelse. Da C. E. Secher til slutningsheftet af N. M. Petersens literaturhistorie, der udkom 1864, havde udarbejdet en fortegnelse over anonyme og pseudonyme skrifter fra tiden för 1801, bragte han et eksemplar deraf til Grundtvig, med hvem han ikke för havde talt. Til hans store forundring begyndte Grundtvig da en samtale om familien Secher og viste et nöje kendskab til dens historie, skönt det ikke vides, at han nogen tid har stået i et særligt forhold til den. Det var minder fra de unge år, der vågnede hos ham, da han i sit hus så en mand af navnet Secher.

værd at se lidt nærmere på begge disse forhold. Man kan derved få en god historisk baggrund for undersøgelsen af Grundtvigs stilling til Goethe.

Forskellen i den danske læseverdens forhold til Goethe i slutningen af forrige og noget hen i dette hundredår kan oplyses ved en sammenligning imellem den måde, hvorpå *Balle* og *Martensen* har stillet sig over for to af hans ypperste digterværker. Disse to mænd har begge været navnkundige lærere i universitetets theologiske fakultet, de har begge beklædt Sjællands bispestol med ære, og de har, hver i sin tid, stået i et nöje forhold til samfundets mest indflydelsesrige personligheder. Balle var noget ældre end Goethe; men der var ikke större forskel i deres alder, end at den ene som ung videnskabsmand kunde søge en videre uddannelse ved universitetet i Leipzig, medens den anden som ung student gjorde sig bekendt med »Auerbachs kælder« og andre mærkværdigheder i den stad, der gjaldt for at være Tysklands Paris; det vides dog ikke, at de har truffet hinanden. Martensen kom først til Tyskland efter Goethes død, men færdedes da meget blandt mennesker, der havde stået i forhold til ham. Balle blev *nødt* til at læse »Werther« og til at ytre sin mening om den. Martensen var fra sin tidlige ungdom bekendt med »Faust« og har åbenbart haft stor glæde af at dvæle ved denne digtning.

Det var i året 1776, at en kjøbenhavnsk boghandler bekendtgjorde, at han agtede at udgive en dansk oversættelse af »den unge Werthers lidelser«. Dette vakte uro, særligt vel hos Ove Høegh Guldberg, arveprins Frederiks höjtbetroede rådgiver. Arveprinsen skrev til kancelliet (9. septbr.) og kancelliet til det theologiske fakultet (12. septbr.). Dette bestod af professorerne Holm, Balle og Janson. De søgte at få fat i et eksemplar af Goethes roman. I de tre første boglader, hvor de forhørte sig om den, var den udsolgt; i den fjærde fik de bogen. Efter

få dages forløb indgav de deres betænkning (16. septbr.)[1]); kancelliet gjorde så indberetning til kongen (19. septbr.) og beordrede politiet til at standse den videre trykning af oversættelsen. Det tör vel antages, at det er Balle, der har affattet den skrivelse, som voldte dette siden så hårdt bedömte forbud.

Der er særdeles meget i romanen om Werther, der er udpeget som anstødeligt, og dertil hører da også en hel del af det, som er det mest ejendommelige i bogen.

»Hvorfor bryder *geniets* ström så sjældent frem, hvorfor bruser dens bølger så sjældent og ryster eders forbavsede sjæle? På begge bredder bór de sindige mennesker, og deres lysthuse, tulipanbede og køkkenhaver vilde gå til grunde derved, og derfor forstår de i tide ved dæmninger og kanalledninger at værge sig imod den truende fare.«

»Hvorfor skal I altid ved at tale om en sag straks sige: det er dumt, det er klogt, det er godt, det er ondt? Hvad betyder da alt det? — Jeg har mere end en gang været drukken; mine lidenskaber har ikke været langt fra vanvid; men ingen af delene fortryder jeg; ti jeg har efter mit ringe forhold lært at forstå, hvorledes man altid har måttet kalde *alle ualmindelige mennesker*, som udrettede noget storartet, noget umuligt, for drukne og vanvittige.«

Disse to stykker er iblandt dem, der har forarget Balle og hans embedsbrødre, ligesom udtrykket »*pedantiske, blodløse love*« og den hårde dom over præstekonen, der havde fældet nogle gamle nøddetræer, som Werther havde haft sin glæde af, og som beboerne i sognet elskede: »Det er hende, den ny præsts kone, et magert, sygeligt væsen, som har megen grund til ikke at bryde sig om verden; ti ingen bryder sig om hende. Hun er en nar-

---

[1]) Den er første gang fuldstændig trykt i kirkehistoriske samlinger, andet bind, s. 130—142.

agtig kvinde, der giver sig af med at være lærd, blander sig i undersøgelser om kanon, arbejder meget for *den moralsk-kritiske reformation af kristendommen* og trækker på skuldrene over Lavaters sværmerier; hun har et aldeles nedbrudt helbred og derfor ingen glæde på Guds grönne jord. Sådan en skabning var alene i stand til at omhugge mine nøddetræer«.[1])

Det er den spidsborgerlige tankegang, — de stive samfundsformer, — den pedantiske lærdom, der trådte frem i tidens theologi, det er alle disse ting, Goethe lader Werther rase imod, men på en sådan måde, at han bestandig går over stregen til den anden side. Han kræver en ubetinget ret for genierne. Lad dem bære sig ad, som om de var fulde og gale — man skal finde sig i det. Genierne kan nu en gang ikke måles med den almindelige alen. Men »var der noget, det 18de århundrede havde bekæmpet, så var det geniet efter vore dages begreb. Det 18de århundrede, der anpriste fliden, slidet, det ærlige arbejde, der satte det lovbundne og regelfaste i höjsædet, men skyede det mysteriøse og latterliggjorde dets udbrud i ha-stemte toner, trak spidsborgerlig-fornemt på skuldrene, når man nævnte det genialske«.[2])

En theolog som Lavater har dog öje for, at det er hjærtelivet, som det kommer an på. Men de toneangivende theologiske professorer — J. D. Michaelis, J. S. Semler og Kennicott nævnes i bogen — med deres smålige kritik af de bibelske bøger og af teksten i dem og med deres moralske anvendelse af bibelens indhold, — de ligner den brystsyge præstekone, der ikke har nogen glæde af livet og hensynsløst ødelægger, hvad der har skaffet slægter af mennesker husvalelse og endnu har magten dertil.

Når vi i vore dage læser en bog som Werther, da

---

[1]) Ved gengivelsen af disse steder er P. Ströms ny oversættelse benyttet. Den er udkommen i samlingen »*Dansk folkebibliothek*«.

[2]) Schwanenflügel: Ingemanns liv og digtning. S. 7.

vil vi blandt andet spörge, om der ikke i de herskende samfundsforhold var noget, som kunde undskylde, at indsigelsen imod dem kom til at gå for vidt. Vi vil stille bogen sammen med Rousseaus opråb: »Lad os vende tilbage til naturen!« Men vi vil også mindes de anklager imod tiden, der kom til orde hos fromme lutherske kristne som Johan Georg Hamann og Matthias Claudius. Endelig vil vi måske dvæle ved mindet om den sammenhæng, der er imellem lovprisningen over naturen i modsætning til kulturen og en begivenhed som bonde-frigörelsen i Danmark.

Balle var undskyldt, når han ikke kunde se Werther i belysning af de historiske forhold således som vi. Men vi kan ikke frikende ham for at stille sig selv i *deres* kreds, som Goethe lader Werther rase imod, når han kalder læsningen af bogen en »kedsommelig tidsspilde«, ja »modbydelig og aldeles unyttig« for alle dem, der kunde give sig af med den uden skade for deres religion og gode sæder. Og når han har været med at udpege stedet om præstekonen som anstødeligt, da røber det en större samstemning med bibelkritikerne og de moraliserende prædikanter, end de fortjæner.

Matthias Claudius havde en ganske anden opfattelse af Werther, og selv da han blev ængstelig ved rygterne om, at bogen havde givet anledning til selvmord, så at der kunde være grund til at råbe »allarm« som ved en ildebrand, indklædte han sin skildring af den farlige bog i et billede, der vidnede om virkelig forståelse: »Det sér nok godt ud, når et höjt tårn står i lys lue; men det er dog en stor ulykke. I en beskrivelse kan man, for at behage öjet, lade det komme i brand lidt efter lidt og så styrte sammen med et skrækkeligt brag, det ser godt ud og skader ikke. Men når det, som sagt, virkelig brænder, eller et andet tårn kunde komme i brand ved beskrivelsen, sapperment! da må man med kone og börn bære vand og på ethvert andet tårn sætte en tårn-

vægter, der piber hver time, og gör allarm ved den ringeste røg.«[1])

Dersom vore theologer havde begrundet deres advarsel imod oversættelsen alene ved henvisning til, at »Wertherfeberen« i Tyskland tit havde ført til en dødelig udgang, da kunde man endda have betænkeligheder ved forsøget på at rejse en kinesisk mur imod et åndeligt røre. Men nu gjorde de gældende, at dens indhold var *uterligt og bespotteligt*, at det undergravede lydigheden mod love og øvrighed. Den »smukke stil« og det »blomstrende foredrag« gjorde bogen desto farligere »for uskyldige og ej vel grundede mennesker«, og derfor skulde trykningen af oversættelsen standses.

Hvor *Martensen* i sit hovedværk »den kristelige etik« skal fremstille syndens tre hovedformer, hovmod, sanselighed og gerrighed, oplyser han den sidste ved Molières »den gerrige« og overgangen imellem de to første ved »de to uforgængelige skikkelser, der ligesom Prometheus hører til dem, der selv trænge sig ind i virkeligheden: Faust og Don Juan. Faust begynder i en falsk åndelighed, i erkendelsens hovmod, i selvopløftelse over menneskehedens grænser, og herfra synker han ned til sanselig forelskelse, lyst og lidenskab; Don Juan begynder i sanselig lyst og lidenskab, og derfra drives han med indre nødvendighed ind i åndeverdenen, hvor han i frækhed udæsker den gengældende retfærdighed imod sig.«[2]) Hvilken forskel er der ikke imellem Balles sædelære, som vi kender den fra det sjætte kapitel i hans »lærebog«: om pligterne, og Martensens etik? Hvad vilde Balle have sagt, om det var bleven spået, at en navnkundig efterfølger af ham på Sjællands bispestol skulde indblande Prometheus, Faust og Don Juan i »den kristelige etik«? Er nogen enkeltmand skyld i, at Martensen gjorde det, så er det Goethe, der var stærkt

[1]) R. Petersens Matthias Claudius. s. 150 f.

[2]) Martensens „den kristelige etik", alm. del, s. 134 og 138.

optaget både af Prometheus-sagnet og af Faust-sagnet, og som særligt har fået sine samtidige og den næste slægt til at grunde over den gamle folkedigtning om dr. Faust.

Martensens syssel med sagnet og digtningerne om Faust hører til de mærkeligste ting i hans levnet. Da han på sin udenlandsrejse midt i trediverne ved vintertid rejste fra München til Wien, standsede han ved landsbyen Mølk for at besøge et benediktinerkloster. Han blev vel modtaget og indbudt til at opholde sig der nogle dage. En af munkene, der tillige var skolebestyrer, var en varm beundrer af Schiller og Goethe og fornöjelig at samtale med. På sit værelse fandt Martensen en ny bog om Faust af den østerrigske digter *Lenau*. Han tog og læste den. Den gjorde et godt indtryk på ham, og han gav sig til at sammenligne den med Goethes Faust. Med hensyn til talent og poetiske midler kunde Lenau naturligvis ikke måle sig med Goethe; men Martensen fandt til sin glæde, at han havde opfattet Faust fra et helt andet synspunkt end Goethe, nemlig ud af en kristelig livsanskuelse. Da Martensen kom til Wien, var det ham en hovedopgave at finde Lenau (eller Niembsch von Strehlenau, som han i virkeligheden hed). Han gik til »det sølverne kaffehus« (den neunerske kafé), og der så han første gang digteren med det blege, gulagtige ansigt, de sorte hår og det »indtrængende« sortebrune öje stærkt optaget af at spille billard. Senere blev de bekendte og nöje omgangsvenner. Lenau kaldte deres samtaler »et fornuftbad«, hvori han uger igennem sad, 4 til 8 timer daglig. Også for Martensen var disse samtaler et bad. Lenau, der var en stor violinspiller, fik sin danske ven til at tage violin-spillet op, som han för havde øvet, uden at der dog kom videre ud af det. Derimod skrev Martensen en tysk afhandling om »ideen i Faust-sagnet med særlig hensyn til Lenaus digtning«, som han læste for ham, efterhånden som den skred frem. Tit traf han ham op på formiddagen, liggende i

sin seng, og overordentlig tung i sindet; men så blev han oplivet ved at høre oplæsningen og råbte: »Mesterligt! uforligneligt!« Lenau vilde have, at afhandlingen skulde trykkes og fik Cotta til at tage den på sit forlag; senere bearbejdede Martensen den på dansk og lod den trykke i Hejbergs tidsskrift *Perseus*.

Hvad der gjorde, at Goethes Faust trods sin större betydning som digterværk ikke tilfredsstillede Martensen således som Lenaus digtning, er blandt andet fremstillingen af *Mefistofeles*. I den »prolog« til stykket, der er henlagt til himlen, priser først de tre erkeengle »Herren«, og så kommer Mefistofeles frem:

Da du, o herre, atter blandt os træder
og venlig spörger til enhver især,
og jeg ved din bevågenhed mig glæder,
så sér du også mig i flokken her.
Tilgiv, jeg kun i jævne ord mig fatter,
om så de alle håner mig måske;
min patos fik dig vist nok til at le,
hvis ej forlængst du afvant var med latter.
Om sole, verdner kan jeg mine ord ej föje,
jeg sér kun, hvordan menneskene döje.
Ja, verdens lille gud er stadig væk den samme
besynderlige pås, han var fra arilds tid.
Hans skæbne blev måske lidt mere blid,
hvis ej du havde skænket ham med flid
det genskin af dit himmellyses flamme,
»fornuften«, ved hvis brug den stakkels fyr
kun mere dyrisk blier end noget dyr.
Han er — hvis eders nåde det tillader —
som en af de langbenede cikader,
der gör i græsset sine skæve hop
og der sin gamle vise stemmer op.
Når så endda han holdt sig der i ro!
Men hver klat snavs skal han med grundighed beglo.

Samtalen imellem Herren og Mefistofeles drejer sig så om dr. Faust, som Mefistofeles får lov til at råde med, da

Herren er vis på, at den bedre natur i ham dog til sidst skal sejre:

Let mandens virkekraft kan sygne hen,
så ubetinget ro han foretrækker;
han trænger stundom til en følgesvend,
en djævel, der ham opper, pirrer, ægger.

Idet himlen lukkes, og erkeenglene spredes ad, siger Mefistofeles:

Jeg ser den gamle gærne af og til
og passer på, jeg ikke støder manden.
Det er dog kønt, slig fornem herre vil
passiare så humant med selve fanden.

»Goethes Mefistofeles«, bemærker Martensen, »er en moderniseret djævel, et negativitetens princip, en personifikation af det onde, der kun er opfattet som en nægtelse, men tillige som medhenhørende i tilværelsen for at skaffe modsætning, liv og røre; men hvor forskellig herfra er den kristelige anskuelse; den mørkets ånd, som kristendommen lærer os at forsage, er Guds og menneskens fjende, en skabning, der i hovmodig trods gör oprör mod skaberen.«

Og hermed hænger det da sammen, at den hele livsanskuelse, hvoraf Goethes digtning er gennemtrængt, er pantheistisk eller halvpantheistisk og skeptisk. Der er ingen virkelig forskel på Gud og verden og ingen virkelig forskel på godt og ondt.

Men derfor mister Goethe og hans digtning ikke deres betydning i Martensens öjne. Når han hos Lenau traf grev Aleksander af Würtemberg, et sødskendebarn til kongen af Würtemberg, og denne fornemme herre sagde til ham: »Kan De udholde de goethe-schillerske urskove? vi kan ikke længer udholde dem; vi behøver andre plantninger« — så undgik Martensen vel at sige ham imod; men han følte sig slet ikke tiltalt af denne nedsættelse af

de store klassikere, der, hvor meget der end med rette eller med urette kan bemærkes, dog er *»piller og grundstøtter i poesiens tempel«*. Og hvad særlig Goethes Faust angår, da beholdt den blandt andet sin betydning i Martensens öjne som digterens »rent individuelle konfession, en udtalelse og fremstilling af digterens indre oplevelser: det er den såkaldte sturm- und drangperiode i Tyskland, den gæring, den trængen, der bebudede en ny tids frembrud, som den gang rørte sig i ungdommelige ånder og gemytter, som Goethe selv og de med ham beslægtede, der her har fundet et udtryk, deres filosofiske gåder, deres indre kamp mellem tro og erkendelse, deres foragt for det videnskabelige filisteri, deres søgen og higen, deres længsler og uslukkede tørst.« Martensen mener, at der er en sammenhæng imellem det, at Goethes Faust oprindelig er et brudstykke og aldrig nåede til at blive et fuldstøbt hele, og det, at den kun er »et enkelt om end stort individuums bekendelse.«

Dette er meddelt efter den gamle Martensens skildring af sit levnet.[1]) Men går man tilbage til afhandlingen i »Perseus«,[2]) da finder man langt stærkere udtryk for den *unge* theologs beundring for Goethe og hans hoveddigtning. Goethe er i hans öjne »en kæmpeånd«, »en af vor tids store profeter, og man tör vel antage, at det hørte med til hans store, omfattende mission at blive det for protestantismen, hvad Dante var for katolisismen; at alle betingelser dertil vare til stede i hans talent, tör ingen nægte, der kender hans ords kraft, hans store, omfattende blik, den sjældne gave, han havde til at opfatte alt i det egentlige middelpunkt«. Han har nu vist nok ikke løst sin opgave, fordi han helt eller delvist har stillet sig udenfor kristentroens grund. Men med stort held, ja på en »måske absolut fuldendt« måde har han skildret *Fausts forhold til Margrete*. Denne skildring »anses med rette for noget

[1]) Martensen: „Af mit levnet", I, s. 162—187.
[2]) Nr. 1, s. 93, 119 f. og 123.

af det herligste, poesien har frembragt, og uden tvivl er det også dette parti af digtet, der har forskaffet det sin store popularitet. Også den höje tragiske alvor har han her ganske formået at optage i sig, og dommedagen, som hans poesi ikke har formået at holde over Faust, har den desto bedre fuldbyrdet over Gretchen«. Han henviser til scenen i domkirken, hvor orgelet toner og koret synger: »Dies iræ, dies illa«, medens den onde ånd står bag Margrete og siger:

Margrete, kan du mindes,
da end du fuld af uskyld
herhen for altret trådte,
da af den lille slidte bog
du stammed dine bönner frem,
halvt barnets lege,
halvt Gud i hjærtet!
Margarete!
hvad huser du for tanker?
hvad udåd i dit hjærte?
Gjælder din bön din moders sjæl,
som du i slummer dyssed
til lange, lange kval?
Hvis blod er på din tærskel?
— Og under dit hjærte,
hvad rører sig svulmende der
og ængster dig og sig
med varslende liv?

Og da så Margrete siger: »Ve! ve! kunde jeg slippe de tanker, som her og der og allevegne storme imod mig!« så bliver den onde ånd ved:

Vreden griber dig!
basunen runger!
Gravene skælve!
Og dit hjærte
genopvakt
fra askens ro
til flammende kvaler
farer bævende op!

Endelig udbryder den ulykkelige kvinde:

Ak, var jeg herfra!
Det er, som om orgelet
kvalte mit åndedrag,
som sangen løste
mit hjærtes fuger. —
Her er så trangt!
Murenes piller
træde mig nær!
Hvælvingen trykker mig! —
Luft![1]

[1] P. Hansens oversættelse af Faust.

Det kan ikke fejle, at Balle kunde have funden lige så megen grund til at advare imod »Faust« som imod »Werther«, hvis man ved at kræve hans betænkning havde *nødt* ham til også at læse den anden hoveddigtning af Goethe. Martensen skjuler ikke, at han finder noget »apokryfisk«, noget »ukanonisk«, i Goethes Faust; men han beundrer lige fuldt digtningen. —

Går vi udenfor de tone-angivende theologers kreds for at oplyse forholdet, hvori man her i landet stillede sig til Goethe i den sidste menneskealder af forrige og noget hen i dette hundredår, da kan vi fra hin tid lægge mærke til to betydelige mænd, som virkelig kendte Goethe, æsthetikeren Kn. L. Rahbek og digteren Jens Baggesen, og fra vort hundredår agte på filosofen F. C. Sibbern, kunsthistorikeren N. L. Höyen og politikeren Orla Lehmann. *Rahbek* havde som ung haft et anfald af Werther-feberen; han har 1801—2 udgivet en oversættelse af »Vilhelm Meisters læreår« og 1811—12 af »Valgslægtskaberne«; men han satte ikke Goethe höjt som digter. *Baggesen* nærede en afgjort uvilje imod Goethe, som kun Oehlenschlägers søster, Sofie Ørsted, forstod at overvinde for en tid. I et brev, som han den 25. september 1797 i Worb ved Bern skrev til Jacobi, fortæller han, at han har gjort en tur til Zürich og besøgt Pestalozzi, med hvem han græd »salige tårer«, og tilföjer så: »Lavater så jeg ikke denne gang; tiden var for kort dertil — og egentlig, for at sige sandheden, frygtede jeg, at jeg hos ham skulde træffe *Goethe*, der netop var ankommen til Zürich«.[1]) 1803 udgav Baggesen en samling tyske digte i Hamborg, og deri var et om Goethe, hvori det hed, at denne »havde skænket pøbelen mangen en bog« — hvad der vakte Oehlenschlägers forbitrelse. Et digt, der først udkom efter Baggesens død, og som hed »den fuldendte Faust«, var efter Oehlen-

---

[1]) Aus Jens Baggesens briefwechsel mit K. L. Reinhold und F. H. Jacobi. II, s. 224.

schlägers opfattelse »et stort smædedigt over Goethe«.[1]) — Om de danske digtere, der var samtidige med Baggesen, har Grundtvig bemærket, at de »hvilede på deres lavrbær, kendte næppe til Schiller og Goethe, end sige til Shakespeare, og var i det mindste fri for enten at ligne eller efterligne dem«.[2])

Havde Sofie Ørsted en tid kunnet omvende Baggesen fra at være Wielands til at være Goethes beundrer, så havde hun langt lettere ved at få *Sibbern* til at prise Goethe. Det er ingen hemmelighed, at det er Sibberns sværmeri for Sofie Ørsted, der ligger til grund for hans skildring af *Gabrielis*' ulykkelige lidenskab, et dansk sidestykke, men vel også modstykke, til Werthers lidelser. Sibberns breve til Sofie Ørsted giver gode bidrag til oplysning om hans følelser over for Goethe. I Frankfurt føler han sig underlig bevæget, fordi dér »i en svunden tid *en* færdedes som barn, hvem nu hele verden ærer, og hvem jeg og De elske«. Men da han ventede at træffe denne *ene*, hvor vekslede da ikke hans følelser? Det var for ham, som om han drog hen til sin sjæls elskede, fuld af angst og fuld af glæde, fuld af håb og fuld af frygt. »En sorg kun beder jeg Gud at skåne mig for: at *han* — hvad skal jeg sige? — at han ikke skulde være den mand, som var værd, at man for hans skyld var i en sådan følelsernes bevægelse. Men nej! det er ikke muligt!«[3]) I de »efterladte breve af Gabrielis«, som er henlagte til årene 1813—14, støder man jævnlig på Goethes navn; lige som Sibbern og Sofie Ørsted delte beundringen for den store tyske digter, således er dette et foreningspunkt for Gabrielis og den kvinde, han elsker med en ulykkelig lidenskab, og i sin vånde tyr Gabrielis til læsningen af Goethes

---

[1]) Oehlenschlägers erindringer, I, s. 202.

[2]) Mandsminde, s. 533.

[3]) Breve fra Sibbern, s. 85 og 63. Smlgn. nord. mndskr., 1877, II: Om Sibbern og Henriette Herz.

»Aus meinem leben«: »Den er for mig en vuggesang i stor stil. Gud give mig hans ligelige mod og dygtige kraft i lykke og i smerte«.[1]) I »Gabrielis breve til og fra hjemmet«, der er henlagte til 1824, finder man, at Sibbern-Gabrielis på sine fodture har »Hermann und Dorothea« med sig eller kan tage sin »lille Goethe« frem og læse »de to epistler af ham, hvori han skal besvare det spörgsmål af en ven, hvorledes man dog skal redde sig for alt det meget, som nu fra læsebibliothekerne strömmer ind i husene og mangen gang forrykker hovederne«.[2])

Da *Höyen* var i Weimar, en halv snes år efter at Sibbern havde besøgt Goethe, skrev han: »Jeg lever i samme by som Goethe! I morgen skal jeg tale med ham. I kan tro, det er en underlig følelse, som gennemströmmer mig. Jeg er så rolig, så lykkelig, og dog så længselsfuld, så spændt.« Da han kom til Goethe, faldt det ham yderst svært at tale: »Jeg vilde så gærne nyde, ret indpræge mig hans billede.« Efter samtalen gik han hen i en have for ene med sig selv mellem de stille træer at gentage hele dette for ham så mærkværdige optrin.[3])

Orla Lehmann har fortalt, at først og fremmest Goethe udøvede en stor virkning på ham i hans ungdom, ikke blot på hans smag, men også på hans livsanskuelse. Han drog næring af »sådanne sandsagn« som:

Grå, kære ven, er alskens teori;
men grönt er livets gyldne træ.

Og han lagde nöje mærke til en advarsel som denne:

Med ord kan prægtigt føres strid,
med ord der kan systemer bygges,

---

[1]) Nævnte bog, s. 17 f. Smlgn. s. 32 og 34.

[2]) Nævnte bog, s. 221 og 159.

[3]) Ussing: Höyens levnet, II, s. 2—4. Nord. mndskr., 1873 I, s. 439 f.

til ord man troende kan fæste lid,
og fra et ord kan ej et jota rykkes.[1])

Selv de af Sibberns, Höyens og Lehmanns samtidige, der nærede afgjort uvilje mod Goethe, gav det ikke til kende uden samtidig at tilstå, de godt indså hans store betydning. *Ingemann* skrev om sin udenlandsrejse: »Goethe vilde jeg ikke besøge: hans personlighed, for så vidt den åbenbarer sig i hans skrifter, har jeg aldrig elsket, og med den fuldeste erkendelse af hans geni, har jeg altid båret et slags had til den livsanskuelse, jeg har fundet i hans værker.«[2])

Det vilde til visse være et særsyn, om en vel begavet theologisk studerende nu om dage eller i de nærmest foregående slægtled kunde være uvidende om Goethes tilværelse og betydning. Men efter hvad der nu er oplyst, går det åbenbart ikke an derfra at göre slutninger til endog udmærkede studerendes forhold i slutningen af forrige og de allerførste år af dette hundredår. —

Tænker vi særligt på Grundtvig, da er det höjst rimeligt, at ingen af de mennesker, der har haft indflydelse på ham under hans opvækst, kunde falde på at nævne Goethe for ham. Hans fader, præsten i Udby ved Vordingborg, var Balles svoger og lagde stor vægt på hans meninger. Hans opdrager i drenge-årene, præsten i Tyregod, Laurids Feld, har næppe haft sans for, hvad man kalder skön-literatur, og de bøger, der i læseselskabets taske fra Vejle bragtes ud på den jydske hede, var vel især tidsskrifter og fejdeskrifter, der vedrørte kristentroen og bibelen. Et bevis på, hvor lidet bøger som dem, Goethe

---

[1]) Lehmanns efterladte skrifter I, s. 22. Versene efter P. Hansens oversættelse af Faust.

[2]) Tilbageblik på mit liv og min forfattervirksomhed fra 1811—37, s. 39. Oplysninger om C. Hauchs og J. L. Heibergs og flere af deres samtidiges forhold til Goethe kan man finde i G. Brandes' afhandling: „Goethe og Danmark“ i „Mennesker og værker“.

skrev, er bleven udbredte ved læseselskaber, kan man finde i, hvad der på Langeland er bleven fortalt om Grundtvigs virksomhed som styrer af øens læseselskab. De bøger, han sendte omkring, vakte en lignende forundring som især for nogle år siden den såkaldte realistiske literatur. Det har rimeligvis ganske særligt været Goethes bøger, folk har taget anstød af. Ved at se dem er de gamle præster bleven mindede om den hårde dom, der i deres ungdom var bleven udslynget over Werther, og som havde gjort, at de siden mente, Goethe hørte ikke til det gode selskab. — I latinskolen i Århus, hvor Grundtvig var fra 1798—1800, lærte han ikke tysk.[1]) Rektoren og konrektoren, Krarup og Stougård, holdt sig til deres klassikere, og det blev Ciceros romerske kløgt og Herodots græske klarhed, der vakte Grundtvigs opmærksomhed.[2]) Latinskoletiden berøvede ham tilmed den sans, han för havde haft, for de store samtidige verdensbegivenheder. Lærerne ved universitetet skulde ikke give ham besked om, hvad der var på færde nede i Tyskland. De »holdt kun mådelig skridt med tiden«; »vore theologer kendte kun meget lidt til *Kant*, og vor filosof holdt sig strængt til Leibnitz og Wolff.« Grundtvig kom da også sjælden eller aldrig på forelæsningssalen, hvor han snart lærte, hvad der i den alder var ham nok: at han kedede sig.[3]) I Moldenhawers kollegier, som han især lærte til sin attestats, fandt han sikkert ikke Goethes navn.

Snarere kunde det tænkes, at han havde hørt den tyske digter omtale af andre studenter eller under besøg i kjøbenhavnske huse. Af egentlige studentervenner har han imidlertid kun haft en — P. N. Skougård —, og han manglede poetisk sans. Blandt de kjøbenhavnske huse, hvori Grundtvig kom, var hans morbroder, professor Frede-

---

[1]) Smlgn. hans „Dansker", I, 110.
[2]) Literære testamente, s. 8.
[3]) Mandsminde, s. 274.

rik Bangs, det, hvori man snarest kunde tænke sig, at talen kunde være kommen på Goethe. Professoren selv har vist nok ikke syslet med den slags læsning. Men han havde til stifsönner brödrene *O. H.* og *J. P. Mynster,* Henrik Steffens' nære venner. Skulde de ikke have nævnt Goethe i Grundtvigs nærværelse? Læser man J. P. Mynsters meddelelser igennem, vil man ikke få noget indtryk af, at han i sin ungdom har haft sønderligt med Goethes digtning at göre. Og selv om dette havde været tilfældet, var det lidet rimeligt, at han havde påvirket Grundtvig i den retning. De to mærkelige breve, de vekslede i 1812, vidner om, at de havde stået helt fremmede for hinanden, indtil Grundtvig som kapellan søgte Mynster. Og at de — trods det, at Frederik Bang kaldte den ene af dem sin søn og den anden sin søstersön — ikke havde gjort bekendtskab med hinanden, er let forklarligt for den, der véd, hvordan Grundtvig færdedes i sin ungdom.

Grundtvig var allerede som barn overordentlig indesluttet og egentlig kun vel til pas, når han syslede med historiske bøger. Han havde slet ikke lyst til at lege, og da han blev voksen, passede han lige så lidt i et muntert lag. »I selskab var jeg det dummeste, stummeste og kedsommeligste dyr, og i det samme öjeblik lo hjærtet i mit liv; ti jeg var ikke, hvad jeg syntes at være. Glad vendte jeg tilbage i min ensomhed, og en næsten utrolig munterhed besjælede mig.« Således skrev han 1808.[1]) Dermed stemmer, hvad han anden steds har fortalt, at han »fra barnsben var folkesky så godt som nogen« og i sin ungdom »for kluntet og folkesky og åndløs« til i selskab at tildrage sig nogens opmærksomhed, hvorfor han godt kunde blive antaget for »et kødhoved«.[2]) Dermed stemmer endelig, hvad Henrik Steffens har fortalt om sit sødskendebarn fra landsbypræstegården, at han, ved at se ham hos professor

---

[1]) Chr. Molbech og N. F. S. Grundtvig, s. 12 f.

[2]) Dannevirke 3, s. 79. Mandsminde, s. 532 og 270.

Bang, ikke kunde ane, at der var noget betydelig gemt i ham, og det af Fr. Hammerich offentliggjorte ordskifte mellem den allerede berömte lærde og den unge student: »Hører du mine forelæsninger?« »Jo«. »Men forstår du dem da«. »Ja, noget«.[1]) Et ungt menneske med denne skyhed kunde godt komme af og til i professor Bangs bolig på Frederiks-hospital uden at lære hans stifsönner at kende og uden at høre om den tyske digter Goethe, — *för* Steffens dukkede op i det hus, og *för* han begyndte at tale på Ehlers kollegium.

II.

Har dr. G. Brandes[2]) *ret i, at der »ikke kan være tale om en indflydelse af nogen som helst art fra Goethes side« på Grundtvig?*

Dette spörgsmål mener jeg at turde besvare benægtende, og jeg skal prøve at give grunde for dette svar.

Der er et digt af Goethe, som hedder: »Gränzen der menschheit«, og som han har skrevet omkring ved året 1780. Henrik Steffens har ventelig prist det i sine foredrag om den store tyske digter, og dette kan have henledt både Oehlenschlägers og Grundtvigs opmærksomhed på det. *Oehlenschläger* oversatte det på følgende måde:

Menneskehedens grænser.

Når den ældgamle
hellige fader
med rolig hånd
af rullende skyer
styrtende lyn
over jorden såer,
kysser jeg kjortlens
yderste flig
trofast med barnlig
gysen i barm.

Ti med guder
må sig måle
intet menneske.
Hvis han sig løfter,
og berører

---

[1]) Steffens: „Hvad jeg oplevede" i dansk overs., X, s. 248, og „For literatur og kritik", III, s. 171.

[3]) „Mennesker og værker", s. 39.

stjærnen med issen,
intet begrunder da
usikre fodsål,
og med ham lege
skyer og vinde.

Står han med faste
marvfulde knokler
på den velgrundede,
varende jord,
ej da han rækker
did, at med egen
eller med ranken
han sig kan måle.

Hvad adskiller
guder fra mennesker?
At mange bølger
fra hine flyde.
Os hæver bølgen,
os sluger bølgen,
og vi nedsynke.

En liden ring
begrænser livet,
og mange slægter
sig troligt lænke
i tilværelsens
evige kæde.[1])

Grundtvig byggede et hovedstykke af sin første mere bekendte afhandling, den om »religion og liturgi«, over Goethes digt.

Der er ikke mange af dem, som kender lidt til Danmarks nyere kirkehistorie, som ikke véd, at den lollandske biskop P. O. Boisens plan til forbedring ved den udvortes gudsdyrkelse fremkaldte indsigelser både fra J. P. Mynster, den gang sognepræst i Spjellerup, og fra N. F. S. Grundtvig, den gang huslærer på Langeland. Sådanne kender også gærne titelen på Grundtvigs afhandling, der blev fuldendt den 1. oktober 1806 og trykt i Fallesens theologiske tidsskrift.[2]) Men ikke ret mange har læst, hvad den 23-årige theologiske kandidat deri skrev, og fået rede på, at han prøvede på at fremsætte en sammenhængende livsbetragtning for at vinde et sikkert udgangspunkt for sin kamp imod de boisenske forslag, — at han ikke blot

---

[1]) Digtet blev trykt i en nytårsgave for 1804, der blev udgivet af den kjøbenhavnske boghandler Simon Peter Poulsen (født 1757, død 1823), som har været særdeles virksom ved ugeblade, månedsskrifter og nytårsgaver, særligt „for damer“. Her er det meddelt efter Liebenbergs bidrag til den oehlenschlägerske literaturs historie.

[2]) S. 146, l. 10 f. n., antager jeg, at der skal læses „afmagt“ *ikke* „almagt“, og s. 147, l. 8 f. n., „kampe“ *ikke* „konger“.

søgte »at føre livet og dets problem«, dets gåde, frem for sine læseres beskuelse, men også søgte at løse dette problem. Derfor vil det være nyt for de fleste læsere, når der her skal meddeles nogle stykker af dette forsøg:

»Vi leve i en dal, begrænset af et uoverskueligt, bølgende hav. Drevne af en uforklarlig tvang, ane vi dunkelt, at på hin side havet må være et land med skönnere vækster og renere luft — vort oprindelige hjem. Uvilkårlig stirre vi did, uvilkårlig stræbe vi i vore åndedrag at opfange luften, der synes at strömme ud fra hint ubekendte. Herved blive de stående, som berusede af dalens druer, eller lænkede til denne jord, ej kunne skue dens ophør. Herved bleve vi måske alle stående, dersom havets bølger ej efterhånden opslugte os; men nu kunne vi ej længere være tilfredse med den ubestemte anen. Vi forlange vished. Selv tör vi ikke vove os bort, da vi må gå under ved forsøget, og dog ej vide, om det er os tilladt at forlade dalen. Men tvende sendebud have vi, *poesien* og *filosofien*, og på dem bygge vi vort håb. *Poesien* svinger sig ud over havet og taber sig mellem skyerne. Kun stundum skimte vi den i det fjærne, og, vor stirren uagtet, ville vi dog aldrig opdage andet, end at den er omgivet af en forbifarende glans, som vi ane at være virkning af den skönnere sols stråler, vi sætte i det ubekendte. *Filosofiens* vej er en anden. Først gennemsøger den dalen nöje og følger den i alle dens bugter, for, om muligt, der at finde stedet, hvorfra hin anelse udströmmede, men drives efter spildt möje, af nødvendigheden — til at slutte, den dog må være kommet over havet. Med största omhyggelighed udruster den sit skib til fart over dybet, men kommer næppe et stenkast fra landet, för den stanses af de skyhöje, rullende bølger. Enten må den hæve sig over dem, og blive poesi, eller ankre, udsat for de stormende vinde, eller den, træt af forgæves kamp, må vende tilbage, byde os betragte dalen som vort hjem, og nöjes med at

give regler for den bekvemmeste gang på den bugtede vej, der fører til havet. Enten må vi nu atter ty tilbage til hin anelse, filosofien i det höjeste kun gjorde bestemtere, eller *vi må erkende vor trang til belærelse fra hin side havet*«.[1])

Denne billedtale udlægger Grundtvig ved at pege på, hvordan mennesket, når han har nået til at kunne beskue sig selv, finder hos sig »en trang, der går ud over det endelige«, og som skiller ham fra dyrene. Denne »*anelse*«, af en höjere bestemmelse end »at fødes, nyde og dø« lader sig ikke undertrykke. Vil mennesket forsøge det og göre nydelsen til sit höjeste mål, da kommer han i kamp med »det, vi kalde *samvittighed*«, og »stedse må han flygte for den overmægtige fjende, hvis angreb blive stærkere og hurtigere, ligesom alderen gör ham svagere og mere uskikket til flugt. Tilsidst indknibes han imellem den og døden og kaster sig skælvende i den sidstes kolde arme, uden dog der at turde håbe befrielse fra den forfølgende dæmon«. Dette er hverdagsmenneskets historie. Men hvordan er da hans, som i stolthed ser ned på hverdagsmennesket som sin »slumrende broder« og bebrejder ham, at »han selv er årsag i sine ængstelige, plagende drömme«? Han slutter sig tæt til anelsen om sin höjere bestemmelse og håber ved poesiens og filosofiens hjælp at få den forvandlet til vished. Men *poesien* er vel i stand til at udmale en höjere tilværelse med »de mest glansfulde træk, hvori mennesket öjeblikkelig bevæger sig med berusende vellyst«; men »den kan ikke skænke noget varigt liv i samme« og ikke tillægge tilværelsen »en egen værdi som indsluttende betingelsen for en höjere væren«, og *filosofien* kan vel »lede mennesket til bevidsthed om tilværelsens strid«, den kan begrunde den påstand, at løsningen på menneskelivets gåde

[1]) Dette stykke er optaget fuldstændigt i prof. P. E. Müllers anmeldelse af Grundtvigs afhandling i Kjøbenhavns lærde efterretninger for 1808, nr. 45. Det har åbenbart tiltalt ham.

»enten må være umuelig eller føre ud over tilværelsen; men selv at løse den, formår den ikke«. Mennesket trænger til *religion* eller til en guddommelig kraft, der hæver det over alle jordens omgivelser til det höjeste, oversanselige, eller knytter samfundet mellem det endelige og det evige. Og religion var slægtens oprindelige eje.

Der er for mig ingen tvivl om, at både det smukke billede, hvormed Grundtvig begyndte besvarelsen af spörgsmålet: Trænger vi til religion? og udlægningen deraf står i sammenhæng med Goethes digt »om menneskehedens grænser«, hvor der både er dvævet ved poesiens höje flugt og ved filosofiens vandring på den faste jord, og hvor det ene som det andet erklæres for utilfredsstillende.

I den følgende fremstilling mindes man snart om det blik over den store sammenhæng i historien, som Steffens havde givet i sine indledningsforelæsninger, snart om den syssel med Nordens myter, der havde så stor magt over Grundtvig, snart om, at han gav sig af med den schellingske filosofi. Hvad der rører sig hos ham, skal frem, og han har svært ved at holde sig strængt til det, der ligger nærmest for. Når jeg medtager en del af denne udvikling, da er det dels, fordi den viser, hvor langt Grundtvig endnu var fra at kunne udtrykke sig enfoldigt om den kristne tro, og dels fordi det i Goethes digt berörte spörgsmål om forholdet imellem poesi, filosofi og religion er den røde tråd igennem det hele.

Både jøder, hellener og nordboer har bevaret mindet om *en gylden alder*, da det himmelske og jordiske faldt sammen. Denne gyldne alder betegnes såre passende som »uskyldighedsstanden«; ti »rent og ubesmittet måtte det jordiske være, for at kunne flyde sammen med det himmelske«. Samfundet mellem det jordiske og det himmelske, det endelige og det evige, »måtte nødvendig ophøre, så snart menneskene søgte kundskab og gjorde forskel mellem godt og ondt.« »Slangen, der forførte menneskene, var

tilværelsen selv, der lokkede dem til at opofre sig til dens kundskab, som om de derved kunde blive Gud lige i visdom. Derfor blev slangens straf, at den stedse skulde krybe på jorden; tilværelsen og kundskaben om samme, *filosofien*, skulde aldrig kunne hæve sig til det evige, og blev således en lögner fra begyndelsen, ved sit skuffende løfte til mennesket. Det lovedes, at kvindens sæd skulde knuse slangens hoved; men den skulde bide manden i hælen. Mennesket skulde komme til erkendelse af tilværelsens usselhed som hovedöjemed; men den skulde dog beholde kraft nok til at hindre hans flugt mod det evige. *Nu kunde ingen religion i höjere betydning være på jorden*, men kun en stræben mod samme, for hvilken også de gamle religioner ere udtryk. De vare alle *poesi;* filosofi ansås som deres fjende, og var det virkelig ved sin stilling: de så i den slangen, som måtte knuses, för hint samfund kunde vindes tilbage.«

De brudstykkeagtige skildringer af heltetiden, som vi havde under Homers navn, var beviser på, at hellenerne en gang troede, de havde nået målet. Sörgespildigtningen fra den senere tid syntes at vise, at de følte sig skuffede i deres håb og vilde trøste sig derover. Endelig gik man over fra *poesien* til *filosofien* som den, der skulde erstatte religionen. Filosofien havde en kamp at bestå for at vinde frem, og den sejrede først hos romerne. At den trængte frem, var en følge af, at man begyndte i ringeagt at vende ryggen til det höjeste, men hang dog også sammen med en anelse om, at der burde finde en forsoning sted imellem poesien og filosofien.

»Dog, ingen menneskelig ånd kunde forene disse kæmpende til et harmonisk væsen med tendens til [higen mod] det evige, og det, fordi ingen kan fare op til himmelen uden den, som nedsteg derfra. Sokrates faldt som martyr; ti for svag var den gnist af logos [ordet, Joh. 1, 1], han besad, og forsøgene havde de sørgeligste følger. Usædelig-

hed omvandt menneskene med sine smudsige lænker, medens filosofernes høresale genløde af dydens pris og undersøgelse om gudernes natur. Kunsten, der fødtes for at fængsle de flygtende guder til jorden, blev overdåds og forfængeligheds tjæner. Leveklogskab hyllede sig i poesiens glimrende klædebon, borgede dens navn og modtog de bedragne dødeliges hylding. Århundreder henrullede i hinandens fjed, og uigennemsigtig blev tågen, der skjulte det eviges stråler for jorden.«

Hvad *jøderne* angår, da mener Grundtvig, at deres religion som poesi har tabt »ved at træde i nationalismens tjæneste«, men vundet desto mere »ved sin stadige hentydning på det fuldkomnere«. Imidlertid tabte de i tidens længde »evnen til at skue det höje liv, der spirede i deres hellige bøger«, og »det synes, som de ved at hylde de kloge romere have lukket öjet for det eviges sidste glimt og indsluttet sig i tilværelsen«.

Det er ikke i syden, vi i romerrigets dage skal finde »livfulde spor af *poesien* som stræben imod religion«. Sligt finder vi derimod ved »et indtrængende blik på *asalærens* dybere sans«. »Her finde vi, hvad vi i de andre nationers gudelære — jødernes kun for en del undtagen — forgæves søge, erkendelse af poesiens afmagt til i livet at gengive tilværelsen sit tabte samfund med det evige. Heraf alene kunne vi forklare os den mærkelige forskel mellem grækernes skyggeverden og skandinavernes Valhal. Grækerne troede at kunne ved poesi tilbagevinde religion i livet og måtte derfor ansé døden som ende på samfundet med det evige. Derfor bevæge sig kun kraftløse skygger i det mørke Erebos, hvor ej Sevs, men Ades hersker. Tilstanden efter døden er kun et mat efterskin af livet og tilbagegang til samme ønskets höjeste. Nordboen anså livet for en skilsmisse fra det evige, der kun burde benyttes til at berede sig plads hos Hroptatyr på Valhals bænke. Tilstanden efter døden er da ikke livets efterskin,

men dets potensering. Derfor træde einherierne kraftfulde frem, inddrikke guddommelig kraft i Heidruns stærke mjød, og fryde sig ved det höje våbengny og valkyriers liflige sange. Men endnu ere de ikke forenede med det evige, de have ikke tilintetgjort døden, skønt de have overvundet den. Døden er blevet som bien, der mister sin brod ved at bruge den; ti fluks opvågne de dræbte helte som af lette slummer. Dog, målet må nås, og derfor er Valhals kampe kun forbilleder på den store i Ragnaroke, da guderne selv skulle falde og give plads for det identisk evige. Først da skulde en skönnere og herligere sol beskinne den genfødte jord, og heltene leve i uadskilleligt samfund med Alfader i Gimle.«

»Dog« — hedder det videre — »hvor ugærne vi end skilles fra gamle Nordens hellige myter, der i sig selv skjule det herlige lys, der berettiger dem til navnet *religionens morgenrøde,* må vi vende öjet hen på den gyldne sol, der alt frembryder i Østen, og hvis stråler også en gang skulde opvarme det kolde Norden. Jesus fødes, og med ham nedsteg atter *religionen* til jorden; ti han var det levende udtryk for det eviges og endeliges inderligste forening . . . Herpå hentyder forestillingen om de tvende naturer i Kristi person . . . Men religionen i höjere betydning kunde ej mere bo på jorden. Med Jesus opfor den atter til himlen efter først at have slynget sit hellige bånd om det endelige, hvorved det kunde hæve sig til det evige. Det er, hvad skriften siger: Jesus forsonede menneskene med Gud. Jesu religion er *det endeliges forsoning med det evige.* Men for at fortjæne dette navn må den løse tilværelsens gåde, og den gör det ved at vise, hvad hidtil ingen kunde, at *poesiens og filosofiens identitet* [enhed] kan, knyttet til det evige, være *religionens repræsentant* i det endelige.«

»Jesus gik ud fra den af alle religioner anerkendte sætning, at menneskene havde mistet deres første ypperlig-

hed og levede i fjendskab med det evige, hvorfra de havde løsrevet sig. Han lærte, at denne tilstand var fælles for Adams hele slægt, og herved opstår arvesyndens rene begreb. Han lærte, at mennesket ej ved egen kraft kunde hæve sig til det forlorne standpunkt. Således var den første gåde løst, idet et lys opgik over menneskets stilling. Grunden var vist, hvi naturen ligger i en evig strid, hvi moralloven ej kan virke med nødvendighed, da den ikke væsentlig hører til tilværelsen, men blev kun betinget nødvendig ved menneskets fald. Nu sås, hvi menneskene havde en uudslettelig anelse af det evige, uden dog at kunne slutte sig til det. — En gåde var endnu tilbage: er genforening med det evige mulig, og hvorledes? . . . Ved stadigt hensyn på det evige og ved lydighed mod moralloven, som mennesket ved sit fald underkastede sig, kan kan ene genvinde den tabte salighed. Men mennesket mangler kraft til at opfylde denne lov. Derfor nedsendte Gud sin sön, at han først ved sin tilblivelse som menneske skulde udslukke fjendskabet mellem jorden og himmelen, — at han med sit hellige blod skulde aftvætte det endeliges urenhed, skaffe os adgang til Faderen og ved sin frivillige død opfylde loven. Jesus måtte bane vejen gennem døden til livet, for at menneskene kunde gå derpå. Han måtte ligesom udrive scepteret af Plutos hånd og udtörre de stygiske vande, at de ej længere kunne indslutte de døde. Her have vi sansen af myten om Kristi nedfart tilhelvede.«

Nu står mennesket atter i forbindelse med det evige. Poesiens verden har fået virkelighed og er bleven knyttet til tilværelsen, der, som filosofiens virkekreds, har fået betydning i udviklingen. *Poesiens og filosofiens identitet* eller enheden imellem dem fremtræder i Jesu læres hovedbud: Elsk Gud over alle ting og din næste som dig selv! Dette erklærede Jesus selv ved at sige: i disse bud indfattes både loven og profeterne. Disse bud må menneskene »stedse have for öjne, og have da ret til, uagtet deres

fejl, at nedknæle med et fast håb for den nådestol, som Herren fremsatte for troen i Kristi blod.«

Da Jesu lære forkynder sig som poesiens og filosofiens givne identitet, må den nødvendig være et mysterium (en hemmelighed). *Snart har man imidlertid trot at kunne göre den til poesi*, således i pavekirkens betydningsfuldere periode, og i den nærværende tid. Hvor glimrende religionen på denne måde end kan komme til at tage sig ud, er sammenblandingen dog lidet ønskelig. For poeten har tilværelsen tabt sin vigtighed. Han taber sig let i uvirksom beskuelse, og når han tvinges til at tage del i tilværelsen, synes han ukendt med morallovens skranker. »Såre træffende karakteriserede Goethe menneskets betræbelse ved poesi at hæve sig til det evige, da han kvad«:

Hebt er sich aufwärts
und berührt
mit dem scheitel die sterne,
nirgens haften dann
die unsichern sohlen;
und mit ihm spielen
wolken und winde.[1])

I de sidst forløbne tider søgte man *at göre Jesu religion til filosofi* og derved at göre den mere brugbar for livet, mere frugtbar for moraliteten. Men på dette forsøg passer Goethes vers af samme digt:

Steht er mit festen
markigen knochen
auf der wohlgegründeten
dauernden erde,
reicht er nicht auf
nur mit der eiche
oder der rebe
sich zu vergleichen.[2])

Vi ringeagte ikke poesien og filosofien, fordi vi sætte religionens åbenbarelse som det höjeste og eneste fyldestgörende. Fordi poesien og filosofien forenes i religionen, derfor er nadverens mysterium dennes höjdepunkt.« —

Grundtvigs afhandling »om religion og liturgi« hører til de betydeligste af hans »penneprøver« fra Langeland.

---

[1]) „Hvis han sig løfter“ o. s. v. i Oehlenschlägers oversættelse.
[2]) Står han med faste“ o. s. v.

Den er især bleven bekendt derved, at det er hans første indsigelse imod rationalismen. Men den fortjæner også at mindes som *et vidnesbyrd om, hvordan Grundtvig ved Goethes hjælp søgte at klare sig menneskelivets gåde.*

1816 henviste Grundtvig til det samme digt: »*Kant* indså klart, at når fornuften i selvstændighed (som blot teoretisk) forsteg sig til det oversanselige, gik det den, som Goethe så sandt og skönt synger om mennesket.« Og så anførte han verset: »Hebt er sich aufwärts«.[1])

To år efter dvælede han atter ved digtet om menneskelivets grænser, da han vilde oplyse, hvordan det havde sig med menneskelivets forhold til *kunsten.* »I det åbenbarede eller profetiske ord, åbenbaret, fordi det udsiger noget hemmeligt, profetisk, fordi hemmeligheden i sin tid skal opdages, i det har vi både hvad kunsten skal danne, og fornemmelig danne i; men *hvor* er un kunsten? For at finde den må vi ikke blot sé, men *tillige høre* billed-ordet og høre det *synge.* Sang, det sige fuglene os, er den naturligste af alle kunster, altså kunsten i sin natur: udtrykket af den *rene* sanselighed, skaber-ordets vingede lyd, der flagrer mod himlen og kalder smeltende på ordet, hvorfra det er adskilt. Hver gang fuglen synger os over hovedet, da er det, som om den følte og vilde minde os om, at i mennesket er det store møde kommet i stand, og at dér skal den hellige genforening gå for sig. Al kunst har da sin grund i en dunkel hørelse af guddoms-røsten, der frembringer *anelsen*, som uvilkårlig udbryder i sang, og denne hørelse, må vi vel indrömme, var en nødvendig følge af skaberens *lydende* ord; ja *spore* vi ikke, især hos barnet, endnu denne virkning af det höjtidelige tordenbrag! har ikke *den sanger, hvis bryst, måske mellem alles, mest lignede fuglenes, hvem naturens dunkle anelse af sin himmelske herkomst mest*

---

[1]) Imod den lille anklager, s. 72.

enkelt og levende åbenbaredes, har ikke Goethe, i den sælsomme sang om menneskehedens, d. e. det naturlige menneskes, *grænser*, udtrykkelig kundgjort os, hvilken underlig rørende skælven og vemodig opflagrende anelse, lyn og torden endnu kan frembringe i et følsomt hjærte, der ej gruer for sin skyld!«[1])

Det kan være, at denne udvikling for mange læsere ikke vil synes at klare kunstens begreb. Måske vil nogle komme til at tænke på, at der er slægtskab mellem den og Grundtvigs »lovsang« fra 1851: »Alt hvad som fuglevinger fik«. Men hvad der ikke kan være tvivlsomt, det er, at den viser os, at *hint digt har gjort* om end ikke et uudsletteligt, så dog *et ualmindelig stærkt indtryk på Grundtvig*, og at *Goethe* derigennem blandt andet *har givet ham et indblik i et barnligt menneskes natur*.

For få år siden er der bleven trykt et på to forskellige måder formet brudstykke af et digt, som Grundtvig efter hans söns mening har skrevet 1817, og som kan minde om Goethes digt: »Menneskehedens grænser«, for så vidt også det dvæler ved de stærke indtryk, menneskehjærtet kan få af naturen. Det fremstiller *lys og mørke* som to mageløse »bæltespændere«, der stadig kæmper med hinanden, uden at nogen kan tænke sig til kampens ende, og med det samme stiller jordens vismænd en uudgrundelig gåde:

Hvad er det, som ængster mig i mørket?
Hvorfor savner så jeg dagens lys?
Hvi jeg skælver, når i nattens mørke
dette lys, som skinner på mit bord,
ej afløses af et nyt, som lover,
til det dages, mig et varigt skin,

---

[1]) Dannevirke III, s. 266 f. Man kan for øvrigt sammenligne skildringen i Werther af den angst, som tordenvejret bragte over et selskab af unge mennesker, og som Lotte søgte at få sig selv og dem til at glemme.

men udslukkes, lader mig alene,
i mit kammer ene med mig selv?
Hvi jeg skælver da og kan ej sove,
hvi jeg lytter i den tavse nat
efter noget, jeg med grund kan frygte,
føder ormen til min egen kval?
Tænker, *lygtemænd!* ej, det er klaret,
når kun öjet sér ved eders glimt
galgebakkerne og ammestuen!
Poppedrenge! er *det* eders kløgt,
I af skolen skal vist ikke rose,
skolen ej af eder rose sig.
Véd I ej, der er et lys, som brænder
sine timer på vort skrivebord:
tavlebordet, hvor med tankegriffel
snart vi tegne, hvad vi gærne sé,
snart der tegnes med en hånd af skyen,
hvad vi studse ved og bæve for:
hvad vi dobbelt må forundres over,
da det tegnes med vor egen hånd,
med vor egen altså *i en andens!*
Frygteligt er det at tænke på,
rejse må sig håret på vort hoved,
når der skrives med vor egen hånd:
Hastig brænder lyset ned i piben,
mørkt er kamret da; hvad gör du så?
Er du sikker på, at du kan sove?

Vismænd, som af gamle tempelkar
drikke eders egne druesafter,
prise eders egen gudeflok:
stok og sten, som faste tempelstötter!
verdslig visdom! med din egen hånd
skrevet står på hjærtekammer-væggen:
Mene Mene Tekel Ufarsin. —
Selv du har din dødsdom underskrevet.

Den ene form af dette digt er overskrevet »Natte-tankerne«, og dette peger mulig på en sammenhæng med digtet »Natte-tanker« af den berömte englænder *Edward Young* (1681–1765), hvad der er desto mere rimeligt, da Grundtvig

1817 til motto foran en afhandling i Dannevirke II »om mennesket i verden« tog nogle linjer af hint youngske digt, hvori den stærke modsætning er fremhævet, som findes i menneskelivet. »En orm! en gud!« — således ender det, han anfører — »o, hvilket under for mennesket er ikke mennesket!« Over den anden form af digtet står overskriften »Nyårs-natten« og derefter navnet »Nikodemus«, som kunde tyde på, at Grundtvig har tænkt at lægge farisæeren det naturlige menneskehjærtes natte-tanker i munden, for ventelig derefter at skildre hans møde med Jesus; det hele digt skulde, mener Sv. Grundtvig, have været et sidestykke til den fuldendte »Påskelilje« og den begyndte »Julenat«; men det var kun en lille begyndelse, der blev skreven. Man kan da sé, at det har stået for Grundtvig som en forberedelse til at gå til Jesus, at fordybe sig i menneskegåden, naturligvis fordi det er ét med at *gå i sig selv*, og man kan forstå, hvordan han også har kunnet tage nytte af et digt som Goethes om menneskehedens grænser. Vil man så se, hvordan en Nikodemus, der vel forberedt er gået til frelseren og har haft det rette udbytte af samtalen med ham, efter Grundtvigs skøn bagefter måtte tale om menneskets gåde, da kan man fordybe sig i hans storslåede digt fra 1847 om menneskelivet: »Var jeg en stjærne, som tindrende gik«. —

Af Grundtvigs dagbogs-optegnelse fra 24. juni 1807 véd vi, at han i dette år har syslet med en oversættelse af *Goethes skrift om Winkelmann*. Efterser vi så dette, vil vi finde, at Goethe deri har skildret en ejendommelig, barnlig natur, »der ikke gruer for sin skyld«, at altså Grundtvig ved at sysle med dette skrift har søgt lys over det samme, som slog ham i digtet om menneskehedens grænser. Winkelmann var, efter Goethes opfattelse, beslægtet med det antike menneske. Et nutidsmenneske må nöjes med at bruge en evne ad gangen eller at forene brugen af nogle af sine evner. Men det antike menneske

havde den lykkelige lod, at han kunde bruge alle sine evner på en gang. Han levede et helt samlet liv, glad over sin tilværelse, glad over den lille plads, hvorpå han havde fået sin gerning, og glad over det livskald, der var bleven ham til del. Og lige så lidt som han fristedes til som vi at grunde over sit det enkelte menneskes forhold til den uendelige verden, lige så lidt foretrak han den synlige for den usynlige verden. En rigtig græker holdt sig til det nærmeste, det sande, det udvortes virkelige; selv hans indbildningskrafts fostre havde marv og ben. Hele hans tankegang drejede sig om mennesket, om dets indre og ydre forhold til verden; og så træffende, som dette blev opfattet, så ypperligt blev det fremstillet. Der var endelig en spændighed i den antike menneskenatur, som gjorde, at den, der ejede den, ikke lod sig knuse under ulykken, men rejste sig efter det lidte nederlag med usvækket kraft. For så vidt denne antike menneskenatur kunde findes hos et nutids-menneske, fandtes den, mente Goethe, hos Winkelmann. Den alene gjorde det muligt for ham at holde ud år igennem i kummerlige forhold; den trådte frem i sin fylde, da han kom i en fri stilling. Enten han levede i strængt arbejde, i nydelse eller i savn, enten glæder eller sorger mødte ham, altid var han det samme *hele* menneske, og altid var han tilfreds med den skönne jordbund, hvorpå en så forunderligt afvekslende skæbne hjemsøger os. For at besidde denne antike tankegang, som helt igennem er rettet mod denne verden og dens goder, må man være *en hedning*, og det var Winkelmann, skriver Goethe. Som en hedning stolede han på sig selv, levede i öjeblikket og ærede guderne som stamfædre eller beundrede dem som kunstværker; han gav sig hen i, hvad skæbnens vilje havde bestemt over ham, men satte sin kraft ind på at vinde et priseligt eftermæle. For at komme til Rom skiftede Winkelmann trossamfund. Men pavekirken havde ikke det mindste

tillokkende for ham. At han sluttede sig til den, var for ham kun som at udklæde sig til en maskerade. Trods denne forstillelse var Winkelmann efter Goethes mening helt igennem en natur, som mente det redeligt med sig selv og med andre. Hans medfødte sandhedskærlighed udfoldede sig mere og mere, jo mere selvstændig og uafhængig han følte sig. En sådan natur kan dvæle med selvbehag ved sin særegne ejendommelighed. Men når han gör det, er det på de gamle grækeres vis. Han beskæftiger sig med sig selv uden egentlig at iagttage sig selv. Han tænker på sig selv; men han tænker ikke over sig selv. I sine breve nævner han alt, hvad der angår hans person, fra de höjeste moralske til de almindeligste legemlige fornødenheder, ja han bekender åbent, at han hellere vil skrive om personlige småting end om vigtige sager. Men med alt dette er han sig selv en gåde og falder tit i forundring over sig selv, især over, hvad han har været, og hvad han nu er bleven. I hans skrifter finder man ikke særlige grundsætninger fremsatte, som han vil følge i sit liv; hans naturlige følelse og hans dannede ånd er hans vejledere i sædelig retning som i skönhedens verden. Der foresvæver ham en slags naturlig religion, hvori Gud fremtræder som ophav til det skönne, men ikke som et væsen, der ellers har med menneskene at göre.

Det er på denne måde, Goethe har opfattet Winkelmann, og det har øvet en dragende magt over Grundtvig at fordybe sig i billedet af en sådan »antik«, sandhedskærlig, men dog fra nutidsmennesker vidt forskellig natur. Man behøver blot at sammenligne Goethes stilling til Hamann med hans opfattelse af Winkelmann for at føle forskellen. Begge var de sandhedskærlige mennesker, der ikke vilde give sig ud for andet, end de virkelig var, — naturligvis afset fra den enes papistiske maskerade. Men den ene blev uforståelig, fordi han vilde fremlægge alt,

hvad der levede i ham, på en gang; den anden var *enfoldig*, barnlig og derfor fattelig, idet han var sig selv. Det er ikke underligt, at stærkt gærende mennesker kan se hen til denne barnlighed med et længsels-suk: hvem der dog således kunde forene sandhed med enfold, og — virkelighed med poesi, for dette følger af hint.

I Grundtvigs verdenshistorie fra 1817 kan man finde spor af hans syssel med Goethes skrift om Winkelmann. Han nævner således overgangen til pavekirken med det tillæg, at »dette frafald i Goethes öjne gör ham mere indtagende, ved at hæve ham til rang med en utro kvinde og ankomment vildbrad«; »men historien bringes næppe til at se med den fornemme digters öjne«.

Af mere betydning er det, at Grundtvig i sin ungdom har tilegnet sig Goethes i afhandlingen om Winkelmann fremsatte opfattelse af hellenerne, og at han beholdt minder deraf livet igennem. Det syn på hellenernes ejendommelighed, som træder frem i hans krønikerim om »olympens guder«, at grækerlivet i sin glans var *en olympisk leg*, den skildring, han i den verdenshistoriske håndbog har givet af hellenernes liv i *öjeblikket*, og den i hans »Bragesnak« bestandig tilbagevendende tanke, at det er menneskenaturen, der spejler sig i de græske myter, når det derimod er menneskehistorien, der har fundet sit liv-udtryk i Nordens myter, — alt dette er beslægtet med og viser også tilbage til Goethes opfattelse af det antike. Når det i slutningen af det første foredrag i »Bragesnak« hedder: »Skönt man med et halvt öje kan se, at kvinden er den eneste synlige skabning, der kan svare til alle skjaldenes lovtaler over den skönne, evig unge, moderlige og frugtbare *natur*, så opdagede jeg det dog først ved at låne et fremmed öje«, da kan man gætte på, at Grundtvig sigter til Goethe, der har prist »det evig kvindelige« i Margrethes skikkelse,[1]) lige så vel som det græske i Winkelmanns

[1]) Smlgn. slutningen af Fausts anden del.

person som den naturlige barne-enfold. — Jeg nærer nogen tvivl, om Grundtvigs opfattelse af hellenerne fuldt ud er historisk rigtig, om de ikke langt mere følte deres *skyld* og *gruede* for dens straf, end han har antaget. Men at hans tankegang i denne retning er beslægtet med Goethes, kan ikke være tvivlsomt, og det ligger nært at tænke på, hvad han kan have fået ud af sin syssel med den tyske digters skrift om Winkelmann.

Der er næppe noget af, hvad Goethe har skrevet, der synes at have fængslet Grundtvig så stærkt under hans ophold på Langeland som det digt og den levnetsskildring, hvorved jeg nu har dvælet, og som begge giver bidrag til at oplyse menneske-naturen.

Imidlertid har han sikkert også i denne tid af sit liv fornöjet sig over Goethes spøg med »*guder, helte og Wieland*«, hvori den udprægede talsmand for det attende hundredårs poesi, den weimarske prinse-opdrager Wieland, farer tilbage for Herkules' kæmpeskikkelse og råber: »Nej, således havde jeg slet ikke tænkt mig de græske helte, men som folk er flest, som mænd af middelstörrelse«.[1])

Grundtvig har fulgt *Werthers* trange skæbne med desto större deltagelse, som han selv af erfaring vidste, hvordan en håbløs forelskelse kunde pine et hjærte. I sin afhandling om »videnskabelighed« fra 1807 dvæler han ved spörgsmålet om den betydning, det kan have for unge videnskabsdyrkere at leve i omgang med kvindekönnet. »For geniets videnskabelighed vil« — efter hans mening — »könnet næppe blive farlig; kærlighed kan vel fængsle, men ikke standse ham; ti hans öje kan vel blændes, men ikke lukkes.« Han dvæler først ved det tilfælde, da den geniale yngling elsker lykkelig, og derpå skriver han: »Elsker han ulykkelig, da er han ikke mere sin egen, men skæbnens, og han kan ikke vide, om hans muskler ville

---

[1]) Mandsminde, s. 270.

tabe spændekraften i den uhyre kamp mellem alt og intet, og han nedsegne, som en visnet blomst, på Werthers gravhöj, eller ikke. Men, overlever han sin krisis, og vender, lig Lazarus, tilbage fra graven, hvor han stræbte at skjule sig for sig selv, da vil han føle dobbelt trang til at stunde did, hvorhen der kun iles på det dobbelte væsens vinger, men hvis herlighed han anskuede midt i selvkampen, der vilde sønderslide ham, halv hævet ved den ene vinge, hans eget væsen gav ham.«[1])

Grundtvig har endelig allerede den gang beundret »Götz med jærnhånden«, hvorom han skrev i verdenskrøniken fra 1812, at det var »et prægtigt mindesmærke«, der var rejst for riddertiden, og i hvis bygning Goethe — — »*det mest opvakte hoved, Tyskland i mere end to århundreder fostrede*« — spottede »alle de regler, man havde udtænkt for dramaet, idet man gik ud fra den bagvendte mening, at digteren skulde have til öjemed ej at fremstille et tro, livligt billede af tid og idrætter, men at sammensætte et göglespil, som kunde være til öjenslyst og roskab for åndelige lediggængere«. *Dette historiske* drama kunde han endnu i adskillige år beholde sin forkærlighed for, medens han ellers blev strængere og strængere mod Goethe.

»*Goethe forlod snart sit store kald at oplive krøniken og forfærde dværgeætten med sine kæmpefædre*; i romanen om Werthers lidelser åbenbarede han sit eget inderste og gæringen, der gav desværre hans bane en anden retning. Werther er et gemyt med dybe længsler, men som med et suk vender sig fra troen og vil have sine længsler tilfredsstillede på jorden, eller gå til grunde; det sidste må ské, og med dyb smerte må vi følge ham til graven. En åndelig frænde af ham er Faust, som, for at få sin tørst efter indsigt og lyksalighed slukket, gör

---

[1]) Minerva, 1807, marts, s. 276.

pagt med djævelen; men her blev digteren bange for sine egne tanker og vendte sig bort: det samme göre vi, mindes slægtens fald og arvesynd og gyse. Goethe selv vilde gå en middelvej, låne det jordiske en höjere glans og så indbilde sig, at det således blev tilfredsstillende; hans senere værker ere, fra kunstens side, mesterstykker; men dyrekøbt er deres runding, og de synes mere skikkede til at inddysse tidsalderen . . . I sin Ifigenia efterlignede han til skemt det græske dramas skikkelse; i Tasso og Egmont viste han, at man kommer galt af sted, når man ej vil være klog efter verdens vis, og i fortællingen om Wilhelm Meister, hvor herlig man kan leve, når man forstår at bruge verden med smag.«[1])

»Man bör kalde Goethe den tyske eller vel tydeligere den virkelige Voltaire; ti hvad Voltaire kun havde skin af, finde vi hos Goethe: magt til at sætte *glans* på, hvad han vil. Denne kunst er imidlertid så vel for sit udsprings, som for sine følgers skyld hel mærkværdig; ti således at forgylde med *ånde* kan ingen, i hvem ikke en ægte kraft er smeltet, og det vilde i denne henseende uden tvivl være træffende sagt, at Goethe forgylder med den døende Werthers inddrukne ånde; ti at en ægte kraft, skönt ikke ved de reneste luer, smeltede i Werther, er unægteligt, og at Goethes glans er kold og død, vilde ligeså vanskelig lade sig afbevise, som at han med den har i sine værker stræbt at adle megen urenhed.«[2])

G. Brandes, som finder de sidste bemærkninger uhyre smagløse, anser ikke påstanden om, at Goethe er »den tydske eller tydeligere den virkelige Voltaire« for helt »greben ud af luften«. Og dermed kan sammenstilles,

---

[1]) Verdenskrøn. 1812, s. 251 f. I en afhandling i månedsskrift for literatur, XX, har Sibbern gengivet, hvad Grundtvig skrev om frændskabet mellem Werther og Faust, som han fandt træffende.

[2]) Verdenskrøn. 1817, s. 649 f.

hvad han i slutningen af sin afhandling om Goethe og Danmark erklærer i sit og adskillige yngres navn: »Os er Goethe især så dyrebar, fordi vi ikke anerkende magter udenfor eller over naturen, og fordi Goethe er den store, den sande, kampen afgörende protest mod supranaturalismen«. — Det er dette Goethes brud med troen på magterne i det usynlige, der har vakt Grundtvigs dybe uvilje og bragt ham til at kalde ham »den tyske eller den virkelige Voltaire«. Det er det samme, som kan have bragt Grundtvig til en gang at nævne Goethe som »den værste ungdomsforfører«.[1])

Det er en stræng rettergang, der 1817 blev øvet over Goethe af Grundtvig. Men endnu to år efter kunde han prise Götz von Berlechingen. Det var, da han i 1819 i Dannevirke udviklede sin betragtning af digterne Baggesen og Oehlenschläger og manede den sidste til at opløfte öjet og i sin tilbagevendte ånd på marken og på fjeldet at oprejse den række af historiske bavtastene, hvortil Shakspeare udkastede tegningen i sine *historier;* ti da skrev han, at til dem »havde Goethe dannet en model i Götz von Berlechingen«.[2]) Der kom imidlertid den dag, da også Götz von Berlechingen mistede i det mindste en stor del af sin herlighed i Grundtvigs öjne. I tredie del af sin verdenshistoriske håndbog skrev han: »Goethe har som bekendt i sin ungdom stræbt at forevige Götz som Tysklands sidste ridder; men i hans selvgjorte lovtale, så vel som i bondelejren, så man godt, han var kun en skygge af ridderskabet, som hans jærnhånd af den rette stålhandske, og Frans von Sickingen har da endnu sin poetiske bavtasten tilgode, som tiden vel også snart vil bringe ham.«[3])

---

[1]) G. Brandes' „Mennesker og værker", s. 37 og 78. Schwanenflügels bog om Ingemann, s. 144, efter „mundtlig meddelelse".

[2]) Dannevirke, IV, s. 229.

[3]) Håndbog i verd. hist. III, anden udg., s. 267.

Jo længere Grundtvig levede, desto mere trådte tyskerne i skygge og englænderne kom frem i stråleglans, Goethe blegnede, og Shakspeare kom til at stå lysende for hans öjne. Allerede 1828 var han tilböjelig til at agte det for *de store tyske digteres og tænkeres störste fortjæneste at vise*, »*at det ikke er Frankerigs, men Engellands gyldne tid, vi skal stræbe at fortsætte og forklare*«.[1]) Grunden til, at Grundtvig så ubetinget foretrak England, står imidlertid i sammenhæng med det, der først havde draget ham til Goethe. Der havde været noget af *virkelighedens* kraft over Goethes tidligere digtning, fordi den var udsprungen af hans eget liv, og den samme digtning viste, at han havde sans for det *storslåede*. Men det var kun menneskelivet, som det *er* og med dets *medfødte* trang til det store, hvorom Grundtvig kunde få noget at vide hos Goethe. I England mødte han det *virksomme* menneskeliv. Goethes forklaring af menneskelivet blev ham mere og mere naturhistorisk; i England, den personlige friheds land, var der plads for stordåd, og *storværket* i nuet skærper öjet for det verdenshistoriske storværk. I Goethes forklaring af menneskelivet gik »*digtning og sandhed*« mere og mere sammen som i den af ham selv forfattede levnets-beskrivelse. Men i England sluttede »*sandhed og virkelighed*« pagt i virksomheden for, hvad der kunde have varighed. Derfor blegnede Goethe i Grundtvigs öjne, og derfor blev han Englands varme lovtaler.

Når G. Brandes har skreven, at Goethe for ham og hans meningsfæller blev »det ideale Tyskland«[2]), da kan man dermed sammenligne, hvad Grundtvig skrev 1848: »Det vilde føre for vidt, af Tysklands egen historie at vise, at tyskheden i sin kraft altid, ligesom *Goethe*, mest har lignet en *romanhelt* eller *vandrende ridder* på æventyr, hvis hele levnetsløb er et så indviklet sammenvæv af dröm

---

[1]) Krönikerim, 3. udg., s. 281.

[2]) „Mennesker og værker", s. 78.

og virkelighed (dichtung und wahrheit), at den, ligesom *Goethe*, ej selv kan skille dem ad«.[1]) Det er efter Grundtvigs mening ganske vist ikke noget »idealt«, — noget, der er værd at tage til forbillede, — man får at sé ved at fordybe sig i Goethes levnet og i hans digtning. Men man kan derigennem lære det tyske folks medfødte ejendommelighed at kende, man kan få at vide, hvordan »tyskheden« er, når den fremtræder »i sin kraft«. For Grundtvig vedblev Goethe da at være den höjt begavede hoved-ordfører for det tyske folk, medens denne ros ikke var af særlig stor værdi. Fra et stade iblandt Grundtvigs lærlinger kan man ikke anbefale nogen at gå til Goethe for at få svar på livets dybeste spörgsmål, men vel for at få rede på det tyske folks ejendommelighed, så vel som på den for alle de nordevropæiske folk mærkelige overgang imellem det attende og nittende hundredår.

Kirkenyt fra Tyskland.

[Efter at nedenstående var sendt til trykken, er *pastor Diedrich* imidlertid midt i marts død i Strasborg, godt 70 år gammel. Nedenstående kan da tillige tages som et minde om denne trofaste, lærde og hjærtefriske kristne præst.]

Til de sundeste blandt de *frikirkelige* grupper i Tyskland hører *Immanuel-synoden*, der dannedes 1862 af elleve forhenværende breslauske præster med deres menigheder. Grundlæggeren af denne frikirke er en af de ædleste tysklutherske præster, den gamle pastor *Diedrich* i Neudorf-

---

[1]) Ugebladet „Danskeren“ I, s. 60.

Strassborg i Elsas. Han var præst i den unerede kirke i Prøjsen til 1847, da han for sin bibelske oplysnings og sin samvittigheds skyld så sig nødt til at skille sig ud fra unionskirken. Indtil 1859 hørte han så til den breslauske frikirke. Men da pastor Diedrich ikke kunde tie stille til Husckes lære om »over-kirkekollegiets« guddommelige ret og til sværmeriske udtalelser om tusindårsriget, blev han udstødt af den breslauske frikirke. Men som sagt adskillige andre præster med deres menighedskredse fulgte med. Pastor Diedrich hører til de få tyske præster, der sætter livet over læren. Han er en temmelig betydelig personlighed, frisindet i sit kirkelige syn, men kræver også frihed for sig selv. Man må ikke undres over, at en sådan mand let bliver bedømt skævt ikke blot af sine tidligere venner, men også af enkelte embedsbrødre i landskirken.[1]) Dog nyder han almindelig kirkelig højagtelse. Han er udgiver af et lille kirkeligt månedsblad. Da den gamle erfarne mand begynder dette (januar 1890) med hvad vi kan kalde *en frikirkelig nyårsrevu*, som sikkert er meget karakteriserende, vil vi her meddele denne i et større udtog.

»Fra den nærværende tid.

Stundom ønsker vi os en større synode med mange præster og menigheder i, og stundom må vi også være betænkelige ved sligt. I en sådan sammenslutning til en større hob skal man *ikke* se noget af det ord opfyldt: »én hyrde og én hjord«; ti herren har haft en langt dybere mening med *dette* ord: om én *tro på ham*, den ene herre, i hans kærlighed. Men man tænker nu engang således: hører vi og andre ved siden af os og endnu længere hen til én hjord, så kunde vi dog også danne en synode længere og længere ud, eller stadigt arbejde derpå i kær-

---

[1]) Jvfr. Fr. Nielsen: Statskirke og frikirke, side 92 flg.

lighed. Desuden, er det åndelige samkvem med folk af forskellig begavelse dog ikke gavnligt til at bevare os fra ensidighed? — Men jeg siger, hvilke grænser skal *kærligheden* have på en synode (eller sligt), hvor hører de op? Og hvad det at tage sig iagt for ensidighed angår, så må man gøre det ved at have et altid åbent hjærte overfor andre kristne og alle menneskebørn, så vidt man kan det. Den større kreds gør hverken mere hjærtelig eller i det hele mere dydig. Lægger man mærke dertil, vil man for eks. i pavedømmet se, at énsidige folk, d. v. s. sådanne, som er forelskede i deres egen tale, tænkning og virksomhed, bliver stadig i *større* kredse mere forfærdelig énsidige. . . . Der står intet skreven i bibelen om synoder eller landskirker o. lign. I hver fald gives der kun *ét himmerig* og derfor også kun én gade, én vej (Ap. Gj. 9, 2; 19, 9 og 23), én måde at være kristen på, nemlig i én tro ved Kristi ord og sakrament, hvilke just virker troens fællesskab og *én kirke*. Men menneskene tage kun vanskeligt imod Kristi vidnesbyrd (Joh. 1, 5—11, 3, 11, 20, 32), og om de og lader sig bringe i gang, holder de dog heller ikke stadigt skridt med hinanden, trods det, at der altid er nogle, der som majorer og oberster vil kommandere gangen efter deres hoved. Således gik det allerede til hos apostlene efter Kristi forudsigelse, og endskønt han kun taler om *én* kirke, som han selv vil bygge, så ser den ofte forfærdelig anderledes ud. (Joh. 16, 1 flg.) Deraf kommer den tale, at *kirken* dog må være ret usynlig i den synlige kristenhed; at man ikke må lade sig forføre til uden videre at anse de forskellige synlige store hobe for hele den sande kirke; ti derved vil man tilsidst føle sig meget mistrøstig.

Men kan vi evangelisk-lutherske, om just ikke i hele verden, så dog i Tyskland slutte os sammen til ét kirkelegeme under én forfatning, til en fælles styrelse eller regering o. desl.? — Skulde det dog ikke have mange

fordele? Jeg mener ganske vist, at det under visse omstændigheder kunde være behageligt nok. Men jeg spørger: *hvorfor* ønsker man det? Dog vel ikke for en større kærligheds skyld? ikke for her og der at vinde en større nydelse af gaver? — Nej, vist ikke, ti det har vi iforvejen, hvis vi *vil.* Men vi vilde holde os fastere til hinanden! Nu, *hvorledes* fastere? og *til hinanden?* — Ja, vel, til Kristus, til hans rene ord. Men det kan vi allerede nu, om vi vil. Og dersom vi ikke vil, da kan ingen synodal bestemmelse eller højere visitator eller kirkefyrste tvinge det igennem. Men skal der udrettes noget ved *tvang,* så at alle bestandig giver rigtigt agt på ordene i overensstemmelse med læren, så hører der også dertil, at lære af vor augsborgske konfession og symbolerne i det hele, at kirken i og for sig efter Kristi indstiftelse intet har med tvang at gøre. Enkeltmenighederne, små eller store, har prædike- og sjælesørger-embedet, det vil sige at prædike Guds ord, forvalte sakramenterne, forkaste falsk lære, udelukke åbenbare ubodfærdige og frække syndere og modstandere; men *uden menneskelig magtbrug, alene ved ordets brug.* Den menneskelige *magt* er udelukkende kun hos forældrene og *øvrigheden,* (art. 28) og verdslig magt er forordnet af Gud for at straffe de onde og beskytte de fromme — og vel også gennem kristenhedens hele legeme, den angå paven, biskopper o. s. v. (Luther: til nationens adel). Dernæst har Kristus sat sin kirke ind i verden *udvortes* at se på som en fri forening, der intet havde af verdslige rettigheder og goder, uden hvad apostlene og deres fæller havde, og hvad man frivillig skænkede. Der øvedes heller ingen tvang, men der kom mange og bad om at måtte komme ind og optages. Da der blev mange menighedskredse, stod de udvortes fri ved siden ad hinanden, og der stod ingen pave eller slig én over dem alle. Men trods store forskeligheder i begyndelsen, jævnedes det ud med tiden, og de kristne sluttede sig

også udvortes bestandig mere og mere sammen imod fjendens fremtrængen, ikke uden mange trængsler og stød, øjensynlig til formindskelse (ikke til formerelse) af *kærligheden*. Der blev bestandig gjort mere ved overenskomst *ad lovens vej* til ordning og betingelse, også på mange fremtvunget noget, og mange gange blev *friheden* ikke hævdet (trods Gal. 5, 1). Da trådte kejser Konstantin selv op som ven iblandt de kristne og påtog sig med øvrigheds vælde at opretholde den lovlige ordning, som der allerede var og fremdeles måtte opbygges. At det i det hele vilde komme således i denne verden, det var forudset og sagt (Math. 28, 18); men det ene evangelium *skulde* forblive purt og rent, og i denne hensigt forbandt sig netop biskopper og kejser, senere i vesterleden endnu fremdeles paven og kejseren. Dersom menneskene *virkelig* var bleven ved evangeliet og *som sådanne* havde opført en sådan høj kirkebygning i lutter frihed og med glæde, så vilde det have været meget skønt, endnu skønnere end det tidligere trængte liv. De vilde i kraft af den 4de bøn kunne have nydt deres daglige brød med taksigelse som fromme folk under fromme og tro overherrer og tro regimente. Men folk var nu ikke sådan. *Ordet* blev undertrykt og forfalsket, og det store verdens-kirkeregimente pinte alle folkeslag o.s.v. Under reformationstiden blev man både i stænderforsamlingerne og på rigsdagene ført til meget gerne at overdrage den øvrighed, der stod på folkets side, den udvortes myndighed for at værne de formentlige dristige oprørere. Det var en Guds førelse, og øvrigheden bekendte sig helt ud forpligtet til nu selv at bekende sandheden og at værne bekenderne. Disse betragtedes som de »fromme«, og rasende papister og dristige sværmere var »de onde«. Dette, at altså øvrigheden holder alle menigheder i sit land under sin beskærmelse og at menighederne nyder øvrighedens hjælp og beskyttelse, det kalder mange folk nu helt ud for *kirken* og siger: de såkaldte »frikirker« kan

slet ikke være kirken. Dette er en indskrænket, verdslig opfattelse. Visselig er der en ydre kirke i enhver landskirke; men hvor meget der er i den af Kristi ord i talen og i hjærterne, er der ikke sagt noget om, altså ikke, hvormeget der er tilstede af kirken. Til den ydre opbyggelse er der henlagt noget, i hvilket alle stænder skulle sammenvirke for Guds rige; men om der er et inderligheds liv for sagen, og hvad det er for et liv, det er et andet spørgsmål. Der spørges nemlig, om dette folk som sådant virkelig opfyldes af Guds ord og om de fromme øvrigheder, præster og menighedskredse trofast holder ved Kristus som alles hoved.

.... Nu, kort sagt, vor *svaghed* er engang så, at vi føler os stærkere og modigere i skarer af tusinder end i få. Vi vil også gerne gøre os vigtige »overfor verden«, fordi vi selv er så verdslige. Men alt dette er til at gøre os til skamme! Vil vi da ikke hellere se hen til det, som vi ikke behøver at skamme os ved? — Jeg mener, vi kan sige med symbolerne: det er svært og gør os ondt, at vi i *deres* hjærter for deres falske verdslige kirkeideers skyld må være skilt fra så mange millioner kristne (efter deres kald), med hvilke vi gerne vilde have været ét hjærte og én sjæl i *Kristo*. Men er vi nu ikke dette, så vil vi heller ikke i det udvortes krybe sammen med dem. Da kan vi også fremdeles sige: vi tager gerne med tak imod den *trofast* bekendende, fromme øvrigheds hjælp til at æde vort brød i den størst mulige fred, hvis øvrigheden blot ikke i de vantros og åbenbare vranglæreres tjeneste vil blande sig i læren, men dele samme bekendelse som vi. Men det går ikke mere nutildags — af mange grunde; men vi er også taknemlige for, hvis den vil beskytte os som en forening imod pøbel og mordere, og vi er tilfreds med alt, hvad den kan og ikke kan, så længe Gud vil. Men i Kristi *kirke* bruger vi aldrig at forsage, hvor fuldkomment eller mangelfuldt endog vort folk tilligemed øvrig-

heden slutter sig til Guds ord. Kirken går over alle folkeslag; den er evig og folkeslagene forandre sig. Men de vilde have det bedre og vi med dem i vore dage, om de (ifølge Math. 28, 18) vilde være Jesu disiple.

Men at vi kun skulde ønske at sammenføjes med de såkaldte »frikirker«, det må vi i høj grad fralægge os. Vi var engang trådte over til Breslau, men kunde ikke komme overens med dem i læren om kirken og om denne tids udgang; hvorfor de viste os ud. Det tog vi også fra vor side tålmodigt på. Og at Misourierne jager os fra sig og det mest mulige forfølger os, det tager vi på på samme måde. De *er* nu engang sådan. Vi ville nu som frit sammentrådte præster og menigheder holde os med hinanden i *det* spor, som er synligt gennem symbolerne. Hvad der ud over dette måtte forekomme en af os som skønt, det beholder han for *sig selv* som sit; men aldrig gør han det til schibolet for vor synode. Men sådan har de i Breslau og i Missouri og andetsteds stadig deres særheder og det som ganske særlige klenodier og helligdomme, som de vil have prist. Hvordan skal vi nu kunne føjes sammen med sådanne? Ja, hører vi dem sige; vi skal elske dem; vi skal bede for dem, og hvis vi ikke kan lade være med det, så strider vi også. — Men hvad skal den sammenløben tjene til? Vil vi have *korporationsret* i landet af staten som én kirke, så indlader staten sig ikke anderledes herpå, end at den også overalt får noget at sige. Ti sådan har den nu taget det i arv fra unionskirken; og hvad den vil have at sige, idet Jøder og hedninger stå den bi heri, det kender vi noget til, — og det er, at det intet kommer an på læren. Er vi små, i små menighedskredse, da kan vi også bære mangen uret i tålmodighed og leve under en lille politibeskyttelse. Men er vi store legemer, så udebliver heller ikke de store stridigheder og skandaler (hvad alle århundreder udvise), og

måtte da komme til at ønske korporationsret, den vi nu ikke ønsker os, eftersom verden nu syder og er i gæring.

At vor tid nu er sådan beskaffen, det skal vi ikke anse for en herlighed. . . . Men jeg mener, at *vi* fortiden må bie efter, hvordan Gud vil have os, små eller store, korte eller lange. . . . Lad dem, der udtænke sig planer for kirken, dog forsøge disse hos sig selv, men ikke hos os! Da kan vi uden skade lære af dem. Derfor vil jeg ingen alliance eller forbund mer med uerfarne begyndere, men nok hjærtens kærlighed og fællesskab om ordet, så vidt det er tilstede. . . . Hvis staten anser læren for en genstand, med hvilken den kan efterstræbe timelige stats- og folkeinteresser, så virker den fordærvelig på kirken og dermed på folket og på sig selv. Men de moderne stater går åbenbart og bevidst (ligesom de tidligere gjorde det mest ubevidst) ud på at beherske *alt* og bruge det til sine snevre øjebliks interesser, og dermed har de opløst det bånd, som forbandt dem med Kristi kirke. Visselig har den fordærvede kirke også opløst det, da de selv var bleven en stat over så mange nationer som muligt og misbrugte staterne til sådanne interesser. Alle har skyld her. Det hedder da på ny: »hvor ofte har jeg villet — men *I* har ikke villet«, og verden hælder imod aften. Den lange dag er snart forbi.

Lutheranerne har ikke ivret for at få en færdig form for kirken og staten (og begge tilsammen), omendskønt de i bekendelsen havde opstillet det fuldkomne ifølge skriften, hvad de dog ikke kunde føre igennem i verden. *Det har de tilstået* og ikke forsøgt noget lignende som pavedømmet var. De vilde i begyndelsen lade pavedømmet stå, som Gud havde ladet ville det, *hvis* det ikke yderligere forfalskede læren; og de tog det også op i symbolerne. Men menneskene passede ikke dertil, hverken paverne eller fyrsterne eller folkene.

De reformerte vilde bygge deres kirke således, at den kunde bestå sikkert ved sine love om tugt, og den kom derved til at ligne en politianstalt.

Independenterne vilde ingen tvangs overstyrelse have og derfor heller ikke mere nogen store kirkelegemer, og de mente, at dette skulde være kirkedannelsens fuldendelse, højere end hvilket der intet *skulde* gives. Dog går Kristi kirke dybere ind på denne folkeverden og fører også højere op, hvad enten folkene tager derimod eller foragter det, fordi det naturlige menneske ikke forstår det eller misforstår det.

Vi kan visselig ikke bygge noget *stort* hus af kirke i verden, hvori kirken kom til at bo som under ét tag eller i én stue. Dertil udkrævedes vel foruden andet en mægtig dørvogter, som dog ikke findes. Vi kan heller ikke bo i én stue med sådanne, som vil beherske alle andre efter deres hoved. Så må vi nøjes med, om vi kan synge og bede sammen og glæde os ved, at andre ved siden ad os også synger og beder for sig og lader derigennem os mærke noget af den samme melodi. Og når staten så vil lade os leve i ro og vidne kun åndeligt så vidt omkring, som man vil høre os, så må vi være taknemlige derfor, ja selv om staten kun hindrer vore fjender fra at kvæle os. . . . Men folkene kunde have haft det bedre, hvis de tidligere med større alvor havde antaget evangeliet. Ti det er givet i ordet (Marc. 16), at al skabningen skulde glædes over evangeliet, og *at det er givet sådan, det må vi vide med vished og bekende det.* Men for nærværende tid kan vi sikkert ingen kirke have efter herrens ideal. I tidernes løb har det vist sig, at hverken pavedømmet eller menighedernes flittig lovordnede organisation kan erstatte øvrighedens magt. Men det måtte være fromme familier, folk og fyrster, opfyldte af Kristi ånd og sindelag, om Kristi rigdom skulde glæde *verden* i fred. Det er forgæves ved den *udvortes* lov at ville udrette,

hvad der er tilstede i ånden. Og hvor ånden selv er bleven kødelig, der vil loven og dens udøvelse intet due. Vore fædre og Luther har derfor ikke lavet mange love, men fremhævet *ordet* og biet på ånden, at han skulde danne åndelige mennesker. *Vi* kan nu ikke fordre mere af vore stater end tiden byder og kan ikke give os dem i vold med læren. Ligeledes kan vi heller ikke yde dem andet, end at vi bevidner sandheden i ordet. Dog må vi begge, fordi vi er i verden og må berøre hinanden, læmpe os efter hinanden og gøre det, som under nærværende omstændigheder er muligt: og det er ikke det fuldkomne og rigtige. Men det er heller ikke nogen tid bleven opnået og når man længe mente at *kunne* frembringe det, så var vildfarelsen *deri* i høj grad skadelig. Den ene gav den anden skylden, og de var dog alle skyldige, fordi troen manglede alt for meget og derhos tillige kærligheden — og friheden. Så bliver da *nåden* alene tilbage til os, og den viser os hen til den ny verden, når vi her i ydmyghed og tro har gjort, hvad vi kunde. Så skal vi da ikke forsage, men heller ikke rose verden for, at den med taknemlighed har elsket Gud igen.«

Var denne frikirkelige udtalelse af den for tiden ypperste præst i den tyske Immanuelsynode præget af billighedsfølelse, jævnhed og mildhed og ædruelighed, så træffer man i en modsat frikirkelig afdeling kun altfor ofte hårde og skarpe udtalelser. Det er »*den evangelisk-lutherske frikirke i Saksen og andetsteds*« her sigtes til. Den kaldes sædvanlig (således også i ovenstående artikel af præsten Diedrich) for *Missouri-synoden*, fordi den stiftedes i Amerika i Missouri 1847 af præsten Walther og har sin hovedledelse derfra. I Amerika rummer Missouri-synoden for tiden 991 præster; dertil kommer så den saksiske frikirke med 16 præster og menighedskredse,

hvoraf de største er i Dresden, Planitz, Chemnitz. I Kjøbenhavn er der en aflægger af denne kirke. Det er Martinskirken med præsten Grunnet.

Om denne frikirkes hårde dømmesyge får man bl. a. et vidnesbyrd ved at lægge mærke til dens synodeforhandlinger sidste sommer.[1]) Spørgsmålet om »*nadverefællesskab*« med andre kirkekredse blev drøftet. Det var delt i ikke mindre end 12 theses. Den 9. theses lød således: »derimod byder Guds ord for sjælenes saligheds skyld at holde sig borte fra alle falsktroende kirker, i hvilke enten læren om selve den hellige nadvere eller dog en eller anden læreartikel i det guddommelige ord offenlig og hårdnakket bliver forfalsket, altså også at lade være med at holde nadverefællesskab med dem. Grænserne for nadverefællesskabet går derfor kun så langt som grænserne for den sande synlige kirke.« — I udviklingen af denne theses hedder det: »til de falsktroende kirkesamfund høre de såkaldte lutherske tyske landskirker med deres vedblivende tålsomhed overfor alle slags falske lærere og lærer, såvel af fin som grov art. Den blanding af ret og falsk lære, som faktisk består i dem, såvelsom den faktisk udviste magtesløshed til at udskille den sidste fra sig, kendetegner dem som falske kirker. — Men desværre står det også således til med *de mange slags andre lutherske frikirker i Tyskland*, at de vel udvortes bekender sig til de symbolske bøger i vor lutherske kirke, men dog tager dette eller hint stykke ud deri, ikke anser dette eller hint der for forbindende, afviger her og der, især i læren om kirken og embedet. . . . Vi vil på ingen måde sige — som vore modstandere bebrejde os, som påstod vi, at hos os kan slet ingen falsk lære forekomme eller slet intet falsk ord blive sagt. Det vilde være forfærdeligt hovmod. . . . Vi holder med Augustins ord: »Fejle vil jeg kunne, en kættter

---

[1]) Verhandlungen der dreizehnten jahres versammlung, der synode der ev.-luth. freikirche in Sachsen u. a. st. 1889. (Zwickau).

vil jeg ikke være.« Derimod har vore modstandere, også i de andre frikirker, trods mangfoldige modbeviser til den dag i dag endnu holdt fast ved deres falske lære f. eks. om kirken og embedet, forsvaret deres synergistiske og synkretistiske grundsætninger, så at vi til en tid umuligt kunne have nadverefællesskab med dem, Vilde de kun ikke forsvare deres vildfarelser, men snarere søge forståelse med os på skriftens og bekjendelsens grundvold, så vil vi gerne have megen tålmodighed med dem, selv om de og er nok så svage i deres erkendelse«.

Man mærker tydeligt gennem slige udtalelser den uklædelige Farisæisme og får på fornemmelsen, at der er ikke synderlig for én at håbe om her at finde foryngelsens kilde for det tyske menighedsliv, der bærer Morten Luthers navn. —

Anderledes friskt og tiltalende lyder derimod følgende udtalelse fra de sidste dage af den Kropper præst, pastor *Johannes Paulsen:* »Vi har ofte nok udtalt os om vor betragtning af landskirker og frikirker, og dog må vi endnu stadigt se, hvordan vi bliver misforståede. Frikirken er efter vor faste overbevisning den eneste rigtige skikkelse for kirken, og man må jo ikke have læst evangelierne, hvis man overhovedet vil mene, at herren har tænkt sig en kirke under øvrigheds bestyrelse. Han forudsætter stadigt, at kirken vil befinde sig i strid med de mægtige på denne jord. Men på den anden side er der intetsteds foreskrevet en forfatning for kirken. Forfatningen hører ikke til kirkens trosbekendelse; derfor kan vi heller ikke lade nogen bestride os dette, at der i landskirken kan leve gode kristne. Men det forstår sig af sig selv, at intet menneske har ret til at forhindre nogensomhelst kristen i landskirken fra at tragte efter kirkens frihed. Men hvad der i den sidste tid foregår i landskirken, udfordrer den kristelige samvittigheds vidnesbyrd. Fra det øjeblik af, da ministeren overtog sit regimente, har han betragtet det

som sin opgave at undertrykke vidnesbyrdet imod sig. Pastor Becker i Kiel, pastor Jensen i Breklum, pastor Paulsen i Kropp blev straks i begyndelsen indkaldte for retten, ministerens dadel blev udtalt over dem, fordi de havde skrevet imod ham. Hvem der nu vil betragte ministerens videre fremfærd, kan ej være i tvivl om, at den udgår fra dogmet om den nærværende kultusministers ufejlbarhed. Vi tvivler ikke mer på, at ministeren tror på sin egen ufejlbarhed i sit embede og at han anser det for sin samvittigheds pligt at forfølge enhver gejstlig, der ikke vil anerkende dette dogme. Vi er altså på en prik nået dertil, hvor den romerske kirke befandt sig, da Gregor VII gjorde pavedømmets krav gældende, og da han med sin magt nedslog præsternes modsigelse. Men om det lykkedes at sætte dette krav igennem, da var dermed også utvivlsomt antikristendommen proklameret. Og derfor anser vi heller ikke ministerens krav på ufejlbarlighed for nogen let sag, men for en overordentlig betydelig epoke i den kristelige kirkes udvikling. Sagen er nu her nået til et punkt. hvor det hedder: »*Kristus eller kultusministeren, hvem skal herske?*« Og ser vi ret, så vil også grupperingerne i kirken danne sig derefter; det vil hedde: »her er Kristus«, »her er kultusministeren«. Vi mener, at vor herres komme — det bekender vi åbent — nærmer sig, og derfor betragter vi netop denne ministerens optræden som åbenbarelsen af et antikristeligt princip, som vi for samvittighedens skyld må træde op imod. Når ministeren i Berlin lover at give penge ud af statsmidlerne for at understøtte den kristusfjendske Berliner-presse, og når han inddrager præstekald i Hannover, modsætter sig i Slesvig oprettelsen af et kristeligt gymnasium og bekæmper den presse, der vidner imod ham, med alle de magtmidler, som stå ham til rådighed, da kan ingen mere tage fejl af denne kamps karakter. Vi opleve, hvad vor herre forud har forjættet os; men vi

véd også, hvorledes denne kamp vil falde ud. Israels Gud lader ikke Israel gå under.« —

På præsten *Johannes Paulsens retssag,* rejst af kultusminister v. Gossler, påkendt af retten i Flensborg, er der endnu ingen endelig afgørelse kommen. Den ventes for hver dag tagen op af Leipziger-retten, for hvilken den er indanket.

Paulsens forskellige frivillige virksomhedsgrene i Kropp, såsom præsteskolen, vajsenhuset, diakonanstalten, er i året 1889 bleven understøttet ved frivillige gaver, mest indkomne i små bidrag fra hans venner, med den sum: 19,651 reichsmark (d. e. godt 18,000 kr.) foruden en del gaver i fødemidler og klæder.

Hvad det rygte angår, vi sidst meddelte, om udnævnelsen af to unerede mænd til medlemmer af *det lutherske konsistorium i Kiel,* da har det vist sig, at rygtet om den overordnede militærpræst Hoffmanns udnævnelse var en prøveballon, udsendt fra det prøjsiske kultusministerium, men atter taget tilbage på grund af den almindelige uvilje derimod. Men udnævelsen af konsistorialassessor Müller til stemmeberettiget medlem af det kielske konsistorium har derimod vist sig at være rigtig. Regeringspressen afviste først anken over, at Müller kom fra det unerede brandenburgske konsistorium med den oplysning, at det gjorde intet, da han var luthersk af bekendelse. Man har da fra de virkelige lutherskes side vist hen til, at det i loven af 24. septbr. 1867 for oprettelsen af et kongeligt konsistorium i Kiel hedder i § 1: »Hertugdømmerne Holsten og Slesvig skal have et evangelisk luthersk konsistorium i Kiel under styrelse af en verdslig formand, hvem begge de i Holsten og Slesvig fungerende generalsuperintendenter skal træde sammen med tilligemed så mange gejstlige og verdslige råder **fra begge distrikter** som fornødent gøres.« Det er altså klart udtalt i loven, at kun medlemmer af provinsialkirken kunne være med-

lemmer af det kongelige konsistorium. Den frisindede tyske presse tager ordet til bedste for de lutherske og skriver bl. a.: »I sandhed, i kirken skulde loven dobbelt, ja tredobbelt være og blive lov.« — Regeringspressen tier nu helt stille overfor beskyldningen for lovbrud. — Iøvrigt vil sagen komme for i synode-udvalget, da der allerede i denne anledning er sendt besværinger til ministerpræsidenten, fyrst Bismark, og der fra forskjellige sider er udsigt til endnu flere. —

Besværingen lyder således:

»Deres durchlauchtighed hr. ministerpræsident fyrst Bismark i Berlin.

Undertegnede medlemmer af den slesvig-holstensk evang.-luth. landskirke tillader sig ærbødigst at henvende sig til Deres durchlauchtighed med følgende besværing:

Efter loven af 24. september 1867 (lovsamlingen, side 1699) om oprettelsen af det kongelige konsistorium i Kiel, skal kun sådanne personer blive medlemmer af det kgl. konsistorium i Kiel, der stammer fra provinsens to generalsuperintendent-distrikter, altså som er medlemmer af den slesvig-holstenske landskirke.

Trods denne udtrykkelige lovbestemmelse har hr. ministeren for de gejstlige anliggender udnævnt konsistorialassessor Müller fra Brunsvig, hidtil beskæftiget ved det kongelige konsistorium i Brandenburg, til medlem af det evang.-luth. konsistorium i Kiel og udstyret ham med ret til i lighed med generalsuperintendenterne at afgive sin stemme ved det kongelige konsistoriums beslutninger.

Det er udenfor al tvivl, at denne udnævnelse er retsstridig, fordi den er imod lovens ordlyd. Konsekvensen af denne lovstridige ansættelse er, at det kongelige konsistoriums beslutninger i Kiel for fremtiden retslig kan anfægtes og tilbagevises af enhver domstol.

Det er Deres durchlauchtighed bekendt, hvorfor den evang.-luth. landskirke i Slesvig og Holsten har fået sit

privilegium. Det drejede sig dengang om at berolige gemytterne, for at landet skulde forskånes for indførelsen af unionen, sådan som Deres durchlauchtighed jo allernådigst behagede udtrykkelig at skrive til superintendent dr. Brömel den 9. juni 1866.

Når nu hans eksellense hr. ministeren for de gejstlige anliggender sætter sig ud over loven og foretager en lovstridig ansættelse ved konsistorium i Kiel, så ligger det lige for, at vi må tro: nu skal de tilsagn, der er givet landskirken, ikke længer iagttages.

Det kan ikke undgås, at denne kendsgerning også ved de forestående valg vil blive benyttet imod regeringen. Slesvig-Holstenerne vogter dog som bekendt omhyggelig over deres lands privilegier. Derfor vover vi at rette denne underdanigste bøn til Deres durchlauchtighed:

Deres durchlauchtighed vilde foranledige, at konsistorium i Kiel ikke bliver besat med medlemmer, der ikke besidder de i loven af 24. september 1867 foreskrevne egenskaber. Deres durchlauchtigheds underdanigste

(Underskrifter.)«

Om denne begæring har fået sin afgørelse, medens Bismark endnu stod for styret, eller om denne først skal finde sted under Caprivi, derom forlyder endnu intet. Men fra Kropp lyder opmandingen til at holde ud i denne sag bl. a. i følgende sætning: »Et folk, som ikke holder på opretholdelsen af sin ret, er slet ikke værdig til at skulle have nogen ret«. —

Af nyeste dato er følgende små eksempler på, hvordan man fra luthersk side søger at gribe kejserforgudelsen og militarismen i flugten, når den forvilder sig ind på kristeligt område. En hamborgsk præst fortalte på *en missionsfest* folk om, hvordan en syg kone havde kejser Wilhelms billede over sin seng, og når hun spiste, nikkede hun op til billedet og sagde: »Nå, Wilhelm, gid det nu også må smage dig så godt, som det smager mig.« Med-

deleren heraf spørger: »Er det ikke menneskeforgudelse, når der hænger et kejserbillede og ikke et krusifiks over en syg kones seng?« — — Man læser i aviserne, at en præst kræver som det almindelige præstedømmes pligt, at en præst også må gribe til våben i præstekjolen. En anden militærisk præst underskriver sig »pastor«, »underofficer« og »lasaretmedhjælper« og opfordrer sine kolleger til at ansøge kejseren om, at alle gejstlige må tjene med våben. Det kirkelige blad, som meddeler dette, tilføjer: »Det er altså den ny folkereligion, og denne religion for den ny projekterede rigskirke, det er militarismen. Det skulde ikke undre os, om det næste forslag gik ud på at indføre skydeøvelser som en del af Gudstjenesten. Methodisterne i Amerika har jo allerede opført noget lignende. At man fra gejstlig side har ytret ønsket om at optage sangen »heil dir im siegeskranz« i salmebøgerne turde være vel bekendt. Nu Gud herren bevare os fra denne militæriske religion.« — —

Den 4. marts døde professor, dr. *Franz Delitsch* i Leipzig. Han var en stormand i Guds rige og vil særlig blive mindet for sin kærlighed til Jødemissionen.

I vinterhalvåret 1888—90 er der ved *universitetet i Heidelberg* 952 studerende, hvoraf kun de 70 studere theologi, medens f. eks. 341 studere jura. Ved *universitetet i Kiel* er der 510 studerende, hvoraf halvdelen studerer medisin, 97 theologi. Ved *universitet i München* er der 3585 studerende, hvoraf kun 149 studere theologi, de øvrige er omtrent lige delte mellem jura og medisin. Ved universitetet i *Berlin* er der 5731 studerende, i *Breslau* 1307, i *Erlangen* 948, i *Gøttingen* 854, i *Halle* 1657, i *Leipzig* 3453 o. s. v. Der er i det hele i vinter på 21 tyske universiteter 29,000 studenter, deraf studere de 5680 theologi (4459 protestantisk og 1221 katolsk), de 6872 jura, de 8714 medisin og de 7741 filosofiske disipliner. Medens de studerendes tal i Tyskland i årene 1879—87 steg fra

ca. 19,000 til ca. 29,000, så er det i de sidste tre år bleven stående ved det samme. —

I februar måned iår fristede *Hermannsburg* og med den hele den hannoveranske landskirke et stort tab, idet *pastor Öpke*, missionsinspektør i Hermannsburg, døde efter 14 dages lungebetændelse. Præsten Johannes Paulsen skriver om denne sin medarbejder og medkæmper: »Han var fra isse til fodsål en mand, det må enhver tilstå. Han stod tro i Hermannsburger-missionen på en tid, da en sådan bekendelse kun drog miskendelse efter sig. Han stod tro i den lutherske kirkes bekendelse og var ikke bange for åbent at udtale, at han fuldt ud anerkendte frikirkens ret. Derfor kom han også på den rette plads, da man ansatte ham i Hermannsburg, og hvor har han dog arbejdet der under vanskelige forhold. Hvor har han dog sørget for, at det blev muligt, at missionen fik sin selvstændige stilling. — En høvding i Israel er falden og dybt bøjede spørge vi: »herre, hvorfor således?« Men sådan går det nu altid, når herren tilsteder det tunge at gå ud over sin kirke. De retfærdige bliver revne bort, før ulykken kommer, og derfor tror jeg, at vi går svære tider imøde, antikristens tider nærmer sig med kæmpeskridt, ja de er allerede ved at begynde. Allerede nu sætter fjenden sig i helligdommen og træder herrens perler under fødder. Da iler han med, førend han sender sine svære straffedomme ud, at bringe sine prøvede tjenere i sikkerhed, derhen, hvor de ikke mere strides om frikirke og landskirke, hvor menneskene ikke mere fordre den ære, som tilkommer Gud, men hvor lammet, som blev slagtet, får lovsangene fra evighed og til evighed.« —

Den 12. januar døde en af den gamle breslauske frikirkes ældste, *Ludvig Feldner*, der tilsidst var superintendent over denne frikirkes rhinske diøcese. I dødsanmeldelsen fra »overkirkekollegiet« hedder det: »Han har i stor klarhed og tro, i kærlighed og fasthed tjent denne

kirke i ord og gerning, med råd og dåd, på vore generalsynoder, som han mer end én gang ledede, og i vort diøses, hvis fader han var.« —

De *ungarske Jøders omvendelse* er for øjeblikket af den største interesse. Ungarn er nabolandet til Galizien, med hvilket det står i det inderligste religiøse og åndelige samkvem. Det er det vestligste af de lande, i hvilket Israels folk endnu helt og holdent kan gøre sig gældende, enestående ved den mægtige udvikling, det har nået og ved de mangfoldige strømninger af åndelig art, som der går ved siden af hinanden, mødes og flyder over i hinanden. *Den ortodokse Jødedom* — jo længere man kommer mod øst, desto mere chasidisk[1]) farvet er den — har endnu en stor magt hele riget over. Den sidder inde med ikke mindre end 70 højere talmudskoler for jødiske ungersvende fra 14—20 år. Den største af disse findes i Presburg og har i vinter henved 200 elever. — Af ikke ringere betydning for Ungarn er *reformjødedommen.* Den har sit hovedsæde i hovedstaden Budapest. I modsætning til Galizien og Rumænien, hvor denne strømning for tiden også bliver stærkere, har den her en meget bestemtere og mere moden karakter, og har allerede opnået en fast og anset stilling i samfundet og statslivet, fra hvilken den gør sin indflydelse gældende hele landet over. Det er fremfor alt ved at gøre dygtig brug af den ungarske nationalbegejstring, at dette er lykkedes den. Medens Jøderne tidligere overalt i østen, også i Ungarn, var tyskhedens bevidste talsmænd, så er der ved midten af vort hundredår allerførst i Ungarn foregået et fuldstændigt omsving heri.

Såvel overfor den fanatisk stædige Jødeortodoksi som overfor den religionsspottende reform-jødedom begynder Kristi evangelium mange steder at vise sin sejrende magt.

---

[1]) chasidim d. e. „de fromme", en jødisk sværmerisk sekt stiftet i det 18. hundredår i Polen af *Israel Baal Schem.*

Også gennem den ungarske Jødedom går der i vore dage sagte sitrende, åndelige livsrørelser fra Guds himmel. — En tysk rejsende fortæller følgende herom fra den allersidste tid:

»For nogle år siden udkom der hurtigt efter hinanden tre brochurer af en ungarsk rabbiner. De henvendte sig med en appel til Israel og pegede hen på Jesus som Messias og frelseren. De vakte uhyre opsigt og blev i få uger revet bort. Aviserne gav genklang deraf, de kristelige forventninger steg. Da med ét blev det helt stille. Man hørte hverken om forfatteren eller hans skrifter. Jøder og Kristne forglemte ham således, at jeg ikke i nogen Pester-boghandel kunde opdrive et eneste eksemplar af andet oplag. Man vidste ikke engang noget derom. Alt dette drev mig til selv at søge oplysning på rette sted. Jeg fandt ham og blev venlig modtaget.

Hvorledes er manden kommen til kristendom? Det var fremfor alt spørgsmålet, som beskæftigede mig. Opvokset og uddannet i Ungarns ortodokse Jødedom har hans folks elende og jammer en hel livsalder igennem stået ham for øje. Han har set, hvorledes Israel mer og mer træder ud af sin lokale, selskabelige, sosiale og åndelige indesluttethed og afsluttethed, og knytter forholdenes og samkvemmets mangfoldige tråde med ikke-jøder, spesielt med vor tids ateistiske og materialistiske navnekristendom, og derved bliver fremmed for sit eget religiøse og rituelle liv, ja rives ved forholdenes magt imod sin vilje løs. Men da han selv afgjort stod på det bibelske lovstade, at kun hvem der holder alle Guds bud kan bestå for hans hellighed, kom det til at stå som en frygtelig vished for ham, at en stor mængde Jøder uden redning vilde gå fortabt, fordi de ikke mere kunde og vilde opfylde dette. Sjæleangsten for disse Israels sønners skyld havde mægtig grebet ham og gennemtrængt hans hele ånds- og sjæleliv.

På samme tid blev det ham klart, at hvis dette forfald skulde gribe videre om sig, måtte på den måde hele folket styrte i afgrunden. Israel syntes ham at være i begreb med en stor opløsningsproces, som ikke vilde være til at stanse, da det vandrede sin vej uden Gud. Skriftens ord og historien lærte ham jo, at hans folks eksistens var knyttet til den evige lov. Faldt det fra den, måtte det gå til grunde. Smerten over hans folk som helhed havde med al magt grebet ham.

Og fra denne dunkle baggrund af nutidens elendighed hævede sig for ham i et klart, blændende lys Messias' billede, som lyste ham imøde fra det gamle testamente og de jødiske skrifter. Omendskønt han var en elev af Grätz, var han aldrig gået med til at forflygtige den forjættede Messias' realitet til en ide, men troede på hans frelsende tilsynekomst. Men kunde denne komme til hans frafaldne folk? Og hvis han kom, måtte han da ikke åbenbare sig som dommer til forbandelse for tusinder i Israel; vilde ikke største parten af folket gå glip ad den messianske tids velsignelser? Dette hans folks fremtids problem beskjæftigede ham dag og nat, men det blev en uløst gåde for ham.

Dette er forudsætningerne for hans udvikling, som nu personligt trådte ham nær og tvang ham til med al kraft at søge en løsning, da han er et ærligt, oprigtigt menneske, der ikke lader det bero ved talemåder. Han har selv børn, højt begavede og åndelig vakte. De vilde flytte til rigshovedstaden for der at erhverve sig en større dannelse. Men når de forlod det strænge jødiske fædrehus, besøgte skolerne, plejede omgang med ikke-jøder, var det umuligt andet end at de ikke længer kunde leve efter stræng jødisk skik. Og dog kunde faderen ikke bringe det over sin samvittighed af denne grund at holde dem borte fra studeringerne og i den ensomme landsby at lade dem åndelig forkomme. Men så gik de jo åndelig til-

grunde i dybeste forstand. Når han drog konsekvenserne af loven, måtte han fordømme dem, fordi de på så mange måder var nødte til at overtræde den jødiske lov. Det har kostet ham svære samvittighedskampe og søvnløse, sørgmodige nætter. Han levede tiden hen i angst, naget af visheden om, at hans børn også hørte til det frafaldne Israel. Da kom lyset til ham i hans fortvivelses nat ud fra det ny testamente, som en ven tilfældig havde ladet blive liggende hos ham.

Kristus åbenbarede sig gennem det ny testamente for ham i hele sin herlighed som Messias og forsoner og løste for ham Jødefolkets gådefulde problem. I Jesus fandt han dernæst en anden vej til Gud end Moses' og rabbinernes, og det én, der var simplere og lettere at gå end den, som Israel i århundreder havde søgt at gå. Men her fandt han da også en renselseskilde i syndernes forladelse, en menneske- og Guds søn, som kan gøre syndige og frafaldne Israels børn til Guds børn. Altså til ham måtte for alt de holde sig, som ikke mere helt kunde opfylde loven. Til ham har han derfor også vist sine børn hen og alle dem, hvem lovens byrde er bleven for tung. Er Kristus de enkeltes redningsmand, da er han det og for det hele. Derfor lod rabbineren det kald lyde: vend om, frafaldne Israel! til herren! til Messias!

Dog var det mig påfaldende, at han havde misforstået Kristi ord, at han var kommen som en læge til de syge og ikke til de sunde, således som kunde han kun vise dem til Kristus, der havde lidt skibbrud på deres jødedom. Det er jo en kold, religionsfilosofisk reflexion, tænkte jeg, og intet produkt af personlig oplevet omvendelse og gjenfødelse.

Derfor pinte mig stadig det spørgsmål: hvorledes står han personligt til Kristus? Jeg har ikke spurgt ham derom, men har kun ladet ham tale og fortælle, fordi således træder et menneskes inderste overbevisning desto natur-

ligere og mere umiddelbart frem for lyset. Fra begyndelsen af havde jeg nok lagt mærke til, at frelseren havde lyst ham dybt i hjærtet og sindet med sin forløsende herlighed, og at han havde set ham ind i øjet. Så såre han kommer til at tale om Kristus, taler han i lovsang. Glæden og saligheden stråler ham ud af øjet. Om hans guddommelighed er han overbevist, om end på umiddelbar vis og ikke gennem filosofisk, dogmatisk reflexion. Men alt dette tilfredsstillede mig dog ikke, da han jo på den anden side holder fast ved loven, iagttaget til det mindste, og ikke synes at forlade den som frelsesvej, men viser kun så at sige de svage til Kristus.

Da var det mig en glædelig overraskelse, da han engang i samtalens løb af sig selv udtalte disse ord: »når jeg tænker på Kristus og udtaler hans navn, da går der en hellig bæven gjennem mig. Denne rene, hellige, guddommelige — jeg synker i støvet for ham som en fattig, elendig synder.« Jeg vidste det jo, selv den mest selvretfærdige — for Kristi billede må han falde sammen. Så er herren altså også for ham personlig bleven til frelse; med strålende øje priser han ham.

Men hvorledes kan han med denne tro blive stående i Jødedommen, i loven? Som sagt for sig selv personlig holder han fast derved og er ivrig i opfyldelsen af de mindste bud. Efter vores opfattelse af jødedommen som et mer eller mindre udvortes liv efter loven og af kristendommen som et himmelsk liv i fri og oprindelig udfoldelse er det uforeneligt, for ham ikke. Sådan søgte jeg idetmindste at opfatte ham, lod ham vandre på sin udviklingsbane uden at forsøge på at rive ham derfra. Måske går han selv sidenhen fremad. Han sagde: Kristus har opfyldt loven og stillet sin optræden til efterfølgelse. Lever jeg efter hans evangelium, så kan jeg også gøre det i Jødedommens former, hvis inderste kærne jo er bleven åbenbaret mig i Kristendommen. Jeg gør det ej til pligt

for nogen, men for mig selv. Ti jeg vil blive en hel Jøde, men kun i Kristus. Fra Jødedommen af forstår jeg Kristendommen, og fra Kristendommen af atter Jødedommen.«

Deraf forklares også hans stilling i hele denne tid. »Jeg vil blive rabbiner. Min menighed hænger ved mig, omendskønt den kender min stilling til Kristus; jeg tør ikke forlade den. Jeg kan ikke træde ud af Jødedommen, hvad der vilde ske ved en overilet dåb. Jeg må stå i folket og hæve min stemme: hør på mig, hvem der vil høre herren til. I Israel må herren blive anerkendt. Vejen fører til ham ikke gennem mit folks frafald, men gennem tro på ham og hans lov. Når jeg er trådt ud, er den levende forbindelse med ham afskåren.«

Dette er hans indre udvikling og stilling, så godt som jeg har kunnet gennemskue den. Nu hans historie: Gud forbarme sig; den er indtil nu en tragedie.

Hans tilbøjelighed for Kristendom og hans omvendelse til Kristus er en frugt af indre kampe. Dette holdt han ikke hos sig selv, men hans familie fik det at vide. I det hele synes hans familieliv at være det lykkeligste og mest harmoniske. Han står ikke som Rabinowitsch[1]) højt over det, men kone og børn er hans tankers fortrolige. Hans afdøde søn, som han elskede over alt, og som var hans stolthed og hans alderdoms støtte, har således drevet ham selv til at træde frem for offenligheden med sin ny glædelige vished. Han selv er et undseligt menneske og var det vel endnu mere tidligere. Så gjorde han det på opmuntring af sin søn, der for værste tilfældes skyld stillede ham hele sin fortjeneste til rådighed.

Som bekendt blev hans første og andet skrift i få dage revet bort. Opsigten, de gjorde, var uhyre. Dog tog man læmpeligt på ham. De første jødiske resensioner var meget mådeholdne. Fra rabbinere og mange Israeliter

---

[1]) Jvfr. „Danskeren" 1890, side 278.

kom der opmuntringsskrivelser. Så længe bevægelsen blev i egen lejr, gik alt godt.

Men såsnart sagen blev optaget i kristelige missionsblade, rejste der sig en storm blandt Jøderne; man holdt ham for en hjælpershjælper i den engelske mission. Man udbredte det rygte, at han var underkøbt for 50,000 flr., han skulde slet ikke have skrevet skrifterne selv, havde kun lagt navn til, var vanvittig o. s. v. Den eneste hindring for forfølgelserne var nu, at han endnu ikke var døbt, endnu var og blev offisiel rabbiner. Derfor søgte den jødiske, religiøse Pester-øvrighed at overtale ham til at lade sig døbe, da de ikke kunde bringe ham til at kalde tilbage. Ti da var han jo skilt fra Jødedommen. Men han blev fast på sit standpunkt. Nu vilde man ved en rundskrivelse til alle rabbinere erklære hans embedshandlinger for ugyldige og således gøre hans eksistens umulig. Men man gjorde det dog ikke, fordi man frygtede, han vilde i yderste nødsfald offenliggøre samstemmende breve fra jødiske rabbinere i Ungarn.

Nu arbejdede man på hans menighed for at foranledige den til at få ham til at takke af. Men den vægrede sig. Da begyndte et formeligt ruineringssystem imod ham, hans slægt og hans menighedskreds. Man trak statens pengeunderstøttelse fra ham. Menighedsmedlemmerne har mistet deres kredit hos de jødiske pengemænd, og er således materielt ganske kommen på knæerne. Han selv har som følge heraf siden oktober 1888 ikke modtaget en kreuzer i løn og lever i meget trykkede omstændigheder. Men endvidere har uforstandige venner forstyrret hans udvikling. De har foranlediget ham til at skrive og ved spørgsmål, hvorved de slet ikke har forstået hans ejendommelige tankegang, vildledet ham. Man skyndede ham til så hurtigt som muligt at lade sig døbe. Men han gik ikke ind derpå.

Han siger nemlig: Jeg tør ikke nu lade mig døbe, ellers vilde jeg save grenen af, på hvilken jeg sidder. Jeg tør ikke forlade min menighed, som jeg allerede har ført så langt hen imod Kristendommen. Men jeg kan heller ikke gå videre og skrive, uagtet alt to ny brochurer ligger færdige til trykken; jeg vilde nemlig så vælte alt overende. Desuagtet driver det ham fremad; han ser, hvorledes tøven skader, men han kan ikke. Dette dilemma har gjort ham helt bedrøvet.

Han viste os ved breve, at mange rabbinere stå som han, men vove ikke at træde frem. Med stor tillid taler han om de kommende omvæltninger. Men nu er hænderne bundne på ham. Han er jo alt en gammel mand, der ikke kan sætte alt på spil. Efter hans død skal verden i hvert fald få at høre om ham. Gud kan vel skaffe veje og midler. Til ham vil vi befale dette ensomme vidne om frelsen iblandt Israel.

Frederik Nygård.

Tillæg til stykket om Grundtvig og Goethe.

Af *L. Schrøder.*

Følgende »epigram«, som stammer fra trediverne, burde have været benyttet til oplysning om Grundtvigs forkærlighed for den *unge* og uvilje mod den *ældre* Goethe:

Werther og Meister.

Når jeg har udlæst Werthers breve,
forfatteren jeg spörger but:
hvi lod du ikke Werther leve?
Du måtte heller Meister skudt.

Om Varemarkedet.

Af *Chr. Faber.*

Om **Vare- og Produktmarkedet** er det vanskeligt for den sidste Måned i al Almindelighed at udtale sig; jeg må henvise til min omstående udførlige Beretning.

Kaffe. I denne Artikel har der været vedvarende stor Bevægelse med opadgående Priser; Stigningen i de seneste 14 Dage andrager flere Øre pr. Pund; men i de sidste Dage er der over hele Linien indtrådt en mat og flov Stemning, begrundet på Kabelberetninger, der melder bedre Udsigter for den kommende Høst, der næppe foreløbig har stort at betyde for det legitime Marked; ti Lagrene er overalt meget små. For den nærmeste Tid kan man derfor næppe påregne nogen synderlig Forandring i Artiklens Position. — *Sukker* vedvarende fast. Råsukker 88° Rendement, har bevæget sig imellem 12¼ à 12½ sh. Lichts Statistik over de synlige Verdensbeholdninger viser stadig ca. 900 Mill. Pd. mere end forrige År. De usynlige Forråd er vistnok noget mindre iår. I Vestindien klager man over tørt og varmt Vejr, hvorfor Rørsukker er meget fast. Portorico-Sukkere bliver næppe billige iår. — Newyork-Noteringen for Sukker har de seneste Dage været noget lavere. — *Ris.* Japanesiske Ris er vedvarende stigende; også *Rangoon Ris* af dette Års Høst er fast med noget højere Priser.

Frugter. *Blommer* er stigende, ligeså *Valencia-Rosiner*; Priserne for disse to Artikler er nu omtr. 50 pCt. højere end i Efteråret. — *Italienske Rosiner* er også stegne endel. — *Korender* fast og højere. — *Mandler* roligere. — *Æbler* højere.

Kryderier gennemgående flov; kun synes den gunstige Mening for *Kardemomme* at holde sig.

Smørmarkedet. Der er mere Købelyst for Smør. — Fineste Vare noteres i England 116—119 sh.

Æg. Markedet er nedadgående. Priserne nu sunkne til 5 sh. 8 d. à 6 sh. 8 d. i England.

Kornmarkedet. På næsten alle Børser sporedes der omtrent midt i Måneden mere Liv i Kornmarkedet. I de sidste Dage er der igen indtrådt en Flovhed, særlig i Berlin, hvorimod Newyork og Liverpool Terminsbørser vedvarende noterer småt opgående Priser for Hvede & Hvedemel. Lokalt har Priserne for Sædehavre hidindtil været opskruede og extreme — men Ihændehaverne er nu blevne mere moderate i deres Fordringer. Det store Majsforbrug har vel trykket Havrepriserne. — Majs er vedblivende meget billig.

Foderstoffer herhjemme rolig. Hverken Kulde eller mildere Vejr har kunnet støtte Markedet. Udlandet er højere end vore hjemlige Noteringer; ti Lagrene i København er meget rigelige, man vil gerne realisere, og Provinsserne er tilbageholdne med Indkøb. Om Beholdningerne her er så små, som man formener i Hovedstaden, turde være et Spørgsmål. Overalt ligger der megen Majs, der trykker Klid- og Kagemarkedet, hvorved Afsætningen for disse Artiklers Vedkommende mindskes.

Frømarkedet. *Alsike* meget fast, også rødt *Kløverfrø* bedrer sig, hvorimod *hvidt Frø* er roligere. — *Rajgræs* kommer stigende fra England, andre Kvaliteter uforandrede.

Kul. Begrundet på Strikerne i England er Kul i få Dage stegen 50 pCt. på Produktionsmarkedet.

Soda. Af samme Årsag er der livlig Hausse (opadgående Priser) i denne Artikel. — Verden har længe vidst, at Kapitalen er en Magt, de sidste Dage har videre lært os, at »Arbejderne også er en Magt«. Hvad Kapitalen i mange År ikke har formået: at tvinge Priserne højere

på ovenstående to Artikler, der i lange Tider har holdt sig i usædvanlig og for lave Noteringer, det har Arbejderne formået på to Dage. — Fremtidig bliver Forretningsfolk nødt til at regne med denne nye, mægtige og stærke Faktor, og det fejler ikke, at Verden i de nærmeste Tider vil komme til at opleve flere Overraskelser af samme Slags, som de her berørte.

Vexelrenten er i London yderligere nedsat til 4 pCt. — Herhjemme uforandret.

Fonds- og Aktiebørsen flov; Berlinerkonferencen trykker; man venter, der fremtidig bliver lagt større Byrder på Aktieselskaberne og så: »hvorledes vil det da gå med det årlige Udbytte?«

Russiske Finanser. Rusland bliver ved med at konvertere.

Landmandsbankens Hypothekafdeling overtager efterhånden flere og flere Landejendomme for Prioriteter:

1887.	18	Ejendomme	til Værdi	1,600,000	Kr.
1888.	23	—	- —	1,792,000	—
1889.	32	—	- —	1,950,000	—

Berliner-Konferencen. Under 16. Marts skriver »le Temps'« (et Pariserblads) Berlinerkorrespondent, som man formoder for Tiden er Jules Simon, Bladets Medarbejder og de franske Konferencedelegeredes Formand: »Kejser Wilhelm II.'s Reskripter var en betydelig Handling og afmærkede øjensynlig en ny Fase — men de var heller ikke mere end en Handling og en Fase, en Handling i det Skuespil, som hedder Prøjssens Historie, en Fase af den prøjssiske Ånds nødvendige Udviklingsgang. Fra et prøjssisk Synspunkt er der intet overordentligt eller nyt ved Kejserens Reskripter; man kan forfølge deres Rod helt tilbage til Frederik II, til der grosse Kurfürst, ja helt ind i Lenstidens Prøjsen. Ikke engang fra et mere udstrakt tysk Syns

punkt er Dekreterne forbavsende og overraskende. Tyskland er dannet og bleven til i Fagforeningernes og Associationernes Lignelse — fornøjet med sine Regenter, blot de gjorde Livet lidt nemt for det og hjalp det til en bekvem Tilværelse. Derfor er Tyskland mere oplagt til Lydighed end til Initiativ og trænger, politisk som økonomisk, mere til Beskyttelse end til Frihed. Den prøjssiske og den tyske Ånds to Hovedgrunddele er da det feudale Sindelag og Trangen til Sammenslutning. Disse to Elementer er bleven sammensmeltede ved Prøjssens Sejre og Hæder, dets Kraft og Viljestyrke og ved de Tjenester, Prøjssen som ledende Magt har vist Riget. *Det militære Prøjssen har omskabt Tyskland i sit Billede*, Prøjssens feudale Ånd har påtrykt Tyskernes Korporationstendens sit Stempel. Resultatet af denne Proces er blevet det moderne Tyskland, dette Pyramide-Rige, på hvis Spids Kejseren står, vågende over alle og forudseende alt. Ud fra denne Opfattelse bliver det forståeligt, at alle Tysklands Lovgivere og politiske Teoretikere stadig stræber efter at gøre Staten så stærk som mulig, at udstyre den med et Maximum af Attributer og et Maximum af Midler. Luk en af Holtzendorffs Bøger op — den vil vise sig uudtømmelig, når Statens Opgaver kommer på Tale. Det er Staten, som skal udføre alt — derfor er Statens Bevarelse det højeste Formål. Holtzendorff gør på dette Område ikke andet end gentager og fortsætter Hegel. Socialøkonomer, Filosofer og Jurister tænker ens om denne Ting. De er alle Manchesterskolens og franske Fysiokraters polare Modstandere. Det var i Tyskland, Nationaløkonomien blev opfunden. På dette Punkt ligger Kejserdekreternes eneste Originalitet. Her bryder Wilhelm II. absolut med prøjssiske Traditioner. Hans Planer er internationale. Det er Umagen værdt at dvæle lidt ved dette. Alle de Love, som hidtil har omdannet Tysklands Gewerbeordning af 1869 — Lovene af 8. Decbr. 1884 og af 23. April 1886 om Fagforeninger, Loven af 1.

Juni 1884 om Hjælpekasser, Lovene om Arbejderforsikring, om Børnearbejde, om Søndagsarbejde — hele denne store Lovgivning er af ren indendørs Art, angår kun Tyskland, har til Formål at skabe rent nationaløkonomiske Forbedringer. Reskripterne indbyder derimod alle Stater til i Fællig at skabe en international Arbejderlovgivning. Alligevel er også her Drivkraften den nationale Egoisme.

Man ser det af, hvad Miquel skrev i 1882: »Jeg hører, skrev han, altfor ofte i industrielle Kredse: Hvorledes, De vil altså ved en Regulation af det tyske Arbejde sætte os ud af Stand til at optage Konkurrencen med England?« Og det Solingenske Handelskammer skriver i sin Årsberetning for 1885: »De belgiske Fabrikanter har arbejdet på meget gode Vilkår. Man arbejder i deres Fabriker Nat og Dag uden Ophold; Arbejderne spiser, mens de arbejder, og Børns og Kvinders Arbejde er ubegrænset. Arbejdernes Stilling er uden Tvivl yderst elendig, men Belgiens Industri bliver derved i Stand til at vinde et langt Forspring for Tysklands.« Da Tysklands Økonomer, Fabrikanter og teoretiske Politikere var blevne enige om Nytten af en international Arbejdsordning, skyndte Juristerne sig at proklamere en sådan Ordnings Lovmæssighed og Rimelighed. Schäffle havde allerede skrevet: »Søndagsarbejde forbydes sikrest gennem international Overenskomst.« Nu erklærede Dr. Ludvig Gessner, at visse af Arbejderklassens berettigede Krav, blandt disse fremfor alle Normalarbejdsdagen, kun kunde tilfredsstilles ved international Overenskomst, da de enkelte Landes industrielle Konkurrencedygtighed ellers vilde lide under Reformernes Indførelse. Men på al denne Skolevisdom har Kejseren ikke tænkt. Da han offentliggjorde de to Reskripter, handlede han efter sin Families Traditioner, i det prøjssiske Dynastis Ånd. — Man siger, at politiske Bevæggrunde har forstærket og uddybet de økonomiske.

Lige siden 1878 havde Forbundsrådet været af den Mening, at Socialismen ikke alene burde bekæmpes ved Tvangsforholdsregler. Kejser Wilhelm I.s Trontale af 1881 gjorde denne Anskuelse til sin. Man bør ikke blot begrænse sig til at undertrykke den Gæring og Uro, Socialismen fremkalder, sagde Kejseren, man bør også søge at forbedre Arbejdernes Lod. Og der opstod en Række Love, byggede om denne kejserlige Grundsætning. Men endnu var Forholdsreglerne

af indre, national Art. Nu har Wilhelm II. maaske ment, at der overfor Socialismens umådelige og truende Fremskridt tiltrængtes en international Statsliga, der kunde hæmme Socialismen ved præventive Love. Hvis Kejseren har tænkt således, er det så en Fejltagelse af ham, eller ej?

Man har imod de kejserlige Planer beråbt sig på de økonomiske Forholds Forskjellighed. Man kunde med samme Ret anføre Landenes afvigende politiske Tilstande. Det tyske Socialdemokrati ligner ikke den franske Socialisme, og denne ikke igjen den russiske Nihilisme. Endelig er der saa liden Lighed imellem de forskjellige Regeringsformer. Hvad det tyske Kejserrige kan gøre, kan Republiken Frankrig ikke. Den kan det ikke, fordi den intet Kejserdømme er, og fordi den ikke er Tyskland. I Frankrig står alt i Strid med det tyske Begreb om Staten og dens Opgaver. Foreløbig har imidlertid vore Delegerede Ordet. Det er deres Sag at tale — Konferencens at dømme derom. Men hvad Konferencen end vedtager og bestemmer — det interessante ved den ligger ikke i, hvad den muligen opnår, men i den nye Fremgangsmåde den indfører. Og det aller interessanteste er, at Tyskland, det militære, nationale, Hohenzollernes Tyskland, indvarsler denne nye retslige Metode. Det er værd at lægge Mærke til denne Ting. I den tyske Regering, der er så arkaisk bygget og dog så moderne, så stiv og så bøjelig, samlet og centraliseret til Overmål, krigersk og human, kejserlig og patriakalsk, i denne Regering mødes og blandes Fortid og Fremtid på ejendommelig Vis.« —

Imedens Konferencen arbejder, er det i Byen Köpnich, ca. 2 Mil fra Berlin, kommen til et Sammenstød imellem Arbejdere og Gendarmer, hvor flere ere blevne sårede, baade Civile og Militære. Foranstaltninger er trufne til Ordenens Opretholdelse.

Odense, den 23. Marts 1890.

Bidrag til den kristelige olding
Hans Casper Brandts
levnedsløb.

Den afdøde Vartov præst Carl Joakim Brandt har i dansk kirketidende 1889 meddelt en række bidrag til sin farfaders, den svendborgske købmand Hans Casper Brandts historie og dermed til den danske kirkehistorie i den første menneskealder af det nittende hundredår. Ludvig Schrøder har i »Danskeren«s februar-hefte (s. 260) kortelig omtalt denne gamle uforfærdede troens stridsmand fra de dage, da Gudsordet var dyrt her i landet.

Nedenstående bidrag er fundne i Jakob Kristian Lindbergs efterladte papirer, og da det væsenlig er breve, skrevne til et par af de mest fortrolige af den gamle mands kristne venner, giver de os et fortroligt indblik, som har sin store interesse.

Det første er et brev fra den dengang 78-årige købmand H. C. Brandt til den dengang 28-årige gårdmand Peter Larsen Skræppenborg.

Svendborg, den 3. Maj 1831.

»Min kære Peter i Skræppenborg.

Det var mig meget om at gøre at hilse på Dig i Høje i søndags. Jeg tog og del i din sang, læsning og tale. Jeg tilstår, at alt, hvad du frembragte, var idel sandhed, hvorved du haver biblen på din side, og dertil Guds ånds vidnesbyrd i dit hjærte.

Jeg tror og ganske vist, at du med dine ligesindede brødre haver et helligt indvortes kald til at vidne for verdens børn, som ligger i det onde. Dertil er jeg med alle Jesu Kristi fortrolige omgangsvenner også kaldet, dog hver i sin kreds efter omstændighederne og den opfordrende nåde i hjærtet. Af sådan bekendelse følger også, at man må lide verdens had og spot. Dette erfarede Du

også i Høje. Du havde samme nåde, som hændedes Paulus til forskjellige tider og steder. Havde der været løse stene ved hånden og de havde fået forlov dertil oven fra, så havde de vel ikke sparet at stene dig, som det gik Paulus i Efesus. Men herrens hånd var over dig. Vel var der mange fjender tilstede, men også mange venner, som råbte til herren, at han vilde stå dig bi i din afmagt, denne du vel kunde føle ved så stort et optrin. Om du kommer oftere til det sted i samme anledning, så kan vores almægtige herre og frelsere nok gøre, at det kan gå bedre af.

I sådan almindelig forsamling, hvor alle slags folk trænger sig ind, kan der ej være den orden, som der skulde; ti unge fruentimmer og mandfolk stå iblandt hinanden. Dette burde ikke have sted, ved dette så jeg nogen uorden at foregå. Kød og blod samt djævelen søger at føre sin gerning frem, når lejlighed gives. Dette kunde vel forebygges, når manden eller konen i forsamlingshuset tog sig noget af det ved at holde hvert køn til sin side i stuen, og bedre, når der var 2de stuer ved hinanden, at ethvert køn kunde være for sig selv. Jeg vèd, at du vil have dette i tanke til en god forandring. Man bør at anse sådanne forsamlingssteder ligesom det var i en kirke, derfor så meget muligt er at påse, at alt går ordenlig til, hvorved forargelse kunde afværges.

At Du kære broder haver hengivet og opofret herren vor Gud og frelsere dit ganske hjærte, sjæl og legeme til at udbrede hans ære og medforløstes evige saligheds befordring, dette tror jeg ganske vist, ti jeg erfarede, at Du anspændte både Din sjæls og legems kræfter til at udføre alt så tydelig som muligt var, at enhver, som havde indvortes hørelse, kunde og skulde forstå Dig. Du må da tro, min kære broder, at Dit arbejde var ikke forgæves. Om ikke hos alle straks, dog vil der blive en og anden, der ej kan blive krogen løs, men tid efter anden vil det vågne hos dem, hvad de har hørt.

Jeg vil ej alene ønske, men og bede for Dig og alle Dine medbrødre, at herren vil give Eder den fornødne nåde og visdom i èt og alt at handle efter hans sind. Efter mine og flere Guds børns tanker holdes de forsamlinger alt for længe, alt burde ej vare længere end som 1½ time i det højeste. Du kan vel også ved sådan lang anspænding føle, at Du bliver træt og afmægtig, ja og tom i hjærtet. Dette kender jeg af egen erfarenhed. Man mener det godt med sine medmennesker og kan efter vores mening ikke sige dem det så tydelig, at man jo gerne vil sige dem det tydeligere. Derfor bliver man så længe ved, som kræfterne og tiden næppe vil tillade. Imidlertid så udretter man vist mere med kortere som længere taler, ti det første glemmes ved det sidste. —

Du vilde tilgive mig, kære broder, at jeg [: som den uværdigste og største synder for mine egne som og for herrens øjne :] understår mig at gøre forslag til forandring i Eders forsamlinger, men vi er alle formanede til at prøve, hvilket der er den gode Guds behagelige vilje. Følge vi denne, så have vi selv nytte og velsignelse deraf, de også, som høre os.

Nu herren vores Gud og frelsere lade sin salvede den gode helligånd falde på Dig og Dine kære brødre, som drive herrens gerning, at I alle som umyndige børn måtte annamme nåde af nåde til at vandre for ham, med ham dag og nat at stå i fortrolig omgang ligesom børn at gå ind og ud i faders hus, da kan vi med kammersvenden under alle omstændigheder drage vor vej glad.

Fra din hengivne ringe broder

Hans Casper Brandt.«

Det næste i rækken er en lille ènfoldig afhandling, dateret Svendborg, 6. marts 1832:

›*Man bør give agt på tidernes tegn.*

Disse ord forekommer ofte hos dem, som med stille opmærksomhed fornemlig giver agt på dem selv, derefter og på andre, dette især når noget sælsomt foregår i religionen og når denne bestrides.

Når 2de potentater føre krig imod hinanden, hvor gerne vil man da ikke vide, hvem som sejrer. Ikke mindre er de, som elske sandheden i og med religionen, begærlige at vide, hvorledes striden føres, og hvad udfald den vil ende med. Hvem som af hjærtet tror til salighed i det ene og aleneste Jesu Kristi navn og deraf tager daglig kraft til at elske og lyde hans bud, den vèd og vist, at vor gode herre ved sine tjenere som redskaber i hans hånd vil og skal beholde marken, hvor alle kristendommens fjender for et af Jesu ord: det er jeg: må falde tilbage.

Mærkeligt er for nærværende tid det tegn med magister Lindberg og hans mange modstandere. Af flere med mig anses Lindberg som en Guds mand og i Eliæ kraft, ja som den anden Luther, der efter Efes. 6, 11te og 13de vers er iført Guds fulde rustning ligesom herren vor Gud lod sig se med draget sværd for Josva i 5. cap. 13. vers. Hans modstandere anser man at gå ham i møde med blotte næver uden sværd og bue. Lindberg har forlov så ofte som han vil at råbe og påkalde sin herre Zebaoth som hans feltherre, ja vel som det skete med Moses og som herren haver lovet alle sine troende, at førend de råber, da vil han svare. Hvad haver hans fjender derimod? De tør og kan ej heller råbe til herren om hjælp, visselig haver de ej adgang til nådestolen, fordi de strider imod herren selv, og derfor tør de ikke heller opløfte det mindste suk om hans hjælp i deres strid; ti de er som rasende ligesom Saulus til sin tid forfulgte de første kristne. Denne forfølgelse tog Jesus sig an som det var ham selv, det var jo og hans lemmer, som han forfulgte:

»jeg i dem, og de i mig«: derfor vèd og alle sande troende Jesu elskere, at de i hans magt og kraft skal beholde sejren, ja mer som overvinde. Vi synger derfor: »der strider for os en vældig herre, alting må for hannem bugne.« Hvad denne herres navn er, må enhver vide, som er døbt og lader sig kalde en kristen.

I samme Guds fulde rustning som den gode tro herrens tjenere Lindberg haver ladet sig iføre, er og enhver sand kristen iført. Omendskønt de ikke alle er kaldte til at føre offenlig strid, så er de dog alle enige om at stå som èn mand for herrens ansigt og udbede kraft og styrke for den eller dem, som er på kæmpepladsen, »ti den retfærdiges bøn formår meget, når den er alvorlig«. De, som ej kende den sande kristendom, måtte vel her spørge: hvem er vel retfærdig? Hertil svares: den, som haver annammet synds forladelse, er derved ej alene retfærdig, men hellig og salig *af nåde*, og derfor kan ligesom kammersvenden drage sin vej glad igennem denne verden, og det i og under alle sure og søde omstændigheder, som kan forekomme. Den munterhed og glæde kan ingen tage fra os. —

Når frelseren Jesus Kristus har lovet, »hvad to af Eder blive enige om at bede i mit navn, det vil han give«, skulde han da mindre bønhøre, når tusinde og atter tusinde beder om den kristne kirkes udbredelse? Især i vort lykkelige og fredelige Dannemark. Den gode Lindberg må sikkert tro, at han både offenlig så vel som hemmelig haver mange forbedere, der råber til herren for ham dag og nat. »En mægtig skare af Guds hellige engle lejre sig om ham,« »herre, oplad drengens øjne.« Så læser vi i 1. kong. bog 6, 16, 17. vers. —

Svendborg, 6. marts 1832.

H. C. Brandt.«

Derefter følger det første brev til magister Jakob Kr. Lindberg, dengang 36 år gammel, fra H. C. Brandt i hans 80de år.

Svendborg, 16. febr. 1833.

»Hr. magister Lindberg i Kjøbenhavn.

Af person er De mig ikke bekendt, De ikke heller mig;[1]) alligevel har jeg taget del i alle Deres udkomne skrifter, disse har ofte glædet mig dybt i sjælen. Den ganske verden ligger i det onde, dette ser og hører man daglig. Ja i os selv og af os selv finder vi heller ikke noget godt, men vi har derimod en forbarmere Jesus Kristus, der vil og kan fuldkommen læge os, når vi i en barnlig tro og hengivenhed vender os til ham. Ved ham og i ham kan og tør jeg i ydmyg følelse bekende, at mig er barmhjærtighed vederfaren, og det første gang i mit 25de år i året 1773, da jeg efter flere års hemmelig påmindelse den 6. aug. overgav mig til herren med liv og sjæl. Denne forandring eller ny fødsel skete under en prædiken af den salige pastor Lange i Børnehuskirken. Siden den tid haver herren vor Gud og frelsere holdt mig af nåde ved sig, så jeg ved, på hvem jeg tror. Derfor haver jeg og alle dem særdeles kær, som elske Guds rene, uforfalskede Guds ord, der og tillige i Jesu døds og opstandelses kraft søger at leve herren vor Gud til velbehag, nemlig i den kraft han selv meddeler os, *ti uden ham kan vi intet gøre.*

I statstidenden no. 37 ser jeg, at De har begyndt at udgive en kirketidende, hvorudi en del vakre bekendte mænd er Deres medhjælpere. Dette glæder mig meget så vel som flere her i byen. Endskøndt disse (som jeg kender) er kuns meget få; imidlertid ønsker jeg gerne 2 eksemplarer af samme, ventelig sender De nogen til Milo i Odense. Når dette sker, bedes De at sende mig dem dertil, og der-

---

[1]) Dette er selvfølgelig en skrivefejl for: jeg ikke heller Dem.

hos et par ord, om jeg skal betale samme til Milo eller andensteds. —

Vores sognepræst Ibsen med 2de lærde mænd i Odense har og i f. å. udgivet en kirketidende,[1]) som også vil vedvare for dette år. Men derudi findes kun få stykker, der kan give trøst, styrke og glæde for en syndere, der kender sin dybe fordærvelse, som derfor behøver en Gud og frelsere, der både vil og kan fuldkommen læge det store syndesår, hvor på vi alle er vidner, som daglig og stundlig nyde denne lægedom. Han give os fremdeles sin nåde, at vi i denne lægedoms kraft må vandre ham til velbehag og derved være et lys midt iblandt den vanartige slægt, om vi og derfor skulde lide nogen forfølgelse, der og ej kan undgås; ti det er og bliver en fast og afgjort sag, *at alle de*, som vil leve gudeligen *i Kristo Jesu*, skal lide forfølgelse. Men hertil er og tillagt os en glæde og fryd, så vi kan altid overvinde, ja mer som overvinde, og beholde marken, lammet som er slagtet, er værdig at tage magten, pris og ære i alle evigheders evigheder. —

Til slutning vil jeg ønske og bede, at herrèn vil stå hos Dem, som med Paulus, og velsigne Dem med Deres medhjælpere og medstridere, at Deres arbejde må stedse som hidindtil[2]) være velsignet og at vi som det læge folk må og være Deres krone på hin store dag, amen, amen. —

Deres elskende ven
Hans Casper Brandt.

E.-s. Efter at dette var skrevet blev mig tilsendt nr. 1 af formeldte kirketidende, de øvrige nr. kan vel gå

---

[1]) Her sigtes til „kristelig kirketidende“, udgivet 1832—35 af præsten C. Westengaard og adjunkt, dr. Kalkar.

[2]) Den gamles *fynske* natur nægter sig ikke i hans skrift. Han glemmer flere gange det bløde d i slutningen af stavelsen, skriver sàledes hiindtil istedetfor hidintil.

samme vej, da der foruden post ugentlig er lejlighed fra Odense. — D: S:

Kort efter dette første brev sendte den gamle kristenmand følgende bidrag i bunden stil til udgiveren af nordisk kirketidende. Uagtet det både reelt og formelt ikke egnede sig til optagelse — blev heller ikke optaget — meddele vi det her, fordi det vidner om den stærke hellige ild, der brændte endnu i manden på de fire snese år.

»O, Gud ske tak, at vi ej savner
de mænd, som udi gabet stå,
som med højrøsten kirken gavner
og apostolisk ret fremgå,
som Jesus med apostlerne
bekrige *kættres* nedrighed.

Såsom man læser,[1]) skal der være
fuld sytten mænd i kongens stad,
der stræber dåben at vanære,
vor dåbes pagt med fjendtligt had,
vil tage fra de kærneord!
Er dette ej et grusomt mord?

Under et skin de listig taler
som djævelen i paradis,
de kirkefreden os afmaler
og er i deres tanker vis,
når de selvvisdom bruge vil,
så bruger Gud et andet spil.

Det glæder os, som sandhed ære,
vi lever deri tryggelig,

---

[1]) I „nord. kirket.“, nr. 6, 1833, skrev P. A. Fenger en Artikel i anledning af andragendet „om forandringer i ritual og alterbog“ fra 17 kjøbenhavnske præster med stiftsprovst Clausen i spidsen. Dette andragende var foranlediget af stiftsprovsten, fordi han var bleven anklaget for ved en dåbshandling at udelade forsagelsen og et led af trosbekendelsen; hvad „den myndige mand“ vilde have lov til. —

vi Jesu ord vil gærne lære,
deri vi lever gladelig
som fisken i sit element
er herrens ord os ret bekendt.

Det vil vi gerne høre, læse,
når det kun bringes som det bør
i ånd og kraft, lad dem kun hvæse,
som sandheds ord bortvise tør,
de skal så engang få at se,
det bliver dem til skænsels vè.

Dog skulde man ej stadig tænke,
at iblandt sytten præstemænd
ej findes nogle, som det krænke,
at deres navn med dem er blænd',
som vil nedbryde kirkens grund,
derfor de stormer til hvert stund.

Det jeg som lægmand tør nedskrive
og trodse kirkens fiender,
vor dåbes pagt vil de nedrive,
derfor jeg står med herrens hær,
med denne vover jeg en dyst
og det med hjærtens himmelsk lyst.

I denne er mig styrke givet
og træder frem i herrens kraft,
i denne findes jeg oplivet,
og det ved nådens fulde saft.
Jeg slår da ned alt, hvor jeg kan,
hvor satan kastet har sin brand.

De sytten mænd i deres tanker
tro ej, de er vildfarende,
de fremmed ild til altret sanker,
hvilken ej hører til det sted.
Der udi er de som blind mand,
har ej den åndelig forstand.

Men Gud ske tak vor konge ærer
og ønsker sandhed at gå frem;

hans lov med Guds lov harmonerer,
hvor glædeligt da i hvert hjæm
at elske Gud og kongen med,
o, det er sand lyksalighed. —

Svendborg, 16. marts 1833.

H. C. Brandt.

Disse mine forestående tanker ønsker jeg at måtte blive indførte i Deres kirketidende, *NB.* om det så synes Dem? I dette fald vil De have den ulejlighed at rette komma, punktum med videre, hvor det skulde fejle, ti jeg er ikke lærd som det kaldes, men af nåde kender jeg vejen til Guds rige. Dog haver jeg ej fuldkommen grebet det, men griber daglig derefter; ti jeg finder hos mig, at jeg kuns er en lærling, der daglig og stundlig behøver undervisning. —

Siden min skrivelse til Dem har jeg for 2 dage siden fået fra Milo i Odense 2de hæfter af Deres kirketidende. Om jeg ej får andre ordre fra Dem, hvor jeg skal betale for samme, så skal jeg betale til Milo.

Venskabeligst
Hans Casper Brandt.

S. T. hr. magister Lindberg i Kjøbenhavn.«

Uagtet den gamles modige digt ikke blev optaget i »nordisk kirketidende«, holdt han sig ikke fra atter at sende et bidrag til dennes udgiver; men denne gang i ubunden stil. Det lød:

»I anledning efter begæring i Deres udgivne kirketidende, hvor De ønsker at få efterretning om de religiøse forsamlinger, der holdes hist og her i landet, uden for kirketjenesten, da, efterdi jeg nogle få gange har været i sådanne forsamlinger, så vil jeg her meddele Dem, hvad jeg derom ved.

De religiøse forsamlinger haver især i en tid af 12 år vedvaret og hidindtil været vedligeholdt. De begyndte først i omegnen af Kjærteminde af en husmand og tømmermand ved navn Christen Madsen i Drigstrup. Denne mand kom til eftertanke ved alvorlig at tænke på sin død, dommen og evigheden. Dette gjorde ham højst urolig, men han søgte og fandt sig forsikret om sine synders nådige forladelse, hvorved han og efter Lutheri og vor lærdoms bekendelse fandt liv og salighed. Da han fandt dette allerstørste gode og hans hjærte blev opfyldt dermed, så kunde han ej tie med samme, men af den Guds kærlighed, som blev udøst i hans hjærte, lod andre det vide, hvor lykkelig han var. De tilhørende fandt, at alt hvad han sagde, var den rene bibelske børnelærdom. Ved hans fortælling og tale blev tid efter tid mange hjærter rørt og overbevist, at de i deres synder hidindtil have gået på den brede vej, som fører til fordømmelsen. Den ene glød tændte nu den anden an, så der til dato findes her i landet en stor del af opvakte, omvendte og benådede folk, som af hjærtet frygter og elsker Gud, hvoraf følger den bedste lydighed.

Denne forandring gjorde ikke en liden opsigt, hvorfor der og medfulgte temmelig stor forfølgelse, der bestod i foragt, had, løgn og alle slags bagtalelse, ja endogså måtte ovenmeldte Chr. Madsen finde sig deri, at han en temmelig lang tid måtte holde ud i arrest i Odense, fordi han talede til sine medmennesker om deres evige vel. I alt dette var og blev det derved, som apostlen Peder haver sagt: »hvo kan skade Eder, når I efterfølger det gode.«

I den forfatning og i sådant kristeligt sind findes flere hundrede her i Fyn, der er begærlige efter at høre det gode Guds ord, det glade budskab, at Jesus Kristus er kommet til verden at gøre syndere salige, og dette for alle, som i sandhed vender sig til ham, som er verdens frelsere. —

Ingen af de forsamlinger bliver holdet, at der jo af

flere bliver bedet, at de, som holder eller forestår dem. vilde komme til det eller det sted for at opbygge sig med hverandre. Tallet af dem, som på indbydelse kommer hist og her er ungefær 16 personer, og dog kan de ej komme på alle de steder, hvor det bliver begæret.

I forsamlingerne bliver først sunget en salme enten i den forrige købstædsalmebog eller og af Brorsens, derpå bliver bedet om velsignelse af det ord, som skal læses eller tales. En prædiken læses af Lutheri huspostil eller en anden i samme ånd. Derefter tales undertiden nogle ord derom, som går ud på at bede de tilstedeværende at lade sig omvende fra mørket til lyset, fra satans magt til Gud! Denne opfordring haver båret mange gode frugter, endogså af dem, der er komne i forsamlingerne af nysgjerrighed eller og for at raliere og spotte med Guds ord. Sådanne er ved dette ords forkyndelse blevet grebet i deres inderste, at de med skamfuldhed og bøjelse har i forsamlingerne bekendt, i hvad hensigt de er komne dertil. Enden på forsamlingen er at sjunge en salme, derefter at gå hver til sit hjæm.

Endelig er dette endnu at melde, at manden, i hvis gård eller hus der agtes at holde forsamling, tilbyder slet ingen at komme dertil uden dem, som han tror om, at de elske Gud og hans ord. Dog kommer der mange — som meldt — for at raliere og spotte. Dette sker dog nu sjelden. —

Svendborg, 27. april 1833. H. C. Brandt.«

De næste minder i rækken er disse to breve til Peter Larsen:

„Svendborg, 25. januar 1834.

Min kære broder Peter Larsen
i Skræppenborg.

For nogen tid siden modtog jeg et brev fra Dig, hvorfor jeg takker. At Du derudi kalder mig din broder er

mig ret kært. Vor gode herre sagde til sine disiple: I er alle brødre. Ja, det kan ikke anderledes være, da vi have èn Gud, èn frelsere og èn ledsagere, altså ere vi søskende, og det virkelig mere som naturlige søskende; ti vi ere lemmer på èt legeme og da medlemmer, ligesom vores øjne, øre, hænder og fødder etc. Det ene hjælper og understøtter det andet. Således må det og virkelig være mellem os, når vi står i omgang med vor kære vel usynlige, men dog nærværende herre. Det er mig ikke så vel, når en broder eller søster viser en slags undseelse for mig, ti dersom de vidste, hvad jeg haver været og hvad jeg endnu i og for mig selv er, da måtte de væmmes ved at søge min omgang; ti ofte væmmes jeg ved mig selv og udråber til herren: »se, hvilket menneske«; og var ej samme ord til min frelse opskreven, så måtte jeg ganske forgå. Men så jammerlig som jeg finder mig i bund og grund, så bliver han dog nådig, og finder, at han øjeblikkelig tilgiver mig alt og alt. Visselig haver vi i den kære bibelbog så mange trøstefulde ord; havde vi ej disse, hvor skulde vi da gå hen for at hjælpes. Ham vor gode nærværende herre være lov og tak for sin store barmhjærtighed, som daglig og stundlig drager os til sig. Ak, at vi dog vare så enfoldige som de små børn i vuggen; disse lader dem rense og pleje af moderen og endelig bliver det lagt til hendes bryst, hvor det har det vel i èt og alt. Jeg er nu over det 80de år. Jeg kan vel ej vente at blive her længe. Det er derfor min daglige øvelse at komme mere og mere i omgang med min kære herre, som haver købt mig med sit blod; af hans nåde må jeg med taknemmelighed erfare, at omendskøndt det udvortes menneske aftager, så tiltager dog det indvortes mere og mere, så at hans kraft fuldkommes i min skrøbelighed. Jeg ved, på hvem jeg tror, vèd og tillige, at min egen magt er intet værd. Derfor skænker han mig og den *nåde* at fly hen til ham med alt, hvad der vil forstyrre

min fred. O! min kære broder og alle kære søskende, lader os dog opmuntre hverandre, hvor der kan gives lejlighed til at efterhænge ved herren, ligesom et barn, der bestandig vil være med og hos sin moder. Vor gode herre og frelsere haver vist sin store behagelighed i sådan vedhængen. Min kære broder, Du vil undskylde mig, at jeg så barnlig taler med Dig. Jeg vèd nu ikke andet, og da denne børnlige omgang med vor kære herre bliver mig mere og mere til velsignelse, endogså mens jeg skriver dette, så vil jeg gerne recommendere vor kære herre til mine kære velsignede søskende. Det hedder jo: »sig det til alle, hvor venlig han er, bed dem at have din frelsere kær, intet kan sødere være«; »smager og ser, hvor sød og venlig herren han er«. Disse ere retter fra hans eget bord, hvoraf man nu og da af nåde nyder; børn i huset nyder altid noget forud for tjenerne. Ere vi børn, så ere vi og arvinger, ja Christi medarvinger. Dette er en stor hemmelighed og ubegribeligt for os arme syndere at blive værdige til så stor en nåde. O, at vi dog kunde være og blive redskaber i herrens hånd til at henvise vore medmennesker til det Guds lam, som har båret den ganske verdens synder; ti for disse haver han betalt. Det kommer nu alene an derpå, om nogen vil modtage den forløsning? O, at mange, mange måtte blive delagtige derudi, så skulde man ej for lykke sørge, men stedse spørge: hvo er som Du. — Guds fred og velsignelse være over Dig og Dine samt alle, som hænger sig nat og dag ved vor kære herre og frelsere. Amen.

H. C. Brandt.«

Svendborg, 2. maj 1834.

»Min kære broder Peter Larsen.

At vokse i Jesu Kristi kundskab er jo det som bør findes hos os, som af nåde, nåde, nåde haver fået opladte øjne. Til denne vækst henhører så som at kende Guds

forunderlige veje, som han fører enhver af os både indvortes og udvortes.

Tid efter anden bliver det mig klarere angående Eder, kære brødre, som på indbydelse rejser hist og her for at forkynde det søde og salige evangelium, det for syndere så glade budskab, I ere for mig som missionærer. Ja, dette virkelig i det kristne hedenskab. Det er åbenbart nok, at de allerfleste mennesker leve som hedninger, ja vel værre? Ti jeg haver dog aldrig læst, at hedninger påkalder den lede djævel, dette vi hører daglig af unge og gamle, store og små, rige og fattige, sa det er højst nødvendig, at herren udsender arbejdere i sin vingård, og være redskaber i hans hånd til at straffe, overbevise og formane folket til omvendelse, tro og lydighed. Ti de fleste præster ere til vore tider, det som herren taler ved profeten Esaias 56 cap.: stumme hunde, der ikke kunde eller vilde gø imod de skrækkeligste synder, der går i svang. Men fordi de fleste præster selv lever i herskende synder og ugudelighed, så tør de ej åbenbare sige, hvad de burde sige til deres tilhørere. Paulus hos de Phillip. 3. cap. kalder og sådanne lærere hunde, som ere onde arbejdere. — Ak, hvor beklageligt er det dog for os, daglig at se og høre sådant levnet. Sandt er det, at vi alle er groet på samme rod og må tilstå, at om vi end blive befriet fra åbenbare synder, (hvilket er alene Guds nåde), så må vi dog ofte føle det fordærvelige onde. Men det har vi forud, at Guds saliggørende nåde tugter, overbeviser os, at vi kan og skal forsage det ugudelige væsen og de verdslige syndige lyster. O! at vi dog var sanddru og årvagen, som vi burde at være. Vor gode nærværende herre vilde af sin nåde skænke os den gave, at give agt på alle vores indfald og tanker. O! da haver vi daglig og stundlig, ja øjebliklig at gentage tolderens bøn: Gud vær mig arme synder nådig. Men vi ved da også på den

anden side af nådens erfaring, at han er meget rund til at forlade. —

Jeg for min del kommer kun sjelden i forsamling, dog var jeg sidste søndag, fjerde efter påske, i Skovsboe hos Knud Nielsen, hvor ungkarl Hans Jørgen bestyrede sangen, bønnen, læsningen og derefter formanede os tilstedeværende at benytte os af den givne nådestid, da ingen af os vèd, hvor når vor tid er ude, da der i samme øjeblik, er også dommen afsagt over os i alle evigheders evigheder. Hvad Hans Jørgen talte mere var mig særdeles vigtig og rigtig, og jeg fandt, at han i alle måder viste den ene rene vej til himlen.

Det glæder mig ofte at tænke på Dig, min kære broder, og alle dem, som herovenfra ere kaldede til så vigtigt et embede. Omendskønt det ikke kan undgåes, at I kende Eders egen afmagt og uduelighed til at føre sådan et kald, så skal dog sådan afmagtsfølelse tjene til en sand ydmyghed og tilbedelse for Jesu vor gode herres fødder. O, vel os for sådan en herre, hvormed vi til alle tider og stunder, hvor vi går og står, ligger eller sidder, kan tale fortrolig med. Han ved jo alt, hvad vi mangler for legem og sjæl, ja overmåde bedre, som vi selv vèd det. Men dog vil han altid have os hos sig. Vi finder det vel også, min kære broder, at vi vil og gerne være hos ham? Hvor i al verden skulde vi finde det bedre som hos ham? Vores fordærvelige begærlighed fattes det og det i verden. Men finder vi os i hans salige samfund og følelse af hans kraftige himmelske nærværelse, da fattes os slet intet, men har det overflødigt, så at vores bæger går over. O, lader os dog i al kærligheds ydmyghed påminde hverandre at holde os nær til ham, at han efter sit løfte kunde holde sig nær til os. Disiplene, der gik til Emaus, havde ham så nær hos sig, at deres hjærter blev stukken i brand. O! at vi dog ofte måtte føle den himmelild, herved bliver vi mere og mere bekendt med ham, ja indgroet i ham;

og når vi da bliver i ham og han i os, da kan vi først bære de frugter, som ere ham behagelige, også (endskønt i svaghed og ufuldkommenhed) være ham lige i sind og skyldig at omgåes som han var, da han vandrede her på jorden. Dette er hans højstelskende disipel Johannes ord, og dette til os alle, alle, som bekender sig til at være og blive et Guds barn.

Dette er det allerhøjeste navn, som kan nævnes, hvorimod alle verdens største og vægtigste fyrsters navne ere som intet. Deres ære og titler ere kuns skyggeværk, som snart forgår. Men at kaldes og *at være* Guds sønner og døtre ere navne, der her allerede er noget uudsigeligt stort. O! at vi dog alle kunde tro dette rettelig, da skulde vi se Guds herlighed. — Jeg for min del er kuns en af de lidet troende; men det trøster og lindrer mig i min svaghed, at jeg vèd, han kender mig. Han vèd, hvor jeg bor, han lover og ofte gentager for mig det løfte, at han ikke vil forlade eller forsømme mig. Derfor holder jeg mig »ved hans nåde« så nær til ham som et sygt barn til sin moder. Dette er min stymper- og krykkegang, som jeg bekender for ham og mine brødre. I hvorvel denne gang falder i det lave og nedrige, så er jeg dog tilfreds og befinder mig så vel derved, at denne vej går lige frem til himmelen.

Nu vor gode Gud og frelsere, være Dit hjærte nær, som også hos alle dem, der have det samme kald som Du at forkynde fred på bjærgene. Lad det stedse være Eder i erindring, at I ere ikke mindre som vor herres Jesu Kristi sendebud, at hvo som hører Eder, hører ham selv. Går ud i al verden og prædiker evangelium for alle kreature og lærer dem at holde alt det, jeg haver sagt. Disse Jesu befalings ord ere over 1800 år gamle; men de gælder dog lige så fuldt den dag i dag er og behøves ikke alene i de hedenske lande, men også i det såkaldte kristne land, hvori vi nu bor. Derfor er det højst nødvendig, at

også her bliver udsendt missionærer, der ved Guds nådes kraft kan lokke og drage syndere til omvendelse, tro og lydighed. En del års erfarenhed har lært, at det ord, som forkyndes i åndens salvelse og kraft, kommer ikke tomt tilbage, men udretter det, som herrens vilje er. — Jesu herre lad dit rige vidt udbredes på vor jord — — —.

Hans Casper Brandt.

Det næste lille aktstykke er et nyt bidrag til »nordisk kirketidende«, der vidner om det stærke mod til at kæmpe for herrens sag og den store uforfærdethed ved at nævne tingen ved sit rette navn, der endnu fandtes hos den 82-årige kristelige olding.

„Svendborg, 28. april 1835.

Hr. magister Lindberg.

I Jesu Kristi samfund, min kære broder.

Her i byen og omegnen findes mange djævle-fornægtere i denne tid. Jeg haver derfor opsat indlagte, beder, at det ej måtte nægtes mig at optages i Deres kirketidende i næste maj måned.

Da der ikke nævnes personer ved navn, så tror jeg ej heller andet end som det må trykkes.

Gud i Jesu navn velsigne Dem og alle Deres.

H. C. Brandt.«

»I en rum tid haver der været ført megen klage over, at nogle præster ej har villet følge den lovbefalede ritual ved børnedåben, ja endog offenlig rost sig deraf; hvorved de giver tilkende, at de med flid og trods overtræder kongens lov. Hvad navn kan og bør man give sådanne? Mon de ikke bør kaldes rebellere? Til sin tid får de og deres retfærdige dom.

Efter disse er fremstået en anden sekt både gejstlige og formænd og de såkaldte lægfolk, der nægter djævlens

tilværelse. For kort siden traf jeg på en af de første, som og bærer præstekjole og krave. Ham har jeg tilforn fundet, fandt ham også ved mellemtale, at han var en af de ovenmeldte djævle-fornægtere. Jeg modstod ham så hårdt med åndens sværd, som det kunde have været djævelen selv, jeg havde for mig, så han måtte fly fra mig. Jak. 4, 7.

Jesu ord og gerninger ere mig ikke ubekendte, derfor kan og vil jeg her anføre nogle steder, hvad Jesus selv og hans apostler have talt og gjort i den anledning:

Jesus blev ført i ørken for at fristes af djævelen. Matt. 4, 1.
En djævel blev uddreven af den dumme[1]). Matt. 9, 33.
Jesus truede djævelen og han for ud af drengen. Matt. 17. 18.
Et menneske havde en uren djævels ånd, som Jesus uddrev. Luc. 4. 33.
Jesus byder djævelen at fare i svinene. Luc. 8, 27—31.
Djævlene ere disiplene underdanige. Luc. 10, 17.
Djævlen tager Guds ord bort af menneskenes hjærter. Luc. 8, 12.
Man skal ikke give djævelen rum. Efes. 4, 27.
Djævlen går omkring som en brølende løve. 1. Pet. 5, 8.
Djævelsk visdom. Jak. 3, 5.
Står djævlen imod, så skal han fly fra Eder. Jak. 4, 7.
Djævelens børn. Joh. 8, 44; 1. Joh. 3, 10.
Et djævelsk barn. Apostgj. 13, 10.
Djævlelærdomme. 1. Tim. 4, 1.
Jesu fjender nægtede ikke, men bekendte, at der var mange djævle til; men èn især, som de kaldte Beelzebul. Luc. 11, 15; Joh. 7, 20; 8, 42—52.
Djævlen bliver overvunden ved troens skjold. Efes. 6, 16.

Om jeg vilde gøre mere eftersøgning, så kunde jeg anvise mange flere steder i evangelisterne etz., at mange

[1]) populært udtryk for døvstum.

urene ånder ere uddrevne, der og vare djævleånder. I Joh. åbenb. læser man mange steder om djævelen. Om ham hedder det i det 20. cap. 10. v., at han blev kastet i svovlsøen tilligemed dyret og den falske profet, »ja alle falske profeter og lærere, der ikke her lader sig alvorlig omvende«, skal pines dag og nat i al evighed.

I anledning af foranførte steder, hvor Jesus selv med hans apostler taler så tydelig om djævelens tilværelse, så spørger jeg dristig: hvem tør, vil og kan gøre Jesus selv, hans profeter, hans apostler, kirkefædrene med Lutherus, samt alle endnu levende retskafne præster til løgnere? Alle forvendte præster og andre, der bringer slig lærdom frem imod biblens sandheder enten offenlig eller i private huse ved at tilsidesætte eller fornægte det faste bibelske ord, til sådanne kan jeg og enhver dristig sige dem under øjne: **I ere af en fader djævelen og vil gøre Eders faders begæring.**

Hans Casper Brandt.»

Jakob Kristian Lindberg har ikke godt kunnet tage stykket op som det var; men han har heller ikke kunnet nænne hèlt at nægte den gamle mands djærve tanker optagelse i kirketidende. Men hvad gjorde magister Lindberg så? — Han omsmeltede åbenbart gamle Brandts stykke i sin egen poetiske smeltedigel; og der kom så et satirisk digt ud deraf i baggesensk stil med gamle Brandts grundtanker i. Det kom — som ønsket var — i »nordisk kirketidende« i maj måned (side 348 flg.), og det lyder som følger:

»De højtoplyste om djævlen og hans forsagelse.

Forsage djævlen! nej
det kan vi ej!
For det var både spot og skam,
rent at forsvære ham!

Vor fader er han dog i grunden,
når man ser ret til bunden,[1])
og han er jo en mægtig ånd,
stor, fri og hader af hvert bånd,
og skulde man ham da ej respektere
og som sin fader efter ånden honorere,
da så man ej på egen nytte, eget gavn!
Og var det ej et kæmpeskridt af ham,
der ej ham gjorde nogen skam,
at ej blot selv han vilde nyde
af kundskabstræets frugt
den søde smag, den fine lugt,
men uegennyttig og tilbyde
os del deri!
Og tåber vi
om ej vi vilde være lykkelige,
os skabe *selv* et himmerige
og glemme sorg og møje, kval
for *bare* lyst i jordens dal!
Forsage djævlen! nej
det vil vi ej!
Og hvorfor skulde vi?
Det er jo dog nu rent forbi
med mørkets trylleri,
de kristne før os hylled' i!
De lade nu fornuften råde,
dem selv til både,
selv deres provst er nu en oplyst mand,
der ej sig overtale kan
til djævlen at forsage,
for obskuranter at behage!
Ti dyden, ser du, må vi ære hos enhver,
hos djævelen især!
Og han er dydig, moderat,
og ret en skikkelig krabat;
han fordrer intet offer, ingen ære,
men kun at hver for egen nytte tro skal være!
Og den moral er ikke greben hen i luften,
det lærer jo *fornuften*.

---

[1]) Joh. 8, 44.

Hver er dog selv sin egen næste
og ham bør vi jo tjene på det bedste! —
Forsage djævlen! nej
det må vi ej!
Det hørte kun i kristendommen hjæmme,
der skældte man ham for »den slemme«,
men det var idel mørke, overtro,
der ej hos os må bo!
Beskeden er han som en filosof bør være,
— fast alle dyder man af ham kan lære! —
Derfor man bør ej nævne just hans navn,
ti det gør intet gavn.
Som filosof han kan undvære
al sådan ære!
Vi sige bedst, at han er ikke til,
så lettest har vi vundet spil,
og kunde der og findes somme,
der var så dumme,
at ej de troede,
at han var til,
som i dem boede,
det han dem vist tilgive vil!
Ærgjerrig er han ej, det kan man deraf vide,
bekendes, æres han forlanger ej;
derfor vi og den Kristus ej kan lide,
som altid vil bekendes, æres, troes; nej
han fordrer kun, at på *os selv* vi tro,
og på *fornuften*, som i os skal bo!
Fast bedre derfor var
hans navn ej altid lå på tunge,
men man i hjærtet bar
hans ånd, hans kloge bud,
i stilhed spredte lyset ud
blandt gamle, unge;
ti lyset er vel tændt, det kan jo ingen nægte,
som galskab ikke vil forfægte,
men dog han fjender har
i pøbelen især,
blandt Lutheraner her
og katoliker der,
som alt fra vuggen bar
til ham, hans væsen, gjerning, nag!

Se, det er en forbandet sag!
Det stammer alt fra *dåben* ned!
De kan nu ikke glemme,
de der forsvor »*den slemme*«,
skønt han blev vist slet ikke vred,
når blot de vilde hjærtet dele,
og ikke give Krist det hele!
De måtte gerne gå i kirke,
og høre præ'ke ånder stærke,
de måtte gerne biblen læse
med briller sat på lærde næse,
ja trykke huspostiller, bønne-bøger
og alt hvad pietister søger,
alt det gik an
i vort oplyste land,
men èt må bort
og det må gøres kort:
ved dåben ej vi længer ham forsage,
den ny oplysning kan det ej fordrage!
Og nu er tiden nær,
os provsten hjælper her!
Med ham vi højtoplyste slutte pagt,
og fjenden vise tavs foragt,
vi kyse dem med navnet obskuranter
og hilse dem som pavens tro gesandter,
da pøbelen gabe, gyse vil,
og vi har vundet spil!
Ja provsten kun os hånden række,
da under fod vi fjenden lægge;
Han er jo deres provst, ham bør de lyde,
og *hvad han vil, han også tør dem byde!*
Han gerne rydder ud det sidste spor
af overtroens ord!
Ja vil han stå os mandig bi,
så sejre vi.
Når folk kun djævlen længer ej forsager,
da med sin kunst han snarlig dem indtager,
da vinder lyset stolten sejr!
Og frihedsflammen blusser højt i vejr!
Da skal *fornuften ene* råde,
til Danmarks både!

For folket skabes da et paradis,
for kongen selv et nyt Paris!

Jac. Chr. Lindberg.

Der forlyder intet om, hvad Hans Casper Brandt sagde til denne anvendelse, som magister Lindberg havde gjort af hans indsendte artikel. Men den gamles venskab til den djærve kirkens stridsmand, Lindberg, varede ved til hans sidste dage. Og han glemte ikke at udtale »de bedste, lyksaligste ønsker« over Lindberg og hans hus.

Frederik Nygård.

Et par foreløbige bemærkninger i anledning af Wellhausens og A. C. Larsens kritik af de fem Mosebøger.

Det er en indbildning, at man kan gå fordomsfrit til skriftens læsning, således som i sin tid professor Clausen vilde gå til det nye testamente med »forsætlig overspringelse af hele den mellemliggende kristne tid«, hvad Grundtvig kaldte: »at komme til skriften på et kosteskaft igjennem luften«. Enten kommer man *igjennem menigheden* ɔ: med en fordom *for denne*, eller *udenom menigheden* ɔ: med en fordom *imod den*. Er der en menighed, så lever den af et levende og blivende gudsord, igjennem hvilket Gud fremdeles åbenbarer sig for den, og så går menigheden til den gamle så vel som til den nye pagts bog med den grundforudsætning, at begge giver os en gudsordets historie; men om *gudsordet er muligt*, og er kommet fræm som

en virkelighed, det får den ikke at vide af skrifterne, det vèd den i forvejen.

Wellhausen og A. C. Larsen og de, som giver dem ret, gå til bibelen med den fordom, at videnskaben kan og skal afgjøre, om et gudsord er muligt og er blevet virkeligt, thi derom véd de på forhånd intet ɔ: de begynde med en fordom imod menigheden og det levende og blivende gudsord, som den lever af, og denne fordom kalde de fordomsfrihed.

Menighedens fordom hedder tro, kritikens vantro.

Wellhausen siger om menigheden, at den »ikke er stiftet af Kristus«; for ham er *et folk* en Guds skabning, hvorimod *kirken er »en kunstig dannelse«*; havde kristendommen begyndt sin gerning i et politisk talt frit folk, som kunde føre et frit folkeliv, var der ingen kirke blevet; kirke er i grunden en sygelig sammenslutning, som kommer af, at man ikke kan komme til at leve et rigtig menneskeligt liv (jvfr. Wellhausen: Israels og Judas historie, side 115—116).

Al kritik er selvfølgelig ikke vantro, og muligt er det, at også den vantro kritik kan skaffe et og andet fræm, som menigheden kan have brug for; men den kritik, som her er tale om, røber tydelig nok sit udspring, og af det træ skal menigheden ikke vente sig gode frugter.

Frederik Jungersen.

Om den danske Folkehøjskole.

For at kunne besvare en Forespørgsel fra en østerrigsk Godsejer har jeg indhentet Betænkninger fra nogle af vore større Landbrugsskoler om Folkehøjskolens Betydning for Landbrugs-

skolen. Fra Dalum Landboskole modtog jeg da nedenstaaende Stykke af C. Appel, med en Tilskrift fra alle Skolens Lærere om, at de vedkjendte sig den deri fremsatte Betragtningsmaade. Det forekommer mig at kunne have Ærinde til en videre Kreds af nordiske Læsere og meddeles derfor her. *L. Schrøder.*

1864 blev et skjæbnesvangert Aar for det danske Folk. To Stormagter havde kastet sig over det, overmandet dets lille tapre Hær og oversvømmet dets Enemærker med sine Hærmasser. Det maatte tømme Nederlagets og Ydmygelsens bitre Kalk og slutte en Fred, der kastede det lemlæstet for Sejrherrernes Fødder. — Der oprandt nu for Alvor en Smærtens Stund for det ældgamle danske Rige. Udadtil var dets Kraft brudt, og indadtil blev det snart Skuepladsen for en Forfatningskamp, der afvekslende blussede og ulmede, men som endnu den Dag i Dag kaster mørke Slagskygger ud over Folk og Land. — Og dog blev denne Smærtens og Ydmygelsens Stund tillige i væsentlige Henseender en lykkelig Stund, et stort Vendepunkt. Besindelsens Alvor vaagnede i Smærten, og Inderlighedens Kræfter rørte sig i Folkesjælens Dyb. Blikket vendtes indad og fremad, og Folkets brede Lag følte Trang til at lejre sig om og øse af Foryngelsens Kilder, som der allerede i lange Tider var bleven peget paa og slaaet til Lyd for iblandt os, men som man nu først i større Maal fik Øjnene rettede imod. Timen var slaaet for et Inderliggjørelsens Arbejde i stor Stil, at det jævne Folkesind kunde aabnes og beredes til en frugtbar Jordbund for et Folkeliv, rigere og klarere end nogensinde før. Der klang en mere malmfuld Tone gjennem de kaldende Røster, som nu ogsaa naaede bedre frem og gav Gjenlyd i Dybet af Folkesindet.

Vistnok var der allerede i 1844 begyndt et Oplysningsarbejde af en særegen Art, da Folkehøjskolen i Rødding

i Sønderjylland blev stiftet og begyndte sin Virksomhed. Denne Skole var af en hidtil ukjendt Slags. Uden at stile paa nogen særlig Fagdannelse med Adkomst til bestemte borgerlige Stillinger og Herligheder; uden at sætte sig et egentlig videnskabeligt Maal, vilde den kalde til sig opvakte Ungersvende fra alle Samfundslag, ikke mindst det brede, jævne Folkelag, for gjennem en vækkende og oplysende Undervisning at føre dem ind i det ædle Menneskeliv i Almindelighed og det særegne danske Folkeliv i Særdeleshed, at de med klaret Blik, oplivet Sind og muntert Mod kunde vende tilbage til den Gjerning og Livsstilling, de maaske allerede havde valgt eller vilde vælge og dygtiggjøre sig til. — Det var en Menneskeskole og Folkeskole for Livet, der saaledes var fremstaaet. — Undervisningsformen var hovedsagentlig det fri, mundtlige Foredrag, Undervisningsæmnerne væsentlig historiske og poetiske. Modersmaalets Dyrkning var som Pulsslaget gjennem Skolens Liv, og Sangen brugtes flittigt som et virkningsfuldt Oplivelsesmiddel.

Foruden Skolen i Rødding fremstod der paa Øerne endnu et Par Skoler inden 1864, væsentlig af samme Art, ligesom der ogsaa var vakt et stærkt Røre for en friere og mere naturlig Børneundervisning og enkelte Friskoler allerede oprettede. Men dette Opvækkelses- og Oplysningsarbejde tog dog først rigtig Fart efter hint omtalte tunge, skjæbnesvangre Aar. Strømmens Leje uddybedes, og Bevægelsens Mægtighed var kjendelig vokset i alle Retninger. Folkehøjskolernes Antal øgedes i hurtig Stigen, og det danske Folk vandt i disse Skoler en central Sphære for en dybere almenmenneskelig og folkelig Vækkelse og Oplysning, for en levende Sysselsættelse med Livets Grundopgaver og for frugtbare Impulser til en indgaaende aandelig og psykologisk Udvikling. Og navnlig maa det atter betones, at det var hele Folkets Ungdom, der kaldtes ad fra disse Skoler, og at det var den jævne Landbefolkning,

der som Folkets store Flertal fortrinsvis sendte sin Ungdom til dem. Tusinder af Ungersvende og Piger — thi der indrettedes ogsaa snart lignende Skolehold for Piger — har allerede nu i mange Aar søgt og nyttet den danske Folkehøjskole. Virkningerne er ogsaa iøjnefaldende nok for hvem der vil se. En almindelig Aandsløftelse kan spores gjennem hele Folkelivet, Opmærksomheden og Deltagelsen for Drøftelsen af alle højere Livsanliggender er vaagnet, Læsningen af Skrifter og Blade stærkt tiltagne, Foredragsforeninger, Skytte- og Gymnastikforeninger er dannede i stort Antal, og Øvelses- og Forsamlingshuse byggede i Hundredvis.

Kan det end maaske ikke siges, at hele dette Røre er umiddelbart affødt af Højskolelivet og Højskolebevægelsen, der er dog et uomtvisteligt Aarsags- og Virkningsforhold mellem Folkehøjskolens Virksomhed og de omtalte Kjendsgjerninger. Dette er nu forklarligt nok. Thi der var Liv og Aand i hele Bevægelsen, der af den Grund absolut maatte blive frugtbar for Nutidslivet i det hele, maatte faa kjendelig aktuel Betydning.

Vel blev der og bliver der endnu fra Modstandernes, især vel fra den højere og finere Dannelses Side talt overlegent og haanligt om Højskolens Formløshed og taagede Almindelighed, dens Mangel paa solid Undervisning, fast Plan og klart Maal o. s. v. o. s. v., den skal kun kunne nære Sværmeri og Indbildskhed, idealisere en lille bitte Brøkdannelse, fremkalde Overfladiskhed og Rumlerier i alle Retninger. Skjærsilden for Folkehøjskolen har tilvisse været gloende nok, og Enden er jo ikke endda. Men Skolen er kommen renset og styrket igjennem hidindtil.

Folkehøjskolen har selvfølgelig haft det som enhver anden opvakt Personlighed, hvis Liv i Opvækkelsestiden har et ejendommeligt Præg og Indhold. Der er Gjæring i Sindet; de vakte Livskræfter rører sig dybt men dunkelt, nye Syner glimter og blænder, og der aabner sig straalende

og vinkende Udsigter; men hele dette Livsrøre mangler endnu en ethisk fæstnet Kjærne og ombølges uroligt i Stemninger og Tilstande. Gammelkloge nøgterne Karakterer kan altsaa i deres Selvgodhed finde nok at anke over og pege Fingre ad, saameget mere, som der i enhver mægtig Bevægelse findes uheldige Individer dragne med ind i Røret, og disse bliver naturligvis sande Lækkerbidskener for lystne Kritikere. Men Opvækkelsestiden med dens Særegenheder og mulige Særheder er nu en Gang i et kraftigt Aandsliv baade uundgaaelig og uundværlig og har blivende Følger for hele Livsudviklingen.

Folkehøjskolen har da ogsaa heldigt overstaaet Børnesygdommene og viser sig nu overalt under bestemtere Former og med klarere Ordning.

Lærlingernes vaagnede Trang til bestemte Kundskaber og Færdigheder imødekommes med Glæde, som det jo altid var Skolens Tanke at møde Lærlingerne *der*, hvor de i Sandhed var at faa i Tale. Og ligesom Højskolen selv har vundet og daglig vinder en mere udpræget praktisk Karakter tillige, saaledes er det aabenbart ogsaa paa dens Grund og med denne som Forudsætning, at baade Haandværker- og Landbrugsskoler har rejst sig her til Lands. Dels er de fremkomne i umiddelbar Forbindelse med Folkehøjskolen, og dels er de fremtraadte som helt selvstændige Læreanstalter, i hvilke dog baade Lærere og Lærlinger i Almindelighed gjærne anerkjende et fostersønligt Forhold til den folkelige Højskole, vil gjærne vedblivende bygge paa dens Grund og aande i dens Livsluft. Landbrugsskolen vil, hvor den ret er i Kraft, sikkert overalt villig istemme den Ros, som nogle af vore første Mænd paa Landbrugets Omraade allerede har lagt paa Eleverne fra Folkehøjskolerne: at de iblandt disse i Reglen fandt de mest modtagelige, de paalideligste og fremmeligste Lærlinger.

Der kunde nu rejses det Spørgsmaal, om ikke den almindelige Folkehøjskoles Tid turde være omme, da de

faglige Skoler nu kunde og burde træde i dennes Sted. Dette Spørgsmaal maa imidlertid besvares med et afgjort Nej.

Den historiske — eller lad os kun sige den historisk-poetiske Folkehøjskole paa Modersmaalet, baade i sin mere oprindelige og i sin udvidede Skikkelse, maa vedblive at være Folkevækkelsens og Folkeoplysningens egentlige Arnested. Fra den maa de menneskelige og folkelige Livs- og Samfundsformaal i klaret Skikkelse lyse ud og bæres ud over hele Folkemarken. Den maa altsaa bevare sin midtpunktlige Stilling og Betydning og være den virksomme Forudsætning for, baade at de faglige Skoler kan forsynes med aandeligt og materielt vel forberedte Lærlinger, der har et aabent Øre og en god elementær Fordannelse, og for, at de samme Skoler kan formæle deres særegne Kald med det store fælles Folkearbejde. Ja, selv den videnskabelige og højere tekniske Uddannelse maatte have Adgang og Indbydelse til at træde i levende Forbindelse med Folkets almindelige Højskole, at Uddannelsen paa ethvert Omraade kunde paavirkes af Folkelivet, og dette igjen efter Evne nyde godt af al sund og dygtig Lærdom og Udvikling, ogsaa der, hvor den findes paa sine Højdepunkter.

C. Appel.

Carl Bloch.

Der er maaske neppe nogen dansk Maler, hvis Navn har været kjendt og yndet i saa vide Kredse indenfor vort Fædreland som Carl Blochs. Der kan vel derfor være Anledning til nu efter hans Død at fremhæve Betydningen af hans Kunst for de mange, som kun har en dunkel Følelse af, hvori hans Fortjeneste bestaar.

Bloch danner Mellemleddet mellem den ældre og den nyere Kunstretning hos os. Den ældre Slægt lagde nærmest Vægt paa Formen som Udtryk for den iboende Aand og paa den Fortælling, der kan lægges ind i Kompositionen, mens den nyere »realistiske« Retning fortrinsvis vil gribe Stemningen og bruger dertil med Forkærlighed Lysvirkning og Farvespil og ynder det, der gjør et stærkt Indtryk, undertiden endog paa Trods mod det, der har Skjønhedens Forret. Bloch begyndte med at skildre det danske Folkeliv omtrent i sine Forgjængeres Spor; men da han 1865 mødte med det store Billede »Prometeus Befrielse« (kjøbt af Kong Georg af Grækenland), da var det en ny Retning i Kunsten, der holdt sit Indtog. Det var Øjeblikkets Stemning, han saa stærkt og livfuldt havde grebet, og Billedet vakte i Kjøbenhavn en Opsigt, som man neppe har set Mage til. De ældre Kunstnere havde dog meget at indvende. Tegningen var daarlig, af bestemt Form var der ikke meget, og der var mere af et Tableau og mindre af ædruelig Fortælling, end man var vant til her til Lands. Ja egentlig var det heller ikke noget fremragende Mesterværk, det vil i Tidens Længde ikke kunne hævde sig som saadant; men noget nyt var der i det, noget, som aabnede nye Udsigter; Eftertiden har stadfæstet det.

En dygtig Tegner blev Bloch aldrig, og han blev heller ikke, hvad sikkert mange havde ventet, Hovedmanden for den nye Retning. Han stod lige saa meget tilbage for de unge i Farvesands som for de gamle i Tegning; hans Farver er meget ofte uharmoniske, og han har altfor stor Forkjærlighed for de kolde Toner. Alligevel bliver han dog staaende som en betydelig Kunstner midt imellem de to Retninger. En Kunstner fældes aldrig af sine Fejl, men kun som Følge af manglende Dyder; og hvori har nu Bloch sin Styrke? Først har han en fin og ægte Følelse for Stemningen, saaledes som den behersker Øjeblikket, og dernæst en udpræget Sands for den Lysvirkning, som

bringer Skikkelserne til at træde frit frem i Rummet (for Ex. Kristiern II. i Fængslet, der findes i vort Nationalgalleri). Foreningen af disse to Egenskaber har maaske bragt sit smukkeste Resultat i de Billeder, hvormed han efter Brygger Jakobsens Bestilling udsmykkede Bedestolen i Frederiksborg Slotskirke. Han var en alvorlig Natur, og det kjendtes i hans Kunst; derfor blev han ogsaa ofte brugt til Udførelsen af Alterbilleder. Den religiøse Følelse er umiskjendelig i disse Arbejder; men som kirkelig Kunst i strengere Forstand synes mig dog ikke ret, de kan gjøre Fyldest. Hans personlige Forhold til Kristentroen kjender jeg ikke, og det er ikke derom her er Tale; men i sin Fremstilling af Frelseren stræbte han at fyldelstgjøre Realismens Fordringer, og paa den Vej er det neppe muligt at naa højere end til Rationalismens Kristus. Det er ham, der føler med og lider med de lidende og maner til Omvendelse; men Menneskesønnen, i hvem Fuldkommenhedens Ideal sejrrigt aabenbarer sig i hele sin Fylde, er det ikke, og saaledes maa han dog fremstilles, hvor den kirkelige Kunst skal kunne siges at have løst sin Opgave. De gamle Italienere naaede i den Retning vidt frem med deres bekjendte typiske Kristusskikkelse; men Realismen fremstiller ikke Idealer.

Carl Bloch er født 1834 og blev altsaa ikke nogen gammel Mand; men han arbejdede meget flittigt og har udført mange og store Arbejder. Det største er vel »Hans Tavsen« i Universitetets Festsal. I sine senere Aar frembragte han en Række ypperlige Raderinger.

S. Constantin Hansen.

Kongolandets Opdagelseshistorie.

En Oversigt.

Af *S. N. Mouritsen.*

Kongos Vandomraade udgjør et omtr. 70,000 □-Mil stort Bækken i Hjærtet af Afrika og er omgivet af Højdedrag, der mod Syd og Øst er 3000—6000 Fod høje, men mod Nord kun naar 2000—3000 Fod i Vejret; mod Vest nærmer Bjærgmasserne fra Nord og Syd sig hverandre saa meget, at der kun bliver en smal Fure tilovers, hvorigjennem den umådelige tropiske Regn finder Vej ud til Havet. Bækkenet er som en kolossal vandfyldt Svamp, hvoraf Vandet aldrig rinder helt bort, da Kongo er den eneste Afløbsrende. Solvarmen kalder en rig Planteverden til Live paa den fugtige Jordbund, og tætte Skove og Krat mindsker Fordampningen. Følgen deraf er, at Kongo, der i Længde kun er den femte af Jordens Floder, i Vandrigdom alene staar tilbage for Amazonfloden.

Denne vældige Flods Udløb opdagedes for over 400 Aar siden, men for 15 Aar siden kjendte man endnu kun 37 Mil af dens nederste Løb, og hele dens store, vandrige og solvarme Omraade med dets rige Plante- og Dyreverden og talrige Befolkning var aldeles ukjendt. Nu er det før saa tomme Kort over denne Del af Afrika snart fuldt af Navne paa Floder og Søer, Stammer, Byer og Stationer. Hensigten med denne Afhandling er at give en sammentrængt Oversigt over de Opdagelsesrejser, hvis Resultater paa en saa iøjnefaldende Maade viser sig paa Kortet.

Allerede i den ældste historiske Tid var Abessinien, Ægypten og hele Nordkysten af Afrika befolket af blandede Stammer, dels Urindvaanere og dels Indvandrere, og store Omvæltninger havde alt den Gang fundet Sted. Omtrent halvniende Aarhundrede før Kristi Fødsel anlagdes den

føniciske Koloni Karthago i Nærheden af det nuværende Tunis, og derfra dreves der en livlig Handel med Folkene i Afrikas Indre. Karavanerne trængte igjennem Sahara lige til Niger; paa Fastlandets Nordvestkyst anlagdes Kolonier, og Madeira og de canariske Øer opdagedes. Imod Øst var Verdensdelen dog bedst kjendt. Fra Ægypten af besejledes en Del af Østkysten, og i det Indre opdagedes Tsana Sø, den blaa Nils Kilde; man hørte desuden Tale om »Maanebjærgene« og de store Søer, hvorfra den hvide Nil kom, men kunde ikke bestemme Beliggenheden med nogen Nøjagtighed. Maaske har arabiske Kjøbmænd allerede den Gang holdt Slavejagter i Afrikas Indre og saaledes faaet Kundskab om de store Søer.

I Middelalderen stod Evropa kun i ringe Forbindelse med Afrika, og medens det skandinaviske Norden opdagedes, glemtes de gamles Viden om de sortes Land næsten ganske. Paa det geografiske Omraade blev Araberne de gamles Arvtagere. I det syvende Aarhundrede erobrede de Nordafrika, som de skænkede Kamelen og gjorde derved det vestlige Sahara, der er saa fattigt paa Oaser, tilgængeligt. Arabiske Missionærer og Kjøbmænd trængte frem til Landene omkring Niger og Tsadsøen, mærkeligt er det derfor, at deres store Geograf *Edrisi* har saa forvirrede Forestillinger om disse Egne, at han endogsaa lader Niger flyde fra Øst mod Vest og udmunde i Atlanterhavet omtrent der, hvor Senegal har sin Munding; Mellemafrika ansaas for ubeboeligt paa Grund af Heden og var følgelig ukjendt af Geograferne. Kjøbmændenes Kundskaber om de virkelige Forhold har sikkert været meget større, end de geografiske Skrifter fra den Tid synes at udvise; formodentlig har de ikke anset det for klog Politik at udbasune deres Viden.

Ved Korstogene blev den muhamedanske Verdens Viden tilgængelig for de evropæiske Folk, Interessen for Oldtiden vaagnede paa ny, og de gamle Geografers Skrifter kom

da atter for Dagen. En ny Tid gryede. Kompasset opdagedes, og Sømandskunsten udvikledes, saa Søfarerne fik Mod til at bryde ny Baner. Medens Italiens største Opdagelsesrejsende Marco Polo gjennemstrejfede Asien, gjorde to genuesiske Expeditioner de første Forsøg paa at omsejle Afrikas Sydspids for ad denne Vej at naa Indien; men de kom aldrig tilbage. 55 Aar senere gjorde en catalonisk Expedition et nyt Forsøg med samme Resultat. Først 1415 toges der for Alvor fat paa Opdagelsesrejserne langs Afrikas Vestkyst; det er den portugisiske Prins *Henrik Søfarer*, der har vundet sig historisk Udødelighed ved at være Sjælen i disse Foretagender. Ved hans Død (1460) var man naaet frem til Guineakysten. — I de følgende 21 Aar kølnedes Iveren en hel Del, men saa fik Portugal en ny Konge *Johan den anden*, som optog Henrik Søfarers Gjerning med stor Iver. Han fik Paven til at stadfæste Portugals Ejendomsret til de opdagede Lande, og for at Tegnene paa denne Ret kunde være varigere end de tidligere Trækors, opstilledes herefter Stenstøtter med portugisisk og latinsk Indskrift paa fremragende Punkter ved de besøgte Kyster. Disse Støtter anvendtes første Gang af *Diego Cam*, da han opdagede Kongos Munding (1484), og dermed begynder Kongolandets Opdagelseshistorie.

Diego Cams Expedition havde egentlig ikke Afrika til Maal, men var udsendt for at finde Vej til Indien og var derfor meget rigt udstyret. Den mærkeligste af Deltagerne var ubestrideligt den tyske Kjøbmand *Martin Behaim*, der fulgte med som Astronom og gav Kongo Navnet Rio Poderoso eller den mægtige Flod. Han har til den nyeste Tid haft et stort Navn som Geograf, men er nok bleven overvurderet ikke saa lidt.

Da Portugiserne steg i Land ved Flodens Munding, hørte de Tale om en mægtig Hersker, som boede nogle

Dagsrejser inde i Landet, og som kaldte sig »Kongos Herre«. I et Værk fra Slutningen af det 16. Aarhundrede fortælles, at »Kongeriget« Kongo har en 130 Mil lang Kyst og strækker sig lige saa langt ind i Landet, og dets Hersker har følgelig været en mægtig Monark. Men en Beretning fra 1760 véd rigtignok at fortælle, at Folk, »der giver sig ud for at være vel underrettede og maaske kommer Sandheden nær, opregner en Mængde Folkeslag, Regenter og Fyrster, som hersker over hele den Landstrækning, der kaldes Kongo«, saa den tidligere Beretning har nok overdrevet ikke saa lidt. Efter Stanley strakte det egentlige Kongo sig omtrent 40 Mil ind i Landet og grænsede mod Nord til Floden Kongo, imod Syd til Kwanza, og selv indenfor disse Grænser fandtes der flere uafhængige Distrikter. Hovedstaden hed Ambezé, men blev siden kaldt San Salvador, da Kongen lod sig kristne.

Det var i Slutningen af Marts 1491, at en talrig Expedition portugisiske Missionærer, Arbejdere og Kolonister landede ved Kongo og strax traf Anstalter for at fortsætte Rejsen til Ambezé under *Ruy de Sousas* Ledelse. Under Vejs mødte de en Deputation fra Kongen, og da de fik Hovedstaden i Sigte, mødtes de af en anden endnu mere glimrende Sendefærd. Under Sang og buldrende Musik førtes de gjennem Byen til Modtagelsespladsen, hvor de fandt Majestæten siddende paa en høj Elfenbenstrone, saa han kunde ses af hele Folkeskaren, som var stimlet sammen for at se de fremmede.

Kongen bar en Hestehale paa venstre Skulder til Tegn paa sin kongelige Værdighed, og Hovedet var dækket af en Hue, flettet af Palmebast. De Gaver af evropæiske Varer, der udbredtes for hans Øjne, gjorde et saadant Indtryk paa ham, at han »gik over« til Kristendommen og lod sig døbe den 3. Maj; samme Dag lagdes Grundstenen til en Kirke, som opførtes paa Kongens Befaling. Siden

opførtes flere Kirker, og 1534 havde en Biskop Sæde i San Salvador.

Omtrent 1560 faldt de vilde Ajakkaer ind i Landet, afbrændte San Salvador og hærjede paa den skrækkeligste Maade, og de var saa Landets Herrer til 1570, da de blev fordrevne ved Portugisernes Hjælp. Den forjagne Konge kom atter tilbage, og Kirkerne opbyggedes, men S. Salvadors Glanstid var forbi; Kjøbmændene slog sig nu til Ro i S. Paolo de Loanda og lod Missionærerne være ene om at rejse til Hovedstaden.

Aar 1570 skal der være udstedt et Dokument, i Følge hvilket Kongen af Kongo afstod hele Kystlandet til den portugisiske Krone som Løn for de af den ydede Tjenester; men dette Papir har, selv om det endnu er til, kun historisk Værd, da Portugiserne 60 Aar senere blev forjagne af Landet. I disse Aar arbejdede de selvfølgelig svært paa at civilisere Landet, og hvilket Værd dette Arbejde har haft, kan man omtrent slutte af følgende: der oprettedes en indenlandsk Lensadel efter evropæisk Mønster og med højtklingende Titler som: »Hertugen« af Bomba, »Marquisen« af Pembe, »Greven« af Sonho o. s. v. Ophøjelsen i Adelstanden foregik paa en mere simpel end behagelig Maade, derved at det portugisiske Rigsvaaben indbrændtes paa Kandidatens Krop. Sidste Gang denne »Ceremoni« udførtes var 1792. Ja, Kongoriget naaede saa vidt i »Civilisation«, at det endog fik sin egen Ridderorden, hvoraf der fandtes i alt Fald én tilbage saa silde som 1857 (»Tre År i Kongo«, Indledningen af E. W. Dahlgren). — Hvordan det stod til med Kristendommen, fremgaar tydeligt nok deraf, at Missionærerne døbte Tusender, men indviede næsten ingen eller i hvert Fald paafaldende faa Ægteskaber; de »kristne« vilde ikke slippe Flerkoneriet.

Det var hverken Missionsiver, skjønt en saadan virkelig var til Stede, eller Menneskekjærlighed, der var Sjælen i Portugisernes Interesse for Kongo og fik dem til at ofre

saa meget paa dette Land, efter at Søvejen til det rige Indien var opdaget. Nej det, som gjorde Kongos og i det hele Afrikas Vestkyst saa værdifuld, at de fandt den deres Opmærksomhed værd, var — Slavehandelen, som fortsattes lige til 1868. Medens Udførselen af Slaver til Amerika voxede i Omfang, gik Kongens Magt, Portugisernes Indflydelse og Missionærernes Virksomhed stadig mere tilbage; Riget opløstes, og Hovedstaden forfaldt, saa at den nu i over en Menneskealder kun ved sine Ruiner har adskilt sig fra en almindelig Negerlandsby. Ethvert Spor af Civilisation er forsvundet.

I over tre Aarhundreder efter Kongomundingens Opdagelse er der næsten ikke Spor af Fremskridt at øjne i denne Del af Afrikas Geografi. Missionærerne har enten været meget lidt anlagte for geografiske Undersøgelser eller ogsaa ment, at det var noget, som ikke kom dem ved, og Slavehandlerne havde ingen Interesse af at gjøre andre lige saa kloge, som de selv var, hvis de vidste noget om Landets Indre. Afrikas Kort havde derfor i det meste af denne Tid det mest fantastiske Udsende. I Fastlandets Indre mellem 5 og 15 Graders s. Br. saa man en stor Sø, Zairė eller Zambre, der var flere Floders, deriblandt Kongos og Nilens fælles Kildesø, og tæt norden for Ækvator antog man, at der var en anden Sø, hvorfra Niger løb mod Nord og siden bøjede mod Vest. Først 1749 slettedes disse Fantasier af Kortet.

I Aarene 1795—97 færdedes den skotske Læge *Mungo Park* i Vestafrika mellem Gambias Munding og Nigerens øvre Løb og gjorde paa denne Rejse den vigtige Opdagelse, at sidstnævnte Flod ikke, som før antaget, strømmede mod Vest men tvertimod i østlig Retning. Flodens Udløb var endnu ukjendt, og det var derfor muligt at henlægge det til Kongos Munding; Floden skulde da løbe i en stor Bue gjennem Fastlandets Indre forbi Guineabugten. Denne Gjætning var ikke Park's Værk, men han blev en ivrig

Tilhænger af den og ofrede sit Liv for at godtgjøre dens Rigtighed. Tanken døde ikke med ham. Aar 1815 udsendte den engelske Regering to Expeditioner for at komme til Klarhed angaaende dette Spørgsmaal. Den ene Expedition skulde fra Senegal af trænge ind til Nigers øvre Løb, men naaede ikke saa langt. Den anden sejlede til Kongos Munding og skulde under Kaptejn *J. K. Tuckeys* Ledelse trænge op ad denne Flod. Han var overordentlig paalidelig og beskrev med Nøjagtighed de Egne, han berejste, saa vort Kjendskab til den nedre Kongoflod udvidedes i høj Grad ved denne Rejse. Men det var en meget ulykkelig Expedition. Af dens 54 evropæiske Deltagere døde 21 af Sygdom, og da man var naaet frem til Issangila, var der ikke andet at tænke paa end at vende om; blandt dem, der bukkede under, var ogsaa Tuckey. Kun 37 Mil af Flodens nederste Løb var bleven undersøgt, og saa mange Menneskeliv var gaaet tabt; det var afskrækkende. I over 50 Aar udrettedes der saa godt som intet til Kongogaadens Løsning ud over, at Nigers nedre Løb undersøgtes af *Clapperton* og *Lander* 1827—30, og dens Munding opdagedes af Lander, saa at den af Park forfægtede Gjætning herefter var umulig.

Med 1850 begynder en ny Periode i Afrikaforskningen, dens Glanstid eller Heltetid, der endnu ikke har naaet sin Afslutning, skønt Kongostatens Oprettelse vilde være en passende Indgang til et nyt Tidsrum, Afrikas Nydannelsestid. Det er *Richardson, Overweg* og *Barth*, der indleder den ny Tid med Rejsen til Sudan, men i hele 20 Aar (1853—73) er Hovedinteressen for Afrika knyttet til *Livingstones* store Rejser, som kun vil blive omtalte her for saa vidt de staar i Forbindelse med Kongogaadens Løsning.

Det blev i Forbindelse med den Aartusender gamle Nilgaade, at den meget yngre Kongogaade skulde løses.

Aar 1858 opdagede *Burton* og *Speke* den 90 Mil lange Tanganikasø og *Speke* alene den endnu større Ukerevesø. Bagefter blev de to rejsende uenige om deres Opdagelsers Betydning. Speke erklærede Ukereve for Nilens Hovedkildesø og gjorde en ny Rejse sammen med *Grant* (1860—63) for at bevise sin Paastands Rigtighed. Dette lykkedes i Virkeligheden ogsaa, men dog ikke saaledes at alle maatte bøje sig derfor, og blandt dem, der ikke vilde bøje sig, var Burton. Han paastod, at Ukereve kun var en Gruppe Smaasøer, og at Tanganika var Nilens Hovedkildesø. I dette sidste fik han Medhold af Livingstone, som dog siden blev klog paa Fejltagelsen og søgte Nilens Kilder paa andet Hold.

I Aaret 1866 drog David Livingstone afsted paa sin sidste Rejse, der blev af saa stor Betydning for Kongogaadens Løsning ved *de store Opdagelser*, han gjorde, og *ved Sammentræffet med Stanley*. I 1868 tvang Oversvømmelser og andre Hindringer Livingstone til at opgive en Rejse til Tanganika, og i Stedet for vendte han sig mod Syd og opdagede Bangveolosøen og dens største Tilløb Tsambezi samt Afløbet Luapula, der falder ud i Moerosøen, som han allerede havde opdaget 1867. Han mente nu at have opdaget Nilens egentlige Kildeflod, men var dog ikke helt blind for den Mulighed, at den kunde høre til Kongos Omraade. Den 14. Marts 1869 kom Livingstone til Ujiji (ved Tanganikas Østkyst) efter en lang og besværlig Rejse, under hvilken han havde været saa syg, at det var et Under, at han ikke bukkede under. I Ujiji ventede han at finde Breve og Forraad, men de første var der ingen af, og det andet var for største Parten bortstjaalet af Araberne og de Slaver, som havde bragt det hid. Han skrev nu ikke mindre end 42 Breve hjem, men ingen af dem naaede Bestemmelsesstedet, fordi Brevbærernes Herrer havde en ond Samvittighed. I Juli 1869 rejste han vester paa ind i Manyemalandet for at naa frem til Moerosøens

Afløb Lualaba og om muligt faa afgjort, om den hørte til Nilens eller Kongos Vandsystem. Under Sygdom, Savn og Modgang af enhver Art kæmpede han sig frem til Nyangve. Overalt lagde man ham Hindringer i Vejen, fordi man frygtede, at han skulde opdage Handelsvejene, og var forbitret over hans aabne Udtalelser mod Slaveriet, men han overvandt alle Hindringer. Alene Sygdom kunde somme Tider opholde ham. »Hvem vilde udsætte sig for at blive puttet i en Menneskeæders Gryde og gaa over i en sort Mands Kjød og Blod for noget mindre end den gamle vældige Nil?« spørger han, men ikke desto mindre skulde han have forsøgt Farten ned ad Kongo, hvis det havde været ham muligt at skaffe sig Baade. Men ingen vilde hjælpe ham eller saa meget som sælge ham en Baad. Nyangves Befolkning var af den ringeste Slags; de indfødte var Menneskeædere og Araberne nogle Slyngler, som endogsaa en Dag uden ringeste Anledning anrettede et stort Blodbad paa Markedsfolkene. Fyldt med den dybeste Afsky forlod Livingstone Nyangve i Juli 1871, syg paa Legeme og Sjæl og fortvivlet over, at hans egen Fattigdom og Befolkningens Lumpenhed tvang ham til at opgive Lualabas Undersøgelse. Den 23. Oktober var han atter i Ujiji.

Han var da »afmagret til et Skelet«, men haabede snart at komme til Kræfter igjen, thi der var stor Overflødighed af Fødevarer i Byen, og hos Sheriffen havde han et Forraad af 4500 Alen Kaliko og 700 Pund Perler, saa han havde nok at kjøbe for. Dog her mødte ham en ny svær Skuffelse. Sheriffen havde solgt hele Forraadet for egen Regning og vilde ikke tilbagelevere saa meget som en Alen Tøj eller et Pund Perler. Livingstone var nu aldeles blottet for alt. »Nu følte jeg mig ulykkelig,« skriver han. »I min Ulykke var det irriterende at se Sheriffens Slaver gaa forbi fra Markedet med alle de gode Sager, de havde kjøbt for mine Varer. Min Ejendom var

bleven solgt til hans Venner for Spotpris.« — En af Araberne var dog saa menneskelig i Stilhed at række ham en hjælpsom Haand, og »da min Sindsstemning havde naaet sin laveste Ebbe, var ogsaa den barmhjærtige Samaritan nær, thi en Morgen kom min Tjener Susi, saa hurtig han kunde, og raabte: »En Engelskmand! jeg ser ham!« og ilede saa atter bort for at møde denne. Det amerikanske Flag i Spidsen for Karavanen røbede den fremmede Nationalitet. Baller af Gods, Badekar af Sink, store Kjedler, Kogekar, Tælt o. s. v. bragte mig til at tænke: »Det maa være en rig Rejsende, som ikke er saa hjælpeløs som jeg.« Det var *H. M. Stanley*, New-York Heralds Rejsekorrespondent, sendt af *James Gordon Bennett* med en Bekostning af 72,000 Kr. for at skaffe sikker Underretning om mig, i Fald jeg levede, og skaffe mine Ben hjem, hvis jeg var død. De Nyheder, han bragte mig, som i fulde to Aar havde savnet Nyheder fra Evropa, bragte hele min Person til at bæve.« Han fik nyt Liv. Madlysten vendte tilbage, og i Løbet af en Uge begyndte han at føle sig stærk.

Livingstone og Stanley gjorde i Fælleskab en Udflugt til Tanganikas Nordende og overbeviste sig om, at Søen ikke der havde noget Afløb. I Slutningen af Aaret 1871 fulgtes de ad til Tabora, hvor de skiltes den 14. Marts 1872 efter over fire Maaneders Samvær. Medens den tilbageblivende Livingstone arbejdede paa sin Dagbog og øvede sig i Taalmodighed, ilede Stanley i hurtige Dagsvandringer til Kysten for at sende sin Ven den Hjælp, han behøvede. Rejsen til Zanzibar varede kun 53 Dage, skjønt den ofte tager fire Maaneder for andre mindre ihærdige. I Zanzibar lykkedes det Stanley i Løbet af 14 Dage at hverve og afsende det Mandskab, Livingstone saa meget ønskede. Disse Folk, ialt 57 Personer, viste sig siden at være af aldeles udmærket Beskaffenhed; blandt dem var *Jakob Wainwright*, en frigiven og kristnet Neger, der kunde baade læse og skrive, og hvem vi skylder den

første Underretning om Livingstones sidste Vandring og Død (25. Avgust 1872 — 1. Maj 1873).

Stanley har givet sin Begejstring for Livingstone Luft i meget stærke Udtryk som: »Min Beundring for Livingstone er voxet Dag for Dag; han er en sand, ædel kristen — en aaben, ædelhjærtet Mand, en virkelig Helt.« »Han er ingen Engel, men han nærmer sig disse Væsener saa meget, som Menneskenaturen tillader.« Men dette og al den Ros og Hæder, der er vist Livingstone, stilles fuldstændig i Skygge af den sidste Kjærlighedsgjærning, hans Folk øvede mod ham, da de ikke lod hans Legeme tilbage ved Bangveolosøens Bred, men balsamerede det og førte det med sig paa den lange møjsomme Vandring til Kysten. Den Kjærlighed, disse Afrikanere nærede til deres afdøde Herre, taler gjennem denne enestaaende Handling højere end Ord om hans ædle Karakter og giver ham Plads blandt Menneskehedens største.

I Tabora traf Ligbærerne en Expedition, som var udsendt for at finde Livingstone og stille sig til hans Tjeneste. Nu var den overflødig, hvilket for saa vidt var heldigt nok, som den var i en saadan Opløsningstilstand, at den havde nok i at hjælpe sig selv. En Del af den fulgte nu med Liget tilbage til Zanzibar, men Løjtnant *V. Lovett Cameron* rejste til Ujiji for at hente Livingstones efterladte Papirer samt for at fortsætte Undersøgelserne i disse Egne og om muligt følge Lualabafloden tværs gjennem Afrika. Den 3. Maj 1874 opdagede han den Sænkning, hvorigjennem Lukuga nu fører Tanganikas Vand ud i Lualaba (Kongo). Derfra rejste han til Nyangve for at prøve, om han skulde have bedre Lykke der end Livingstone, men da det viste sig umuligt at faa Baade og Ledsagere til en Rejse ned ad Floden, maatte han opgive sin Plan. Han var vis paa, at Lualaba var »en af Kongos Hovedstrømme«, og antog, at den norden for Nyangve strømmede lige mod

Vest; det var derfor i høj Grad irriterende at se sig tvungen til at opgive at føre Beviset for denne Antagelses Rigtighed.

Ved Nyangve satte Cameron over Lualaba og rejste til Kilemba for derfra at besøge Sankuru, som han hørte omtale som en stor Sø, der skulde findes længere vest paa. Ogsaa denne Plan maatte opgives, da Negerhøvdingerne bestemt erklærede, at ingen fremmed med Bøsse fik Lov til at rejse ind i Landet. Efter et 9 Maaneders Ophold brød han endelig op og fulgte med en Slavekaravane gjennem Ussambi, Ulunda, Lovale, Kibokoe og Kimbandi til Bihé (13^0 s. Br. og $16^1/_2{}^0$ østl. Længde fra Greenwich), hvor Slavehandleren havde hjemme. Paa denne Vandring var han Øjenvidne til de Skjændselsgjerninger, som Slavejægerne i Afrika har gjort sig saa berygtede ved. Det var en Usling af værste Slags, han var kommen i Følge med, en fej Røver, der plyndrede og brændte, hvor han mente sig sikker paa Overmagten, men sneg sig skjælvende af Angst gjennem Skovene, hvor han mødte alvorlig Modstand. Cameron selv bedroges og plyndredes paa mange Maader af den Bande, under hvis Beskyttelse han rejste. Den 7. November 1875 ankom han farlig syg af Skjørbug til Benguela efter en 400 Mil lang *Vandring*, der er af stor geografisk Betydning, da han paa en lang Strækning fulgte Vandskjellet mellem Kongo og Zambesi og stadig foretog Højdemaalinger og Stedbestemmelser. Han har desuden givet os megen Besked om Lande og Folk, som han kom i Berøring med.

Camerons Rejse er en smuk Afslutning paa første Halvdel af Afrikaforskningens Heltetid, *Livingstones Tid*, og der staar nu tilbage at omtale anden Halvdel, *Stanleys Tid*, men da denne Tid endnu ikke har faaet sin Afslutning, kan dens Historie ikke skrives færdig, og vi vil derfor slutte denne Oversigt med 1886.

Henry Morton Stanley, af Fødsel Englænder men amerikansk Borger, havde allerede før 1871 samlet en Del Erfaring som Rejsende, men var, indtil han fandt Livingstone, kun en rejsende Korrespondent. Først under det lange Samvær med denne store Rejsende indvies han til Opdagelsesrejsende. Livingstone blev hans aandelige Fader, hvis efterladte store Arv kan følte sig kaldet til at løfte. Hvor vigtigt Mødet mellem disse to Mænd har været, ses bedst af det Indtryk, Budskabet om Livingstones Død gjorde paa Stanley; derom skriver denne: »Livingstone var altsaa falden! Han var død! Død paa Bredderne af Søen Bemba (Bangveolo), netop ved Indgangen til de mørke Egne, han ønskede at undersøge. Det Værk, han lovede mig at udføre, var netop begyndt, da Døden ramte ham! — Da det første rystende Indtryk var ovre, havde denne sørgelige Efterretning den Virkning paa mig, at jeg bestemte mig til at fuldende hans Arbejde og, hvis Gud saa vilde, blive den næste Martyr, der ofrede Livet for Geografien. ... Den højtidelige Dag kom, da min store Vens Legeme lagdes i Graven. Jeg var en af dem, der bar Ligklædet i Westminster Abbedi. Jeg saa Kisten nedsænkes i Graven, hørte den første Skuffe Jord kastes paa den, og gik bort, sørgende over David Livingstones Skæbne. — Da gav jeg mig til at arbejde paa min Bog »Coommasie og Magdala«, thi jeg følte en febrilsk Længsel efter at begynde det, hvorfor jeg nu havde lovet at ofre mig selv. Inden tre Uger havde jeg endt dette literære Arbejde, og jeg var fri.«

Den 15. August 1874 forlod Stanley England for at rejse til Zanzibar og udruste en Expedition, som skulde fuldende det af Speke, Burton og Livingstone begyndte Arbejde; *Gordon Bennett* og Ejerne af Londonerbladet »Daily Telegraph« betalte. Den 17. November brød han op fra Bogamoyo med en Karavane paa 356 Personer. Af hvide Ledsagere havde han blot tre Englændere: Skriveren *Frederik Barker* og to Fiskersønner, Brødrene *Ed-*

vard og *Frank Pocock*. Den 27. Januar 1875 naaede Karavanen Ukereves sydlige Bred og slog Lejr i Kagehyi. Den var da svundet meget betydeligt ind, idet mange var blevne kjede af Rejsens Besværligheder og havde ved Flugt frigjort sig for Opfyldelsen af deres Forpligtelser; mange var ogsaa bukkede under enten for Sygdomme eller i Kampene med de indfødte. Af alle Ulykkerne virkede Edvard Pococks Død den 17. Januar mest nedtrykkende. — Paa denne Del af Rejsen opdagede Stanley Nilens sydligste Kildeflod, den 90 Mil lange Schimijn, der falder i Ukereve.

Den 8. Marts overlod Stanley Befalingen over Lejren til Frank Pocock og Frederik Barker og gik med 11 Mand om Bord i den medbragte Baad »Lady Alice« for at omsejle Ukereve. Denne æventyrlige og farefulde Rejse varede 57 Dage, og dens Resultat blev en Bekræftelse af Spekes Paastand, at Ukereve var Nilens Kildesø. I denne Tid var Frederik Barker død, og Stanley havde altsaa alene Frank Pocock tilbage af sine hvide Ledsagere. Hele Expeditionen blev nu ført til Uganda, et »Kejserdømme« ved Ukereves nordvestlige Hjørne, hvor den i længere Tid maatte vente paa en Eskorte, som Kejser *Mtesa* havde lovet Stanley. Endelig langt om længe kunde Rejsen atter fortsættes under 2000 Wagandakrigeres Beskyttelse. Maalet var nu Nilens anden Kildesø Albert Nyanza, men saa langt naaede man ikke. Wagandaerne blev bange for de indfødte og tvang Stanley til at vende om med uforrettet Sag. Dog blev Rejsen langt fra resultatløs; en ukjendt Sø Muta Nzige og et 15000 Fod højt Bjærg Gambaragara, beboet af en lyshudet Befolkning, blev opdaget.

Derefter førte Stanley Expeditionen til Tanganika, som han naaede den 27. Maj 1876 og omsejlede i Løbet af 51 Dage. Resultatet af hans Undersøgelser blev, at Søen var uden Afløb, men dens Vand var i Stigen, og steg det blot tre Fod, vilde det bane sig Vej mod Vest gjennem Lukuga

til Lualaba. Dette maa siden være sket, thi senere Rejsende har fortalt, at Søen nu har Afløb gjennem Lukuga.

Den 27. Oktober 1876 havde Stanley ført Expeditionen gjennem Manyemalandet til Nyangve og stod nu ved den hemmelighedsfulde Lualabas Bred. Hvad der laa foran ham, kunde ingen give nogen som helst Oplysning om. Livingstone og Cameron havde set sig tvungne til at vende om paa dette Punkt; ikke en Gang de arabiske Slavejægere havde vovet sig længere frem, men for Stanleys Ihærdighed veg alle Hindringer. I Forbund med Araberhøvdingen *Tippu-Tib* forlod han Nyangve den 5. Novbr. og trængte ind i de vældige Urskove mod Nord. De kæmpemæssige Træer Kroner var saa tæt sammenfiltrede, at der herskede et evigt Tusmørke under dem. 5 Alen høj Kratskov og talrige Slyngplanter hindrede Gangen, Dug dryppede ned fra Løvet og opblødte Jorden, som optrampedes til en sej, klæbrig og slibrig Søle, og Luften var saa trykkende, at den mindste Anstrengelse drev Sveden ud af alle Porer. Men værst af alt var det, at den talrige Befolkning var i høj Grad fjendtlig mod de fremmede. Det var i Sandhed en dumdristig Rejse.

Tippu-Tib havde snart faaet nok af det og vilde vende om. »Jeg har aldrig før været i denne Skov«, sagde han, »og vidste ikke af, at der gaves saadanne Steder i Verden, men Luften dræber mine Folk, og det er ikke til at holde ud. . . . Dette Land er ikke skabt til at rejse i. Det passer bare for afskyelige Hedninger, Abekatte og vilde Dyr. Jeg kan ikke være med længer.«

Den 28. December 1876 vendte Tippu-Tib om med sine Folk, og Stanley maatte fortsætte Rejsen, alene ledsaget af sine egne Folk, ialt 146 Mænd og Kvinder. Det var lykkedes ham at kjøbe Baade af de indfødte efter først at have tilføjet dem et grundigt Nederlag, saa de havde faaet Respekt for ham. I disse Baade førte han nu hele Expeditionen ned ad Floden. Den 4. Jan. 1877

opdagedes det første af 7 Vandfald, som findes omtrent under Ækvator og kaldes Stanleyfaldene. Først efter tre Ugers strængt Arbejde og Kampe med de rasende indfødte naaede de forbi Vandfaldene. Det var var en frygtelig Tid. De indfødte i disse Egne er Menneskeædere, og overalt lød deres uhyggelige Raab: »Kjød! Kjød! Nu skal vi faa meget Kjød!« — Stanley og hans Ledsagere lignede ellers alt andet end Kjød.

Fra Stanleyfaldene var Floden sejlbar paa en Strækning paa over 200 Mil, og Rejsen var for saa vidt let, men de indfødte indtog som oftest en meget fjendtlig Holdning, saa Farer var der alligevel nok af. Da Stanley saa Floden bøje mod Nordvest norden for Ækvator, derefter gaa lige mod Vest og sluttelig mod Sydvest, vidste han, at det var Kongo, han besejlede. Til Minde om Opdageren, hans afdøde Ven og »Fader«, kaldte han den Livingstone. Omtrent 75 Mil fra Atlanterhavets Kyst opdagede han »Livingstonefaldene«, 32 Vandfald paa en kun 40 Mil lang Flodstrækning. Efter at have passeret 28 af Faldene førte han Expeditionen over Land til Mboma, som han naaede den 9. Avgust 1877. Han og hans 115 Ledsagere lignede da mest af alt vandrende Skeletter. Frank Pocock var druknet i et Vandfald. »Jeg har maattet slaas 45 Gange,« sagde han, »men det er Katarakterne i Kongofloden, der har gjort mit Haar graat.« — Sine trofaste Lidelsesfæller førte han med Dampskib sønden om Afrika til Zanzibar, og først derefter vendte han tilbage til Evropa for at hvile ud og samle ny Kræfter.

Om denne Rejses geografiske Betydning har *August Petermann* sagt: »Stanley har sammenbundet de Forskninger, som er udførte i Syd af Livingstone, Cameron, Ladislaus Magyar, Pogge, Monteiro, Gamitto, Rodriguez Graca og de to Pombeiroser, med dem, der er udførte i Nord af Du Chaillu, Marche, Savorgnan de Brazza, Barth, Nachtigall, Schweinfurth, Browne og de ældste arabiske

Rejsende. Hans djærve Tog berører alle de yderste Punkter, som de største Afrikarejsende har udforsket. Med et Slag har han sammenbundet til et fast Væv alle disse adskilte Træk og spredte Traade, som foregaaende Tiders Forskning og tusindaarige Anstrængelser har draget frem. Paa denne Maade har Stanley gjort mere end hele den videnskabelige Udforskning af Afrikas Indre i de nærmest foregaaende 30 Aar; han har gjort mere end alle evropæiske Rejsende, som i omtrent 80 Aar har søgt samme Maal, mere end de i over tusende Aar overalt i Afrikas Indre fremtrængende Arabere; han har gjort mere end den graa og klassiske Oldtid; og endelig har han givet os Oplysning om mere, end hvad Millioner indfødte ved om deres eget Land. Der findes ikke noget lignende i hele Jordens Opdagelseshistorie.«

Medens Stanley færdedes i Afrikas Indre, havde Belgiens Konge *Leopold II.* sat sig i Spidsen for et Foretagende af største Betydning for Afrika. Afrikaforskningen, der fra 1855 til 1877 havde kostet 57 Evropæere Livet, skulde ind i en anden Gænge. I Stedet for de mange isolerede Expeditioner, hver med sit Program, vilde man have et organiseret Arbejde i Gang. De forskjellige Expeditioner skulde have et fælles Program, og Hovedvægten skulde lægges paa Oprettelsen af Stationer, hvorfra Opdagelses- og Civilisationsarbejdet kunde drives med større Haab om Fremgang.

Den 12. Septbr. 1876 samledes en Del fremragende Afrikaforskere og andre interesserede Personer paa det kongelige Slot i Bryssel, og Frugten af denne Sammenkomst blev Dannelsen af »det internationale afrikanske Selskab«, hvis Maal er: en videnskabelig Undersøgelse af Afrikas ukjendte Indre, dettes Aabning for Omverdenen og Slavehandelens Udryddelse. Dette Selskabs Foretag-

ender i Østafrika havde kun ringe Fremgang, og da det kun i ringe Grad vedrører Kongolandet, skal de ikke omtales her, men flere af dets Velyndere dannede et nyt selvstændigt Selskab, »det internationale Kongoselskab« (»Comité d'études du Haut Congo« hed det oprindelig), med det Formaal at udbytte Stanleys Opdagelse af »Kongovejen til Afrikas Hjærte«. Stanley blev Selskabets i Afrika virkende Chef. Den 14. August 1879 ankom han til Kongos Munding med 68 Zanzibarmænd for at begynde en ny, storartet og i sit Slags enestaaende Virksomhed. Ved Banana fandt han fem smaa Dampere og tre Robaade samt 11 Evropæere, som stod til hans Tjeneste. Syv Dage senere sejlede han med sin lille Flaade op ad Kongo til det nederste Vandfald og anlagde en Station ved Vivi. Derfra maatte det tunge Materiel ialt 109,000 Pund føres over Land til det 11 Mil fjærne Isangila, hvor den næste Station skulde anlægges. Først den 21. Februar 1881 var denne Station færdig, og hvor store Vanskeligheder der havde været at overvinde, kan man danne sig nogen Mening om, naar man hører, at Arbejdet havde varet et helt Aar og kostet 6 Evropæere og 22 indfødte Livet; 13 Evropæere havde af Helbredshensyn set sig nødte til at rejse hjem. Stanley havde i den Tid rejst 484 Mil under de stadige Vandringer frem og tilbage. Den tredje Station skulde anlægges 18 Mil højere oppe ad Floden, men Rejsen dertil gik let, da Floden var sejlbar paa denne Strækning. Den 1. Maj 1881 var denne Station, Manyanga, færdig, og sidst paa Aaret naaede Stanley den store Udvidelse af Floden oven for Faldene, som kaldes Stanley-Pool, hvor Stationen Leopoldville anlagdes, og en Forbindelseslinje mellem Kysten og Kongos øvre sejlbare Løb var saaledes oprettet i Begyndelsen af 1882.

Mellem Vivi og Isangila havde Stanley mødt den franske rejsende *Savorgnan de Brazza*; ved Ankomsten til Stanley-Pool fik han snart at vide, at de Brazza havde erhvervet

Landet paa Flodens højre Bred for Frankrig, og Leopoldville maatte derfor anlægges paa den anden Side. For at Frugterne af det gjorte Arbejde ikke skulde tilfalde Frankrig, maatte Stanley nu paaskynde Foretagendet af alle Kræfter. En ny Station, Msuata, anlagdes lidt neden for Kwas Udløb i Kongo, og Landet paa Kongos venstre Bred toges dermed i Besiddelse for Kongoselskabet. I Maj 1882 sejlede Stanley op ad Kwa og opdagede Leopoldsøen, men derefter tvang Helbredshensyn ham til at rejse til Evropa.

De Brazza havde imidlertid ikke været uvirksom. Fra Kongo rejste han til Gabun og Ogove, og i Februar 1881 naaede han Stationen Franceville, som han tidligere havde anlagt ved Ogoves øvre Løb. Her arbejdede han nu paa at oprette og sikre en Forbindelseslinje mellem Ogove og Alima, som falder ud i Kongo omtrent 40 Mil oven for Stanley-Pool; men da den Forstærkning, der var lovet ham, udeblev, rejste han til Evropa omtrent samtidig med Stanley for at paaskynde Værket. I Frankrig modtoges han med den største Opmærksomhed; den af ham afsluttede Traktat med Negerkongen Makoko, hvorved store Landstrækninger paa Kongos højre Bred erhvervedes for Frankrig, stadfæstedes af de franske Kamre og der bevilgedes 1,275,000 Francs til ny Foretagender i Afrika. Maalet for den store franske Expedition, som nu udrustedes, var at erhverve Landet omkring Kuilufloden og dens Biflod Niadi, som de Brazza mente var den letteste Vej til øvre Kongo. Men inden denne store Expedition var bleven færdig til at afgaa fra Evropa, havde Stanley forekommet de franske Planer. Han ankom til Vivi den 20. December 1882, og den 12. Januar afsendte han derfra en Expedition under den engelske Kaptejn *Grant Elliotts* Befaling til Kuilu-Niadiomraadet for at hindre de Brazza i at trænge frem ad denne Vej. Dette lykkedes ogsaa

fuldstændig og af disse Egne dannedes siden en egen Provins med en fra Kongostatens adskilt Forvaltning.

Ved Kongo eftersaa Stanley de anlagte Stationer, som han ikke fandt i den ønskeligste Orden, lod to ny Dampere slæbe op til Stanley-Pool og sejlede med tre Dampere op ad Kongo til Ækvator, hvor en ny Station Ækvatorville anlagdes. I Avgust 1883 gjorde han en ny Rejse op ad Floden lige til Stanleyfaldene, hvor den yderste Station, Stanley-Falls, anlagdes paa en Ø i Floden. Kommen tilbage til Leopoldville sendte Stanley en ny Expedition op ad Floden under Kaptejn *Hanssens* Befaling og vendte derefter tilbage til Evropa. Gjennem Traktater med en Mangfoldighed af Negerhøvdinger havde han skaffet Kongoselskabet Højhedsret over 50,000 □-Mil afrikansk Jord og dannet en hel ny Stat, »*den fri Kongostat*«. Grunden var dermed lagt til et stort og betydningsfuldt civilisatorisk Arbejde. I Begyndelsen af 1885 anerkjendtes den ny Stat af alle de Magter, som deltoge i Konferencen i Berlin, men dette naaedes ikke uden Ofre. Til Frankrig afstodes Kuilu-Niadiomraadet med dets 17 Stationer og lange Kyst samt Kongos højre Bred fra Manyanga til Likonas Munding, og dette Land skulde have Forkjøbsret, hvis Kongoselskabet skulde se sig nødt til at sælge sine Besiddelser.[1]) Portugal fik Besiddelsesret til Kongos venstre Bred fra Mundingen til Nokki. At de forskjellige Interesser tilsidst kunde forenes, beroede alene paa, at alle Nationer fik fri Handel paa de Omraader, som her er Tale om; særlig forbødes al Indførselstold. *Leopold II.* blev den ny Stats Overhoved, og den 1. Juli 1885 proklameredes Kongostatens Forfatning i Vivi.

Efter Stanley overtog *Francis de Winton* Chefskabet over Kongostaten, men i Februar 1886 afløstes han af *M. C. Janssen*, tidligere belgisk Generalkonsul i Quebeck.

---

[1]) Frankrig har i 1887 faaet sit Omraade udvidet til Ubangifloden mod at afstaa Forkjøbsret til Belgien.

Disse to dygtige Mænd fik bragt Orden i de forvirrede Forhold, der var en uundgaaelig Følge af det Hastværk, hvormed Stanley havde været nødt til at gaa til Værks. En Mængde Stationer nedlagdes igjen og andre flyttedes til heldigere Pladser. Ved nedre Kongo er ikke en eneste af de oprindelige af Stanley anlagte Stationer tilbage. Ved øvre Kongo truedes Stanley-Falls længe af Tippu-Tib, men Befalingsmanden, Svenskeren Løjtnant *Arvid Wester*, forstod at bevare Freden ved en klog og maadeholden Optræden. Hans Eftermand *Deane* var ikke saa heldig. Han indlod sig i Strid med Araberne angaaende en mishandlet Slavinde, og Følgen blev, at Stationen blev erobret og brændt i September 1886. I 1887 lykkedes det dog Stanley, da han drog af Sted for at undsætte Emin Pascha, at vinde Stationen tilbage ad fredelig Vej, og for at sikre sig Tippu-Tibs Venskab udnævnte han ham til Stationens Chef, hvorved altsaa denne mægtige Araber kom i Kongostatens Tjeneste; han er næppe den behageligste eller mest tro Tjener.

I 1877—87 har en Mængde Expeditioner ydet Bidrag til Kongolandets Geografi. Englænderen *Joseph Thomson* undersøgte Lukuga og godtgjorde endelig, at den var Tanganikas Afløb, men det var først i Marts 1879, at Søens Vand havde banet sig Vej derigjennem. Tyskeren Dr. *W. Junker* har berørt den mod Vest flydende Uelle flere Steder og opdaget flere af dens Bifloder. Den engelske Missionær *George Greenfell* opdagede og besejlede i 1885 en stor Del af Kongos mægtige Biflod Gbangi, der uden Tvivl er den samme som Uelle; han har desuden undersøgt en hel Række andre Tilløb til Kongo. I 1885 og 86 opdagede Tyskerne *H. Wissmann* og *L. Wolf*, at Floderne Kwa, Kasai, Sankuru og Lomami er kjædede sammen til en eneste Vandvej, som er sejlbar saa langt mod Øst, at man

i 10 à 12 Dagsvandringer kan naa Nyangve. Hvor vigtig denne Vandvej kan blive for Samfærdslen i Mellemafrika fremgaar tydelig af Kortet; man undgaar at følge Kongos vældige Bue mod Nord, idet man fra Stanley-Pool kan rejse lige mod Øst til ganske kort fra Mellemafrikas vigtigste Handelsplads.

Mange andre Rejsende kunde nævnes, men vi skal indskrænke os her til. Vi er naaede frem til det Tidsrum (1887—90), da Stanley atter træder frem paa den store Skueplads og sætter hele Verden i den mest spændte Forventning. Han og Emin Pascha er komne hjem, og en Stordaad er udført, ved Siden af hvilken alt andet blegner, men for at lære den at kjende, bør man søge til selve Kilden, den Rejseskildring, som man kan vente med det første.

Fra Bogmarkedet.

P. A. Schleisner: *Til belysning af dagshistorien efter Frederik den syvendes død.* 300 sider. (Reitzels forlag). 4 kroner.

Forfatteren er den bekendte, nu 71-årige københavnske læge, etatsråd, dr. med. Schleisner, der i Frederik d. 7des tid var medicinal-inspektör for hertugdömmet Slesvig, men i 1864 afsattes af Tyskerne og nu er medlem af sundhedskollegiet og forstander for Københavns vaksinationsanstalt. I nærværende skrift er han gået uden for sit fag og viser sig her ikke som nogen heldig skribent og navnlig ikke som god dagbogs-forfatter. Skriftet kan kaldes læseligt til lidt ind i året 1865 (side 52), hvor det endnu kun handler

om vore hjemlige forhold. Men derfra begynder det at blive et pulterkammer, hvor alt muligt fra indland og udland er kastet mellem hinanden, idet optegnelserne også drejer sig om hygiejne, Samuel Baker i Afrika, ligheden mellem jøder og zigeunere, brugen af alkohol i Frankrig, oprindelsen til Englands befolkning, danske og engelske oversættere af Iliaden og Odysseen, Tysklands filosofer, den fransk-tyske krig, det pavelige ufejlbarheds-dogme, kvindernes valgret, amerikanske reklamer, sædeligbedstilstanden i Berlin, socialistbevægelsen, hexeprosessen i Køge 1608—9 og mangfoldige andre æmner. Alt dette er kun korte, overfladiske og ubearbejdede optegnelser, og det samme gælder, hvor der tales om indenlandske forhold, såsom om Sønderjyderne, om den danske rigsdags synkende anseelse, om de egennyttige bondevenner, om de opstyltede Grundtvigianere o. s. v. o. s. v. Dertil kommer, at jo længer man kommer ind i bogen, des mere bliver det næsten udelukkende blot korte uddrag af nationalliberale og andre højresindede blades artikler. Bogens sidste syv sider er »strøtanker«, hvoriblandt findes følgende: ». . . med hensyn til, hvad der passerer i nutiden, er det meget vanskeligt at komme på det rene med den rette sammenhæng«. *H. Nutzhorn.*

Kortfattet Lærebog i Dyrerigets Naturhistorie for Middelskolen af **H. L. Sørensen,** Overlærer og Konrektor ved Kristiania Kathedralskole. 174 Sider. (Cammermeyers Forlag).

De fleste Naturhistorielærere åbner vel for Tiden fulde af Forventning enhver nyudkommen Lærebog i deres Fag — de Lærere måske undtagne, der selv har udgivet sådanne Bøger, for jeg antager, de er i det mindste tildels fornøjede med, hvad der foreligger —, men vi andre, vi spejder stadig efter det ny, fortræffelige Arbejde, der skal

kunne føje sig ind under og støtte en nutidssvarende naturhistorisk Undervisning. Og med Agtelse for de mange, dygtige og velmente Arbejder i deres Slags, som hidtil haves til Rådighed ved Børneundervisningen, må vi vel endnu siges at spejde forgæves.

Det Arbejde, her er Tale om, er en gammel bekjendt, fjerde Oplag, dog næppe så godt kjendt hos os som i Norge. I Teksten står den ikke tilbage for sine bedste danske samtidige. For at lette Anvendelsen blandt danske og rimeligvis også for at lette den senere Brug af danske Værker for Bogens norske Læsere findes der en lille Fortegnelse over de mest afvigende, norske Dyrenavne med vedføjet dansk Oversættelse. — Den fremmede Stavemåde vil virke forstyrrende på yngre Børns orthografiske Begreb, men iøvrigt vil vistnok de fremmedartede Betegnelser og Ordvendinger kun bidrage til at vække Børnenes interesserede Opmærksomhed, som den korrekte Skolebogsstil sædvanlig vugger i Søvn. Angående Illustrationerne (229) bydes der på noget rigtig godt, 3 udmærkede dobbeltsidede Billeder af Specht (som man bør tage ud og f. Eks. opklæbe, at de ikke skal brækkes i Midten) og 2 enkeltsidede, alle ekstragodt Papir og Tryk. Efterlignelsesværdigt er det også, at Dyrenes naturlige Størrelse er vedføjet alle Afbildningerne; det interesserer de fleste Skoledrenge levende at udmåle dette og derved nøjagtiggjøre deres Forestilling om Dyrene.

E. Begtrup.

Det norske folk, et fysiologisk forsøg af **Olaf Holm.** (Cammermeyer, Kristiania. 1889).

Man læser denne næsten 200 sider store bog med vaagen interesse. Det ene geniale pennestrøg efter det andet giver nemlig et i mange måder træffende billede af det norske folk. Det er folkets hjærteslag, dets fantasis farver og linjer, dets intellektuelle udstyr og dets sosiale

optræden, som skildres gennem en række åndfuldt sammenkædede bidrag, hentede fra digtningens, naturens og hverdagslivets verdener. Men forfatteren fornægter heller ikke det norsk-norske i sin egen natur. Til moro for en dansk læser tager han en ægte norsk førsteprioritet ikke blot i Thor og hans jotunfjeldske naturbasis, men også i de fleste andre guder og gudinder, ja selv Balders høje skikkelse er steget op af det »norske folkehjærtes uhyre dybde«. Latterlig er det ligefrem, når han (side 13) gør Nils Juel til Nordmand, fordi Nils Juels moder på sin flugt fra Jylland i krigens dage tilfældig fødte ham i Kristiania.

Olaf Holm har ypperligt blik i mange stykker både for sit folks styrke og sit folks svaghed. Vi vil tage et af hans mange morsomme eksempler på det sidste og blandt svaghederne igen den altfor stærke individualisations selvrådighed. »Ved den store middag i Roskilde for en del år tilbage for lærere fra de 3 nordiske riger, optrådte danskerne og svenskerne gennemgaaende i sorte klæder, mange og navnlig alle lederne i sorte snipkjoler, nordmændene i kjoler, trøjer, frakker, kufter, som det tilmed så ud, som om de havde gjort selv allesammen. På turen til og fra feststedet kom danskerne og svenskerne samlet eller i større klynger. Nordmændene, en her og en der, en med kone og en med kæreste, en med søster og en med, Gud vèd hvad, en i sko og en i støvler, en med skreppe og en med bomme, en med løp og en med dal. Man trænger til at få lidt luft over slige folk! Vi taler naturligvis ikke her om den økonomiske side af sagen, men blot om den mangel på almindelig sans for det passende, som åbenbarer sig heri.

Sidder man i et almindeligt studenterauditorium og kaster et blik ud over de ansigter, man her har for sig, vil man se en påfaldende mængde unge mennesker med ubørstede klæder, smudsige støvler, forfærdelig blækkede

fingre og upudset hår, og man vil se, hvorledes individualismen overalt stikker frem.

Kommer nu hertil, at det ofte kan hænde, at professoren begynder sit foredrag med at snyde sin næse — med ægte norsk lang tækkelighed — vil man se, at man kan studere nationaliteten her lige så godt som oppe mellem vore fjelde.«

Frederik Nygård.

Apostlen Peters Stilling i Apostelkredsen. (Af Samlingen: Smaaskrifter, udgivne af Prof. **Fr. Nielsen.**) (Karl Schønbergs Forlag).

Da Profeten Elias tog Afsked med sin Tjener og Lærling Elisa, sagde han: bed, hvad jeg skal gjøre for dig, før jeg tages fra dig, og saa bad Elisa: at to Dele af din Aand maa være over mig. Det var den aandelige Førstefødselsret og dermed Høvdingskabet blandt Profeterne han bad om, og Elias sagde: du har bedt om en stor Ting; men dersom du ser mig, naar jeg tages fra dig, skal det ske. Elisa saa ham bortrykkes i Stormen og fare op til Himlen, og han fik ogsaa den dobbelte Arvelod og Høvdingskabet; det kjendtes straks, da han vendte tilbage over Jordan og Profeterne fra Jeriko bøjede sig for ham. Saaledes maa ogsaa alle Kristne bøje sig for Apostlene som den udkaarede Høvdingskare, hvem det blev givet at være Øjenvidner til Herrens Himmelfart og som Menighedens Førstefødte at arve Aanden i dobbelt Maal; denne Stilling siges det ogsaa tydeligt nok i Evangelierne, at Herren havde lovet dem. Derimod, naar de drømte om, hvem der skulde have Forrangen blandt de tolv, saa afviste Herren altid ethvert saadant Krav. Man har altsaa Ret i at bygge paa apostolisk Grund; men naar Papisterne vil hævde Peters Overhøjhed over de andre Apostle og derpaa bygge Pavedømmet, saa farer de vild.

Det er denne papistiske Lærdom om Peters Overhøvdingskab, som Dr. Salmon i Dublin imødegaar i det lille Skrift, hvorpaa Opmærksomheden her skal henledes. Han støtter sig dels til det ny Testamente og dels til Kirkefædrene, idet han med Rette gjør gjældende, at hvis Peter har været udpeget af Herren som den øverste og som det første Led i en Paverække, saa maa det være bleven anerkjendt af Apostlene selv, og Bevidstheden derom kan ikke være bleven udryddet af Menigheden straks efter Apostlenes Dage. Det er af Betydning for Kristne at se dette Spørgsmaal klart belyst; thi Pavedømmet, som netop giver sig ud for at byde de ængstelige en grundmuret Sikkerhed, staar og falder med Læren om Peters Overhøjhed. Vil man undersøge den Sikkerhed, Papisterne byder, saa undersøge man denne Lære og overveje, om det ikke turde være fuldt saa sikkert at bygge paa Ordet, der har fulgt med Daab og Nadver indtil den Dag idag, og Aanden, som uddeler sine Gaver til Enhver især, efter som han vil.

S. Constantin Hansen.

Om Varemarkedet.

Af *Chr. Faber.*

Varemarkedet har i den forløbne Måned været meget roligt og Omsætningen har i det væsentlige indskrænket sig til det daglige Behov; i Produktmarkedet har der derimod hersket større og meget interessante Bevægelser. — Pengemarkedet rigeligt, på tyske Bankpladser er der endogså diskonteret til 3 à $3\frac{1}{2}$ pCt. — *Kaffe* uforandret. Baissepartiet arbejder ihærdigt for lavere Priser; men

Haussen kæmper på den anden Side krampagtig for at holde Noteringerne oppe; dog længere end til hen i Foraaret mener man ikke den kan holde Stillingen, da vil sandsynligvis Baissen komme ovenpå, og Forbrugerne få deres Kaffe noget billigere end i Øjeblikket. — *Sukker* ligeledes uforandret. Priserne holder sig stadig omkring ved 12 sh. for 88⁰ Rendement. Udsigterne fra Vestindien lyder gunstigere, og Lichts seneste Beretning fra Magdeborg giver ikke meget Håb for højere Sukkernoteringer. De synlige Verdensforråd er nu stegne til 1½ Milliard Pd. mere end forrige År, hvorimod Konsumen — der ingen Tillid har haft til Artiklen iår — er meget svagere forsynet. Portorico- og Demerara-Sukkere holdes endnu meget højt. — *Ris* fast og japanesiske Varer atter højere.

Frugter. Af *amerik. Æbler* meget lille Forråd, hvorfor Priserne i den seneste Måned yderligere er avanceret. — *Korender* livligt efterspurgt til stigende Priser. — *Blommer* og *Valenzia-Rosiner* højere, *Smyrna-* og små *Muskatel-Rosiner* uforandet. — *Mandler* rolig.

Kryderier gennemgående flov, undtagen *Nelliker*, der er stigende.

Smørmarkedet meget fast. Priserne forr. Uge væsentlig højere.

Æg. Pakningsanstalterne her i Landet kappes i Øjeblikket om at få Æg til Nedsyltning, hvorfor Priserne herhjemme er meget højere end i England.

Kornmarkedet. I New York har der dannet sig en Korn-Ring, der på det derværende Marked har drevet Priserne på Majs og Hvede betydeligt i Vejret. Bevægelsen blev i Begyndelsen her i Europa modtaget med Kulde og Mistillid; men senere, da det viste sig, at de opskruede Priser holdt sig, er Noteringerne herhjemme også komne noget højere, dog langtfra i Forhold til de i New York gældende Priser. Der er næppe Udsigt til, at den amerikanske Kornring holder sig; ti Ruslands Høst viser sig nu

større end oprindelig antaget, og Afskibningerne fra dette Land har i de seneste 3 Uger været væsentlig større end de foregående Åringer. De synlige Forråd af *Mais* var:

12. April	1890	20,500,000	Bushel,
» »	1889	16,000,000	»
» »	1888	9,000,000	»

Overfor en sådan Statistik er det ikke rimeligt, at Amerikanernes seneste Kornspekulationer vil krones med Held. — *Rug* og *Havre* har de seneste Dage været fastere både pr. strax og pr. Levering.

Foderstoffer. *Klid* pr. strax er højere, pr. Levering tør ingen købe til de nugældende Priser. — *Solsikkekager* pr. Levering snarere højere. — *Raps-*, *Lin-* og *Hampefrøkager* nedadgående.

Frømarkedet. *Alsike* vedvarende knap og højere. — *Hvidt Frø* flovere. — Af *Rajgræs* svinder Beholdningerne sammen, og Priserne er atter højere.

Soda vedvarende meget fast, og Prisen ca. 20 pCt. højere end i Januar.

Vexelrenten i London atter lavere, og er nu kun 3 pCt.

Aktieselskabet »De danske Sukkerfabriker« har nylig havt Generalforsamling, hvor Udbyttet for sidste Forretningsår blev bestemt til 2 pCt. Tantième til Funktionærerne 120 Kr.! Formanden meddelte, at der var opstået 3 nye Fabriker, at man havde mistet endel Kunder; men når bare Aktionærerne vilde være tålmodige, skulde det nok altsammen med Tiden blive godt igen.

Englands Finansforvaltning fra forrige År har atter givet klækkeligt Overskud. Sverrig har havt et lignende Resultat at opvise. Det ene Land har Frihandel, det andet har Beskyttelse. — Hvad kan der læres heraf?

Herhjemme har vi hverken Frihandel eller Beskyttelse; men vi kan heller ikke prale af noget Overskud i vort Finansvæsen fra forrige År.

Berlinerkonferencen har ikke formået at bringe Ro iblandt Arbejderne — tværtimod! Strejkerne har siden Kejserkonferencen været mere almindelige end nogensinde før; Arbejderne har lært: at Jordens mægtigste erkender Arbejderkravenes Berettigelse, og at Jordens mægtigste holder Arbejderne nede.

Arbejderne. Man tør vel nok gå ud fra, at Arbejderne i Øjeblikket har Overtaget — den ene Strejke efter den anden gennemføres med Held for Arbejderpartiet; men Spørgsmålet bliver dog, hvor langt man kan drive sine Fordringer, og om der ikke let kan komme et for Arbejderne højst uheldigt Efterspil. — Man kan ikke tænke eller tale om Arbejderspørgsmålet, uden man samtidig må tage Maskinen med i sin Beregning. Mange er de Virksomheder, hvor man ligeså godt kan anvende Maskinen som Arbejdere, og det fejler ikke, at Løsenet for Fremtiden bliver det: »Såmange Maskiner og så få Arbejdere som mulig«; men samtidig vil Arbejdere afskaffes i Massevis; i Kampen for Livsexistensen vil den ene Arbejder trykke Lønnen ned for den anden, og opstår en sådan Kamp, vil hverken Kejserdekreter eller Konferencer kunne hjælpe noget.

Byen Roms Finansvæsen er i en så sørgelig Forfatning, at en Betalingsstandsning her næppe vil kunne undgås.

I **Sydfrankrig og Algier** er der i de seneste Dage falden megen Sne.

Emin Pascha og Stanley. Det viser sig nu, at Stanleys sidste Afrikarejse ikke har været for at befri Emin Pascha, men mere for at varetage engelske Købmandsinteresser, vinde Emin for Englands Koloniplaner i Afrika, opfiske endel Elfenben, og for at forhindre Tysklands Fremtrængen i det mørke Fastland. Denne Stanleys Mission mislykkedes fuldstændig over for Emin Pascha, og først da fremkom Stanley med Forslag om at »redde Emin«, der kun nødtvungen og meget mod sin Vilje drog med

Stanley til Kysten. Nu er Emin Pascha gået i tysk — Stanley i engelsk-afrikansk Tjeneste — og hvad der vil komme herudaf, vil Tiden ene kunne give Svar på; men det vil næppe styrke det gode Forhold, der nu synes at være imellem England og Tyskland.

Kejseren af Rusland har givet Dronning Nathalia af Serbien Lov til at opdrage sin Søn.

En Impressario rejser for Øjeblikket omkring i Amerika med en Fonograf, der producerer Madame Pattis Sange, hvorover Fruen er meget vred. Hun har nu anlagt Sag mod denne dristige og driftige Entreprenør.

Fra Athen. De af den engelske arkæologiske Skole foretagne Udgravninger af Peloponnes har givet et meget interessant Udbytte; man har nemlig fundet et græsk Theater, en Sarkofag indeholdende flere Smykker.

Odense, den 21. April 1890.

Det amerikanske Blad „Dannevirke“

bringer i sit Nummer for 2. April den Hilsen fra *Fr. L. Grundtvig* til »Dansk Folkesamfunds« Medlemmer derovre:

»Lad os ikke tabe Modet! Det er en Kjendsgjerning, som ingen kan rokke med et Pennestrøg, en aabenbar Kjendsgjerning, at den danske Kirke [i Amerika] i sin Helhed hverken kan eller vil gjøre et særligt Arbejde for Bevarelsen af det danske Folk. Men Arbejdet skal gjøres! Og det er atter en Kjendsgjerning, at skal der gjøres et alvorligt Arbejde, som kræver manges Medvirkning, saa maa de, der vil det samme, raadslaa og handle i Fællesskab. Endelig maa vi staa i stadig og nær Forbindelse med alle dem i vort Fædreland, der deler vort Fremtidshaab. Derfor er vort Samfund nødvendigt.

Men lad os nu passe nøje paa os selv, at vi slet ingen Anledning giver til al den Løgn og Bagtalelse, hvormed man, baade her og i Danmark, søger at komme os til Livs! Lad os intet Sted skille os ud fra andre Danske! Lad vore Møder være tilgængelige for alle! Lad os intet Sted forsøge paa at

tage nogen Opgave fra den enkelte Menighed! Vil Menigheden som Helhed tage sig af Børneskolen: Saa meget des bedre!

Lad os glæde os ved alt det Arbejde, der udenfor vort Samfund bliver gjort for den Sag, vi elsker! Særlig har jeg Lyst til at sige: Lad os glæde os ved det trofaste Arbejde, der paa et Sted som Elk Horn bliver gjort for Danskhedens Sag! Hovedmanden der hører jo desværre til dem, der bekæmper vort Samfund! Han skal ikke desmindre have alle danske Hjærters Tak for sin Gjerning! Men vi har jo Lov til inderlig at ønske, at alle, der deler vort Fremtidshaab, en Gang maa slutte sig til vort Samfund, saa det kan vinde i Styrke og faa større Midler i Hænde. Først og sidst: Lad os under ingen Omstændigheder noget Sted opretholde en Kreds, som med Sandhed kan siges at gaa Menigheden i Vejen!

Men lad det saa regne med letfærdige Domme og usandfærdige Beskyldninger! Gud ske Lov! rundt omkring i Danmark, hvor man før kun tænkte lidt paa os her ovre, bæres nu hver Søndag det danske Folks og den danske Kirkes Sag frem for Ham, der har al Magten i Himlen og paa Jorden. Sikkerlig, det skal nok blive kjendeligt iblandt os!

Gaa da frit
Enhver til sit
Og stole paa Guds Naade!
Da faar vi Lyst og Lykke til
At gjøre Gavn, som Gud det vil,
Paa allerbedste Maade." —

I det jeg meddeler denne Hilsen, vil jeg gjøre opmærksom paa, hvordan man paa en Gang kan gjøre sit til, at Dansk Folkesamfund i Amerika »faar større Midler i Hænde«, og tillige som Medlem af dets Afdeling herhjemme faa dets Blad »Kors og Stjærne«. *Ved at tilstille Præsten Jakob Holm i Vadum ved Aalborg 20 Kroner kan man blive livsvarigt Medlem af Dansk Folkesamfunds Afdeling i Danmark,* og de 20 Kroner bliver da givne til Dansk Folkesamfund i Amerika, som paatager sig Forpligtelsen til at betale det aarlige Medlemsbidrag for en. De Penge, som paa denne Maade indkommer, vil Samfundet i Amerika kunne bruge som en Slags Driftskapital, f. Eks. til Udgivelsen af Sangbøger, eller til andre Foretagender, hvorved det udlagte kan antages at komme ind igjen.

L. Schrøder.

Arbejder-Spörgsmaalet i England.

Af *L. Schrøder.*

1. Arbejder-Spörgsmaalets Opkomst.

Der er en nöje Sammenhæng imellem Stor-Industrien og Arbejder-Spörgsmaalet. Hvor Maskinerne kommer ret i Brug, og store Skarer af Arbejdere, Mænd og Kvinder, Voksne, Halvvoksne og Börn, bliver sat til at betjæne dem, dér vil disse Arbejdere blive udsatte for Farer af forskjellig Art, og der vil let indtræde Nøds-Stande, som Samfunds-Magten tidlig eller sent maa tage sig af. Det brittiske Rige er Stor-Industriens Hjemstavn. Dér dukkede Arbejder-Spörgsmaalet tidligst op. Dér tog man ogsaa tidligst fat paa dets Løsning. Fastlands-Folkene har lært meget af Englænderne, og de har endnu adskilligt tilbage at lære af Ørigets fribaarne Folkefærd, naar de skal undgaa de Ulykker, som Stor-Industrien og Masse-Produktionen kan bringe over de smaa og svage og derved i Længden over hele Samfunds-Legemet. Det er fuldt værd at følge den sociale Lovgivnings Historie i England.

I det attende Aarhundrede stod *Dronning Elisabeths Lærlingelov af 1562* endnu ved Magt i det brittiske Rige. I Følge den maatte ingen som Mester eller Svend arbejde i noget Haandværk, uden han først havde uddannet sig dertil ved at være Lærling i 7 Aar. Hver Mester, som havde tre Lærlinger, skulde holde en Svend, og for hver tredie Lærling over tre, endnu en Svend.[1]) Ingen maatte

---

[1]) Saaledes i *Leckys* „Englands Historie i det attende Aarhundrede"; svensk Oversættelse, VI, S. 245. *Ludvig Bramsens* »*Englands og Tysklands Lovgivning for Arbejdere i Industri og Haandværk*«, som er det Værk, jeg især følger i Spørgsmaalene om den engelske Lovgivning, og som jeg anbefaler paa det bedste, har S. 76 følgende Linjer: „Enhver Mester kunde antage Lærlinge; men den, som havde 3 Lærlinge, maatte holde en Udlært eller Svend og *for*

antage en Svend for kortere Tid end et Aar, og der krævedes Opsigelse tre Maaneder forud, om nogen af Parterne vilde hæve Forholdet. Arbejdstiden var om Sommeren 12 Timer og om Vinteren fra Sol-Opgang til Skumringen. Fredsdommere og By-Øvrigheder fastsatte hvert Aar Arbejdslönnen saa vel for Lærlinger som for Svende; de skulde beskytte Lærlingerne og udjævne Stridigheder mellem Mestrene og deres Arbejdere.

Denne Lov passede ikke til de Værksteder, hvor der tilvirkedes Bomuldstöj, efter at Spindemaskinen var opfunden, og især efter at det var kommen i Brug at drive Spindlerne ved Valser, der sattes i Gang ved Vandkraft (Arkwrights Patent af 1769).[1])

De store Bomulds-Tekstil-Fabriker, som nu efterhaanden rejste sig,[2]) krævede en stor Drifts-Kapital. I enkelte Tilfælde kunde vel en af de gamle Mestere komme i Spidsen for en Fabrik. Men som oftest blev det Kapitalister, som ikke var særligt kyndige i Faget, der anlagde Fabrikerne. Kravet paa de syv Aars Læretid passede ikke over for Lederen af en Bomuldstöjs-Fabrik. Men det gik ikke bedre med de andre Bestemmelser i Dronning Elisabeths Lov. De mange »udlærte« Hjælpere behøvedes ikke; Barnefingre kunde ypperligt betjæne Arkwrights Maskiner. Fabrikanten kunde ikke godt antage sine Arbejdere for et Aar ad Gangen; naar der var stor Efterspörgsel efter hans Varer, behøvede han mange Hænder i Fabriken; naar han tilvirkede mere, end han straks kunde afsætte, indskrænkede han sin Arbejdsstyrke. De bestemte Arbejdstimer passede heller ikke; der blev bestandig gjort ny Opfindelser; en Maskine blev hurtig forældet, og derfor gjaldt det om i kort Tid at indvinde, hvad den havde kostet; men saa

---

hver Lærling over 3 endnu en Svend". Her synes „tredie" at være udfalden imellem „hver" og „Lærling".

[1]) Lecky, anf. Skr., S. 219.

[2]) 1785 opfandt Cartwright *den mekaniske Væverstol.*

maatte den om Vinteren sættes i Gang længe för Dag og holdes gaaende ved kunstigt Lys, naar Natten faldt paa; ja det kunde tit være höjst ønskeligt, om den kunde gaa baade Nat og Dag. Hvad endelig Arbejdslönnen angik, saa maatte den, begyndte man at sige, ligesom Prisen for en anden Vare, afhænge af Forholdet mellem Tilbud og Efterspörgsel; var der knap Tid paa Arbejdere, da bød Fabrikanterne hverandre over for at faa dem, de havde Brug for; men var der Folk nok, som gik ledige og søgte om Arbejde, saa kunde Fabrikanterne faa den Hjælp, de behøvede, til billig Pris; det vilde være i höjeste Grad urimeligt, at lade en Fredsdommer eller en Borgmester fastsætte Arbejdslönnen — for et Aar ad Gangen.

Det kan let paavises, at Dronning Elisabeths Lov ikke længer passede; men den var ikke ophævet. At handle lige imod den krympede man sig ved. Saa gik man uden om den. Den gjaldt kun »i Byer og i Flækker med Torve-Rettighed«. Altsaa kunde man uden at komme i Strid med Loven anlægge en Bomulds-Fabrik *udenfor* Byerne og *udenfor* »Flækkerne med Torve-Rettighed«. I Nord-England er der en Mængde Vandløb, der kan bruges som Drivkraft, og ved dem opførtes da Fabrikerne. »Kampen med Stor-Industrien var haabløs; thi da Laugene gjorde de gamle Lovbestemmelser og Laugsreglerne retsligt gjældende, overflyttede Fabrikanterne deres Virksomhed til Steder, for hvilke hine Love og disse Regler ikke havde Gyldighed — Birmingham og Manchester skylde disse Processer deres Opkomst og Velstand, der snart lod de gamle Byer langt bag sig«. Saaledes skriver Ludvig Bramsen.[1]) Dette maa ikke forstaas, som om Birmingham og Manchester først den Gang blev til. Birmingham skal allerede være nævnt i Vilhelm Normans »Doomsday«-Bog, hvorefter han skyldsatte det erobrede Land. Den blev brændt

---

[1]) Anf. Skr., S. 78.

under Borgerkrigene i det 17. Aarhundrede, men rejste sig igjen og fik gode Indtægter ved Forfærdigelsen af de Metal-Prydelser, der blev Mode i Karl II.s Tid. *Manchester* nævnes ogsaa i Doomsday-Bogen, om end særligt for Slottets Skyld, hvis Besiddere (af Slægten Montagu) 1626 blev Grever og 1719 Hertuger; men allerede 1301 fik den Kjöbstad-Rettigheder; 1719 havde den 8000, 1759: 20,000 Indbyggere. Naar det er sine mange *Forstæder*, Manchester skylder, at den 1881 havde noget nær 700,000 Indbyggere, saa har disse vel oprindelig været selvstændige Anlæg, der først efterhaanden er groede sammen med den gamle By, og det er da rimeligt nok, at Kjærnen i mere end et af disse Anlæg har været en Bomuldsfabrik ved et Vandløb »paa Landet«, hvor man ikke kunde gjöre Dronning Elisabeths Lov gjældende.

Naar en Fabrikant søgte bort fra Byerne og fra Flækkerne med Torve-Rettighed, undgik han Forlegenheden med Loven, men kom samtidig ind i en ny Forlegenhed. Ved Vandløbene ude paa Landet i Nord-England boede der ikke mange Mennesker, og der var selvfølgelig heller ikke mange Börn, som kunde antages til Arbejde paa de store Værksteder. Fabrikanten maatte da se sig for, om der ikke skulde være Börn at faa fra andre Egne af England.

Medens Nord-England er mere bjærgfuldt, er Syd-England et Sletteland, hvor Agerbruget fra gammel Tid har været den vigtigste Næringsvej. Her havde man i anden Halvdel af det attende Aarhundrede gjennemført lignende store Forbedringer ved Jordens Dyrkning som i vort Fædreland. Navnlig var Jord-Fællesskabet bleven afskaffet, og med det samme havde man udskiftet de store Almindinger eller Fælleder, der för havde ligget udyrkede hen. Paa disse havde mange Smaakaarsfolk haft deres Hytter og græsset nogle Husdyr, uden at det blev paatalt. »Der var en Mængde løse Folk, som uden nogen lovlig Ret havde slaaet sig ned paa disse store, øde liggende

Strækninger, og en stor Befolkning af Sigöjnere, Landstrygere, Krybskytter, Smuglere og Tiggere fandt i dem en vigtig Faktor for deres Eksistens«, skriver Lecky.[1]) Efter Udskiftningen maatte de omliggende Landsbyer overtage Forsørgelsen af alle disse fattige. Mange Gaardmænd gik paa samme Tid over fra Ejernes til Lejehusmændenes Klasse. Der indtraf daarlige Høstaar. England kunde ikke længere frembringe Fødekornet til dets Indbyggere; det gik over fra at være et kornudførende til at være et kornindførende Land. Den Bi-Indtægt, mangen en agerdyrkende Familie havde haft ved Spinderokken eller Væven, ophørte, da Fabrikerne kom i Gang. For at nære sig ved sin Mark alene maatte Gaardmanden kunne gjennemføre Forbedringer af den, og det magtede han ikke. Mange Landboere, som för havde været ret velstaaende, sank ned iblandt de trængendes Klasse. Kornpriserne var höje og vekslede stærkt. En Kvarter Hvede, der er lidt mere end to danske Tønder, kostede sidst paa Sommeren 1795 over 114 Kroner; i 1796 kostede Hveden en Gang næsten lige saa meget, en anden Gang næppe det halve; sidst i Aarhundredet kostede en Kvarter Hvede atter over 84 Kr.[2]) Det øgede Armoden, at Arbejderne ikke frit kunde flytte fra et Sted til et andet. Fattigskatten var ved Aar 1700 en Million Pund, 1783 to Millioner; i de følgende 17 Aar steg den til fire Millioner Pd. Sterling.[3]) Naar man tager i Betragtning, hvordan Byrden ved de Trængendes Underhold saaledes tog til, og at dette især var Tilfældet i det agerbrugende Syd-England, saa kan man forstaa, at de derværende Bestyrere af Fattigvæsenet kunde lytte efter, naar der kom Forespörgsler fra Fabrikanterne i Nord-England, om de ikke kunde sende dem nogle Börn til at arbejde i Bomulds-Spinderierne og Bomulds-Væverierne.

---

[1]) Anf. Skr., S. 205.

[2]) Lecky, anf. Skr., S. 214.

[3]) Smstds.

Det var især »Kirkesognsbörn« — Börn, der var under Fattigforsørgelse — fra Syd-England, som blev anbragte i de ny Fabriker, og det var dem, det kom til at gaa haardest ud over, da England blev Hjemsted for Stor-Industrien. De blev gjærne stuvede sammen i store kaserneagtige Bygninger. Tit arbejdede de i to Hold, det ene om Dagen, det andet om Natten; Sengene blev — hedder det i Beretninger fra den Tid — aldrig kolde. De fik daarlig Kost og daarlig Pleje. Farlige Feber-Sygdomme opstod imellem dem og udbredte sig til den omboende Befolkning. 1796 blev der nedsat en Sundheds-Kommission i Manchester for at træffe Forholdsregler imod Sygdomme, der stammede fra Fabrikerne. Opholdet paa disse var imidlertid ikke mindre farligt for Børnenes sædelige Liv end for deres Helbred. Drenge og Piger arbejdede sammen, og der blev ikke taget tilbørligt Hensyn til at holde dem skilte og under Opsigt udenfor Arbejdstiden.

Og disse fordærvelige Forhold var vidt udbredte. Dette vil maaske falde mest i Øjnene, naar man tænker paa, hvad Betydning Bomuldsvare-Fabrikationen havde for England under Krigen med Frankrig.

Naar man færdes i London, faar man et stærkt Indtryk af, at der er to Navne, som har en bedre Klang i Englændernes Ører end alle andre, det er *Wellingtons* og *Nelsons*; det ene Mindesmærke prægtigere end det andet er rejst for disse to Førere i Kampen mod Napoleon. Men, skriver Lecky, »England kunde godt sætte *Watts* og *Arkwrights* Billedstötter ved Siden af Wellingtons og Nelsons; thi uden de Rigdomme, disse skabte, havde det aldrig kunnet bære de Udgifter, som i hvert af de sidste ti Krigsaar i Gjennemsnit beløb sig til over 84 Millioner [Pund Sterling] og i Aaret 1814 sprang op til 106 Millioner; ikke heller havde det uden Bankerot kunnet bære en Statsgjæld, som Aar 1816 var stegen til 885 Millioner.« England kan for en stor Del, om ikke hovedsagelig, takke

Bomuldsfabrikerne og den af Watt opfundne Dampmaskine, der blev taget i Brug af dem, for den sejrrige Slutning paa den store franske Krig. Fra 1793 til 1815 havde de udførte Bomuldsvarer en Værdi af 250 Millioner Pund Sterling.[1])

Men i disse Fabriker, som England skylder saa meget, hvis Ophavsmænd det gjærne *kunde* takke for Redningen af den störste Fare, det har været udsat for, ligesom det *har* takket Feltherren Wellington og Søkrigeren Nelson, — i disse Fabriker handledes der ilde med en umaadelig Mængde fattige Börn. I Tusindvis maatte de slide i dem; thi talrige og store maatte Fabrikerne være for at kunne lægge et saa stort Lod i Vægtskaalen for Englands Redning. Ved Tanken om disse talrige Börns Nød maatte den ældre Robert Peel, der selv var Fabrikant, udbryde: »Saaledes er hint store Udslag af brittisk Opfindelsesaand, hvorved Maskinerne i vore Fabriker har naaet en saadan Fuldendthed, blevet til den bitreste Forbandelse for Nationen i Steden for til Velsignelse«.[2])

Det var imidlertid ikke alene Börnene, der led Nød. Det gik ud over mange voksne Mennesker, at det brittiske Rige saa hurtigt var bleven Hjemsted for en mægtig Industri. Det gik ud over de Landmænd, for hvem Husfliden havde været en vigtig Bi-Indtægt. Men det sved endnu haardere til de talrige Haandværkere, som ikke kunde bestaa i Væddekampen med Fabrikerne, og hvoraf kun en lille Del blev antagen til Medhjælpere ved disse, netop fordi Hovedstyrken var Börn og andre »ikke udlærte Arbejdere«. Den blege Hunger var daglig Gjæst hos mange Haandværkerfamilier i Byerne, medens Vandhjulene klapprede og satte Tene og Væve i Gang, der kunde levere lige saa fint Arbejde som Spinderskerne og Haandvæverne og levere det paa en forsvindende kort Tid.

---

[1]) Lecky, anf. Skr., S. 229.
[2]) Bramsen, S. 78.

Nøden blev snart saa stor, at der maatte hjælpes; men den var for stor, til at der kunde hjælpes grundigt paa en Tid, da den franske Revolution og straks efter Napoleons opvoksende Enevælde optog alles Opmærksomhed. »Flere Gange lod Parlamentet anstille Undersøgelser om Aarsagerne til de höje Priser paa Fødevarerne og til den voksende Armod blandt en bestandig större Del af Befolkningen, og mange Forslag til at afhjælpe Nødstanden blev fremlagte. Et af disse, der meget minder om vor Tids store tyske Statsmands Planer, var et gigantisk Statsassurancesystem, hvortil hele Befolkningen i forskjelligt Forhold skulde forpligtes til at bidrage«.[1]) Dette kom der ikke noget ud af. Derimod begyndte i hine trange Aar omkring 1800 begge de Bevægelser, som kan forfølges igjennem de skiftende Tider indtil vore Dage, og som det brittiske Rige især kan takke for, at Kaarene er bleven væsentlig bedre for den större Del af dem, der lever af det strænge legemlige Arbejde. Det var kun smaa og svage Begyndelser, som den Gang blev gjort; men de indeholdt Spirerne til, hvad der siden paa en saare heldig Maade har udviklet sig. Den ene Bevægelse tilsigtede *Beskyttelsen af de umyndige og de svage.* Den anden sigtede til *at stötte de myndige Arbejdere i deres Forsøg paa Selvhjælp.* Disse Bevægelsers historiske Udvikling skal nu skildres hver for sig.

2. Beskyttelsen af Börn, unge Mennesker og Kvinder.

Robert Peel den ældre, der, som det alt er bemærket, følte det som en Forbandelse for det brittiske Folk, at Börnene maatte trælle i Bomuldsfabrikerne, rejste Spörgsmaalet i Parlamentet om, hvordan de umyndige kunde værnes imod helt at blive ødelagte. Han stillede Forslag

---

[1]) Lecky, anf. Skrift, S. 216.

til en »Lov om Bevaring af Sundhed og Sædelighed for Lærlinger og andre, som beskjæftiges i Bomulds- og andre Fabriker«, og han fik ogsaa 1802 en saadan vedtaget. I den blev det forbudt at lade Börnene arbejde om Natten, det er mellem Kl. 9 Aften og Kl. 6 Morgen; om Dagen maatte de höjst arbejde i 12 Timer, og indenfor denne Tid skulde de ogsaa i de første 4 Aar af deres Læretid undervises i Læsning, Skrivning og Regning »eller i et af disse Fag«; der skulde være særegne Rum til denne Undervisning; om Søndagen skulde de undervises i Religion. Loven indeholdt desuden Bestemmelser om Opholds-Rummenes Rengjöring og Udluftning, om Börnenes Beklædning, om Adskillelsen af Kjönnene, om at höjst to Börn maatte sove i samme Seng, og om Kirkebesøg. Fredsdommeren skulde udnævne to upartiske Personer, der skulde vaage over Lovens Overholdelse og paatale Overtrædelser. Det var en Mangel ved Loven, at den kun gjaldt for Bomulds- og Uld-Fabriker. Men den havde en endnu större Skrøbelighed, som gjorde, at den snart helt mistede sin Betydning. Den angik nemlig kun »*Kirkesognsbörnene*«, de fattige Börn, som af Fattigbestyrelserne var bleven anbragte paa Fabrikerne.[1]) Og disse Börn kunde Fabrikerne snart undvære.

Watts Dampmaskine kom mere og mere i Brug i Bomulds-Fabrikerne, og dette førte til, at de blev flyttede fra Vandløbene ude paa Landet ind i Byerne, hvor Afsætnings-Forholdene var bedre. Dronning Elisabeths Lov blev vist nok først ophævet 1814. Men da Fabrik-Virksomheden først udenfor Byerne havde udviklet sig til noget stort, har man fundet Betænkelighed ved at lægge den Hindringer i Vejen, naar den ved at overføres til Byerne kunde fremme disses Opkomst. »Den stille Magt« ophævede den gamle Lov, inden Parlamentet fældte Dommen

---

[1]) Bramsen, S. 80 f.

over den. I Byerne var der Börn nok og fattige Forældre nok, som trængte til at tjæne ved deres Börns Arbejde. Saadanne Börn, der udenfor Arbejdstiden havde Tilhold, hvert i sit Hjem, kom da nu til at afløse Kirkesognsbörnene ved Maskinerne, og for dem var Loven af 1802 intet Værn.

Dette blev snart klart; men da Tvekampen mellem Napoleon og det brittiske Ørige især ved Fastlands-Spærringen blev dreven paa Spidsen, var der ikke Tid til at drøfte Love om de smaa Fabrikbörn, og mange Mennesker har vel slaaet sig til Ro med, at Forældrene maatte vide at værge om dem.

Den samme Mand, som havde faaet Loven om Kirkesognsbörnene frem, blev ogsaa de andre Fabrikbörns Talsmand. Det var 1815, at Robert Peel d. æ. gjorde opmærksom paa, hvor utilstrækkelig Loven af 1802 havde vist sig at være. Han opnaaede at faa en Kommission nedsat til at undersøge Forholdene. Denne gjorde med Styrke gjældende, at Forældrenes Ønske om at drage den störst mulige Fordel af deres Börns Arbejde virkede mere end deres Kjærlighed til dem.[1]) 1819 kom der da en Lov i Stand angaaende *Börns Arbejde paa Bomuldsfabrikerne* (Uld-Industrien blev ikke medtaget som i 1802). Den fastslog for *alle* Börn, der var beskjæftigede paa disse Fabriker, at de ikke maatte arbejde om Natten og kun i 12 Dagtimer, og saa kom der det *nye* frem i Loven, at Börnene skulde være 9 Aar, inden de kom med til dette Arbejde.

Som den, der efter Robert Peel d. æ. med Varme har taget sig af Fabrikarbejdernes Sag maa nævnes *Robert Owen* (f. 1771, d. 1858). Han var Sön af en Haandværker i Nord-Wales og havde lært Handelen i Manufakturvare-Butiker, men kom 1790 til at lede et Bomuldsspinderi i

---

[1]) Smstds., S. 82.

Lancashire med 500 Arbejdere. Snart efter blev han Deltager i og Leder af et Tvist-Kompagni i Manchester, og dette fik han 1800 til at overtage et stort Bomuldspinderi i New Lanark, som havde tilhørt hans Hustrus Fader. Nu begyndte han for Alvor at tage sig af de ham undergivne Arbejdere. Han lod intet Barn under 10 Aar faa Arbejde; han indrettede Skoler for Fabrikbörnene; han begyndte at opføre sunde Arbejderboliger og at skaffe Arbejderne gode Varer til billig Pris ved at købe store Partier ind til dem paa en Gang; han forkortede Arbejdstiden og forhöjede Lönnen for dem, og han opmuntrede dem til at sætte deres Overskud paa Rente. Fabriken gik godt, og den til samme knyttede Arbejder-Befolkning paa 2—3000 Mennesker levede under jævnt gode Kaar. 1813 forandredes Aktieselskabet til et Interessentskab, der vilde lade sig nöje med 5 % Rente, og herved fik Owen friere Hænder til at virke for Arbejderne. Men nu kunde han ikke nöjes med selv at gjöre sit bedste. Han havde faaet store Tanker om sit Kald til at reformere. Der skulde opdrages en ny og bedre Slægt af Mennesker, mente han. Men idet han vilde forklare, hvordan dette kunde ske, kom han til at udvikle en aldeles kommunistisk Tankegang. Han brød med Kristentroen og kom som Atheist i Kamp med det anglikanske Præsteskab. Han drog til Amerika for der at prøve at virkeliggjöre sine Tanker. Forsøget mislykkedes. Saa vilde han prøve i London at oprette en Bank, der skulde virke med Arbejdstimer i Steden for med Penge; derved satte han Resten af sin Formue overstyr. Endelig blev han Spiritist. Hans fantastiske Planer og sære Meninger hæmmede hans Virksomhed for en forbedret Fabrik-Lovgivning. Derimod skal det nærmest være fra ham, at Stødet er udgaaet til den Forbrugsforening, som 1844 begyndte i Rochdale. Naar der nu i England kan paaregnes 800,000 Medlemmer af de bestaaende Forbrugsforeninger, og naar disse tilsammen

ejer 200 Millioner Kroner, saa kan der dog siges at være kommen noget ud af Owens Iver for at hjælpe Arbejderne.[1]) Men det var en Mand af en ganske anden Slags, der blev Hovedmanden for at skaffe England en god Fabriklovgivning.

Denne Mand var Anthony Ashley Cooper (fd. 28. April 1801, død 1. Oktober 1885), der kaldtes *Lord Ashley*, indtil han 1851 ved sin Faders Død arvede Værdigheden som den syvende Jarl af Shaftesbury. Han har nylig paa dansk faaet to Levnetstegnere for en,[2]) saa at der ikke er nogen Grund for mig til at gaa sønderligt uden for, hvad der vedkommer mit Æmne. Det var en gammel Tjænestepige, Maria Millis (d. 1808), der havde lært ham at bede, og det var Synet af et uhyggeligt Optrin ved en fattig Mands Jordefærd (1816), der havde givet ham Drift til at tage sig af de Nødlidende. 1826 var han bleven Medlem af Underhuset, og Aaret efter, da Wellington (»Jærnhertugen«) ved Cannings Død blev Førsteminister, havde han faaet en underordnet Plads blandt Ministrene. Denne mistede han vel, da Grey 1829 afløste Wellington. Men nöje knyttet som han var til Torierne og med store Evner som politisk Taler vilde Lord Ashley let senere kunne have opnaaet indbringende og ærefulde Minister-Stillinger, især da han ved at ægte Emely Cowper, hvis Moder som Enke giftede

---

[1]) Meyers Konv. Leks. og H. O. i Höjskolebladet, 1890, S. 26.

[2]) *A. L. C. Grove-Rasmussen* i hans »*Kristelige Levnedsløb*«, tredie Række (Milo 1889) og *Axel Kjølhede* i de af Prof., Dr. Frederik Nielsen udgivne »*Smaaskrifter til Oplysning for Kristne*« (IV, 5; Schønberg, 1890). Foruden til disse Skrifter henviser jeg til *Gustav Cohns* Afhandling i „Deutsche Rundschau“, LVII. og LVIII (1888 og 1889) og til en Artikel, jeg i sin Tid har skrevet i Höjskolebladet, 1885, Nr. 59, 61 og 62. Cohns Afhandling er ved Siden af Bramsens Bog Hovedkilden for det følgende. Men Grove-Rasmussens og Kjølhedes Levnetsbeskrivelser kan jeg anbefale dem, der vil vide mere om Lord Shaftesbury end, hvad han gjort for Arbejderlovgivningen.

sig med Lord Palmerston, kom i nöje Forhold til denne fremragende engelske Statsmand. Men denne glimrende Løbebane gav han Afkald paa for at leve sit Liv som Arbejdernes Ven, — og, hvad der vel skal mærkes, han kæmpede stadig med trange Kaar, medens han tog sig af de mange Slags Nødlidende. De første, der fik Grund til at se en Velgjörer i ham, var de *Sindssyge,* og fra 1828 til sin Død var han ulönnet Formand i en Kommission, der skulde have Tilsyn med, at de blev behandlede menneskeligt. Fra 1832 blev han Arbejdernes Talsmand i Parlamentet. Forskjellige Mænd (Oastler, Wood, Walker og Bull) havde især fra 1830, da Juli-Revolutionen satte saa mange Friheds-Rørelser i Gang, og da den store Bevægelse begyndte i England for en *Reform af Valgloven* til Underhuset, rejst Kravet paa en *Ti-Timers-Arbejdsdag.* 1831 var det bleven sat igjennem, at Nat-Arbejde i Bomulds-Fabrikerne forbødes for alle dem, der ikke havde fyldt 21 Aar, og 12 Timer skulde være den længste Arbejdstid ikke blot for Börn, men ogsaa for unge Personer under 18 Aar; Lørdags-Arbejdet maatte endda kun strække sig over 9 Timer. *Thomas Sadler* var Ti-Timers-Lovens Talsmand i Underhuset, og det syntes, Tiden var kommen til at opnaa Fremskridt, da Torierne gjærne vilde gjenvinde noget af den Folkegunst, de tabte ved deres Modstand mod den Valgreform, der tit nævnes efter Lord Russell. Sadler kom imidlertid ikke ind i Underhuset ved Valgene efter Reformens Sejr, og da var det, man bad Lord Ashley at paatage sig at være *deres* Ordfører, som ønskede en lovlig Begrænsning af Arbejdstiden gjennemført paa alle Fabriker. Hans Kamp for, at de Sindssyge skulde behandles menneskeligt, har ventelig henledt Arbejdernes Opmærksomhed paa ham.

Sadler havde som Formand for en af Underhuset nedsat Kommite forberedt Sagen for sin Eftermand. I den henved 700 Sider store Betænkning, Kommitteen havde

afgivet, fandtes talrige Lægeforklaringer om de Sygdomme og den unaturlige Vækst, som det mere end 13—14 Timer lange daglige Fabrikarbejde medførte for barnlige Legemer. De unge Fabrikpigers sædelige Forvildelser og de tidlig ældede Mænds følelsesløse Udslidthed var skildret paa en saadan Maade, at det vakte Bestyrtelse baade i England og i det øvrige Evropa.[1]) Lord Ashley satte sig ogsaa ved selv at undersøge Fabrik-Forhold ind i den Sag, han skulde føre, og med hvilken Varme han tog sig af den, kom for en Dag, da han i en offentlig Forsamling i London sagde, at han havde læst om dem, som havde ofret Börn til Molok; men de var barmhjærtige i Sammenligning med Englænderne i det nittende Aarhundrede; hine dræbte paa en Gang deres Afkom og afskar det fra et Liv i Lidelse og Last; men Englænderne sugede Marven ud af Börnenes Sjæl og Legeme og stødte dem ud i Verden som Skind og Ben, uskikkede til legemlig Anstrængelse, til aandelig Virksomhed og til at naa det evige Liv. — Da Ashley havde fremlagt sit Forslag, udtalte Underhuset først bestemt, at det under ingen Omstændigheder vilde gribe ind i voksne Personers Selvbestemmelsesret over, hvor mange Timer de vilde arbejde. Dernæst blev en ny Kommission nedsat, og sluttelig blev der vedtaget et Mæglings-Forslag. *Fabrikloven af 1833* gjorde skarpt Skjel imellem »Börn« (Personer fra 9 til 13 Aar) og »unge Mennesker« (Personer fra 13—18 Aar). Den forbød i de fleste Tekstil-Fabriker Natarbejde, det vil sige Arbejde imellem Kl. 8½ Aften og Kl. 5½ Morgen, for alle under 18 Aar. Den daglige Arbejdstid for Börn maatte ikke være over 9, for unge Mennesker ikke over 12 Timer. Lørdag Eftermiddag afkortedes Arbejdet yderligere. Börnene skulde undervises i to Timer hver Dag. Der ansattes 4 Fabrik-Inspektører til at paase Overholdelsen af Loven, som helt

---

[1]) Bramsens, S. 84.

ud skulde være traadt i Kraft fra 1. Marts 1836. Da det var forbudt at lade Börnene opholde sig i Fabrikerne ud over de 9 Timer, medens »de unge Personer« maatte være der i 15 Timer, saa blev mange af *hine* afskedigede (fra 1835 til 1838 sank Tallet paa Börn i Tekstil-Fabrikerne fra 56000 til 29000), medens man ved at lægge *disses* Hviletimer forskjelligt og ved at lade dem arbejde snart et og snart et andet Sted i Fabriken, sørgede for, at Maskineriet kunde holdes i Gang 15 Timer daglig, uden at nogen af de unge kom til at arbejde ud over den tilladte Tid; herved hindredes det, at de voksne Arbejdere opnaaede den Lettelse, de havde ventet.[1])

Naar Whiggernes Kamp for Udvidelsen af Valgretten til Parlamentet havde stemt Torierne gunstigt for sociale Reformer i Begyndelsen af Trediverne, saa var det *Cobdens Antikornlovliga*, der øvede samme Virkning paa dem i Begyndelsen af Fyrrerne. Som Landejendomsbesiddere vilde de nødig give Afkald paa Toldbeskyttelsen for Kornet; men for ikke at faa Udseende af at ville Smaafolk til Livs vilde de nok gjöre noget for Arbejderbefolkningen. Denne Stemning benyttede Lord Ashley. Han satte 1840 en Lov igjennem, efter hvilken ingen maatte antages til Lærling hos Kaminfejerne, för han var 18 Aar, og ingen stige op i en Kamin, för han var 21 Aar. Samtidig henvendte han Opmærksomheden paa, hvor ondt Börn og unge Mennesker havde det i Minerne, og fik en Kommission nedsat, der skulde undersøge, hvordan Tilstanden var i de Industrier, der ikke var indbefattede i de tidligere Fabriklove. Denne saakaldte »children employment commission« oplyste: at endog 4 Aars Börn blev anvendte i Bjærgværksdriften, og de mindste i de underste Minegange, — at Pigebörn og voksne Kvinder brugtes til at trække Kulkarrer, — at Drenge og Piger halvnøgne arbejdede sammen, — at Ar-

---

[1]) Smstds., S. 86 ff.

bejdstiden hyppigt var 16 Timer, — at Ulykkestilfælde var hyppige og Usædelighed og Uvidenhed gængse. Disse og mange andre gruopvækkende Oplysninger fremkaldte *Loven af 1842*, der forbød alt Arbejde under Jorden af *Kvinder* og af Börn under 10 Aar og indsatte Inspektører for Bjærgværker og Kulgruber. — Kommissionen oplyste 1843, at det var temmelig almindeligt, at Forældre satte Börn i Alderen mellem 4 og 9 Aar til at arbejde i Industrier, der ikke var berørte af de for den tekstile Industri givne Love, for saa, naar de blev ni Aar gamle, at lade dem gaa over i et Spinderi eller Væveri; det var til Pottemagerier, Tobaksfabriker, Kniplingsfabriker, Strömpevæverier, at Forældre og Fattigforstandere solgte de smaa Börn; men der gik 20 Aar hen, inden der blev givet Love for disse Fabriker. Ogsaa Landarbejderne havde en Talsmand i Lord Ashley. Den 30. November 1843 var han til Stede ved en Fest, som en Landboforening holdt i den Egn, hvor hans Faders Gods laa, og da lagde han de store Landbrugere paa Sinde, at de skulde prøve, om ikke Daglönnen var for ringe, og, dersom dette var Tilfældet, forhöje den. Da han den 15. Marts 1844 talte i Underhuset for en 10 Timers Arbejdsdag for »unge Personer«, sagde han, at han ingenlunde vilde rose Land-Aristokratiet paa de Industridrivendes Bekostning. Han bad, om der dog maatte blive givet Arbejderne nogen Lettelse, »en Tid til at leve og en Tid til at dø, en Tid til de Nydelser, som forsøder Livet, og en Tid til de Pligter, som forskjönner det«. Loven af 1844 svarede ikke til hans Ønsker; dog blev Börnenes daglige Arbejdstid afkortet til 6½ Timer, og *voksne Kvinder* skulde efter Dags nyde samme Beskyttelse som de unge Personer. — Den 29. Januar 1846 indbragte Lord Ashley atter *Ti-Timers-Loven*, idet han af Hensyn til Hjemmene manede Underhuset til at gaa videre ad den betraadte Vej og sluttelig mindede om, hvordan Kejser Napoleon havde spurgt Madam de Staël: »Hvad

skal jeg gjöre for Frankrigs Vel?« og faaet det Svar: »Sire, giv os en Generation af Mødre!« — To Dage efter nedlagde den höjsindede Mand sit Mandat som Underhusmedlem, fordi hans Vælgere ikke var enige med ham om Ønskeligheden af Korntoldens Afskaffelse. Men nu blev Loven alligevel ført igjennem, 1. Juni 1847. I Følge denne fastsattes den daglige Arbejdstid for alle Kvinder og for alle unge Personer i Tekstil-Industrien til 10 Timer daglig eller 58 Timer ugentlig; — hertil kom saa 1850 et Tillæg, i Følge hvilket de 10 Timers Arbejdstid vist nok forandredes til 10½, men til Gjengjæld skulde ligge mellem Kl. 6 og Kl. 6 (eller mellem 7 og 7) med 1½ Times Ophold navnlig til Maaltider; om Lørdagen skulde Arbejdet standse senest Kl. 2. *Det var jo Börn, unge Mennesker og Kvinder i Tekstilfabrikerne (og i Minerne), som der nu var sørget for. Men det kom ogsaa de voksne Mænd til gode*, da deres Arbejde for den væsentligste Del maatte holde op, naar de ikke havde de andre til at hjælpe til ved Maskinerne, og det nu var umuligt at holde »de beskyttede Personer« i Fabrikerne udover 12 Timer (Maaltiderne iberegnede). Hvor meget denne Lovgivning har haft at betyde, kan skjönnes af følgende Oplysning: »Af 845000 i Tekstil-Industriens 12 Hovedgrene i 1870 beskjæftigede Personer var de 632000 beskyttede Personer, nemlig Börn 85000, unge mandlige Personer mellem 13 og 18 Aar 73,500 og Kvinder over Barnealderen (13 Aar) 473,500, hvoraf de beskyttede Personers numeriske Overvægt og deraf følgende afgjörende Indflydelse paa Arbejdet tilstrækkeligt tydeligt fremgaar«.[1])

Har Lord Ashley den væsentligste Fortjæneste af denne Lovgivning, saa har flere andre ydet ham en god Stötte. Nationaløkonomen *John Ramsay Mac Culloch* (f. 1789, d. 1864) skrev 28. Marts 1833 til ham, at man fra den

---

[1]) Bramsen, S. 93 f.

politiske Økonomis Standpunkt vist nok vilde gjöre Indsigelse imod al Indblanding i de voksne Arbejderes Selvbestemmelsesret, men at det var taabeligt at paastaa, at Börn var skikkede til paa egen Haand at slutte en Arbejds-Kontrakt. Den berömte Historiker *Macaulay* stöttede Titimersloven ved den 22. Maj 1846 i Parlamentet at gjöre gjældende, at det ikke var noget nyt at indskrænke voksne Menneskers Arbejdstid; at vedtage en Ti-Timers Lov var ikke mere urimeligt end at vedtage, at der kun maatte arbejdes om Hverdagene. Der var efter hans Mening heller ikke Grund til at antage, at Englænderne efter at have vedtaget en saadan Lov vilde udrette mindre end för; havde de siden Reformationen taget Søndagen til Arbejdsdag, var de næppe bleven rigere, men snarere fattigere. Naar man endelig truede med det konkurrerende Udlands lange Arbejdstid, vilde han svare: Skulde England blive nødt til at opgive sin Forrang, da vilde det ikke være over for dem, der udtömte deres Kræfter ved alt for lang Arbejdstid, men over for dem, som overgik dets Folk ved Legems- og Aands-Kræfter.[1])

Digteren *Robert Southey* (født 1774, død 1843) skrev til Lord Ashley: »Saa længe de fattige Klassers Tilstand i fysisk, moralsk og religiøs Retning ikke bliver forbedret, vil der true os en större Fare fra deres Side, end der truer de vestindiske Plantere fra deres Slaver«. *Charles Dickens* gav sig til at studere Forholdene mellem Fabrik-Befolkningen i Manchester for at kunne yde sit Bidrag til at vække Opmærksomhed for Sagen. Da *Disraeli* i Begyndelsen af Fyrrerne havde sluttet sig til en Kreds af unge Torier (»det unge England«), som, »religiøst paavirkede« i Oksford og Cambridge, »drömte om at gjenføde Englands og Frankrigs gamle Adelsaand«, saa søgte han at vende deres Tanker hen til Arbejder-Spörgsmaalet

---

[1]) Deutsche Rundschau, 1889, I, S. 72 f.

som det, hvis Løsning de skulde virke for, og i Romanen »Sibyl eller de 2 Nationer« (1845) skildrede han blandt andet de ulykkelige Forhold i Kulminerne paa en Maade, som vidner om, at han havde studeret Kommissions-Beretningerne grundigt.[1]) Lord Ashley forsömte heller ikke selv at paavirke Folkestemningen ved Tidsskrift-Artikler. I Decbr. 1840 skrev han i en saadan, at Socialismen og Kartismen vidnede om en udbrudt farlig Sygdom; Parlamentet skulde beskytte de svage, og der skulde bygges Kirker og skaffes Præster, som forstod at tale til Arbejderne.

Naar der baade i denne Tidsskrift-Artikel og i Southeys Brev er hentydet til Farer for det engelske Rige, da kan der være Anledning til at minde om, at *Grundtvig*, da han 1838 holdt sine historiske Foredrag paa Borchs Kollegium, varslede om forestaaende Stats-Omvæltninger i det brittiske Rige, som havde deres Kilde i »det Penge-Herskab, der havde gjort sig til Sjælen baade i Parlamentet, Lovgivningen og hele det offentlige Liv«, og som vel havde sit krasseste Udtryk i »den oprørende Kornlov, der sultede de fattige, for at de rige Herremænd kunde faa större Forpagtningsafgift«. — Det var Englands Lykke, at Korntolden var hævet, og at Arbejderforholdene var ordnede i de störste Fabriker og i Bjærgværkerne, inden Omvæltningsaaret 1848 kom. Havde Cobden og Ashley ikke för dette Aar naaet Maalene for deres ihærdige Arbejde, da vilde Kartisternes Forsøg paa at vække Opstand i London maaske endda ikke have faaet det ynkelige Udfald, som Orla Lehmann oplevede under sin Sendelse til den engelske Regjering, og som han paa en ejendommelig livlig Maade har beskrevet.[2])

I en Artikel af en tysk Statsøkonom, Dr. Adler, om »den internationale Arbejder-Beskyttelse«, som blev frem-

---

[1]) G. Brandes: Benjamin Disraeli, S. 195 og 221 f.

[2]) Lehmann: „Efterladte Skrifter", II, S. 168—77.

kaldt ved Kejser Vilhelm II.s Indbydelse af 4. Febr. 1890 til Konferencen i Berlin, belyses den *politiske* Betydning af en fælles Optræden af Regjeringerne til Arbejdernes Beskyttelse ved Henvisning til, at den engelske Fabriklovgivning dels har ført til *en fuldstændig Tilintetgjörelse af den revolutionær-socialistiske Kartismus*«, dels har sat Frugt i »en storartet social-reformatorisk Arbejder-Bevægelse«. — Den samme Forfatter fremhæver, at England kan takke sine Fabriklove for, at Millioner af dets Smaafolk nu lever i tilfredsstillende økonomiske Kaar, medens Belgien, som intet har gjort for sin Arbejderstand, har kjøbt sin betydelige Industri ved »en navnløs, ubeskrivelig Elendighed for Arbejderklassen« og ved »dens Udelukkelse fra alle Kulturens Velsignelser«. Dr. Adler venter, at den internationale Arbejder-Beskyttelse, som Kejser Vilhelm II. har brudt Vejen for, vil *bevare* de gode Kaar for de engelske Arbejdere og hjælpe Fastlandets Arbejdere til lige saa gode Kaar; derfor betegner den tyske Kejsers Brev af 4. Februar i hans Øjne »som med Flammeskrift Begyndelsen af en ny Æra for Evropas økonomiske og sociale Politik.«[1]) —

Det var i Tredserne, at Fabrik-Lovgivningen atter for Alvor blev en Opgave for Englands Regjering og Parlament. Naar der ikke blev gjort sønderlig i denne Retning i Aarene mellem 1851 og 1864, da kan dette have haft flere Grunde. Fra 1851 havde Ashley som Jarl af Shaftesbury taget Sæde i Overhuset, hvor det var langt vanskeligere at virke for Arbejderne end i Underhuset. Det brittiske Rige var stærkt optaget af Begivenhederne i Udlandet, Krim-Krigen (1853—56), den kinesiske Krig (1856—60), den nordamerikanske Borgerkrig (1861—65). En stor Pengekrise brød ud 1857. Palmerston var Førsteminister fra 1855 til 58 og fra 1859 til sin Død 1865, og han havde

---

[1]) Deutsche Rundschau, April 1890, S. 48, 44 og 41.

ikke Drift til at gjöre store Ændringer i Lovgivningen. Hvad Shaftesbury kunde sætte igjennem hos ham, var især, at Biskop-Embederne blev bedre besatte end för. — Da Fabriklovgivningen igjen kom under alvorlig Forhandling, var det ligesom først i Trediverne samtidigt med, at Spörgsmaalet blev sat paa Dagsordenen om Udvidelse af Valgretten til Underhuset. I 1864 og 1867 inddroges de Fabriker, som hidtil ikke havde været berørt af Lovene, og i det sidste Aar tillige Værkstederne (altsaa Haandværket) under de af Staten givne Regler; 1,400,000 Mennesker blev ved disse Love »beskyttede«. 1874 blev der gjort den Ændring, at Tiaarsalderen blev den laveste Grænse for Börn, der skulde beskjæftiges i Fabriker, og Grænsen mellem Barn og ung Person sattes til 14 Aars Alderen; idet der blev henlagt 2 fulde Timer til Maaltider og til Hvile for »de unge Personer«, blev der for deres Vedkommende gjort fuldt Alvor af 10 Timers Arbejdsdagen. Da alle Fabrik- og Værksteds-Lovene blev samlede i den store Lov af 1878, blev der i den taget meget nöje Hensyn til de forskjellige Forhold, hvorunder hvert Slags Fabriker arbejdede, saa at der ikke blev gjort större Indskrænkninger i deres Virkemaade, end det var strængt nødvendigt for Arbejdernes Vel. Der blev ogsaa givet udførlige Bestemmelser om de *Sikkerheds-Foranstaltninger* og de hygiejniske Forholdsregler, som skulde gjennemføres i Fabriker og Værksteder, og for det Korps af Fabrik-Inspektører, som skulde sørge for, at Loven i alle Maader blev overholdt.

Men Mand, der som Underhusmedlem havde været den væsentlige Drivekraft i hele den baade over for Fabrikanter og over for Arbejdere hensynsfulde engelske Fabrik-Lovgivning, havde ikke sluppet Sagen, efter at han havde taget Sæde i Overhuset, og der var næppe noget Lovgivningsarbejde eller nogen Forening, som virkede til bedste for de smaa i Samfundet, uden at han paa en

fremtrædende Maade tog Del i det lige til sin Død som 84-aarig Gubbe. I en Tale ved et Ynglinge-Forenings-Møde sagde han en Gang: »Kristendommen er ikke Meninger eller Spekulationer; den er væsentlig af praktisk Natur; og *praktisk Kristendom* er den bedste Læge for en af Spekulation fordærvet Kristendom«.[1]) Men lige saa alvorligt han tog det med sin »praktiske Kristendom«, lige saa forstandigt vidste han at omgaas Mennesker. »Jeg har,« sagde han en Gang, »deltaget i mange offentlige Fester, og jeg har Erfaring om, hvilken Enighed de fremkalder, hvor mange Fordomme de har fjærnet, og hvor megen Strid og Fjendskab der er bleven bilagt ved et Middagsselskab. Og jeg kjender en meget gammel Skik, som syntes gaaet af Brug, men som jeg er glad ved at se gjenoplivet, den at drikke et Glas med ens Medmenneske. Det er en Skik, indført for at fremme Venskabelighed og indbyrdes Velvilje; den er klogt opfunden. Jeg véd mangen Strid mellem Mænd, der ikke havde talt sammen i mange Aar, som blev bilagt derved, at de ved et Bord drak et Glas sammen, bilagt saaledes, at de blev Venner for Livet. Derfor vil jeg ikke opgive Selskabslivet, men indskrænker mig til at nyde det, som alle Adspredelser, med Maadehold.«[2]) —

Vore *danske Love* af 23. Maj 1873 om Börns og unge Menneskers Arbejde i Fabriker og i fabrikmæssigt drevne Værksteder og af 12. April 1889 om Foranstaltninger til Forebyggelse af Ulykkestilfælde ved Brug af Maskiner m. m. er udarbejdede efter Forbillederne, der var givne i de engelske Love, og den tyske Lovgivning om disse Ting er fremkommen paa samme Maade.

---

[1]) Kjølhede: Lord Shaftesbury, S. 43.

[2]) Grove-Rasmussen: Kristelige Levnetsløb, 3. Række, S. 211.

3. Hjælpekasser.

Det var Menneskevenner i Parlamentet som Fabrikejeren Robert Peel d. æ. og Adelsmanden Lord Ashley (Shaftesbury), som havde störst Fortjæneste af den nu skildrede Fabrik-Lovgivning, medens der ganske vist ogsaa var mange af Arbejderne selv, som bidrog til at fremme den, navnlig ved at samle deres Ønsker i Kravet paa Ti-Timers-Arbejdsdagen.

Der er en anden Bevægelse, der gaar endnu længere tilbage end Virksomheden for at beskytte de svage Arbejdere, og som først og fremmest er baaren frem af Arbejderne selv, medens der ogsaa her kan nævnes filantropiske Politikere, som har støttet dem. »*Hjælpekasserne*« danner maaske en ligefrem historisk Fortsættelse af de middelalderlige »Gilder«. Dette slutter man af det frimureragtige Præg, som nogle af dem har, f. Eks. den i de senere Aar til Danmark forplantede Forening »Odd Fellows«. Men den voksende Nød i Slutningen af det attende Aarhundrede fremkaldte stadig flere Foreninger af Personer, der vilde støtte hverandre under Sygdom, i Alderdom og ved Dødsfald.

Blandt de Parlamentsmedlemmer, som foreslog, at Staten skulde søge at fremme denne Selvhjælps-Bevægelse, var den berömte Talsmand for Negrenes Frigjörelse, *Wilberforce*. 1793 udkom den første Lov om »the friendly societies«. Der var *ikke* Tale om at yde noget ligefremt *Penge-Tilskud* til Hjælpekasserne, og det har den engelske Lovgivning da heller ikke senere indladt sig paa. Der var endnu mindre Tale om at tvinge nogen til at oprette Sygekasser eller om at tvinge nogen Forening til at lade sig indskrive. Derimod fandt man, at Staten kunde yde sin Hjælp til, at de frivillige Foreninger fik en betrygget Tilværelse og ikke paatog sig större Forpligtelser, end de kunde opfylde. Fredsdommerne skulde paa Forlangende

gjennemse Vedtægterne og stadfæste dem, naar de ikke fandt noget i dem, der stred mod Loven, og denne indeholdt da en Del Bestemmelser om, hvordan Foreningerne skulde styres, hvordan Kassereren skulde stille Sikkerhed, hvordan Stridigheder mellem de enkelte Medlemmer og Foreningen skulde afgjöres. Der tilstodes saadanne Foreninger Stempelfrihed for Kautionsbeviserne. De skulde have Fortrinsret til i Tilfælde af en af deres Embedsmænds Fallit at faa deres Tilgodehavende forlods ud af Boet. Ethvert Medlem af en indregistreret Forening fik den Ret, at han ikke kunde udvises af et Sogn, hvori han ikke havde Hjemstedsret, medmindre han bevisligt faldt dette til Byrde eller havde søgt om Fattighjælp. I Aaret 1794 var der allerede 2000 indregistrerede Foreninger med omtrent 200,000 Medlemmer. 1815 var der omtrent 9000 Hjælpekasser med 925,000 Medlemmer. Men saa kom der ulykkelige Tider, og under den store Krise 1816 og 17 gik mange af Hjælpekasserne til Grunde. For at denne Ulykke dog ikke skulde ramme dem alle, bestemtes der i den engelske Sparekasselov af 1817, at indskrevne Hjælpekasser altid kunde indsætte deres Penge i indskrevne Sparekasser, og at disse skulde sikres $4\frac{9}{16}$ pCt. i Rente af Statsgjældskontoret. To Aar efter fik Hjælpekasserne Lov til at anbringe Summer paa 50 Pund hos Statsgjældskontoret, saa at det kun var for mindre Beløb, de behøvede Sparekassernes Mellemkomst. 1829 sattes den Rente, som Staten betalte, til $3\frac{4}{5}$ pCt., i 1875 til $3\frac{1}{24}$ pCt.; men den var stadig lidt höjere end den almindelige Rente. 1819 var det bleven paabudt, at ikke blot Vedtægterne, men ogsaa Præmietariferne skulde forelægges Fredsdommerne, der skulde lade de sidste gjennemse af regnekyndige Personer. 1829 henlagdes Undersøgelsen af Vedtægterne for Hjælpekasserne i hele England til en Advokat i London, og 1834 fik denne Advokat tillige det Hverv at indregistrere de ny Foreninger, hvis Vedtægter og Tarifer han kunde godkjende, og der blev indrömmet

Portofrihed for Foreningens Brevveksling med deres fælles Raadgiver. Mr. *Tidd Pratt*, som røgtede denne Bestilling fra 1829 til 1870, har store Fortjænester af Hjælpekasserne. Da de alle indsendte deres Regnskaber til ham, kunde han lade de Erfaringer, der blev gjort et Sted, komme til Nytte andre Steder, og navnlig kunde han drage Omsorg for, at det indsamlede Materiale blev benyttet til Udarbejdelsen af sikre Tarifer. Han har ogsaa været medvirkende ved Affattelsen af Loven af 1846, der inddelte Hjælpekasserne i 5 Grupper: 1) Begravelseskasser, 2) Syge- Alderdoms-, Enke- og Invalide-Kasser, 3) Forsikringsforeninger mod Skade ved Ild eller Vand, (Brand, Oversvömmelse, Søskade), 4) Forbrugsforeninger, og 5) Foreninger i ethvert andet Øjemed, som en Statssekretær, paa Generalprokurørens Anbefaling, godkjender; disse sidste Foreninger maatte kun have en begrænset Forsikringssum. Efter Tidd Pratts Død blev der nedsat en Kommission til Undersøgelse af Hjælpekasserne, som arbejdede til 1874, og paa Grundlag af det af den tilvejebragte Stof er da *Loven af 1875* bygget. Efter denne skal den øverste »Registrar«, der har to engelske, en skotsk og en irsk Medhjælper, foreskrive den Form, hvori Indberetningerne fra alle Foreninger skal gives; hvert Aar skal der indsendes Regnskab og mindst hvert femte Aar Status-Opgjörelser.

I alt er der for nærværende Tid omtrent 14000 Hjælpekasser med 7 Millioner Medlemmer og en Formue af omtr. 14 Millioner Pund. Et mørkt Punkt er der i Hjælpekassernes Historie: Forsikringen af smaa Börns Liv synes at have fremkaldt et stort Tal Barnemord.[1]) Dette arbejder man paa at faa forhindret.

Hvor stor Betydning de, af Staten forholdsvis saa lidet stöttede, Selvhjælp-Foreninger har, kan vel bedst ses ved en Sammenligning med Forholdene i andre Lande.

---

[1]) Bramsen, S. 231—68.

I Belgien	er der	1	Sygekassemedl.	ibl. hver	137	Mennesker.
- Italien	—	1	—	—	128	—
- Frankrig	—	1	—	—	36	—
- Danmark	—	1	—	—	13	—
- England	næsten	1	—	—	3	—[1])

4. Fag-Foreninger.

Til »Hjælpekasserne« hører nu de fleste *Fag-Foreninger*« (Trade-unions); men da de har andre Formaal end at støtte sine Medlemmer eller deres Efterladte under Sygdom, Invaliditet, Alderdom eller ved indtraadt Dødsfald, maa deres Historie behandles særskilt. Oplysningerne derom vil falde mærkelige for de Læsere, som kun kjender danske Forhold.

En Lov fra Aaret 1800 havde skærpet Forbudet imod Foreninger, der havde til Formaal at gjennemføre bedre Lönnings-Vilkaar for Arbejderne. 1824 og 1825 udkom der et Par Love, i Følge hvilke Fagforeningerne vel havde Ret til at bestaa, og Aftaler om fælles Lønnings-Krav var tilladte, men en egentlig retslig Stilling dog ikke tilstodes dem; de kunde ikke kræve Øvrighedens Beskyttelse for deres Ejendom, og de enkelte Medlemmer kunde ikke gjöre Krav paa Foreningerne retsligt gjældende.

Saaledes stod det hen til 1860, og det var i det hele ikke nogen gunstig Mening, der herskede, hverken om Fag-Foreningerne eller om de af dem iværksatte »Striker«. Og nogle Aar efter rejste der sig en stærk Forbitrelse imod dem paa Grund af Forbrydelser, som Fagforeningsmedlemmer begik imod Kammerater, der havde svigtet trufne Aftaler.

Navnlig i Byen *Sheffield* var det gaaet voldsomt til. Man havde sat Ild paa Huse og kastet Sprængstoffer eller smaa Helvedes-Maskiner ind i *deres* Boliger, som man

---

[1]) De danske Sygekasser, 1887. S. 18.

vilde til Livs; adskillige Knivsmede var blevne myrdede. Ogsaa i Manchester havde der fundet grove Lovbrud Sted.

Der blev da 1867 nedsat en Kommission til at undersøge Spörgsmaalet om Fagforeningerne i det hele og Begivenhederne i Sheffield i Særdeleshed. Man ventede, at denne Kommission vilde have gjort Indstillinger om, at Fagforeningerne skulde undertrykkes eller dog væsentlig hæmmes i deres Virksomhed. Men det gik ganske anderledes.

Det viste sig vist nok, at navnlig Savslibernes Sekretær i Sheffield, William Broadhead, havde været Ophavsmand til grove Lovbrud; det blev bevist, at han baade havde befalet Forbrydelser og betalt dem, som udførte dem. Men der oplystes tillige, at Udskejelserne var Undtagelser. Arbejdsforholdene i Sheffield var overordentlig uheldige. Den Jærn-Industri, som havde hjemme der, dreves næsten ingen andre Steder, saa at en Arbejder, der kun var dygtig deri, var saa godt som stavnsbunden paa Livstid. Det var en for Helbreden saare farlig Industri; de fleste døde i en Alder af 40 Aar. Uvidenhed, Raahed og Udsvævelser rugede over disse Mennesker. Hvor forfærdelige de Forbrydelser end var, som havde fundet Sted, maatte man ved roligt Overlæg snarere komme til at undre sig over, at de ikke var endnu grueligere eller hyppigere. Det store Flertal af Fagforeningerne, ogsaa i Sheffield, viste sig at være fri for Forbrydelser. Det Spörgsmaal begyndte at komme frem, om Samfundet i det hele ikke havde sin store Del af Skylden i de Forbrydelser, der var begaaede af Fagforeninger. Man begyndte ogsaa at drøfte, om det virkelig kunde være rigtigt, at de höjeste Domstole i Henhold til Loven af 1825 afviste Sager imellem det enkelte Medlem og Fagforeningen, hvortil han hørte; et Tilfælde af denne Slags havde fundet Sted 1867. *Stuart-Mill* gjorde gjældende, at det slet ikke gik an uden videre at bryde Staven over enhver Strike; hvor vidt den var

berettiget eller ej, kunde kun skjönnes ved en Betragtning af alle de Omstændigheder, hvorunder den var sat i Gang. Det afgjörende blev dog, at den nedsatte Kommission paaviste, at *Fagforeningerne i det hele og store øvede en heldbringende Virksomhed.*

1871 udkom der saa en Lov, hvorefter Fagforeninger (trade-unions) fik Ret til at blive indregistrerede. Da et Udtryk i den stødte en Del af Foreningerne, blev det rettet ved et Tillæg i 1876, og nu gik det rask med, at Fagforeningerne blev indregistrerede; 1887 var dette Tilfældet næsten med dem alle.[1])

Hvor stort et Antal Medlemmer der findes i de engelske Fag-Foreninger, har L. Bramsen ikke kunnet angive. Men ved en af de sidste af deres aarlige Kongresser var 817,000 Medlemmer repræsenterede, og de hørte til 70 Fag. Det er ikke noget stort Tal. Men det er netop Sagen, at Foreningerne ikke optager alle dem, der vil melde sig. For at blive optaget, maa en Arbejder dels godtgjöre, at han har været i Stand til at opnaa den Daglön, som den paagjældende Forening har fastsat som den laveste, hvortil dens Medlemmer tör tage Arbejde, dels skaffe tvende Medlemmers Attest for sin Duelighed. En dansk Rejsende spurgte et Medlem af en Fagforening, om det dog ikke var *for* svære Vilkaar, de stillede for Optagelsen. »Hvad er De?« spurgte saa Englænderen. »Jeg studerer.« »Men naar nu en ikke duer til at studere, slipper han da gjennem Eksamen?« »Det burde han i det mindste ikke.« »Saadan gaar det ogsaa hos os. Den, som ikke kan præstere, hvad han skal, maa tage fat paa noget andet.«[2]) Ved at stille Kravet om Dulighed til den, som vil optages i *Fagforeningerne, gjör* disse *alle Svendeprøver overflødige.*

---

[1]) Bramsen, S. 23—31. Mc. Carthys „Englands Historie i vore Dage", i svensk Oversættelse, II, S. 112 ff.

[2]) Höjskolebladet, 1890, I, S. 25 f.

Ved et Møde af Haandværksmestere, der blev afholdt i Berlin i September 1888, blev der vedtaget en Resolution, som gik ud paa, at Mesterprøver paa ny skulde indføres, og at kun den, der havde bestaaet Mesterprøven, maatte holde Lærlinger.[1]) Efter hvad jeg har erfaret, gaar de fleste kjøbenhavnske Haandværksmesteres Ønske i samme Retning. Det er aabenbart en stor Ros for trade-unions, at de kan gjöre baade Svende- og Mester-Prøver overflødige.

En anden Ting, man priser de engelske Fagforeninger for, er den, at de i Regelen hindrer Arbejds-Standsninger. Det er sjældent, at man ved Arbejdsstridigheders Afgjörelse tyr til Domstolene, og naar Spörgsmaalet er om at fastsætte Arbejdsbetingelserne, da benytter man næsten altid *Arbejdernes og Arbejdsgivernes frivillige Arbejds- og Enighedskamre*, og her er det Fagforeningerne, der opstiller Listen over de Arbejdere, der skal vælges. Arbejdsgiverne kan være sikre paa, at hvad Fagforeningernes Tillidsmænd forpligter sig til, vil alle deres Medlemmer nöje rette sig efter.[1]) Og der er indenfor Fagforeningerne saa godt Kjendskab til alle de Forhold, hvorunder Fabrikerne virker, Penge-Markedets Tilstand, Priserne paa Raa- og Hjælpestoffer, Skibsfragternes Störrelse, Mulighederne til Afsætning af de færdige Produkter o. s. v., at der ikke let vil blive Tale om at opstille urimelige Krav. Som Vidnesbyrd om den Indsigt, Lederne af engelske Fagforeninger kan være i Besiddelse af, kan det anføres, at en af Englands Udsendinger til Berliner-Konferencen i Marts 1890, Thomas Burnett (født 1837), først er bleven bekjendt som Sekretær for Maskinbyggernes Fagforening.

Fagforeningen støtter sine Medlemmer under Sygdom, under mødende Ulykkestilfælde, og naar Alderdommen kommer. Den yder Begravelseshjælp. Den søger at hindre en altfor stor Tilgang af Lærlinger, hvorved Lönnen vilde

---

[1]) Bramsen, S. 61.

[2]) Smstds., S. 65.

synke for de »udlærte Arbejdere«. Og saa løser den en Opgave, som det er overordentligt svært at have med at gjöre, hvor det ikke er en Kreds af dulige og paalidelige Mennesker, der er traadt sammen; den *støtter dem, der uden egen Skyld er bleven arbejdsløse.* Fagforeningen har sine »Grene« rundt omkring, og disse indgiver ved hver Maaneds Slutning Indberetninger over arbejdsløse Medlemmer og over ledige Pladser paa Arbejdsstederne. I Henhold til disse Indberetninger foretages der Omflytninger af arbejdsløse Medlemmer fra den Egn, hvor der er Overflødighed af dem, til den, hvor der er Mangel. Er Forholdene meget ugunstige, uden Udsigt til Bedring, da forsynes Arbejderne med Penge, saa at de kan udvandre.[1])

Sværgen og Drikkeri taales ikke paa Fagforening-

---

[1]) Smstds., S. 64. Paa samme Maade som Bismarcks Forsøg paa at gjennemføre en tvungen Ulykkesforsikring drog de tvungne Sygekasser efter sig, kan det synes rimeligt, at den tyske Arbejder-Lovgivning, om den ikke böjer over i et andet Spor, maa føre til en *statsordnet* Forsikring imod Arbejdsløshed. I en Artikel i det letterstedtske Tidsskrift er der nylig (1890, I, S. 99) mindet om en Udtalelse af Bismarck den 9. Maj 1884: „Jeg erkjender ubetinget Retten til Arbejde og skal staa ved det, saa længe jeg bliver i min nuværende Embedsstilling.“ Han mente sig fuldt ud at staa paa den pröjssiske Landslovs Grund. I dens § 2 („Saadanne, der blot savner Midler og Lejlighed til at fortjæne Underholdet til sig og sine, skal anvises saadanne Arbejder, som passer til deres Kræfter og Færdigheder“) var Retten til Arbejde aabent proklameret. „Er det ikke grundet i alle vore sædelige Forhold,“ sagde Fyrsten, „at en Mand, som træder frem for sine Medborgere og siger: Jeg er rask og *vil* arbejde, men kan ikke faa noget Arbejde,“ — ogsaa er berettiget til at sige: „Giv mig Arbejde!“, — og at Staten er forpligtet til at give ham Arbejde?“ Men denne Opgave vil det blive svært at løse paa en tilfredsstillende Maade for en Stat, naar denne ikke vil vige tilbage fra Udsigten til at ende som *eneste* Arbejdsgiver. — I Dr. Adlers Artikel i „Deutsche Rundschau“ for April 1890 (S. 44) er den Forventning bleven udtrykt, at der til de tyske Forsikringer mod Nød under Sygdom eller paa Grund af Ulykkestilfælde maa slutte sig en tilstrækkelig Forsørgelse af de arbejdsløse.

ernes Møder. Men der maa heller ikke tales om Religion eller om Politik, hverken paa de mindre Møder eller paa den aarlige Kongres. Hvad Politiken angaar, er der én Undtagelse. Der er et politisk Spørgsmaal, som faar Lov til at komme frem, det er om Dagpenge til Parlamentsmedlemmerne. Sekretæren i Fagforeningernes »parlamentariske Kommitte«, Broadhurst, der lönnes med 200 Pund om Aaret, er Medlem af Underhuset og kan der tale Arbejdernes Sag. Men det er et naturligt Ønske hos Arbejderne, at et större Tal af dem kan komme ind i Parlamentet. Dette er ikke godt muligt, saa længe der ikke gives Diæter til Parlaments-Medlemmerne. Af denne Grund har Fagforeningerne optaget Spörgsmaalet om Parlaments-Diæter paa deres Program.[1]) Men ellers er det kun Reformer i Arbejder-Forholdene, som de drøfter paa deres Kongresser.

Et Spörgsmaal, der har beskjæftiget Fagforeningerne meget, er det om *Arbejdsherrernes Ansvarlighed* over for Arbejdere, der kommer til Skade under Virksomheden i deres Tjæneste. De har deres store Del i den Ansvarlighedslov, som Gladstone fik gjennemført 1880; de har »brugt mange Tusinde Pund Sterling i Agitationen for Lovens Tilvejebringelse«. Men de ønsker mere, end der nu er naaet. Arbejdsgiveren er endnu »uansvarlig for Ulykkestilfælde, foranledigede af Arbejdskammerater ved deres Handlinger og Undladelser«. De finder det i höjeste Grad ubilligt, at en Arbejders Familie skal lide, fordi en Ulykke er tilstødt Familiens Forsørger paa Grund af, hvad hans Sidemand har foretaget sig, naar han selv ingensomhelst Stemme har haft ved Valget af denne Arbejdskammerat. De engelske Arbejdere nærer intet Ønske om, at Loven skulde sikre dem Erstatning i noget Tilfælde, hvor de kommer til Ulykke ved deres egen Skyld eller ved en ren Hændelse eller ved »höjere Magt«; men de vil have An-

---

[1]) Bramsen, S. 308.

svaret gjort gjældende til det yderste, hvor det efter deres Formening bör ligge, og det er Fabrikherren, som enten personligt eller ved sine Fuldmægtige vælger dem ud, der skal arbejde ved Siden af hinanden, og af hvilke den ene kan forulykke ved den andens Uagtsomhed; derfor bör Fabrikherren fuldt ud bære Ansvaret, om en Ulykke sker paa denne Maade.[1])

For at give et Eksempel paa en Fagforenings Penge-Omsætning, skal det oplyses, at Maskinarbejdernes Forening, der ved Udgangen af 1886 talte 52019 Medlemmer, havde haft en Aarsindtægt af 173,937 Pd. Sterling, hvoraf 166,638 var Aarsbidrag (3⅓ Pd. for hvert Medlem) og en Aarsudgift af omtr. 200,000 Pd. Sterl., hvoraf 180,864 blev betalt Medlemmer eller deres Efterladte. 33,952 Pd. gaves til 1,480 gamle, 30,462 Pd. til syge, 1,450 Pd. til forulykkede Medlemmer. 8881 Pd. udbetaltes til Begravelseshjælp, og 86,460 Pd. ydedes til arbejdsløse Medlemmer.[2])

5. Uløste Opgaver.

Hvor höjt den engelske Fabriks- og Værksteds-Lovgivning end staar, saa kan det ikke fejle, at der vil vise sig Huller i den, som Fremtiden maa udfylde. Hvad Hjælpe-Kasserne angaar, da er der hentydet til, at man endnu ikke har fundet et tilfredsstillende Svar paa Spörgsmaalet om, hvordan man skal værne om Plejebörns Liv. Fagforeningerne har mere end et uopfyldt Krav, for hvis Skyld de ønsker sig stærkere repræsenterede i den lovgivende Forsamling. Men der er langt större Opgaver, som ligger uløste.

Det er i det foregaaende fortalt, at Lord Ashley baade ved et Møde af Landbrugere og i Parlamentet har berørt *Landarbejdernes* Stilling som den, der vel kunde for-

---

[1]) Smstds., S. 157, 175 f., 186 f. og 306 f.
[2]) Smstds., S 67.

tjæne en nöje Undersøgelse. 1872 begyndte der en Bevægelse imellem Landarbejderne i det sydlige Warwickshire — den Egn af England, hvor Shakspeare er født. Her boede en Daglejer, *Joseph Arch*, der havde prædiket i Metodistmøder, og som ved sine gode Evner, sin Hæderlighed og sin Veltalenhed havde vundet stor Indflydelse. Under et stort Kastanjetræ talte han til en Forsamling af 1000 Jordbrugsarbejdere om Ønskeligheden af, at de dannede en Forening i Lighed med Fagforeningerne i Byerne. Forslaget blev modtaget med Bifald. Der blev straks dannet en Forening. Der blev holdt ny Møder og dannet flere Foreninger. Arch blev Lederen af den hele Bevægelse.[1]) Det er klart, at en Fagforening af Daglejere paa Landet ikke kan ordnes paa samme Maade som de Fagforeninger af *udlærte* Fabrikarbejdere, der i det foregaaende er skildrede, og det samme gjælder de ny Kjöbstad-Fagforeninger, hvis Dannelse er begyndt af Arbejdere ved Gasværker, Dokarbejdere, Sporvogns- og Omnibus-Kudske, Postbude, Jærnbanebetjænte og mange andre, ogsaa kvindelige, Arbejdere, der ikke har gjennemgaaet en særlig Læretid. Bevægelsen af disse By-Arbejdere stammer fra de allersidste Aar. Men der skal allerede være 300 af disse ny Fagforeninger med 250,000 eller flere Medlemmer.[2])

Naar man har fulgt Udviklingen af de engelske Arbejderforhold paa de Omraader, hvor de fleste Spörgsmaal er løste paa en tilfredsstillende Maade, da kan man have et godt Haab om, at ogsaa *de* Opgaver, Bevægelsen imellem Landarbejderne og de almindelige Byarbejdere stiller, maa blive løste til Held for det brittiske Rige, og dette Haab kan jeg ikke udtrykke bedre, end ved et Ønske om, at den Mand, der en Gang skal give os lige saa paalidelig

---

[1]) Mac Carthy: Englands Historie i vore Dage, II, S. 191—94.

[2]) G. F. Steffen i Göteborgs Handels- och Sjøfartstidn. Marts 1890.

og god Besked om Udfaldet paa det nys begyndte ny Arbejderrøre i England, som Direktør *Ludvig Bramsen* har givet om Løsningen af de Spörgsmaal, Industrien stillede, ligesom Bramsen maa kunne slutte sin Fremstilling med at *prise* England lykkeligt, fordi det ikke har været nødvendigt at stifte en saadan Lovgivning for dets Arbejderbefolkning som den tyske med sine fremtvungne Arbejder-Sygekasser og med sin tvungne Ulykkes-Forsikring, og »*især, fordi det ejer en Arbejderbefolkning, der energisk vilde modsætte sig det, hvis nogen vovede at byde det en saadan Lovgivning.*«[1])

Tanker til overvejelse om menighedsliv og kirkeliv.

Under ovenstående titel har licentiat i teologien, sognepræst **Henry Ussing** for nylig udgivet en bog (117 sider stor) på Bethesdas forlag. Det er en i flere henseender mærkelig bog. Det mærkeligste ved den er åbenbart dette, at den i det væsenlige er et varmtfølt og nidkært vidnesbyrd imod det nærværende kristelige menigheds- og kirkelivs forfald her i landet. Det er som en prædiken, på sine steder i høj stil og ofte støttet af de gammeltestamentlige profeters varselsord om kirkens forfald og genoprejs-

---

[1]) Bramsen, S. 318. Man kan hermed sammenligne en Artikel i Times i Anledning af Berliner-Kongressen i Marts 1890: „Naar nogle af vore Repræsentanter lærer Forskjellen at kjende mellem den engelske og den tyske Arbejders Stilling, vil de maaske, naar de vender tilbage, kunne fortælle deres Landsmænd, at de har mere Grund til Tilfredshed med deres Stilling, end de aner“.

ning til herlighed. Bogen ender ligefrem med et: »*amen*, ja gør det, herre Jesus! Israel bier på dig«. Men ved siden ad den vækkende nidkærhed møder os tillige en jævn og rolig fremstilling i bogen. Med ikke ringe kirkehistorisk dygtighed giver forfatteren en historisk oversigt over menighedslivets og kirkelivets udvikling tiderne igennem, og får derved såvel som ved sine tilføjede betragtninger god lykke til at hidkalde »tanker til overvejelse«. Uagtet præsten H. Ussing beklæder en stilling i den danske folkekirke, som ellers kunde synes at give ham adkomst til udvortes hædersposter i kirken, så har han dog det rette mod til at sende sine tanker ud i verden, ikke afkølede og afstumpede, men med ild i. Men netop derfor kan der måske være udsigt til, at man fra de kredse, han nærmest har skrevet for, vil møde hans alvors tanker med tavshed. Dermed er ikke sagt, at de intet vil udrette. Fordi man ikke tør røre ved ilden af angst for at brænde sig selv, derfor kan man jo nok få gavn af den varme, som stråler ud fra ilden. Og kristne mennesker med en lille smule åndelig sans for de helliges samfund og fællesskab de må nødvendigvis blive mer eller mindre tiltalte af den varme, hvormed forfatteren søger at klare menighedslivets krav.

Det er nemlig en af grundtankerne i præsten H. Ussings bog, at menighedslivet i vore dage lider under dette, at den kristnes eget liv er blevet altfor meget isoleret. »Kristendommens mål er jo ikke alene *sjæles frelse*, så de midt i verden kunne leve et liv i Gud, indtil de engang »salig bortdø af denne verden«, men oprettelsen af *et Guds rige*, af en menighed, der har det allerstørste kald paa jorden.« Men fordi dette sidste mål nu er glemt, så »må vi bede herren om mægtigt at vække ånden i sit hellige folk, at de må få øjnene op for, hvad der hidtil er forsømt, og hjærterne udvidede til med kraft at omfatte Guds folks store livssag. Det er, for at bruge et udtryk

fra menneskelivet omkring os, en *folkelig vækkelse* i det ny Israel, vi trænger til, så at de kristne ikke blot personlig vækkes til et sandt trosliv, men lære at føle sig som lemmer paa det ene store legeme, at leve ikke blot for deres egen sjæls frelse, men for Guds rige og virkelig alle som én »komme og gøre arbejdet på herrens hus«.«

Vi vil lægge mærke til, at denne tanke om nu særligt at få vakt menighedsbevidstheden iblandt danske kristne, som synes ny for forfatteren, er temmelig gammel iblandt en anden del af danske kristne, dem, der særlig kender Grundtvig som deres lærefader. Derfor kan det også ske, at præsten H. Ussing, som har sit nærmeste kirkelige stade i den københavnske indre mission, nu nærmest slår til lyd for det kristelige samfundsliv, medens adskillige af de grundtvigske ordførere, navnlig blandt de yngre, for øjeblikket og det med rette ligesom må lægge hovedvægten i vidnesbyrdet på den enkeltes personlige sandhedsforhold til troslivet, uden at de dermed glemmer den aldeles nødvendige livsforbindelse med hele den hellige menighed. Men derfor er præsten H. Ussings tanke til overvejelse i hint stykke ikke overflødig, tilmed da han tillige med fynd hævder, hvad han kalder de kristnes *almindelige værnepligt*, »den, hvorved det først bliver til alvor med den store grundtanke: at leve for Guds rige«. En opmuntring til at tage vare på denne pligt er lige så meget på sin plads overfor Grundtvigs kristelige disiple som overfor andre danske kristne. »Der må nemlig gøres alvor af de kristnes almindelige præstedømme, som ej blot består i, at alle troende have lige ret for Gud, men også, at de alle — hver for sig — have deres særlige pligt og gerning i menigheden. Dette betyder ikke ensformighed. Således er det heller ikke meningen, at alle troende skulde prædike evangelium, men alle skulle de *tjene* i menigheden« . . . . De troende lægfolk må ikke betragte præsterne som de ene virkende, men huske, at præsten, »den lærende ældste«,

kun er et enkelt lem på menigheden, af hvem man ikke kan kræve alt. I virkeligheden er præstens gerning i vor kirke, således som den i det hele og store opfattes, en åndelig umulighed. . . . Den ene mand skal på embeds vegne besidde *alle* nådegaver til udøvelse både af ordets forkyndelse, børnenes undervisning, sjælesorg, sygepleje, fattigpleje o. s. fr. Intet under, at det går trangt med arbejdet i herrens tempel! Hvis vi præster ikke også vare demoraliserede ved, at der stilles *umulige* fordringer, måtte vi alle segne under byrden. Derfor have vi ret til at *kræve* lægfolks hjælp, ikke som om de gjorde os en personlig tjeneste og dermed noget ud over, hvad de vare skyldige, men slet og ret som opfyldelse af deres kristenpligt.« —

Det er betegende for pastor Ussing, at han i denne bog lader sin historiske oversigt over menighedslivet stanse ved begyndelsen af vort hundredår, da rationalismen blev trængt tilbage og »livet under forskellige former atter brød sig vej«. Han stopper af med den bemærkning: »en belysning af de kirkelige bevægelser og retninger kan dog her undværes. Det er tilstrækkeligt at sige i almindelighed, at de alle ere udslag af det kirkens liv, der naturligvis aldrig kan dø, og at de hver fra sine forudsætninger søge at bære den kirkelige udvikling frem til større kraft og fylde.« — Hermed vil forfatteren sige, at han, når talen er om menighedslivets genoprejsning, ikke i særlig grad agter at tage parti indenfor de troende kristnes forskellige retninger. Og han skal have fuldt ud lov hertil. Der forekommer mig endogså at være noget velgørende i et så frit stade. Og man må kun ønske præsten Henry Ussing lykke til ud fra dette sit fri stade at virke frigørende til bedste for det danske menighedsliv i de kredse, hvor han fornemlig færdes. — Men vi, som i en række af år både i sognemenigheder og fri menighedskredse indenfor den danske folkekirke både har været med til forsøg på

at vække den levende menighedstanke hos danske kristne og tillige rundt omkring i landet har været øjevidner til, hvorledes disse forsøg ikke ganske er mislykkedes, idet kristne mennesker ikke mindst af gamle troende slægter her i landet har begyndt at samle sig sammen i det fælleds åndelige liv, som herrens sakramenter kalder til live og holder i live, vi kan kun ønske at sige den varmhjærtede og rummelige sognepræst i Vejlby ved Århus, at vi gerne under forudsætning af den åndelige friheds bevarelse også for os vil følge den udvej, som han peger på som den eneste for tiden, den, »efter Luthers anvisning at stifte et samfund, hvor menigheden søges samlet på det apostoliske grundlag: »den bevidste bekendelse, ved hvilken mennesket frit stiller sig ind under herrens krav i ordet« (side 78).

Den mindst udviklede del af »tanker til overvejelse« er dem om *kirkelivet.* Forfatteren dvæler særligt ved det skæbnesvangre, at staten ved tidens ugunst er bleven kirkelivets retslige *subjekt.* Han erkender med taknemlighed, at den danske stats kirkestyrelse i det hele lader livet udvikle sig, som det vil; men mener, at det nu bestående forhold til staten dog allerede har sine store misligheder. Han skriver (side 106): »Jeg skal ikke dvæle videre ved den nationale demoralisation, det altid er for et folk uden protest at stå under et fremmed regimente, selv om det behandles med mildhed. Også den rette hellige folkebevidsthed bliver daglig sløvet ved et sådant forhold. Men fremdeles viser erfaringen, at selv om staten ikke blander sig i den fri udvikling af de nyere former for menighedslivet, er den dog ikke tilsinds at opgive sin magt over de gamle institutioner, der i århundreder have hørt under dens kirke-departement. Således hævder staten med bestemthed sin ret i tilsynet med sakramenternes forvaltning og ordets forkyndelse. Med hensyn til dåben anser staten sig for berettiget til at forlange børn døbte, hvis forældre

ikke engang høre til folkekirken. Med hensyn til altrets sakramente kan staten ved sine domstole værne uværdige nadvergæster mod at blive bortviste fra herrens bord. Med hensyn til ægteskabet anser staten sig for berettiget til at forlange, at præsterne imod herrens klare ord skulle vie fraskilte. Hvad angår ordets forkyndelse, da er jo hele magten lagt i statens hånd både ved udnævnelsen af præsterne, ved rådigheden over universitetet og præsteuddannelsen samt ved magten til at sætte til biskopper, hvem den vil. Er alt dette uden betænkelighed?« — Præsten Ussing advarer på den ene side imod en altfor stor eftergivenhed overfor statens krav til menigheden. »Det *kan*, uden at kirken ret véd, hvorledes det sker, komme til at gå den som moderen, der fra slæden kastede barn efter barn ud til de forfølgende ulve — og dog blev ædt selv tilsidst.« — Men på den anden side advarer han imod en udtrædelse af folkekirken. »Det er godt nok for at frelse sit eget liv, og der kan naturligvis komme forhold, hvor dette bliver pligt.« Pastor Henry Ussing er en trofast ven af den danske folkekirke; og det er vistnok ikke helt grebet ud af luften — selv om det er noget vel stærkt udtrykt — når han beder os ikke at glemme, at vi ved at træde ud af folkekirken »derved overlevere den gamle kirkegrund til verdensmagten og give antikristen den mægtigste fordel at kunne sætte sig på herrens plads i den historisk retmæssige kirkeudvikling.«

At det skulde være meningen af grundlovens § 76, at rigsdagen med kongens samtykke skulde give kirken en hel kirkeforfatning, det kan han ikke tro. At staten må have ret til at give love angående alle de områder, der gribe ind både i statens og kirkens liv (skole, ægteskab o. s. fr.) det er en selvfølge, sålænge vi har en folkekirke, der står i et bestemt offisielt forhold til staten. —

Men iøvrigt er det forfatterens håb, at kirken må få sin frihed, så at den under fuld anerkendelse af statens

tilsynsret, forsåvidt statsinteresser spiller ind med i forholdet mellem kirke og stat, giver sig selv sine love og selv træffer afgørelse angående sin stilling. Skulde dette håb glippe, da kommer det efter forf.s mening deraf, at tidernes ende er nær, og at de antikristelige kræfter er for stærke i statslivet til, at staten skulde opgive en uretmæssig magt. Men pastor Henry Ussing tror dog, at der endnu er menneskelig retsindighed nok i staten til, at kirkens krav kunne blive anerkendte.

Også vi er af den samme tro, forsåvidt man ved staten vil forstå det danske folk. Men da skal det også nok klare sig for alle troende kristne i Danmark, at den eneste udvej for menighedslivet til at kunne i længden røre sig selvstændigt og frit inden for den danske folkekirke, det er gennem en lovhjæmling af den frihed, Grundtvig kaldte præstefriheden. De tanker til overvejelse, som præsten Ussing i sin lille bog, som vi anbefaler på det bedste, har fremsat så uforbeholdent, så fuld af overbevisning og billighedsfølelse, de vil også, når de fastholdes i deres udvikling, konsekvent føre til den grundtvigske præstefriheds gennemførelse. *Frederik Nygård.*

Om Natur- og Folkepoesi i Almindelighed.

En Forelæsning fra Maj 1860

af

Chr. K. F. Molbech.

De af mine Tilhørere, som have fulgt mig paa den lange — maaske møjsommelige — Vandring gjennem den danske Literatur fra dens Oprindelse, hen igjennem Middel-

alderen, ville muligen erindre, at jeg nu og da har søgt *at oplive* Dem under Eensformigheden ved Løftet om *noget bedre.* Jeg erindrer at have sammenlignet den danske Literatur i den Periode, vi have tilbagelagt, med en *Vej gjennem Heden*, hvor *enkelte, kraftige Stammer* her og der vidnede om en forsvunden, frodigere Væxt, men hvor Øiet i det Hele *trættedes*, ligesom Tanken, især for den fremmede Vandrer, der ikke har indfødt Kjærlighed til Jordbunden. Jeg husker, at jeg da har lovet Dem et *Hvilested* paa Grændsen af Middelalderen og den nyere Tid — en *frodig, skyggefuld Lund*, med evigunge Træer, med Sangfugles Kviddren og friske Kilders Rislen — jeg mener de danske *Folkeviser* fra Middelalderen. Billedet er ikke tvunget eller langtfra hentet. Endnu i de *sidste Timer* lød Middelalderens barbariske *Latin* og golde *Skolelærdom* for vort Øre, Munkenes snøvlende *Messer* blandede sig med Mumlen af indespærret *Psalmesang*, *Aand og Hjerte* følte sig *trykket*, som i en snever *Skolestue* eller en skummel *Klosterkirke.* Da træde vi ind paa *Folkesangens Enemærker*, og som ved et Trylleslag er Alting forandret. Her hersker *Poesiens evige Ungdom*, Luften er let, Fuglene synge, Træerne grønnes og Blomsterne dufte. *Skikkelser fra svundne Dage* vise sig for os, som om de levede, *Hjerterne banke* af Kjærlighed og Had, *Ridderne* drage ud til Kamp og Dystløb, *Damerne* staae paa Høienloftsbro og vinke Farvel og Velkommen. *Tiden* speiler sit Ansigt i disse Sange, *Folkets Stolthed og Fryd*, dets *Skjændsel og Nød* lyder derigjennem, og mangen Gang holder *Folkeaanden Dom* over Konger og Fyrster i denne Lund, under Digtningens skjærmende Løvtag. Men i den *dæmrende Baggrund* bevæge sig *Overtroens* forunderlige Skikkelser, som Skygger imellem Træerne — *Ellepigen* dandser let over Mosen, *Havfuen* løfter sit Hoved op over Bølgerne, — *der grændser* Folkevisernes romantiske Lund til den *hedenske Oldtid.*

Har dette Billede, hentet fra Naturen, sin Sandhed, og jeg haaber det, saa er der *ingen Tid mere passende* til en Beskjæftigelse med Folkepoesien, end *Foraarstiden*, hvor de *ydre Phænomener* i Naturen ligesom ere noget *beslægtede med Sangenes Aand* og Charakter. I Mangel heraf maa De tage Indbildningen til Hjælp; thi jeg ønsker netop nu, til Oplysning om Folkepoesiens Charakter i det hele, at minde Dem om Foraaret og dets ungdommelige Liv. Jeg tager ikke i Betænkning at *blive ligesom i den frie Natur* i dette Foredrag — *Sangen er fri* og kan *hente sine Billeder*, hvor den vil — vi komme *tidsnok* ind igjen i *Skoler* og *Bibliotheker*, blandt lærde, støvede Værker — lad os give os hen til den Ungdoms Aand og Foraarsfriskhed, der fra Gjenstanden for disse Betragtninger — fra Folkedigtningen — strømmer os imøde. Jeg kunde ønske — som en Professor, jeg engang hospiterede hos i Paris — at holde disse Foredrag i en Have, under skyggefulde Lindetræer — men da vort Universitet ikke er forsynet med slige Sommerauditorier — maa jeg stræbe i Behandlingen selv at bringe noget af den Sommerfriskhed ind, hvortil Gjenstanden opfordrer.

Altsaa. Jeg kan vel forudsætte, at der ikke er nogen af Dem, mine Tilhørere, som ikke har følt det Forfriskende, Bevægende, ja Opløftende i at *vandre en Foraarsdag gjennem Skov og Eng*, langsmed Strand og Sø, medens Fuglene sang, Blomsterne duftede. Der er en sød *Mangfoldighed* og dog en *dyb Enhed* i alle disse Naturens Frembringelser, der er en *Poesi*, som finder Gjenklang i Menneskets Sjæl. *Jorden frembringer*, ligesom *legende, af sig selv,* alle disse Blomster og Urter, disse Bølger trille *af sig selv* imod Stranden, disse Fugle synge *af en Naturdrift*. Af *Forkrænkelighed* og *Forgængelighed* ere de fødte, Blomster og Blade og Fugle, til Forkrænkelighed og Forgængelighed ere de indviede; — men i Foraaret og Sommeren *hæve de sig derover*, straale,

dufte og synge — og alt dette er *Udtrykket* for et indre, uforgængeligt *Skjønhedsliv.* Den *enkelte* Fugl, den *enkelte* Blomst *forgaaer,* men Sangen og Duften *fornyes* og lever et *uforgængeligt Liv* i og ved Fornyelsen. Igjennem dette Liv, denne Uforgængelighed taler *en højere Aand, Naturens Aand, Gud. Alt dette*, jeg her har nævnt eller endnu kunde nævne, alle disse Yttringer af Naturens Skjønhedsliv, ere *Jordens Poesie; Foraaret* er den poetiske *Barndomstid*, hvor alt bryder frem, knoppes og grønnes ligesom i en lykkelig, sorgløs Leg, hvor Blomstringen ikke har *andet Maal*, *end det at blomstre*, Sangen intet andet Øiemed, end det at synge. Men igjennem hele denne Mangfoldighed er der dog *een Aand,* som taler — det er Naturens Aand, Gud — der »ikke har ladet sig selv uden Vidnesbyrd«, som det hedder i Skriften. Det er altid ham, der taler, om end med *forskjellige Røster;* Skovene, Blomsterne og Bølgerne ere *hans Ord og Sange,* der lægges paa Jordens Læber.

Saavidt om *Naturens Foraar* — vi komme nu til *Poesiens.* Thi, som Vandringen i det Frie paa en Foraarsdag, saaledes er en *Vandring gjennem Folkepoesien* — ikke den nordiske eller danske allene, men *alle* Nationers. Ogsaa her ere vi omgivne af *Foraarsluft*, ogsaa her gjenfinde vi det *Umiddelbare, Konstløse, ikke paa Virkning beregnede, Sorgens* veemodige Nattergaleslag, *Glædens* jublende Lærkesang. *Følelsen* giver sig Luft ifølge en indvortes *Naturdrift*, og i de Billeder og Ord, der ligge nærmest og ere de simpleste. Vi gjenfinde det samme *rige Skjønhedsliv*, afvexlende, mangfoldigt, og dog i Mangfoldigheden en *dybere Eenhed,* som vidner om, *at Sjælens Liv i Følelsen er eens overalt og hos Alle.* Og som man i Naturens ydre Skjønhedsverden seer, med et dybere Blik, noget *Blivende, Evigt*, en stedsevarende *Seier over Forkrænkeligheden*, saaledes kan man vel (med Geijer) sige, at *Poesien*, i dens tidligste, naiveste Skikkelse, er

et »*Beviis for Udødeligheden*«. *Menneskets Liv* er en stedsevarende *Kamp* med en Omverden, der trænger haardt paa ham fra Vuggen til Graven — *Poesien* er hans aandelige Frigjørelse fra denne Kamp, en *vaagen Drøm* om en senere, lykkeligere Tilværelse, en *anticiperet Udødelighed.*

I *Modsætning* til alt det *Forgængelige*, til Lidelse og Død, saavel i Menneskelivet, som i Naturen, griber og udtaler Poesien altsaa det *Uforgængelige.* I *Sorgen over en Afdød* bliver Poesien sig f. Ex. *Kjærligheden* bevidst, der overlever Døden; i *Glæden over en Foraarsdag* bliver den sig en Skjønhedsvirkning bevidst, hvis Afspeiling i Sjælen ikke forgaaer med den flygtige Aarstid o. s. v.

Poesiens Element er derfor det *Høiere, Fælles i Menneskenaturen* (Geijer). Dette uddannes ved *Samfundslivet.* Hos et civiliseret *Cultur-Folk* er derfor Poesien en fri *Kunst,* og *jo mere* aandelig udviklet Folket er, *desto mere* udviklet er ogsaa Poesien som Kunst. Culturen *udvikler* altsaa Poesien, gjør den til en Kunst, men *frembringer den ikke.* Gartneren kan udvikle og forædle en Blomst, men han kan ikke frembringe den. Blomsten, med sin Farve og Duft er *substantielt* tilstede i *Frøkornet;* og saaledes er *Poesien* eller *det Poetiske* tilstede i Skabningen, har en *umiddelbar Tilværelse* som *Substants*, er som saadan *fordeelt i Masserne* og lever — længe før den udvikles til Kunst — et *Naturliv i Folkenes Indre,* hvis første Udtryk er *Smiil* og *Taarer.* Naar *Drengen*, der endnu ikke veed, hvad Skjønhed og Frihed er som Begreber, førstegang i Foraaret, paa en Solskinsdag, *slippes ud i det Frie,* saa udstøder han et jublende Skrig — det er *hans Hymne til Vaaren.* Bliver han ældre, saa forvandler Skriget sig maaske til en *Sang* paa hans Læber; men Poesien var dog allerede tilstede i Barnets Sjæl, da han jublede, uden selv at vide, hvorfor. Ogsaa *Folkene have deres Barndom*, hvori de juble og klage som Børn, hvor Poesien lever et umiddelbart Liv som

Substants i Massen. Den enkelte Sanger *skiller sig ikke fra* Mængden, og naaer Sangenes Lyd til os, saa er det som *et Chor af Lærker*, hvem kan skille den ene fra den anden? Men denne Rigdom, der er saa stor, *ikke blot* fordi den ikke kan tælles, men fordi den i sin *hele Naturfylde* er tilstede i hver enkelt Frembringelse, gaaer efterhaanden over til at blive Enkeltes personlige Eiendom, og *formindskes* paa en vis Maade, paa samme Tid som den udvikles. Tænk Dem et *vildt Folkeslag*, i et Guldland. Hver Mand og Qvinde bærer plumpe, *selvsmedede Ringe* om Hals og Arme; da naaer Culturen dem, der opstaaer kunstfærdige Smede, herlige Smykker hamres — men Guldringene blive sjeldnere blandt Mængden, thi ved Kunsten bliver det Enkeltes Eiendom. Og saaledes kan man med nogen Ret sige: *jo flere Poeter*, desto *mindre Poesie* — i *Folket* nemlig. Jo mere Poesien stiger til Kunst — og som saadan holder den Skridt med Folkets Udvikling — *desto mere forsvinder den som Substants, som Folkepoesi.*

Interessant er en Bemærkning af *Geijer* i denne Anledning. Vi finde meest *levende Naturpoesie* hos de Folkeslag, der ved udvortes Skjebner ere *standsede i deres Udvikling* og aandelige Væxt, og ligesom holdt tilbage paa Barndommens Trin. »De af Europas Folkeslag, som tale *underkuede Sprog*, eller beherskes af Nationer, som have et andet Tungemaal — de digte i Almindelighed *mere* og eie meer Folkepoesi. Saaledes er Forholdet med *Finner, Letter*, skotske *Høilændere* osv. Deraf følger dog *ikke* nødvendigt, at disse Nationer ere meer poetiske. Phænomenet kan blot komme af en undertrykt Nationalitets høiere Temperatur. Det er en Poesi, som ei faaer Luft, idet et underkuet Sprog er udelukket fra Dannelse.« Eller med andre Ord, det er en Poesi, der ikke udvikles til Kunst, der vedbliver at leve i Folket som *Substants*, fordi dette selv holdes tilbage i sin Udvikling, i den *barnlige*

Umiddelbarhed, hvor Sangen er Alles Eiendom, fordi den er en *Naturlyd.*

Spørge vi om *Natur- og Folkepoesiens Forhold til Kunstpoesien*, saa bliver Svaret, at den *første* — at sige, naar Udviklingen er *regelmæssig* — indeholder *Spirerne til den sidste.* Herved faaer et Lands Folkepoesi, foruden dens almindelige poetiske Værdi, *en særegen Betydning* i Nationalliteraturens Historie, baade som en tidlig, umiddelbar og reen *Aabenbaring af Folkeaanden*, og som *Oprindelsen og Forklaringen til mange af den nationale Kunstpoesis Ejendommeligheder. Folkepoesien* er det *Kildevæld*, der strømmer klart, *umiddelbart* fra Folkets Hjerte; *Kunstpoesien* er den samme Kildes Vande, udsondret i enkelte Ledninger og drevet ved Kunst i *rhytmisk-klingende Fontainer.* Jeg kommer senere *tilbage til denne Sammenhæng*, ved at omtale *Betydningen* af den danske Folkepoesi i Middelalderen for Danmarks nyere Digtekunst. Begge have de *samme nationale Potentser* tilfælles, og Folkepoesien indeholdes i den udviklede Kunstpoesi, »som Barndommen lever i Erindringen hos Ynglingen og Manden« — som Barnets Ansigtstræk, udviklede og befæstede, gjenfindes i den Voxnes Miner — stundom forædlede, men ogsaa stundom forvanskede, berøvede det rene, uskyldige Præg. Thi hvad der vindes i Tankeudtrykkets Dybde, tabes let i Uskyldighedens Glæde. Øjet er det samme, men ikke altid Blikket, Munden den samme, men ikke altid Smilet.

Folkepoesien er altsaa *ingenlunde ringere* end Kunstpoesien. Tværtimod indeholder den endogsaa *Fortrin*, af almindelig Beskaffenhed, som mangler den senere. »*Naturen virker paa ethvert Udviklingstrin med hele Summen af sine Kræfter*«; og derfor er »enhver naturlig Udvikling *ikke* en Udvikling fra det *Slettere* til det *Bedre, men* fra det *Ubestemte* til *Bestemthed,* fra det *Almindelige* til det *Individuelle.*« — »Barnet lover tværtimod

altid meer, end Ynglingen og Manden holder« — og *Folkepoesien*, »som eier Barndommens Uskyldighed, eier ogsaa denne Alders *uudviklede, symbolske Rigdom og Magt.*« — »I *Homer* ligger paa denne Maade hele den senere græske Poesi; og Alt hvad der er *Originalt* i den *moderne* Europæiske Poesi ligger i *Romanzen* eller den tidligere Middelalders lyrisk-episke Folkepoesi«. —

Af en Brevveksling om Folkehöjskolesagen.

Meddelt af *L. Schrøder.*

I Wiener-Bladet »Der Schulfreund, eine Monatsschrift des »graden Michel«« har Folkethingsmand *Fredrik Bajer* for længere Tid siden skrevet en Artikel: »Die dänischen Volkshochschulen«. Denne har givet Anledning til, at *en østerrigsk Godsejer* den 23. Januar 1890 skrev til ham for at faa en Plan for Undervisningen paa en Skole af denne Art. Hr. Bajer henviste ham da til mig, og da han den 29. Januar havde fulgt dette Vink, men han tillige havde meddelt, at det var en *Landboskole,* han havde tænkt at oprette, fandt jeg, det var det rigtigste at henvende mig til nogle af vore stærkest besøgte Skoler af denne Art (Lyngby, Tune, Ladelundgaard og Dalum) for dels at kunne give ham Oplysning om, hvordan disses Forstandere stillede sig over for Folkehöjskolen, dels ved Siden af Planen for Undervisningen her paa Skolen (saa vel den for Pigeskolen om Sommeren som den udvidede Skole om Vinteren) at kunne meddele ham Uddrag af Planer for et Par Landboskoler. Det trak noget ud med at faa de begjærede Oplysninger; derfor trak det ogsaa i

Langdrag for mig med at besvare Østerrigerens Brev. En af Landboskoleforstanderne fik endog ikke Lejlighed til at give mig de lovede Oplysninger, för *den* Betænkningstid var forløben, som jeg havde udbedt mig af Østerrigeren. Saa skrev jeg da i April et længere Brev, som blev tilsendt ham i tysk Oversættelse, da han ikke forstod Dansk. I dette har jeg indledet Udtoget af Skoleplanerne med følgende almindelige Bemærkninger:

Det kan ikke andet end være mig kjært, hver Gang jeg faar Beviser paa, at man udenfor de nordiske Riger begynder at lægge Mærke til Folkehöjskolen, hvis Historie i Danmark snart er 50 Aar gammel, medens den i Norge og i Sverig har været kjendt mindst i Halvdelen af denne Tid og endelig i de senere Aar har skudt friske Skud dels mellem de danske Nybyggere i Nord-Amerikas forenede Stater dels i Finland, som ved sin Kultur gjennem lange Tider har staaet i nært Forhold til Sverig. Derfor har jeg ogsaa med Glæde læst Deres Breve til Hr. Folkethingsmand Fr. Bajer og til mig. Men samtidig dermed har det vakt Betænkelighed hos mig, at De vel ønsker at tage Folkehöjskolen til Forbillede, men det dog nærmest er en Landbrugsskole, De vil oprette. Jeg skal tillade mig at fremsætte nogle Bemærkninger baade om Folkehöjskolerne og om Landbrugsskolerne, som de har udviklet sig i Danmark.

Navnet *Höjskole* er valgt for at udtrykke, at Oplysningsanstalterne af denne Slags lige som Universiteterne henvender sig til den *voksne* Ungdom. Ophavsmanden til Folkehöjskolen, den som Digter og Historieskriver, Præst og Folketaler lige bekjendte Biskop *N. F. S. Grundtvig*, holdt paa, at den voksne Alder fra omkring det attende Aar var den mest afgjörende i et Menneskes Liv. Det var i den Alder, at Valget skulde træffes med Hensyn til den Livsanskuelse, han vilde følge, og det var bedst, om det ogsaa kunde opsættes til den Alder at vælge den ud-

vortes Gjerning, han vilde vie sine Kræfter. Det var først i Ynglinge-Alderen, at Trangen for Alvor vaagnede til at faa Synskredsen udvidet, men tillige til at se med sine egne Øjne. Hvad man nemmede i sin Ungdom, glemte man ikke paa sine gamle Dage; det blev som en Del af en selv.

Naar Navnet *Höjskole* viser hen til en Lighed med Universitetet, hvor den Studerende jo ogsaa tit træffer det afgjörende Valg og med det samme bliver sig selv bevidst i sin Ejendommelighed, saa udtrykker *Folke*-Höjskole, hvad der skiller denne nye Skole fra den *videnskabelige* Höjskole. Folkehöjskolen henvender sig til *hele* Folkets Ungdom, til Kjøbstadborgernes lige saa vel som til Landboernes Börn, til de fattige lige saa vel som til de rige Ynglinger, den har Kursus for unge Kvinder lige saa fuldt som for unge Mænd.

Deraf, at Folkehöjskolen søger at hjælpe de unge til at faa Klarhed over sig selv og finde deres rette Plads i Livet, og at den henvender sig til alle de unge uden Hensyn til Stand, borgerlig Stilling eller Næringsvej, følger nu med Nødvendighed, at den *ikke* er nogen *Fagskole, men* virker *almen-dannende*, og at den først og fremmest maa lægge an paa at *vække* sine Lærlingers Sans for de Opgaver, der er stillet dem som Mennesker. Dens Hovedlærere maa kunne holde Foredrag, som fængsler Tilhørernes Opmærksomhed og øver en oplivende Indflydelse paa dem, samtidig med at de virker oplysende. Der maa være en alvorlig Grundtone i disse Foredrag, og om de fleste af dem end nærmest har et *historisk* Indhold, saa vil Talerens Forhold til den kristne Tro og til hans Folks gamle Forestillinger om, hvad der er stort og ædelt, godt kunne virke igjennem dem, saa at Skolens Lærlinger kommer under Indflydelse baade af Religion og af Sædelære, uden at disse findes nævnte som Fag paa Timetabellen.

I en Tidsälder som den nærværende, da Samfundet trues med voldsomme Omvæltninger paa Grund af den Kløft, der skiller »Overklassen« fra »Underklassen«, har Folkehöjskolen den Opgave at slaa Bro over Kløften ved at samle unge Mennesker fra begge Sider af den og samle dem om en Oplysning paa Modersmaalet, der har Ærinde til dem alle, fordi de alle er Mennesker, skabte i Guds Billede, og fordi de alle tilhører et Folk, som har Krav paa deres selvfornægtende Tjæneste.

Da Grundtvig først i Trediverne fremsatte sine Tanker om Folkehöjskolen, da kaldte han den en »Skole for Livet«, og han havde da særlig Øjet fæstet paa den Trang, der var til borgerlig Oplysning, om der skulde komme Velsignelse for hans Folk af de den Gang oprettede raadgivende Provinsialstænder. Dersom han havde oplevet den farlige Udvikling af »det sociale Spörgsmaal«, vilde han sikkert have fremhævet, hvordan Fællesskab om en aandfuld, hjærtelig og vidt favnende Oplysning paa Modersmaalet frembringer den bedste Lighed imellem Mennesker og mægtigt bidrager til at overvinde Ulæmperne ved den i det udvortes Samfund uundgaaelige Ulighed.

Disse Antydninger maa være tilstrækkelige til at give Dem en Forestilling om, hvad jeg anser for det inderste i Folkehöjskolens Gjerning. Skal jeg fremhæve en Yderside, da vil jeg mindre lægge Vægt derpaa, at den indøver adskillige Færdigheder og meddeler en Del Kundskaber, som dens Lærlinger vil faa Brug for under deres senere Virksomhed, end paa det, at Folkehöjskolens Lærlinger ofte har vist sig som særlig viljestærke Mennesker, der baade har haft Øje for, hvad Tiden manede dem til at tage fat paa, og har holdt ud under Kampen med de Vanskeligheder, som *de* gjærne har at kæmpe med, som skal bryde Vejen for andre.

Men der behøves et Besøg i Danmark og en Undersøgelse ikke blot af Folkehöjskolernes Indretning og Virke-

maade, men ogsaa af deres tidligere Lærlingers Hjemliv og udvortes Arbejde, for at prøve Rigtigheden af og for at naa en klar Opfattelse af, hvad jeg her har antydet. —

Naar jeg nu skal gaa over til, hvad jeg vilde bemærke om de *Landbrugsskoler*, som findes i forskjellige Egne af Danmark, da maa jeg fremhæve, at de mest blomstrende, de af vordende Landbrugere mest søgte, Skoler af denne Art staar i nöje Forhold til Folkehöjskolerne. To af de ældste søger at forene Folkehöjskolen og Landbrugsskolen under samme Tag; to af de yngre fastholder det datterlige Forhold til Folkehöjskolen, paa samme Tid som de regner det for heldigst, at Landbrugsskolen staar selvstændig som en udpræget Fagskole. Men alle fire er de, saa vidt jeg har forstaaet, enige om, at de Ynglinger, der har modtaget den *vækkende* Indflydelse, som en god Folkehöjskole kan øve, og paa en saadan har lært at følge Undervisningen igjennem frie Foredrag, aldeles ubetinget er dem, der er bedst skikkede til at modtage Undervisning i Landbrugsfagene.

Ogsaa den kongelige danske Landbohöjskole i Kjøbenhavn har i tidligere Folkehöjskole-Lærlinger haft nogle af sine dygtigste Studerende, hvad der kan ses, naar man vil undersøge de Mænds Fordannelse, der som Landbrugskonsulenter eller som Assistenter ved landøkonomiske Forsøgsstationer har arbejdet for Udviklingen af et rationelt Agerbrug i Danmark.

Men her er det nærmest de mindre Landbrugsskoler, som maa komme i Betragtning, da det er en saadan, om hvis Oprettelse jeg er bleven raadspurgt. Og om de mindre Landbrugsskoler i Danmark mener jeg da at kunne gjöre gjældende, at de mest besøgte bruger en med Folkehöjskolernes beslægtet Undervisningsmaade, men tillige, at de kun derfor kan gjöre det med godt Udbytte, *fordi de har en ved Folkehöjskolerne beredt Grund at bygge paa.* —

Disse Bemærkninger om Folkehöjskoler og Landbrugsskoler har jeg ment at burde forudskikke de Oplysninger, De har ønsket om Planer for saadanne Skoler.

Den 4. Maj svarede Godsejeren mig blandt andet, at han vilde søge at vinde pædagogiske Kræfter i Østerrig, som kunde henlede hans Regjerings Opmærksomhed paa Betydningen af vore Skoler. Han beklagede, at man ikke for længe siden havde gjort nærmere Bekjendtskab med dem, og at Stats-Indtægterne paa Grund af de store Udgifter til Hærvæsenet vanskeligt kunde yde en saadan Stötte til Sagens Fremme, som det var ønskeligt. Desto mere var det overladt til Privatmanden at gjöre. Det var fremdeles hans Agt at forsøge Indretningen af en Skole efter vore Folkehöjskolers Forbillede. Maaske vilde han derved bedst kunne vække Interesse for Sagen.

Om hjemløse Börns Opdragelse.

Spörgsmaalet om hjemløse Börns Opdragelse er et af dem, som *Dansk Skoleforening* har søgt at vække Opmærksomhed for. Dens anden Aarsberetning indeholdt nogle Sætninger derom, som blev forelagte til Forhandling af mig paa Foreningens tredie Aarsmøde i Kolding. Der førtes en meget livlig Forhandling om Sagen, hvis Udbytte blev — som det hedder i den nys udgivne tredie Aarsberetning:

Ingen Uenighed om, at *Plejehjemmet* er det bedste; men der er for faa af den Slags Hjem.

Enighed om, at der er stor Trang til *Börnehjem*, da der endnu er mange Börn paa Fattiggaardene og mange daarlige Hjem.

Enighed om, at det var godt, om de hjemløse kunde fritages for at lægge Vejen gjennem *Fattigvæsenet.*

Sognepræst *Kaae* i Kværndrup har nylig i fyenske Blade gjennem en længere Udvikling hævdet følgende Sætninger:

1) For almindelige Börn er Anbringelse i *gode Plejehjem* det bedste.

2) Naar der ikke haves et tilstrækkeligt Antal af gode Plejehjem, bör de øvrige Börn og især de ældre, anbringes i *Börnehjem*, der imidlertid helst maa holdes i *det smaa* som udvidede Plejehjem.

3) Kun særlig vanskelige eller uregjerlige Börn bör anbringes paa *store Anstalter*, hvis der ikke findes Börnehjem, der ogsaa kunne magte den Opgave at opdrage disse.

Den anden Sætning passer godt nok sammen med, hvad jeg gjorde gjældende i Kolding, at smaa Börnehjem maatte foretrækkes for större, og vel ogsaa med den, at enlige Kvinder med Evner til at opdrage Börn maa foretrækkes som Ledere af Börnehjemmene.

Naar Sognepræst *Kaae* fremsætter det Forslag, at der skal dannes »en Forening af Præster, Lærere og Læger med det Formaal at tilbyde især de mindre Kommuner at overtage Anbringelsen og Tilsynet med de til offentlig Forsørgelse hjemfaldne Börn, saaledes at de anbringes i gode Plejehjem«, da kan jeg i det hele stemme med Tanken, men mener, at det væsentlig burde være en Kvinde-Forening.

Dansk Skoleforening nedsatte i Kolding et Udvalg til Börnehjems-Sagens Fremme, og dens Bestyrelse har andraget hos Regjering og Rigsdag, om der maatte foretages en Undersøgelse af de bestaaende Börnehjem, der kunde tjæne som Grundlag for en Overvejelse af, hvad der kunde

gjöres for yderligere at stötte denne höjst vigtige Sag. Dette Andragende har haft Held med sig, idet Forstander *L. Budde* og Lærer *Karl Kristensen* i Ordrup har faaet Understöttelse fra Kultusministeriet til at foretage en saadan Undersøgelse.

L. Schrøder.

Kritiken af det gamle Testamente.

Prof. teol. *Fr. Buhl* har i Anledning af de Opfordringer, der i den senere Tid er bleven rettede til ham, dels i »Dansk Kirketidende«, dels i »Höjskolebladet«, dels endelig i »Danskeren«, begyndt en Artikel i Pintsedags-Nummeret af Dansk Kirketidende. Hans Tid tillader ham ikke at efterkomme de stillede Opfordringer om at udgive en Bog om det gamle Testamente i sin Helhed. Derimod arbejder han paa *en Fortolkning af Jesaja*, ved hvilken han i Virkeligheden bedst tror at kunne give et Bidrag til Kjendskab til det gamle Testamentes Indhold. Han henleder desuden Opmærksomheden paa *Kittels Geschichte der Hebräer*, Gotha 1888. Dette Værk er vel ikke fuldendt; men det udkomne 1. Halvbind fører dog Historien ned til Josvas Død og behandler alle Spörgsmaalene om de fem Mosebøger, saa at man allerede nu kan finde Oplysning deri, om hvad der i Øjeblikket særlig er sat under Forhandling.

L. Schrøder.

Fra Bogmarkedet.

Ved *H. Nutzhorn.*

Det norske missionsselskab, dets oprindelse og historiske udvikling, dets arbejdsmarker og dets arbejdere, af **N. Landmark.** Kristiania 1889—90. Hefte 1—6.

Som »Dansk missionsselskab« har sin første oprindelse af en lille stedlig missionsforening, som præsten Rönne stiftede i Lyngby 1821, således er noget lignende tilfældet med det norske missionsselskab. Oprettelsen af sådanne gudelige foreninger — også bibelselskaber og traktatselskaber — lå i tiden; bevægelsen var udgået fra England i århundredets begyndelse og forplantede sig over Tyskland til Danmark. Kort efter nåede den til Norge, hvor man i Stavanger 1826 stiftede det første lille missionsselskab; men i Norge kom der fart i sagen; thi kort efter opstod der rundt om i landet lignende missionsselskaber, og i 1840 var tallet henved 30. De var væsentlig båret frem af den Haugianske lægmandsbevægelse, og kun enkelte steder var det statskirkens gejstlige, der tog sagen i sin hånd, således i Trondhjem og i Kristiania. Et forsøg, der gjordes i 1841 på at få alle de små missionsselskaber slåede sammen til ét stort, mislykkedes, fordi hovedstadens præster og de, som sluttede sig om disse, så lidt fornemt ned på missionsbevægelsen i provinserne, hvor væsentlig lægmænd gik i spidsen.

Da trådte en ung theologisk kandidat med udmærkelse frem med et lille kvikt missionsskrift. Det var *Schreuders* »Nogle ord til Norges kirke«; tillige meldte han sig som missionær. En akademisk dannet missionær tiltalte langt bedre de kristelig vakte i hovedstaden, og nu kom der gang i forhandlingen om sammenslutning. Siden 1846 har der kun bestået det ene norske missions-

selskab, som omfatter hele landet og har en fast — måske vel fast — organisation. Det har sin egen missionsskole og desuden et skib til brug ved udsendelse af missionærer og til anden tjæneste for missionen. Omtr. 2300 kvindeforeninger støtter sagen; den første stiftedes af præstekonen Gustava Kielland.

1873 kom der dog et brud. Schreuder kunde ikke indordne sig under missionsselskabet og trådte ud; men en flok yngre dygtige mænd var uddannede til at fortsætte gerningen. Selv var han fra den tid støttet af en særskilt kommitté; han døde 65 år gammel; hans første hustru var faster til den danske missionær Løventhal.

Schreuder har været hovedmanden for den norske mission blandt hedninger og har været banebryder på de to steder, hvor nu norske missionærer virker, nemlig blandt Zulu-Kafferne i Syd-Afrika og blandt beboerne af den store ø Madagaskar, øst for Afrika. Schreuder var en ejendommelig kraftig natur med åbenbart medfødte anlæg til en virksomhed blandt hedenske folk, og han har med flid, og man kan næsten sige planmæssigt, udviklet disse anlæg fra sine tidlige år, netop med tanken om at blive hedningemissionær. Men blandt Zulu-Kafferne har politiske og andre forhold været i höj grad ugunstige for missionen. Langt bedre synes den at lykkes på Madagaskar.

Om alle disse forhold, både hjemme i Norge og ude i hedningelande, giver Landmarks ovennævnte bog god og udførlig besked. Noget af det bedste i bogen synes mig at være de to udførlige folkeskildringer af de hedenske Zulu-Kaffer og af beboerne på Madagaskar. Forfatteren har selv opholdt sig begge steder (nu er han toldbetjent hjemme i Norge), og hans fortællinger om disse hedningers levevis, sæder, skikke, tænkemåde og lignende er så anskuelig, som kun öjenvidner kan give det.

Det sjette hefte når til side 256, og bogen fortsættes. Billederne og kortene til bogen kommer først senere. Det havde været heldigere, om de havde fulgt med strax, navnlig kortene.

Om Varemarkedet.

Af *Chr. Faber.*

Med Undtagelse af Frugter, der i den seneste Måned har været livlig stigende, har såvel Vare- som Produktmarkedet været meget roligt, og Omsætningen kun drejet sig om det daglige Behov. — *Kaffe* flov. Terminsmarkedet lavere — legitime Varer holdes uforandrede; men Noteringerne kan næsten kaldes nominelle, da såvel Køber som Sælger holder sig tilbage. Udsigterne for den kommende Høst lyder gunstigere. Verdens-Beholdningerne af Kaffe er små, så *meget* lave Priser kan der foreløbig vist aldeles ej være Tale om. — *Sukker* uforandret. De synlige Verdensforråd er sunkne endel, men står endnu på ca. 700 Millioner Pd. mere end forrige År. Amerika er flov og synes foreløbig at være rigelig forsynet. Udsigterne for den kommende Sukkerroehøst tegner glimrende, hvorfor Noteringerne pr. September er endel lavere. — *Ris* meget fast og højere.

Frugter. Såvel *Æbler*, *Blommer*, *Rosiner* som og *Korender* og *Mandler* ere højere og synes Tendensen at være for endnu yderligere Stigning.

Kryderier gennemgående rolig. *Cassia* noget fastere.

Soda har i den seneste Tid været noget roligere; men Råstoffet er stigende, så Priserne vil sandsynligvis snarest atter avancere.

Petroleum har i de seneste Dage været livlig og stigende.

Kornmarkedet. Høstefterretningerne fra New York lyder bedre end forventet, hvorfor Kornmarkedet såvel i Amerika som i Evropa er flovet af. Trods de bedre Efterretninger fra New York antages Hvedehøsten i Amerika dog at blive ca. 40 Millioner Bushels mindre end 1889. Men fra andre Pladser, f. Ex. Australien, lyder Høstudsigterne glimrende og Hvedehøsten anslås her at andrage c. 16 Mill. Bushels mere end forrige År. Såvel fra England, Frankrig og Rusland er der meget gunstige Beretninger om Høstudsigterne. I Odessa lagre i Øjeblikket c. 500,000 Qvarters Hvede mindre end forrige År. — Kornspekulationen synes i Øjeblikket, trods den forventede mindre Amerikahøst, ikke at have synderlig gode Udsigter.

Foderstofmarkedet. *Hvedeklid* herhjemme meget flov, hvorimod Udlandets Noteringer holder sig faste. England har endogså i de seneste Dage forhøjet sine Fordringer 2 à 3 sh.; men til disse opskruede Noteringer er der aldeles ej Købelyst. — Franske *Rapskager* højere. — *Linkager* noget fastere. — Nordamerikansk *Majs* er i Øjeblikket herhjemme lavere, end hvortil der kan indføres direkte Ladninger, så Indkøb heraf er meget tilrådelig.

Frømarkedet. *Hundegræs* stigende. Høstefterretningerne fra Ny Zeeland er meget ugunstige såvel hvad Kvantitet som Kvalitet angår.

Smørmarkedet roligt. Priserne i England lavere, og nogen Bedring er næppe foreløbig at vente.

Æg. Markedet flovt, Priserne 3 à 6 d. lavere. Picklingsforretningerne her i Landet har for iår nedlagt Størsteparten af det Kvantum Æg, som de har Anvendelse for.

Vexelrenten i London 1 à $1\frac{1}{2}$, Berlin $2\frac{7}{8}$ og Kjøbenhavn $3\frac{1}{2}$ pCt.

Rettelse. I det sidste Nr. af »Danskeren« stod fejlagtig »De danske *Sukker*fabriker«s Årsudbytte til 2 pCt., skulde have været »De danske *Cikorie*fabriker«.

Arbejderne. De nuværende Strejker her i Landet synes ikke at vinde frem til Sejr. Forholdene taler imod dem. Iblandt andet er der for Sømænd såvel som for Kul- og Jærnværksbejdere i Tyskland mere Udsigt til lavere end til højere Lønninger.

De tyske Børser har i den sidste Tid været forstemte i Anledning af Trontalen ved Rigsdagens Åbning i Berlin. Militærmagtens Forøgelse, Arbejderspørgsmålet, Helligdagshvile, sanitære Foranstaltninger, Alderdomsforsørgelse osv. — alt dette koster Penge. Kejseren lover ganske vist, at alle disse Ting skal blive gennemført uden Skade for den tyske Industri; men hvorledes er dette muligt? Arbejdernes Fordringer stiger, og Kejseren kan næppe i Længden tilfredsstille dem — og hvad vil da ske?

Socialdemokraterne troer ej på Arbejdervenligheden, sålænge man holder på Brødtolden. Tyskerne er ikke glade, de se i Øjeblikket gråt i gråt: »Stigende Militærbyrder, større Udgifter til Arbejderne, socialistisk Gæring, og endelig tilsidst Kamp mellem et Kejser- og et Kanslerparti.«

Frihandel og Beskyttelse. Nedenstående Tale af Gladstone er værd at lægge Mærke til, den gengives her efter »Børtidende«:

»Det var i Året 1841 — det er altså nu nogen Tid siden —, at Sir Robert Peel optog mig i sit Ministerium og meget imod min Vilje betroede mig Handelsministeriet. Jeg havde den Gang tænkt meget lidt over Handelsforhold; men Overtagelsen af Embedet gjorde det til min Pligt at studere dem, og Studiet gjorde hurtigt Ende paa den Sym-

pati for Beskyttelsesteorierne, som jeg hidtil havde følt. Nu har jeg i snart 50 År været en trofast Soldat i Frihandlernes store Armé, altid har jeg kæmpet med fuld Overbevisning om Sagens Retfærdighed og Godhed, men aldrig har jeg været fastere i min Overbevisning end nu.

Frihandelens forskjellige Stadier. Jeg har oplevet en Kampperiode og en Sejersperiode; jeg oplever nu en Tid fuld af Farer for Frihandelen. Ikke at jeg nærer fjærneste Tvivl om Frihandelsprincipernes endelige Sejr; men vi kan ikke lukke Øjnene for den Kendsgerning, at Beskyttelseslysterne er i Vækst, og at Beskyttelsesteorierne vinder Tilhængere.

Når jeg ser tilbage på den første Kamptid, mindes jeg alle de slette Argumenter, Beskyttelsesmændene den Gang benyttede. Da Lord Liverpool i Parlamentet forsvarede Korntolden — denne hæsligste af al Beskyttelsestold — sagde han de berygtede Ord: »Vi vil sikre engelske Landmænd Afsætningen på det engelske Marked. Dette er vor Opgave. Og når vi løser den, bliver Virkningen et sådant Opsving i engelsk Landbrug, at Storbritanien bliver Evropas Kornmagasin, og vor Kornudførsel en Kilde til national Rigdom.«

»Når Beskyttelsesmændenes Ypperste våsede i den Grad, er det naturligt, at heller ikke Frihandelsmændene talte lutter Visdomsord. Spørgsmålet var jo den Gang forholdsvis nyt og ikke gennempløjet. På Lord Liverpools ovenanførte Ord blev der svaret: »Skal engelske Arbejdere betale deres Brød dyrt, må deres Løn være høj, og engelske Industridrivende kan da ikke konkurrere med Lande, hvor der ingen Korntold er, hvor Brødet er billigt og Lønnen lav. Derfor kan vi ikke have Korntold.« Overfor dette ukloge Svar havde Beskyttelsesmændene naturligvis Repliken på rede Hånd. De svarede: »Ja, nu har vi jo hørt det. Korntolden skal bort, for at Arbejdslønnen kan trykkes ned; Frihandelsmændene har altså indrømmet,

at Frihandel ikke er til fjærneste Gavn for Arbejderbefolkningen.« Cobden fralagde imidlertid sig og Frihandelsmændene den Tanke, at ville trykke Arbejdslønnen ned gennem Kornprisen. Han efterviste, hvor liden Sammenhæng der findes mellem Kornprisernes Højde og Arbejdslønnens, og Tiden har givet ham Ret: vi har i Øjeblikket billigere Kornpriser end nogensinde før — de billige Befordringsmidler er til Dels Skyld deri — og vi har en Arbejdsløn højere end nogensinde før. Uden Frihandel havde vi aldrig opnået dette.

Militarisme og Frihandel. Frihandelen har i de sidste 25 År mistet Terræn. Militarismen ligger som en Mare over Evropa, udsuger som en Vampyr Folkenes Kræfter og er Skyld i Beskyttelsesprincipernes Fremgang. Men ikke eneste Årsag. I Amerika er de fri for Militarismen, og dog vægrer de sig ved at indføre Frihandel, og hvad der er endnu beklageligere, vore egne Kolonier foretrækker Beskyttelse for Frihandel. Vi må imidlertid erindre, at England først efter tyve Års hårde Kampe besluttede sig til Frihandelsreformen, i de tyve År absorberede Striden mellem Frihandelsmændene og Beskyttelsesmændene al anden offenlig Interesse, i de tyve År blev vor Overbevisning om Reformens Gavnlighed hærdet. Vi kan ikke undres over, at andre Stater, optagne af andre Interesser og mindre klartseende end vi, endnu ikke er fulgt efter.

Beskyttelse af Personer. Det er med Beskyttelsesmændene ligesom Djævlene, med Alderen bliver de frækkere og dristigere. I tidligere Tider plejede jeg under Disput med Beskyttelsesmændene at spørge: »Hvorfor vil I kun beskytte Varer? Hvorfor belægger I ikke Indførsel af Udlændinge med Told?« Den Gang var Beskyttelsesmændene unge og dumme Djævle, hvem mit Spørgsmål satte i Forlegenhed; og altid forsikrede de, at om Told på Menneskeindførsel kunde der ikke være Tale. Nu op-

træder Beskyttelsesmændene dristigere, og det er ikke alene Vareindførsel men også Menneskeindførsel, som fortoldes eller forbydes.

Jeg har endnu ikke set, at man nogensteds har lagt Told på Indførsel af italienske Sangere og Sangerinder eller på udenlandske Skuespillerinder. Undladelsen er iøvrigt inkonsekvent. Dog da det mest er rige Folk, som besøger Opera og udenlandske Skuespilleres Gjæstespil, og da det blev dem, som i forhøjede Adgangspriser måtte betale Tolden, kan man forklare Undladelsen. De velhavende og regerende Klasser har ikke ønsket hverken Fordyrelse eller Forhindring af deres Nydelser. Men overfor Kineserne har man taget Beskyttelsesforholdsregler. Jeg kender ikke nøje den amerikanske Lovgivning og ved ikke præcis, hvor mange de lovlige Hindringer er, som man dér har stillet op imod en kinesisk Indvandring; men jeg ved, at i vore egne australske Kolonier er Indførsel af Kinesere dels forbudt dels belagt med høj Told. Grunden hertil er ikke den, at vore Kolonister føler sig mere civiliserede end Kineserne og holder dem borte for at undgå Samkvem med en ringere Menneskerace. Kineserne er arbejdsomme Folk — langt arbejdsommere end vore Kolonister — og de er ædruelige Folk — langt ædrueligere end vore Kolonister — og man lukker dem ude fra vore Kolonier af Frygt for deres Dyder, ikke af Frygt for deres Laster. Fremgangsmåden er beklagelig men konsekvent. Beskyttelsestolden anvendes jo ikke imod slette Varer, som ingen gider købe, men imod gode Varer, som alle gærne vilde have; hvorfor skulde den da ikke anvendes imod Mennesker, der kunde gøre Nytte i det Samfund, hvortil de vil indvandre?

Fremtiden. Der er tilstrækkelig Årsag til Bekymring for hver en Frihandelsmand, som følger med i Tidens Bevægelser. Amerika indfører ikke Frihandelssystemet, før den almindelige Valgret engang i Tiden forkaster Beskyt-

telsesmændene — og det synes at kunne vare endnu mange År. Heller ikke i Frankrig mærker man til noget Omsving henimod Frihandelen.

Men dog er der forskellige gode Varsler.

Det var i 1860, at Afslutningen af den fransk-engelske Handelstraktat lykkedes for Cobden, og skønt Traktaten nu forlængst er udløben, er dens Bestemmelser dog i alt væsenligt bleven opretholdte. Jeg anser dette for et godt Tegn og for et Bevis på den Tilfredshed med Frihandelssystemet, som opvækkes af et uhindret Handelssamkvem.

Videre regner jeg det, der i de senere År er sket i England, for gode Tegn.

Det er vel syv eller otte År siden, at vore Beskyttelsesmænd adopterede et nyt Navn og forsøgte at kunne skjule deres Beskyttelseslyster under Benævnelsen »fair trade«. De blev hurtigt gennemskuede og »the fair traders« har i England haft ligeså liden Fremgang som »the protectionists«.

Da det ene Forsøg ikke forslog, forsøgte man med et andet, og Beskyttelsesmændene slog sig på »Bi-Metallismen«. De gav den ud for en yderst indviklet Sag, hvis Forståelse skulde kræve særligt Studium. I Virkeligheden betyder Bimetallismen ikke andet end: Tvangsforholdsregler, der skal fremskaffe høje Priser og gavne Producenterne på deres Medmenneskers Bekostning.

Men heller ikke Bi-Metallisterne har vundet Fodfæste i England. Vi tænker aldeles ikke på at give Sølv en Ret sideordnet med Guld som lovligt Betalingsmiddel her i Storbritanien.

Protektionisterne er da her til Lands besejrede på alle de Punkter, hvor de har forsøgt at optage Kampen — og dette giver mig Håb for Fremtiden.

Jeg kan uden Smiger for den engelske Nationalfølelse udtale, at vi Englændere er vante til at vandre forud på Civilisationens Vej, det parlamentariske System indførte vi efter lange og hårde Kampe, og Evropas andre Nationer

har vandret i vort Fodspor. Frihandelen erobrede vi ved Århundredets Begyndelse; ved Århundredets Slutning har de andre Folkeslag nået et Stykke frem på vor Vej.«

Odense, den 20. Maj 1890.

Fortegnelse over C. A. Reitzels Forlags- og Kommissions-Skrifter, afsluttet den 4. Oktober 1889. Hundredaarsdagen for Carl Andreas Reitzels Fødsel.

Det er ikke en Bog, man vil opfordre alle og enhver til at kjøbe, og endda er det en interessant Bog; det er interessant at se, hvilken Dygtighed den gamle Reitzel har udfoldet som Forlægger af danske Forfatteres Bøger, og som hans Sønner har fortsat. Fortegnelsen strækker sig ud over 218 store Sider, og ser vi efter Indholdet, ser vi vore store Digtere og bedste Forfattere findes dér, og er der en enkelt Undtagelse — Oehlenschläger udgav selv sine Bøger — saa studser man ikke saa meget over det, som over at baade den ene og den anden af alle de andre Spidser findes der fuldstændig. Dette er noget, som ikke alene vidner om stor Dygtighed, det vidner ogsaa om, at han maa have været et harmonisk udviklet og elskværdigt Menneske, ti Forfattere er et Folkefærd, der ikke er let at holde Samling paa. Har vi en Del af hans Bøger i vor Bogsamling, og vil vi se efter deres Udstyrelse, saa vil den ogsaa vidne om Reitzels Dygtighed. Kort: Denne Fortegnelse — ret besét — er et saa smukt og ærefuldt Minde, saa et prægtigt Marmor Gravmæle vil staa i Skygge ved Siden ad det, ja selv et Maleri paa Frederiksborg vil ikke veje det i Vejret.

Poul Bjerge.

Fra en Mandalay-rejse.

Af *Jens Kr. Knudsen.*

I.

Jeg havde i lang tid tænkt på at gjøre en rejse til Mandalay, Øvre-Burmas hovedstad, og endelig besluttede jeg, at den skulde gå for sig i årets ottende uge. Min lærer i burmesisk, Moung Ôn Mjajng, skulde følge med mig, dels for at være min tolk i fornødent fald, dels for med det samme vedblivende at undervise mig. Hovedformålet med min rejse var at øge mit kjændskab til det burmesiske folk. Ti mand kjendes jo af hans dåd, som træet af dets frugter.

Vi skulde med toget, der gik kl. 11 form., og mødte i god tid ved stationen for at sikre os en vogn med bænke i; for i nogle af 3. klasses vognene findes der kun gulvet at sidde på. Jærnbane-administrationen har vel tænkt som så: »Da de indfødte sidder på gulvet, når de er i deres hjem, så kan de også sidde på gulvet i jærnbanevognene.« Men de indfødte holder alligevel mest af at kjøre i bænkevognene, ti i de andre, så vel som i disse, er gulvet dygtig snavset, så de kan ikke sidde der uden at snavse klæderne til. Bænkene er vel også snavsede, men på dem sidder det mere fast, så det smitter ikke af så let. 3. klasses vognene har i det hele et meget frastødende udseende på grund af alt det snavs, der sidder på dem både foruden og forinden. De er nemlig i stadig brug, næsten altid propfulde af rejsende, uden dog nogensinde at blive vaskede, i hvert fald går der sikkert år imellem det sker, om det overhovedet sker. De indfødte kjører jo i dem, enten de så er skidne eller rene, man kan jo ikke opgive sin rejse på grund af en smule snavs; nej, selv om det er en hel del, og 1. og 2. kl. har man hverken råd eller vilje til at kjøre på. Og da der ingen

fare er for at *de* indfødte, som kjører på 3. kl., skal indgive klage over svineriet eller skrive i aviserne derom, så får det lov at passere —: de indfødte har man jo lov at behandle, som man lyster, det er da de flestes mening, og hvorfor så koste på rengjøring af de vogne, de kjører i? De britiske soldater er så at sige de eneste evropæere, som kjører på 3. klasse her i Burma, de fleste andre skammer sig ved at komme der, endog de aller fleste missionærer, og (skjønt de ikke siger det) soldaterne vel med, men for dem må jo regjeringen betale, og dens mening er naturligvis, at soldater er 3. klasses mennesker, selv om de er hvide. Dog indrømmes dem dobbelt så stor plads i vognene, som de indfødte; den mening fik jeg da ud af, hvad der står over dørene, næmlig: »32 passagerer eller 16 soldater«. Jeg sad for resten en stund og spekulerede på dette: »32 rejsende eller 16 soldater«, for det forekom mig, at der var noget selvmodsigende i det, som om kun de indfødte kunde kaldes rejsende, når de var med toget, mens soldaterne ikke kan kaldes så, selv når de rejser. Men den burmesiske del af skriften over dørene var ikke mindre dunkel, og underligt, ja utroligt må det vel synes, at den har fået lov at passere. Der skulde stået: »32 mennesker«, men i steden for det burmesiske ord for menneske, var der skrevet et ord, som betyder »ankomme«, altså står der »32 ankomme«, og sadan står der i alle vognene, for jeg gjorde mig den ulejlighed at kige efter i de andre. Med dette kjører de så fræm og tilbage de 386 mil mellem Mandalay og Rangoon, og burmeserne tænker vel, når de læser det: »Englænderne kan være meget dygtige til sine ting, men vort sprog har de ikke stor forstand på.« Jeg gjætter, hvorledes det er gået til med fejltagelsen: de to ord »ankomme« og »menneske« udtales ens på burmesisk, men *skrives* forskjælligt, sagtens fordi de oprindelig har lydt forskjælligt. — Vognene er ikke inddelt i kupeer, men er ud i ét med

en dør ved hver ende, som næsten altid står åben, så man frit kan færdes ud og ind.

Moung Ôn Mjajng og jeg kom ganske rigtig i tide til at finde en tom bænkevogn, men snart efter at vi havde taget plads, fyldtes den af et selskab fra Meiktila i Øvre-Burma, som havde været i Rangoon for at holde andagt og knæle ved den store, forgyldte og meget berømte pagoda, som findes der. Først kom en gammel pongji (buddist-munk) i sin gule klædning, med raget hoved og glat ansigt, fulgt af et par drenge, som bar hans tæpper, tobaksdåse og madkurv, og dernæst den øvrige del af selskabet, mænd og kvinder, alle noget oppe i årene. Pongjien satte sig lige over for mig, efter at drengene først havde bredt et tæppe ud på bænken, hvor han skulde sidde. Snart efter spurgte han min lærer, hvem jeg var, og hvor vi agtede os hen, hvad denne så gav ham besked om. Til gjengjæld gav jeg mig til at spørge ham ud og fik at vide, at han og hans følge havde sovet i Toungoo sidste nat på deres hjemrejse. De havde aldrig været i Rangoon før, da det er en lang vej fra Meiktila der ned, men nu siden jærnbanen er åbnet, er det jo let at komme over den; derfor har han og hans følge kunnet have den glæde at skue og knæle for den hellige Sjwe Dagôn pagoda og derved indlægge sig stor fortjæneste, hvis løn de kan optage i deres næste tilværelse, som de håber blir i englehjem med dets mange herligheder. På mit spørgsmål fortalte han endvidere, at han var 72 år gammel, havde været munk i 52 år, og kunde endnu læse uden briller.

Klokken var jo over 11, så det var på tide for munken at tage sig noget mad, ti efter kl. 12 er det ikke tilladt en munk at spise eller drikke andet end vand. Drengene stillede maden fræm for ham: den bestod af ris og fem slags karri eller tilmad hver for sig på en skål. Risen så vel som tilmaden blev ført til munden ved hjælp af fingrene, efter at han først havde vasket disse. Snart

var han færdig, det var kun lidt, han tog til sig, og dernæst fik drengene lov at mætte sig på, hvad han havde lævnet. Derpå får munken sin skråtobaksdåse fræm, hvis indhold består af betelblade, kalkdej, areca-nødder og en smule dårlig tobak. På et betelblad smøres lidt kalk, oven på lægges en stump af nødden og lidt tobak, bladet sammenrulles om det hele og stikkes i munden for at tygges. Det hele, både tilberedelsen og tygningen sker med største ro og lidenskabsløshed, og hele tiden ser han så uhyre tankefuld ud, mens han af og til sender en ladning spyt, eller hvad det skal kaldes, ud ad vinduet. De øvrige af selskabet ler, snakker og ryger på deres store hjemmelavede sigarer, hvis hovedbestanddel ikke er tobak, men andre slags blade og især et slags halvråddent træ, smuldret som tønder. En pongji tør ikke ryge, fordi der let kunde falde en gnist fra sigaren og brænde hul på hans gule dragt, hvad der vilde betragtes som en stor synd, måske stor nok til at sende ham til helvede eller skjærsilden i tusind år. Det er et muntert selskab — burmesernes mundvige synes i det hele taget at pege op ad — stadig noget at snakke og le ad, om ikke ad andet, så når toget standser ved en station og der strax kommer en indier farende forbi vinduerne og på dårlig burmesisk råber: »Te! te! eller kager, kager! sigarer, sigarer! lemonade, lemonade! sukkerrør, sukkerrør! eller spurve, spurve!« Og ganske vist råbes disse ting ud på en måde, så selv den mest alvorlige ikke godt kan lade være at trække op ad på mundvigerne ved at høre på det. En eller anden kjøber sig en kop te eller noget af det øvrige, som falbydes. I forbigående sagt er det dog ikke blot indiere, som render og sælger disse ting, men også burmesere, både mænd og kvinder, og disse foretrækker deres landsmænd at handle med fræm for hinduerne, der er ilde sete af burmeserne, meget på grund af deres forhadte kastevæsen, som ikke findes blandt burmeserne. Spurvene

sælges dog kun af indiere og kjøbes kun af burmeserne. Og hvorfor kjøber vel disse dem? Jo, for at slippe dem løs! De stakkels spurve er jo fangne, og som buddister betragter burmeserne det som en god gjærning, der sikkert vil blive dem lønnet en gang i fræmtiden, om ikke i denne tilværelse, så i den næste, at frikjøbe dem og give dem deres frihed, så de kan leve. I følge Godama Budda's lære vandrer menneskesjæle tit over i en eller anden dyreskikkelse, når mennesket dør, og derfor skal man behandle dyrene godt; ti ved at mishandle dem eller berøve dem livet, udsætter man sig selv for en lignende mishandling eller for gjengjældelse på en eller anden måde. Dyret blir måske i sin næste tilværelse her på jorden født som menneske, medens man selv derimod blir født som dyr og måske kommer til at tjæne netop den, som man har handlet ilde med i sin forrige tilværelse. Og hvem ved, om ikke netop den spurv, man kjøber og slipper løs, engang i fræmtiden skal vorde en Budda: lønnen for at have givet den fri vilde i så fald blive meget stor, — eller hvem ved, om denne spurv ikke er ens egen afdøde fader eller moder, der nu lever under denne skikkelse! — En spurv koster kun en pice = $\frac{1}{64}$ rupi, så det er ingen dyr fortjæneste, man indlægger sig, men alligevel kan den godt være stor og som sagt blive af stor betydning for en selv.

Hen ad kl. 1 begynder det at blive dygtig hedt, især mærker man heden, når toget standser ved en station. Pongjien lader derfor den gule klædning glide ned af overkroppen, så denne er helt bar. Han er meget mager, de fleste pongjier er magre, så beskyldning for at mæske sig er de ikke meget udsatte for. Også de andre mænd i vognen blotter overkroppen, ja næsten hele legemet; for de vævler skjørtet op omkring lænderne, så tatoveringen på deres lår ses tydelig og tager sig ud som stramt siddende knæbukser. Kvinderne derimod beholder kjønt klæderne på. — En ejendommelighed for mændene er deres

glatte ansigter og lange hår. Det er sjældent at se nogen af dem med skjæg, kun en smule overskjæg, som de måske har taget op efter englænderne, resten rykkes ubarmhjærtigt ud, såsnart det viser sig. Håret lader de derimod vokse langt ligesom kvinderne, og ikke sjældent kan man se dem fare afsted paa deres små heste, håret svævende løst, hvad der giver dem et noget vildt, skjønt dristigt udseende.

Fra Toungoo til Pyinmana er egnen for det meste skovrig, dejlige store teaktræer farer vi forbi, og trods heden og tørken står de grønne endnu, ligesom de andre træarter — det gjør øjet godt at se på dem. Et stykke nord for Pyinmana, indtil man nærmer sig Mandalay, er egnen derimod temmelig bar for skov, kun småkrat hist og her, og store rismarker ser man ikke mange af. Det er det højland, som skiller mellem Sittang og Irrawaddifloderne med deres bistrømme. Alligevel synes egnen at være nogenlunde befolket, skjønt ikke så tæt som på de store flodsletter. Lægger man mærke til de mange, som står af og på toget ved hver station, så gjør de vel indtryk af mere slid og mindre velstand end folk i Toungooegnen, men ikke af fattigdom i særlig forstand, og de kjører næppe mindre end andre. Det er i det hele taget forbavsende, så meget burmeserne nytter jærnbanen. Hvad de egentlig rejser så meget efter, kan synes én en gåde, men rejse gjør de, og banen tjæner godt. Tit kommer de slæbende med store læs, der tager mere plads end selve den rejsende, dog synes ingen at gjøre indvendinger: læssene kjører frit i de fleste tilfælde.

Pongjien tog sig en lille lur, efter at han var færdig med at tygge sin skrå. Da han vågnede, sad jeg og læste i »Fortælling om Jesus« på burmesisk, en bog, som er stykket sammen af de fire evangelier ved en fru Ingals. Han var sagtens nysgjærrig efter at se, hvad jeg granskede, og bad om at låne bogen, og siden sad han og læste i

den over en time. Jeg havde ventet, at han var bleven færdig længe før, men indholdet lod til at interessere ham. På mit spørgsmål, hvad han syntes om bogen, svarede han dog undvigende; han var nok ikke for at sige sin mening rent ud. Derpå gav han sig til at fræmmumle sine recitationer: det var Godama Buddas dyder han opramsede for sig selv, hvad jeg fik at vide, da han var færdig. Man kan ikke godt undgå at mindes om papisterne ved dette, så meget des mere som også buddisterne har »rosenkranse«, som de holder i hænderne og flytter en finger forbi en perle for hver sætning. På en »rosenkrans« må der ikke være færre end 108 »perler« — et slags sorte, små nødder. Et sted på kransen var der et mærke; hver gang han nåede dertil, gjorde han et lille ophold. Det tog kun kort tid for ham at nå omkring, vel højst 3 minutter: øvelse gjør mesteren.

Klokken 7 skulde vi nå Yemethin, hvor vi standsede den nat; for om natten går der endnu intet tog nord for Toungoo, da man er bange for, at skarnsfolk skal gjøre overfald på toget eller bryde sporet op; ti af og til viser der sig store røverbander i Øvre-Burma endnu, skjønt politiet er på stadig jagt efter dem. Ved den sidste station før Yemethin holdt toget noget længe. Det var allerede mørkt og en forunderlig stilhed hvilede over egnen. Der var ingen rejsende, som skulde med, i hvert fald så og hørte jeg ingen, og de, der var med, syntes alle at nyde aftenens stilhed og fred. Men pludselig afbrødes stilheden ved et forfærdeligt, langt skrig. Næppe tavnede det, før det atter lød og denne gang uden at ophøre så snart. Det kom fra den anden side af stationen, og undertiden syntes det at lyde dobbelt. Mærkeligt nok lod alle mine medrejsende som ingen ting, og da jeg henvendte mig til min sidemand om oplysning med hensyn til skriget, svarede han lidt forbavset: »Ih det er jo en — oksevogn!« Ja vel var det en oksevogn med træaksel og nav og uden

spor af fedtelse; men skriget var kommen så pludselig og havde ødelagt den dejlige stilhed, så der vel var grund til at spørge: »Men hvad er dog det for en råhed?« — Ude på heden i Jylland har jeg hørt vogne på vej til kjøbstad eller marked stadig råbende som de skred frem: »Smør mig dog! smør mig dog!« Og jeg har hørt dem komme fra bys om aftenen silde, når kusken havde fået en lille tår, stadig råbende, men i raskere takt: »Enhver hytter sig, enhver hytter sig!« Men det var altsammen intet imod den lyd, som burmesernes vogne fræmbringer, den er ganske anderledes at høre på, den er som et stønnende, langtrukkent: »Åh!« *så* langtrukkent, at først når vognen standser, hører klagen op. Undertiden er lyden mere skrigende fin, undertiden grovere, og man kan nok høre på den, om studene er i luntetrav eller drøvtyggegang, men »å—h« er det hele tiden, så vidt jeg kan høre. Burmeserne elsker den lyd, og for dem mangler der noget væsentligt ved kjøreturen, når lyden ikke følger med, og uden tvivl har det derfor voldt dem ærgrelse, ja måske sorg, når det i en by som Toungoo ved lov er påbudt dem at holde deres vogne ordentlig smurte. Det er selvsagt de evropæiske indvånere med deres mange nerver, som har fået det sat igjennem.

Min lærers svigerfader er sagfører i Yemethin, og hos ham skulde vi bo om natten. Han havde endnu ikke fået sin familje der op til sig, da han ikke har været der længe, men boede sammen med sin broder, der er tømmerhandler. Svigersønnen og hans lærling blev naturligvis venlig modtaget. Men da han hverken havde bord eller stole, den gamle, og langt mindre en »evropæisk« middagsmad at opvarte mig med, så mente han, at jeg hellere måtte gå hen til stationen og spise (i Yemethin station er der næmlig beværtning). Jeg fik så svigersønnen til at forklare og forsikre ham, at jeg godt kunde spise på burmesisk — og da han hørte det, var han tilfreds. Vi sad

derpå og snakkede til sent på aftenen. Svigerfaderen holdt af at fortælle om sine ungdomsbedrifter. I den næstsidste burmesiske konges tid havde han været i Mandalay at slæbe tømmer med sine elefanter til nogle af de mange bygninger, den konge lod opføre, men så blev hans elefanter syge og døde, og dermed forlod han Mandalay.

Næste morgen kl. 6½ fortsatte vi rejsen til Mandalay. Vi var ikke så heldige at komme sammen med burmesere i vognen, men derimod mest med indiske politibetjænte, der mundhuggedes, så det stod efter, og det for ramme alvor. Jeg kunde ikke lade være at sammenligne dem med vort selskab fra gårsdagen. Der sidder en farlig mund på de fleste indiere, i hvert fald på dem, der kommer til Burma; de synes at finde en særlig fornøjelse i at skjændes og udelader som regel alle kommaer og punktumer — måske findes der ingen i deres sprog — ordene rinder fort ud i et som en brusende strøm, der ikke kan standse, før den er udtømt.

Ved Meiktila Road station er der alle tegn på, at en by er i opkomst. Regjeringen har ladet bygge en markedsplads, og de mange små hytter der omkring tillige med de mange travle mennesker, mest indiere — og oksevognene, som holder ved vejen, der fører ud til Meiktila by, som ligger 13 eng. mil vest derfor ved en dejlig stor indsø — og shanerne og karénerne, som man ser komme øst fra, bærende på deres kurve ved en stang over skuldrene, ad den landevej, som regjeringen har anlagt, og som skal føres igjennem helt ind i shan-staterne — det hele frembyder et livligt skue og spår om fræmtiden. Det har været og er på tale at bygge en jærnvej fra Myingyan ved Irrawaddifloden til et sted inde i shan-staterne, og der er vel god grund til at vente, at det blir til virkelighed inden mange år. Banen vil da komme til at krydse her ved Meiktila. — En af de indiere, som er med os i toget,

står af her, han ser ud som en småhøker, måske skal han her prøve sin lykke. Han har kone og børn med, hvad der styrker formodningen, at han er tilvandrer. Konen er burmeser. De burmesiske kvinder synes ikke at vrage nogen af de nationer, som kommer her til landet. Man ser dem gift med hinduer, kinesere, evropæere og halvevropæere, og den væsentligste grund siges at være den, at de burmesiske mænd er meget uvirksomme af dem, for ikke at sige dovne, mens kvinderne derfor er nødte til at gjøre det meste arbejde, hvorimod de har bedre kår i så henseende, når de er gift med mænd, som hører til de mere virksomme folkefærd.

II.

Kl. 4 efterm. nåede vi Mandalay — vi havde ikke kjørt med iltog —, en svoger til min lærer traf til at være ved stationen — han var der oppe at søge sig en plads; en broder til ham arbejdede der som skriver, hos ham boede han, og samme mand skulde vi bo hos, og snart var vi på vej hen i byen til vort ny kvarter. Det var et lille, usselt bambushus, klemt inde mellem en hel del andre af samme slags. Folkene tilbød mig deres sovekammer og vilde så selv flytte ud på verandaen, men på den betingelse vilde jeg ikke gå ind på at blive der, og fik derfor lov til at nytte verandaen, hvor dér stod noget, som lignede en sæng.

Jeg foreslog en spaseretur i byen, og min lærer og hans svoger fulgte med mig. Det var lige ved solnedgang, så heden var overstået for den dag, men støvet ikke, for det lod til at støve værst ved aftenstid. Gaderne er nemlig brolagte med slåede sten og grus, som landevejene der hjemme, men færdselen havde forvandlet overfladen til mel. Der var ikke så lidt færdsel på gaderne, og efter hver vogn eller rytter stod der en vældig støvsky, så man

dårlig kunde se husene ved siden af gaden. Ingensteds har jeg set en sådan støvtåge som i Mandalay; støv var der alle vegne, og støvet blev man både uden på og inden i. — Nogle af husene, som det lykkedes at skimte gjennem støvskyerne, var store grundmurede bygninger, andre var anselige træhuse, men de fleste var nok bambushytter. Nogle var butikker: i de store murstenshuse lod der til særlig at bo hindu-kjøbmænd, i de små bambushuse var det burmesiske høkere og høkersker. Burmeserne driver meget på handel, men næsten altid i det små, derfor har også en forfatter kaldt dem en »høkerrace«. Børnene, men især pigerne, leger høker på gaden, og mange af dem er ikke ret gamle, inden de får dem en lille plads i bazaren, hvor de så sidder og sælger sigarer, svenske tændstikker, slikkerier og andet. Og efterhånds som tøsen voxer til og får mere øvelse, blir hendes lille butik eller oplag som regel større. Dette gjælder især dem, der bor i byerne, men også i torperne vænnes de til høkeriet og driver det i en ung alder. De ældre kvinder og mødrene går ofte til byen med ris og kartofler og andre produkter for at høkre det væk i bazaren eller omkring i byen, og pigebørnene får da lov at følge med og øve sig i at bære på hovedet. Først må de bære en tom kurv på hovedet for at vænne dem til at gå varsomt, holde ligevægt og ikke lade kurven falde, men efterhånds blir der lagt mere og mere i kurven, hvorved ansvaret med det samme øges. Det er ganske forbavsende, sådanne læs som de med tiden kan vænne sig til at bære på hovedet, og kurven er tit topfuld af ris, så man skulde synes, den vilde drysse ned omkring dem, men ikke et gryn spildes. — Det er sagtens denne øvelse, der har givet de fleste kvinder deres ejendommelige gang: de holder ikke blot hovedet op og ryggen ret, men svinger med armene og fører benene på en sådan frejdig måde, der synes at sige: »Her kommer jeg«.

Vi blev snart kjede af at gå omkring i alt det støv — jeg var nær ved at kvæles af det — og så vendte vi tilbage til vort herbærge, hvor et dampende fad ris snart stod på bordet — for de havde et bord, om end det var noget skrøbeligt, og et treben at sidde på. Karrien var tarvelig, men det værste for mig var dens ejendommelige burmesiske smag, som vist sjælden nogen evropæer kan fordrage, og rødpeber var der ikke sparet på. Nå, jeg skal ikke fortale maden, jeg stillede min sult på den, og betragtet fra et burmesisk standpunkt var den helt god — jeg havde jo bedt dem om ikke at lave særlig mad til mig — og de andre af selskabet smagte den sikkert helt godt.

Om aftenen fik vi besøg af en nabo (burmeser), som var nysgjerrig efter at vide, hvad jeg var for en. Han kaldtes »sajah« (d. e. lærer), og jeg fik at vide, at han var i papisternes tjæneste, fik 20 rupier om måneden for at prædike for sine landsmænd. Han var en ældre mand, vist tæt ved de halvtreds, meget mørk af hudfarve, havde lidt skjæg under hagen og snakkede meget. »Han har før været i tjæneste hos S. P. G. selskabet (d. e. *So*ciety for the *pr*opagation of the *Go*spel), fortalte min lærers svogers broder mig på engelsk; men da han tog sig en ny hustru, foruden den han havde i forvejen, og ikke vilde afstå derfra, så kunde selskabet ikke have mere med ham at gjøre. Da søgte han ansættelse hos »de romersk katholske«, og fik den, trods det, at han havde to koner, — og nu gjør han kur til en tredje. Fortælleren var selv hedning eller buddist, og jeg forsømte ikke at sige ham, at det betragtes som en skam og skjændsel hos os, såvel som hos burmeserne, at have mere end en kone, og det tåles ikke blandt de kristne, — han måtte ikke tro, at alle var kristne, som bar kristennavnet, så lidt som alle, der bekjender sig til Budda's lære, er virkelig buddister. — Den burmesiske lov forbyder ikke fler-

koneri, og kejseren såvel som enkelte rigmænd havde flere koner, ligesom kong Pobia, men det betragtes langt fra som prisværdigt af burmeserne i almindelighed. Man kan forstå, hvorledes papistiske missionærer kan få øget tallet på deres »omvendte«, når man hører sligt, men at de vil have det øget på den måde, det er derimod næsten uforståeligt.

Næste morgen tidlig gik vi hen for at se, hvad der oprindelig hed Mandalay by. Den er grundlagt 1860 af kong Mindôn, som regjerede over Øvre-Burma fra 1853 til 1878, og som synes at have været en rigtig byggekonge. Albert Fytche, der var chiefkommissioner i Nedre-Burma fra 1867 til 71 har givet følgende beskrivelse af byen, efter at han i 1867 havde besøgt kong Mindôn og hans hovedstad:

»Byen er anlagt i en firkant, hvis sider er lidt over en eng. mil hver. Den er omgivet af en teglstensmur, 26 fod høj og 3 fod tyk og forsynet med skydehuller foroven. Inden for muren og op til den er der en jordvold, 26 fod bred, men fire fod lavere end selve muren, så der kan åbnes ild ud gjennem hakkerne, som findes i denne. Flankeforsvar er der sørget for ved tårne eller skråpiller, som står ud fra muren for hver 200 fod omtrent. Ved hjørnerne støder to af disse sammen og danner et stort bolværk.

Muren er gjennemskåret ved tolv porte, tre på hver side og beskyttet foruden af meget tykke, murede tværstykker. Oven over portene er der pavilloner eller tårne omtrent som taget og spiret på kongens slot. 60 fod fra muren er der gravet en meget dyb fæstningsgrav, 100 fod bred, og som altid holdes fuld af vand. Den er krydset af 5 broer, to mod vest- eller flodsiden og en på hver af de andre tre sider. Der er ikke sørget for noget værn for disse broer, undtagen hvad der kan ydes fra muren, men da de er byggede af træ, vilde de let kunne fjærnes

eller ødelægges ved en fjendes nærmelse. Uden om graven findes ingen glacis eller andre fremskudte værker. Både uden for byen og i forstæderne løber gaderne parallelt med murene og deler byggepladserne i firkantede lodder. Antallet af husene inden- og uden-murs siges at være med et rundt tal 12000, og befolkningen anslås til 65000.

Kongens slot er midt i byen. Det er omgjærdet først af en palissade af teakbjælker, tyve fod høj, derpå, med et mellemrum af 100 fod, af en teglstens mur, og, med nok et mellemrum af 100 fod, af nok en teglstens mur. Der er tre porte i pæleværket: en, den offentlige indgang, mod øst, og de andre to på siderne mod nord og syd. Lige inden for den inderste mur findes Hlutdåhen eller højesterådssalen. I den inderste omhegning står slottet med forsiden mod øst. Det indeholder den store avdienssal, omtr. 260 fod lang, bygget af teaktræ med dejlige udskjæringer, forgyldt og opført på en muret forhøjning af teglsten, omtr. 10 fod høj. Forsiden består af en dejlig søjlegang, hvis midterste del løber ud mod bagsiden og danner et skib med to sidegange. Ved dette skibs yderste ende findes et rum som en korplads (det siges at være byens midtpunkt), hvor tronen står, over hvilken rejser sig et herligt sjwe-pija-that eller forgyldt spir, der hæver sig i lette, smagfuldt aftagende stilladser [stages], synligt fra alle dele af byen og det omliggende land.

Bag ved denne sal findes Bya-deik eller privatrådskammeret og andre kontorer, og vest for dem findes de private boliger og lystanlægene, hvilke sidste kongen er meget stolt af. De er godt beplantede med blomstrende buske og frugttræer, og lagt ud i snoede gange, hist og her med kunstige damme, kanaler, høje og eftergjorte klipper.

Slotsomhegningen indeslutter desuden skatkammeret, arsenalet, krudtmagasin og mønt. Tæt ved den østre port er der et klokketårn, hvor vandklokken findes, hvilken

meddeler tiden til slottet og byen. Denne klokke består af en stor vandkrukke fyldt med vand, hvorpå der flyder en messingkop med et lille hul i bunden. Når den synker, er det et timemærke. Dag og nat er delt i fire dele hver, og timeantallet er fire og treds. Ved enden af hver fjærdedel dag eller nat slås der skiftevis på en stor gongong og en ditto tromme, som er anbragt på tårnets tinde for at tilkjendegive fjærdedelene og timeantallet.«

Så vidt Fytche. Byen ser knap således ud nu. Stadsgraven og muren og volden findes vel endnu, men inden for i de mange slotte og i de mange andre huse, som er byggede, siden englænderne kom til at regjere over Øvre-Burma, bor der nu kun soldater og officerer, som ligger i garnison der. Hele den burmesiske befolkning har måttet flytte ud uden for fæstningen, og Mandalay by findes nu i virkeligheden uden for muren, mellem denne og Irrawaddifloden; og befolkningen er mange gange større. Pæleværket omkring slottet findes ikke mere så lidt som de andre to mure, kun rester af dem. Men kongens slot med tronen og alle de andre slotte for dronningerne og medhustruerne og prinserne og ministre og andre, står endnu, de fleste af dem. Guld er der ødslet af i umådelig mængde, hver en stolpe og pille og fjæl har været forgyldt, men forgyldningen falder jo af med tiden. Smukt udskåret arbejde findes der af alle vegne: de mest underlige dragefigurer, nogen kan tænke sig. På sine steder er stolperne indlagte med et slags mosaikbilleder af spejlglas. Andre steder findes der grønne glastræmmer i rækværket: de har form som drejede træmmer. De er indførte fra Kina. Ved opgangen til slottet findes to vældige kanoner fra Mindôns tid, de har rimeligvis aldrig været til andet end stads, men sagtens kostet i tusindvis. Klokketårnet står der også, men klokken er væk.

Længere mod øst findes Thibaws skole, vel omtrent det eneste denne, den sidste burmesiske konge, har bygget,

medens alt det øvrige er bygget af Mindôn. Den har lidt lighed med en kirke, og de engelske soldater holder da også nu deres gudstjæneste i den. Også den har været forgyldt alle vegne, hvor ikke mosaik-billeder har været indlagt, men disse findes der af i særlig mængde her. De tager sig jo ud i solskinnet: glitrer og glimter som det pureste, reneste sølv. Thibaws skole minder i det hele meget mere om et dukkeskab end om en skole, men Thibaw var jo også som en dukkekonge sammenlignet med hans fader Mindôn. »Alt er timeligt og forgængeligt« udbrød min lærers svoger med et suk, da vi forlod paladset. Det er nok et mundheld, som burmeserne har taget op efter deres store lærer, Godama. Her passede det jo. — Mindôn måtte vel vende sig i sin askeurne, om han så, hvad der er sket siden hans tid.

Men et stykke øst for byen findes de mest mærkelige bygninger. Vi tog der ud en eftermiddag og standsede først ved de såkaldte 450 tårne. De er omgivne på alle fire sider af en mur. Midt i denne gårdsplads står en ikke meget stor, forgyldt pagoda, jeg antager, den er hen ved 100 fod høj, og uden omkring denne de 450 tårne, der alle har samme form og højde. Højden er vel omtr. 20 fod. Inde i hvert tårn står der en flad sten, vel fire fod høj, 2½ fod bred og 5 tommer tyk. Begge sider af stenene er dækket med en indskrift på palisproget, men bogstaverne er burmesiske og indhuggede meget sirligt, som de kunde være prentede og ikke stort større end almindelig skrift. Disse 450 sten er hver for sig et blad af den buddistiske hellige skrift. Hvilket uhyre arbejde er der ikke lagt blot på et eneste af disse blade!

Ad en trappe kan man komme et stykke op på pagodaen, hvor der findes en bred gang rundt om den og hvorfra man har en dejlig udsigt over den nærmeste egn og over tårnene. Lidt syd derfor ser man »den mageløse skole«, som burmeserne med rette kalder den. Der hen

går vi næst. Selve bygningen hviler på 12 fod høje murede piller, medens verandaen, som løber rundt omkring, understøttes af svære træstolper. Skolen vender i øst og vest. Vi stiger op ad trappen på den nordre side, følger verandaen omkring til den østre ende, hvor en dør findes åben. Herinde i et hjørne af værelset står en jærnsæng, ved siden af på gulvet sidder en munk og to drænge, som han underviser. De er de eneste, som findes i denne ende af bygningen. Lugerne — for vinduer kan de ikke kaldes — mod syd står åbne, så der er nogenlunde lyst der inde. Og hvor værelset er pragtfuldt! men ganske i burmesisk smag. Stolperne er forgyldte og i mandshøjde er der noget, lignende en krans omkring dem, af spejlglasblomster. Ved den vestre ende af værelset sidder en kæmpestor Godama-støtte, forgyldt. Men den del af værelset, hvor støtten sidder, og som udgjør den egentlige stue, er tre fod højere end resten. Ved de tre sider — nord, øst og syd — er der en bred gang, hvorfra små trapper fører op til stuen. Her oppe, lænet til træstolperne, står store spejle, 7—8 fod høje og brede derefter — et spejl ved hver stolpe. De er indførte fra England eller Frankrig og har kostet kong Mindôn store summer, såsom agenterne lod sig betale godt. Store hængelamper, med en hoben glasstads nedhængende omkring dem, findes i mængde. På den modsatte side af træsøjlerne, som spejlene læner op imod, er der nogle udskårne billeder, som fremstiller Godama i forskjællige tilværelser, før han fødtes som kongesønnen, der blev Budda. Han havde været kongesøn mange gange, og han havde været i alle mulige dyreskikkelser, men selv som dyr var han kongefugl eller kongeelefant. Jeg havde læst nogle af fortællingerne og gjænkjændte dem her. Ifølge burmesernes verdenslære findes der midt i verden et meget højt og stort bjærg, omgivet af et umådeligt hav — burmeserne er slemme til at overdrive, når der tales om tal — derpå

en bjærgkjæde, som løber rundt om havet, så nok et hav eller flod og nok en bjærgkjæde; der findes ialt syv have og syv bjærgkjæder omkring det store bjærg. Dette store bjærg midt i verden var også fremstillet her tillige med den store fisk, som når rundt omkring bjærget og bider sig selv i halen, uden at vide, at det er dens egen hale, den bider i. En sådan fisk findes der, siger burmeserne. Hvor minder dette dog ikke om midgårdsormen!

Den anden ende af klosterskolen, som var skilt fra denne ved en væg, så mere tarvelig ud. Værelset dér var egentlig bestemt til sovested for munkene og måske nogle af deres lærlinge. Stolperne var nøgne, og der fandtes ikke stort af prydelser, men det så ud, som havde der været begyndt på at forgylde væggene. En eneste gammel munk lå derinde på gulvet; jeg havde nær trådt på ham, da jeg ikke så ham straks, for der var halvmørkt der inde, men heldigvis advarede mine følgesvende mig.

Tæt østen for »den mageløse skole« ligger tò andre klosterskoler, også meget fine og forgyldte, og tomme, så at sige, højst et par munke i hver. Grunden til, at der findes så få munke i disse tre klosterskoler, er vel nærmest den, at de nu ligger for langt fra den egentlige by, siden burmeserne er forflyttet fra fæstningen, og da munkene hver morgen må gå ud omkring for at modtage deres mad af gavmilde og buddahengivne menneskers hånd, så går det jo ikke an at bo altfor langt fra byerne eller torperne.

Jeg havde hørt så meget tale om den bronce- eller messingfigur af Godama, som findes i Amarapura, så jeg måtte ud at se den, da jeg var så nær — kun 6 eng. mil fra Mandalay. Om dens herkomst fortæller historien følgende: »Den burmesiske kejser Bodopra samlede i året 1784 en stor hær, som han under anførsel af sin ældste søn, »kronprinsen«, sendte hen at erobre Arakan, hvilket skete uden stort besvær. Blandt byttet var denne kæmpemæssige billedstøtte af Godama. Den sendtes over bjærgene

gjennem Tounguppasset og blev sat op i en særskilt bygning, som opførtes for det samme. Støtten er omtr. 10 fod høj, i den sædvanlige siddende stilling med benene overkors og fødderne med sålerne opadvendt, den venstre hånd hvilende på skjødet, den højre nedhængende. Denne billedstøtte antages at være den oprindelige efterlignelse af Godama, taget mens han endnu levede, og er så højt æret, at pilegrimme i århundreder har havt for skik at valfarte fra de fjærnest liggende lande, hvor Godamas overhøjhed er anerkjendt, for at vise ham deres hengivenhed ved at knæle og bede foran denne hans repræsentant. Desuden var der fem billedstøtter af Rakkhaer, hinduernes dæmoner, af samme metal og af kæmpemæssig størrelse. De ansås for værdifulde som vogtere over billedstøttens helligdom.« Så meget havde jeg læst om støtten, og en morgen kjørte vi så ud for at se den.

Bygningen, hvori den er hensat, er omgivet af en mur med porte i, men der er fri adgang for enhver, ligesom til alle burmesernes helligdomme. En lang gang med tag over fører op til bygningen. Langs gangen sidder små høkere og sælger sigarer, forskjellige slags ringe og øresmykker, klokker og »gonggong'er« o. s. v. Det første, som tildrog sig min opmærksomhed inde i gården, var nogle murede hvælvinger, åbenbart ikke ret gamle, dekorerede med en mængde billeder, af hvilke de fleste forestillede helvede eller skjærsilden. De mest gruopvækkende scener var fremstillede, f. eks. en stor kjedel fuld af mennesker, hvis ansigter udtrykte den gruligste pine, og hvorunder der blev fyret med mennesker, medens fyrbøderne stod og stak i dem med store gafler eller høtyve, — andre tjænere kom slæbende med flere, som skulde have samme medfart. Andre steder sås ådselfugle, som stod og hakkede i synderen — o. s. v. Disse hvælvinger skal man igjennem, inden man når ind til Godamas repræsentant. Måske skal de hjælpe folk til at bede og ofre med mere

inderlighed. Jeg har hørt kristne præster bruge lignende billeder i deres tale, for med dem at skræmme folk ind i himmerig. Billeder, som dem jeg her så, vilde uden tvivl være udmærkede at illustrere den slags tale med. — Støtten sidder derinde i huset nok så lunt og hyggeligt med et smil på ansigtet, medens skarer af tilbedere knæler uden for og fremsiger uden ad lærte bønner, eller ramser Godamas dyder op. Munden løber på dem, så det er farligt, og ramsen synes uendelig lang. En gang imellem må den »bedende« dog standse for at trække vejret eller udsende en stor klat spyt; ti skråen får lov at sidde i munden, imens det hele står på. Det *er* unægtelig en vældig støtte, hvad man dog først rigtig mærker, når man står oppe ved den. Forgyldt er den over det hele, kun ikke ansigtet; man påstår, at forgyldningen på sine steder er 3 tommer tyk, og en del mænd var nu i færd med at lægge nok et lag forgyldning på. Når jeg trykkede en kno hårdt imod et sted på kroppen, efterlod den en lille fordybning, hvad vel kan tyde på, at mæssingen er dækket med et godt lag. Ansigtet var, som sagt, ikke forgyldt, men det skinnede alligevel som en nylig skuret mæssing kjedel. Hvis denne kolossale mæssingfigur er massiv, da kan det med rette synes et umådeligt arbejde at flytte den fra Arakan til Amarapura, og det er den almindelige mening, at den er massiv. Men ude i gården så jeg noget, som stærkt begrundede min tvivl i så henseende. Det var et par af de såkaldte rakkhaer, som var gåede midt over — sagtens da der for nogle år siden var ild i »helligdommen« og det hele brændte. Nu var de nok stillede op igjen, men så dårligt, at man kunde se helt igjennem dem. De er nemlig hule og består kun af godt en halv tomme tyk skal. Jeg mener, at det er meget sandsynligt, at Godama-støtten ligeledes er hul. — Mens vi stod og betragtede rakkhaen, kom en dreng springende og stak sin højre pegefinger ind i navlehulheden og gned

denne lidt. På mit spørgsmål, hvorfor han gjorde det, svarede han, at han havde mavepine — det skulde så være som et lægemiddel at gnide rakkhaens navle, og nu lagde jeg mærke til, at rakkhaernes navler var skinnende blanke, mens det øvrige af kroppen var sort, hvad jeg tog som et bevis for, at drengen langt fra havde været ene om at gnide dem mod mavepine.

En lille trehovedet elefant af samme metal som rakkhaèrne og hul som disse, men kun med én huggetand, stod der også i gården. Denne huggetand var blank som rakkhaernes navler, — sagtens blir den gnedet mod tandpine; men dette er kun min gjætning.

Min lærer forsømte ikke at holde sin bøn foran Godama-støtten og ofre sin rupi i »tempelkisten«, ligesom de andre. Det var ham sikkert en stor glæde, denne lejlighed til at skue og knæle for denne, den mest ærede og meget berømte Godama-støtte.

En dag gik jeg hen at besøge den Wesleyanske missionær i Mandalay: Rev. Winston. Han har været missionær på Ceylon i 13 år, inden han kom til Burma, hvor han nu har været i 3 år. Stort burmesisk har han endnu ikke fået lært, skjønt han har studeret på det hele tiden, han har været her, men alligevel har han en stor skole i gang inde i byen. Han holder indfødte lærere til at undervise i skolen og indfødte kateketer til at prædike for sig, og når han selv prædiker, har han en af dem til at oversætte det på burmesisk. Han har døbt syv, siden han begyndte. Det er selv sagt en kostbar måde at missionere på: at begynde med store skoler og mange kateketer; men en hel del godt udrettes der sikkert. Det er jo den måde næsten alle missionsselskaber og deres missionærer bruger både her og i Indien. De tror nu, det er den rigtigste, og penge får de til det. Rev. Winston rådte mig til at tage ved på samme måde og ikke vente, til jeg selv kan sproget. Hvor han fik sine kateketer og

lærere fra? Jo, han lejede dem: nogle var baptister, andre hørte til andre kirkesamfund, men dette har mindre at sige for ham, »bare de er troende kristne og ivrige til at forkynde Guds ord«.

Om vi så skal til at tage ved på samme måde? Jeg ved det ikke, men tvivler meget om det. Fik jeg opfordring og penge til det, så vilde jeg vist nok prøve på at få en indfødt kristen til at følge med mig ud og tale med folk — det vilde hjælpe mig en hel del til at lære sproget, og skade tror jeg ikke det vilde gjøre hedningerne. Men at begynde på den måde, i det store, det har jeg ingen tro til endnu, om jeg med tiden kan få det, ved jeg ikke. Winston og hustru indbød mig for resten til at komme og bo hos dem, sålænge jeg var i Mandalay — jeg tog med tak imod indbydelsen og var glad ved at være hos dem.

Lidt nord for Mandalay er der et rundt bjærg. Det hæver sig op lige midt i den store flodslette uden forbindelse med de andre bjærge. Fra toppen af det har man en dejlig udsigt over byen — denne er opkaldt efter bjærget — og der var jeg oppe lidt før aften den sidste dag i Mandalay. Mr. Thomas, en ung mand, som nylig er kommen her ud fra England for at hjælpe, måske med tiden afløse Mr. Winston, kjørte med mig til foden af bjærget og fulgte med der op. Lidt inden man når toppen, er der et tårn; der inde står en træfigur af Godama. Fødderne er fem fod lange, og det øvrige af figuren er i forhold dertil, vel omtrent 30 fod høj. Den er forholdsvis godt udført — selv folderne i kjolen, der synes at flagre for vinden, er helt naturlige. Man må undres over, hvorledes de har kunnet gjøre den, så stor er den, for den ser ud, som var den hugget ud af et eneste stykke træ, hvad den dog vel næppe kan være. Ansigtet vender ud mod byen. Under venstre arm holdes en bogrulle, med højre i udstrakt stilling peges mod byen. Måske lod kong Mindon

den sætte i denne stilling, for at den ligesom skulde minde slægten om hans store værk, hans pragtfulde by og mange bygningsværker. — En skjønne dag styrter du i grus, du store kolos, og som du skal hans lære, hvem du fremstiller, synke i glemselens mørke grav, — det folk, i hvem den lever, skjønt den peger imod evig død som den største salighed og eneste frelse fra syndens følger, skal komme til at prise livet og livets herre for *hans* frelserværk til evig både for menneskebørn.

Efterskrift af *H. Nutzhorn.*

Ved optagelsen i »Danskeren« af foranstående skildringer fra J. Kr. Knudsens hånd kan jeg tillige meddele, at den i sin tid omtalte længere sørejse, som først var påtænkt, men siden stillet i bero, dog nu omsider er blevet til virkelighed. Han er med sin hustru og lille datter rejst først til Nord-Amerika, hvor både hans og hendes slægt bor. Hans adresse er

Box 81. Gowen, Montcalm Co.
Michigan.
U. S. Nord Amerika.

Til efteråret vil han komme til Danmark og tale om missionen i Burma. I et brev, dateret Gowen den 2. juni, skriver han: »I sommer har jeg tænkt at se til folk i forskellige egne her ovre i Amerika, og for resten skrive min bog færdig om »Burmeserne som mennesker og buddister«. Hvis den skal udgives, måtte det vel helst ske inden jul. De billeder, jeg har sendt, skulde bruges til at illustrere den.

Fra en pagodafæst.

Af *Jens Kr. Knudsen.*

I månederne Tabaung og Tagu, der omtr. svarer til vor Marts og April, holder burmeserne en mængde såkaldte pagodafæster. De valfarter i skarevis til pagodaerne, som findes omkring i landet, den ene langt mere »hellig« end den anden. Fæsterne holdes i dagene før og sluttes på nymånes-, første kvarters-, fuldmånes- og sidste kvarters-dagen. Og den sidste dag anses for den fornæmste højtidsdag, da den desuden er burmesernes søndag. Da fæsterne varer i flere dage er det en selvfølge, at næsten hele tiden er optaget af dem i de to måneder. Næppe er man kommen hjæm fra den ene fæst og har fåt udhvilt og udsovet, før en anden er for døren. Det er dog ikke sådan at forstå, at der holdes to fæster ved samme pagoda; nej, disse må skiftevis holde for, den ene efter den anden. For fire dage siden sluttede den fæst, som holdtes ved en pagoda, der ligger syv eng. mil øst for Toungoo, og som særlig skal betragtes her, og idag begynder man allerede at drage til en anden, der skal holdes ved en pagoda, som ligger en snes mil vest her for. Da der er så langt og fæsten skal vare i flere dage, så må man føre en hel del fødevarer med, og derfor lejer man en okse-vogn, hvis man ingen selv har, og en lang karavane af sådanne kjøretøjer drager da afsted om aftenen, kjører hele natten og når der ud næste morgen.

Hovedformålet for valfarten *skulde* være andagtsøvelser ved pagoderne, og disse forsømmes heller næppe, især hvad formen angår, men for de aller flestes vedkommende er det sikkert mest fornøjelsen, som er forbunden med turen, der driver dem afsted og ikke så meget trangen til andagtsøvelser. For mit vedkommende var det dog hverken for morskabens eller andagtens skyld, at jeg tog hen til

fæsten; jeg vilde bare se, hvorledes den tog sig ud og hvad folk bestilte; ti vil man kjænde et folk, da må man se at holde øje med det under alle forhold. Jeg skal nu efterhånds, som jeg får øje på noget ved denne lejlighed, som det kan interessere at få lidt oplysning om, standse ved samme og gjøre mig flid for at meddele derom, hvad jeg véd, og så godt jeg kan.

Min lærer i burmesisk, Moung Ôu Mjajng, kom kl. 6 om morgenen, som han havde lovet, da han skulde med mig der ud. Torpen, ved hvilken vi skulde sættes over floden, ligger lidt over en engelsk mil sydøst her fra og kaldes Mjo-gji, som betyder storstad, men det er kun en stor landsby. Navnet stammer fra en tid, da denne torp var den største by her på egnen. Den byggedes i slutningen af 15. århundrede af en magt-raner ved navn Mingji-ngjo, som siden (1510) grundlagde det nuværende Toungoo, der da kaldtes Ki-to-ma-ti. — Her ved Mjogji findes en færgemand, der ejer en del både eller kanoer og har en del mænd i arbejde med at stage dem over floden. Især ved en sådan fæstlig lejlighed som denne, må han have en del i gang, trods det, at mange af de valfartende uforsagt stikker fødderne i vandet, lætter skjørterne efterhånds som de kommer ud i åen, hvor vandet på denne tid af året når dem til brystet, sænker skjørterne efterhånds som de nærmer sig landet på modsatte bred og på den måde sparer deres to pice = $\frac{1}{32}$ rupi eller omtrent 4 øre. Men også den øvrige tid af året, især i den tørre tid, må færgemanden have både og folk til at stage dem over for sig, da der kommer shaner og karéner, vel også burmesere i tusindvis ovre fra den modsatte side for at handle i Toungoo, kjøbe salt og mange andre dele, som man har brug for der inde i landet. Nogle af dem kommer med store karavaner af okser, og mange af disse bærer læs af huder, harpikser og andre dele, som afsættes her i byen. Sådanne læs må jo også færges over floden

så vel som de læs, der går til den modsatte side, og til dette bruges to kanoer, som er sammenfæstede, side mod side, og oven på lagt brædder eller bambusgulv. Okserne derimod får altid lov at svømme over, og med det samme får de et godt bad, som de nok kan trænge til, efter at de har gået en halv eller hel snes dage på de støvede stier. Nævnte færgemand må tjæne eller i det mindste tage ind en kjøn sum mellem år og dag, ti han må betale ikke mindre end 2100 rupier i skat til regjeringen for at have lov til at have den forretning, og han må stille sikkerhed for, at pængene blir betalte, egentlig betale dem forud, inden han kan begynde. Regjeringen overlader færgningen til den, som vil betale størst skat af den. Bådene er nogle lange, smalle tingester, og burde måske kaldes kanoer. Den nederste del af dem består af en udhulet og godt tilhugget træstamme, hvis sider er gjort højere ved hjælp af en fjæl stillet på kant. Båden stages over. Når turen går op eller ned ad floden og der er medbør, stiller de ofte et stykke sejl op ved hjælp af en midlertidig mast. Er vandet for dybt til at stage båden fræm (som i regntiden), står der gjærne en på hver ende med en åre og »skovler« den fræm. Ved kaproning bruges korte årer på samme vis, idet der sidder 5—6 mand i hver side af båden.

Bådene bygges af flere forskjællige slags træ, det bedste slags er teak, men det er dyrt og bruges mere sjælden end andre mindre holdbare træsorter. For at sikre god lykke med den ny båd bruger burmeserne tit at sætte i forstavnen en kile eller pløk af et slags træ, som de kalder »Thit min«, d. e. Kongetræ (botaniske navn: *Nageia*), og en kile af samme slags træ sættes også i en stolpe af et nyt hus i samme hensigt. Hvorfor og hvorfra denne overtro kommer, vides ikke, men lignende slags findes der meget af blandt burmeserne.

Er man først kommen over floden og på stien, som fører ud til pagodaen, kan man ikke tage fejl ad vejen, for stien består af en muret, ophøjet gang af teglsten, næsten hele vejen der ud. Den er omtr. 5 fod bred, og langs siderne har der før været lave mure eller vægge, men disse er for største delen forsvundne, kun hist og her står der rester af dem. Den første halvdel af stien går over lavland, så det er forståeligt, at en sådan sti kunde være nødvendig dér i regntiden, men ikke så den øvrige del af vejen, hvor jorden er meget højere. På denne tid af året står der dog ikke vand, selv ikke på lavjorden.

Vi møder i førstningen af og til nogle, som kommer ude fra pagodaen, og efterhånds som vi skrider fræm, møder vi flere og flere, og snart er stien opfyldt af mennesker, den ene tæt bag efter den anden: mænd, kvinder, børn, unge og gamle, munke og nonner, kinesere og hinduer. De indfødte her ude går næsten altid i gåsegang, når de følges ad, selv på brede gader og veje. Det er rimeligvis bleven en så indgroet skik, fordi man i forrige tider sjælden havde, hvad vi kalder veje, men kun stier. Det ser næsten ud, som er fæsten forbi, så mange mennesker, som der kommer strømmende, og dog skal denne være den fornæmste fæstdag. Moung Ôn Mjajng siger da også, at der er mange der ude endnu og at flere kommer. Disse, vi møder, gik der ud igår og er nu færdige. De ser noget søvnige ud, mange af dem; der har nok hverken været tid eller ro til at sove, for der er bleven opført skuespil-dans der ude sidste nat og de foregående nætter, mens fæsten har varet. Og den slags løjer holder de alle af at se på. Skuespillerne er både mænd og kvinder, men kun kvinderne danser. I midten af scenen er der plantet en bambusstang lidt over 6 fod høj; på nogle tværstykker på stangens øverste ende er der bunden nogle lamper eller vokslys, anden belysning findes ikke. Ved

en side sidder et musikkorps på jorden, det spiller op, i det en danserinde træder fræm på scenen — den bare jord — og danser rundt om lysestagen. Men det er en underlig dans, slet ikke lig, hvad vi er vant til at forstå ved dans; den består mest i fagter med armene, vridninger og drejninger med kroppen, undertiden i stående stilling, undertiden siddende på hug. Efter at hun har danset lidt kommer der mænd, måske også kvinder fræm på scenen, det er måske ministre, prinser og prinsesser, som fører samtaler, ler og snakker og gjør deres flid for at interessere publikum, der i hobetal sidder rundt omkring i tavs beundring, undertiden dog brydende ud i lydelig latter. Skuespillet handler måske om en kongesøn, der er falden i unåde hos sin fader, fordi han har ægtet en prinsesse, som denne ikke havde tilladt ham at ægte — men sikkert blir alting godt for prinsen inden dagen gryr, hans fader holder et gilde for ham og indsætter ham som tronarving. Ofte fræmstiller skuespillene denne slags, men de kan også bestå i selvlavede samtaler mellem skuespillerne, og i de tilfælde går de mest ud på at sige noget, som kun er til grin. I regelen varer skuespillene hele natten. Samtalerne eller handlingerne afløses jævnlig af danserindernes dans. — Skuespillerne drager om fra by til by, sted til sted i den tørre tid af året — for kun på den tid af året kan de drive deres »forretning«, da de altid, så vidt jeg ved, spiller under åben himmel; i regntiden får de holde sig hjæmme. Mange af dem er fra Øvre-Burma. Tit er det ærbare kvinder, der spiller, men det modsatte er også tilfældet, og rimeligvis, eller efter hvad jeg har hørt, er det som oftest så. Nogle skuespil kan kaldes gode, forholdsvis, andre slette og demoraliserende.

På halvvejen der ud ved en bæk er der nogle burmesiske hvilehuse — de består mest kun af et gulv af planker, hvor over hvælver sig et tag, som hviler på nogle tykke

stolper nedgravede eller plantede i jorden. Her holder en del af dem, som er på hen- eller hjæmvej hvile og spiser. Nogle sidder her og sælger fødevarer, sigarer, limonade. Hist ved en side bages pandekager og andre slags kager, som sælges til trængende. Et andet sted koges ris og karri. — Vi går videre. Hidtil har trævæksten kun været buske og småtræer, her blir det storskov på begge sider af stien. Denne er endnu stadig fuld af hjæmadvendende — kun få går i samme retning som vi, de fleste er nok kommen afsted tidligere. Det er helt interessant at møde alle disse mennesker, de mange tit vidt forskjællige ansigter. Nu en gammel, rynket, rystende, halvblind, tandløs kælling, som »stager« sig fræm med en bambusstav i hånden. Så en ung, rask kvinde med et barn ridende på hendes venstre hofte — barnet sidder i al mag og tager sig en tår — på hovedet en kurv med bananer eller andre fødevarer, som ikke er bleven fortærede ved fæsten, en stor sigar i højre hånd, som jævnlig føres op til munden, alt imens hun sludrer med den nærmest forved hende og sjokker afsted. Her en ungmø i favreste vår, med roser i hår, silkesjal over skuldrene, skjærmen opslået, at ej dagkonning skal brune hendes kinder og pande. Og her en knøs på 15 år, fløjtende eller syngende skiftevis, som han river vittigheder af sig til sin kammerat og får denne til at le trods hans søvnighed. Så en fader med en treårs glut på højre aksel. Den lille holder ham i hårtoppen og ser nok så frisk og fornøjet ud. I venstre hånd holder manden sin sammenfoldede paraply — i munden tydelig nok en stor skrå. Dér kommer nok bedstefa'r med sønne- eller dattersøn ved hånden. Lidt krumbøjet går han, den gamle, håret er hvidt, og den smule overskjæg han har, er ligeså. Han er nok oppe i halvfjærdserne, og rimeligvis er det siste gang, han gjæster pagodaen mod øst. Her møder vi en, to tre kinesere i deres vide bukser, rummelige

trøjer og med pisken ned ad ryggen. Smilende, fornøjelige ansigter møder de med. De er en smule lysere af hudfarve end burmeserne, men ansigtstrækkene er næsten de samme, kun er øjnene nok så skråt stillede. Sagtens har forretning været hovedformålet med deres rejse, men med det samme har de måske også ofret til Godama Budda. Her kommer nogle hinduer eller indere, mænd og kvinder, slæbende med varer, som de ikke har fået solgt, og med pengene for dem, de fik solgt. For dem var valfarten kun en forretningsfart, ti de dyrker ikke Budda.

En pagoda er en kegleformig, *massiv* bygning, meget bred forneden i forhold til midten, der er noget sammentrykt og løber op i et spir, på hvis øverste spids der hænger en forgyldt jærn»paraply«, som er behængt med småklokker for neden, hvilke bevæges af vinden og fræmbringer smukke, harmoniske toner. Det ord, jeg her oversætter ved paraply, hedder »tik« på burmesisk, og det betyder paraply, skjønt tingen der oppe ikke har særlig stor lighed med en sådan. Mange pagodaer er forgyldte fra øverst til nederst. Denne, vi her kommer til, er kun forgyldt til et stykke neden for paraplyen, men nogle mænd sidder der oppe omkring i færd med at sætte mere forgyldning på længere ned ad. Pagodaen hviler på en firkantet forhøjning, muret af teglsten, vel 100 fod på hver side og omtr. 10 fod høj. Jeg antager, at pagodaen er omtr. 90 fod høj fra platformen til dens tinde. Forresten er denne, som de fleste andre pagodaer, omgivet af en hel del småpagodaer, som er opførte på samme forhøjning som den egentlige. De pagodaer, som der valfartes til, er især sådanne, hvorom det hedder, at under dem er skrinlagt jordiske levninger af Godama Budda. Det er meget af den grund, at de æres så højt. Om denne siger de, at

den er bygget over et guldskrin, som indeholder et kjæbeben og benet af en overarm af Godama. — På den side, vi kommer fra, fører en muret trappe op på platformen. Ved foden af trappen på begge sider sidder et underligt dyrebillede, muret af teglsten og overtrukket og tildannet med cement. Hvad de skal kaldes på dansk, ved jeg ikke, burmeserne kalder dem bilu, og et sådant dyr er i deres fantasi et uhyre, som helst lever af menneskekjød. Her sidder desuden to spedalske og tigger; ved slig en lejlighed tigger de ikke forgjæves. — Oppe på forhøjningen møder øjet straks en del knælende og bedende mennesker. Forved den bedende brænder et par vokslys eller flere, og røgelse er der tændt og sat ved siden. Der bedes med ansigtet vendt mod pagodaen. En kone går omkring med en lille kurvfuld ukogt ris, som hun giver nogle af de bedende en håndfuld af hver. De holder risen mellem de foldede hænder, mens de beder; når de er færdig, kaster de den fra dem på jorden. Vokslyset, røgelsen og risen er altsammen ofringer til Budda. Men han har jo for længe siden opnået Neibban,[1]) den evige død, åndeligt så vel som legemligt. Hvorfor så ofre til ham? »Jo, siger de, vi ofrer det til *minde* om ham. Det gjælder om at mindes ham, vor store lærer og vejviser, og mindes hans bud og forskrifter, både når vi knæler ved pagodaen, der er rejst til minde om ham, og når vi er ved vort arbejde eller i vort hjæm. Og ved at ofre til ham viser vi ham vor hyldest og ærefrygt; vor ofring og vor bøn er eller bør være et udtryk for vort sind og vor hengivenhed. Mange ofrer og beder kun for et syns skyld, og ikke fordi deres hjærte driver dem, men dem gavner deres bønner og ofringer intet, kun når vi fører et dydigt levnet, ikke overtræder loven og har det rette fromme sindelag, blir vor ofring og bøn os til gavn.«

---

[1]) således kalder burmeserne Nirvâna.

Hist og her ligger store dynger af kogt ris (karrien smidt ovenpå), bananer og andre frugter, dette er altsammen ofringer, der selv sagt kun kommer krager og sultne hunde til gode. Måske ofres der også til onde ånder eller engle, for den slags findes der mange af, efter burmesernes mening, og disse onde ånder tror de er i stand til at volde dem fortræd, påføre dem sygdom og lignende ulykker, og derfor ofrer de til dem og beder med det samme: »Ødelæg os ikke, tag denne mad, fordærv os ikke!« Mange af disse onde ånder eller engle bor i træer, særlig i banian træer (Ficus Indica), men de fleste af dem bor i et særskilt rige i himmelen eller de højere regioner og regjeres af en dronning *Garith*. Hende er det især, der ofres til. Men der findes også gode engle eller ånder (»nat« kalder burmeserne dem, den rigtigste oversættelse er vist *engel*), og disse gjør menneskene godt. Også til dem ofres der, idet der bedes: »Hjælp os altid, værn os mod ondt!« De fleste af disse gode engle bor i englehjæm i himlen og regjeres af en konge: *Thagjah.*[1]) Både englekongen og englene under ham har før været mennesker og levet her på jorden, og på grund af deres dydige liv og mange »store og gode handlinger« har de fåt lov at leve i englehjæm i tusind år, nogle af dem i titusind. Dette er et dejligt sted, hvor sygdom, lidelse, alderdom eller sorg ikke findes, og derhen ønsker alle at gå efter døden. Men efter at de tusind eller titusind år er gåede i denne salighed, må de atter fødes her på jorden og leve et liv her i denne usle verden, dog med den mulighed, atter at komme til englehjæm, når deres liv her nede er tilende, ja, med mulighed, for der må passes nøje på og leves et strængt, dydigt liv, hvis der skal være nogen grund til at håbe at komme der. Mange, vel de fleste, går til helvede eller skjærsilden for at pines i årtusinder

---

[1]) Th betegner her en lyd lig den engelske Th-lyd.

som straf for deres synder. *Neibban*, den endelige udgang af tilværelsens malstrøm, kan kun nå's på den tid, der lever en Budda her på jorden. Om nogle tusind år venter de en ny Budda vil komme; men indtil han kommer, er englehjæmmet den største salighed, som kan opnås. Ingen ved, når han dør, om han får lov at gå til englehjæm eller han må i skjærsilden. Det afgjøres først, når han er død. Alle hans gjærninger, onde så vel som gode, er opskrevne i to bøger, som er i englekongens besiddelse. Denne englekonge synes for resten at være en slags gud nr. 2. På visse dage i ugen sender han til hvert menneske to engle, hver med en bog til at skrive vedkommende menneskes gjærninger op i, i den ene skrives de gode, i den anden de onde. Når mennesket dør, blir regnskabet gjort op: indtægt og udgift, det er: de gode og onde gjærninger, som han har øvet, blir sammenstillede, og dommen blir i forhold til facitet. Hver gjærning han har øvet, god eller ond, får sin løn. »Ligesom vognen følger studene, der drager den, sådan følger lønnen for menneskets gjærninger.« — Med det samme kan tilføjes, at med hvert menneske følger der stadig tolv engle, usynlige, de seks af dem er gode og tilskynder mennesket til at gjøre, hvad der er godt, de andre seks er onde og frister til, hvad der er ondt.

Ved den østre side af pagodaen er der opført midlertidige skur — oppe på platformen — hvori der er udsalg af vokslys, røgelser, forskjellige slags fødevarer, slikkerier og sigarer. Men lidt øst for denne pagoda findes nok en lignende. Det er vel af den grund, at burmeserne kalder disse to pagodaer »Mjat-tså-nji-naon«, hvilket betyder: »*Det herlige broderpar*«. Den murede sti er fortsat hen til den anden pagoda, og her hen går vi da næst. Stien er propfuld af mennesker, nogle kommer, andre går. Ved siderne sidder en sørgelig mængde spedalske og krøblinger. Jeg tror næsten, alle spedalske og krøblinger fra

hele Toungoo og omegnen er tyet her hen for at tigge. Nogle af dem ser især ynkværdige ud: hverken fingre eller tær; snavsede laser hænger dem om kroppen. Foran hver står en lille kurv til at modtage ris og skillinger i. Jeg forstår mig ikke rigtig på, hvad det er for folk, for de ligner ikke rigtig burmeserne, heller ikke karéner eller shaner. Det er bleven mig fortalt, at de er tiggere af »håndværk«, at de i den burmesiske konges tid (i alt fald deres forfædre) har været pagoda-slaver, som aldrig bestiller noget, selv når de er raske, men lever af, hvad de kan sammentigge. Oprindelig er de gjort til pagodaslaver for forbrydelser mod kongen, og sådanne måtte altid vedblive at være slaver, selv deres efterkommere. De bor i skur ved pagodaerne og har ingen samkvæm med andre folk, uden hvad tiggeriet medfører. Og de synes at gjøre dem flid for at se ynkværdige ud. Der er vel al grund til at mene, at deres uordentlige levevis tillige med griseriet er den egenlige årsag til, at *de* særlig er plagede med spedalskhed. De vasker sig vist yderst sjældent, altid er de væmmelig snavsede, altid med pjusket og uredt hår hængende omkring hovedet. At det er farligt for andre, at de får lov til at færdes omkring på gaderne og i bazaren, hvor der er flest folk, det siger sig selv, og det er vel at undres over, at der ikke er flere spedalske, end der er. Burmeserne tager sig regelmæssigt et bad hver dag, og denne skik har rimeligvis frælst mange fra spedalskhedsplagen.

Den pagoda, vi her kommer til, er knap så stor som den første, men her er mange flere mennesker samlede, måske på grund af den lange bazargade, som her findes. Den løber lige ind i skoven. Ved siderne er opført midlertidige skur, hvor indiske høkere har deres bod. For største delen er det fødevarer, frugter, (mest bananer), men også silkeklæder, ørenringe og meget andet lignende stads, som burmeserne holder af at pynte sig med. Nogle

steder sælges »lemonade«; et sted ser jeg et slagteri, det er indiere, som står for det; ti det er ikke tilladt en buddist at dræbe dyr så lidt som mennesker (ikke så meget som en flue), men nok tilladt ham at spise kjødet af det slagtede dyr.

Et sted er der et tælt; uden for sidder en indier og slår på en gonggong for at drage folks opmærksomhed i retning af sig. På forsiden af tæltet står der på burmesisk og hindustansk: »Kom og se! en okse, som har syv ben!« Jeg så ingen gå ind for at se oksen, og selv gik jeg ikke ind, og ved altså ikke, om den var af ler eller træ, men en af delene var det vel nok.

Mennesker vrimler det med allevegne. Alle er i stadsklæderne: silkeskjørter,[1]) hvide bomuldstrøjer, og for mændenes vedkommende silkeklæder viklede om hovedet. Kvinderne har et silkesjal kastet skjødesløst over skuldrene, de er alle barhovedet, men har håret sat kjønt op, og med roser eller andre blomster. Den herskende farve på skjørterne, sjalerne og mændenes hovedklæder er rødt isprængt med hvide, grønne, blå eller sorte striber eller blomster. På fødderne har de fleste en slags sandaler, der kun løseligt er fastgjort ved tæerne og derfor fræmbringer en kjedelig »slæbelyd« for hvert skridt.

Ved en side i skoven er der begyndt på gjenopførelsen af et tårn, som har været nedbrudt, eller måske er det faldet ned af sig selv. Inde i tårnet ligger en forgyldt træfigur af Godama Budda i den stilling, han indtog, da han døde eller opnåede Neibban. Også her knæler tilbedere i skarevis og fræmmumler deres bønner eller uden ad lærte ramser om Godamas dyder og deres egne ønsker om at få lov til at leve i englehjæm — og siden nå ud af livets malstrøm ind i intetheden.

---

[1]) De burmesiske mænd går jo med et slags skjørter i stedet for bukser. Undertiden kan man se dem med shanbukser på, men skjørt anses for finere.

Måske var her god lejlighed ved en sådan fæst til at få folk i tale, men jeg var jo nødt til at tie stille, fordi jeg endnu ikke kan nok af folkets mål til at kunne prædike på det, ikke engang føre en smule samtale uden snart at kjøre fast af mangel på ord eller forståelse. Men min daglige syssel og stræben har jo nu til mål at lære folket og dets sprog at kjænde tilgavns, og med Guds hjælp når jeg målet engang, og da skal det være middel til at nå et andet mål.

Jeg gik hjæm igjen samme formiddag, men min lærer blev der ude til aften. Da han på hjæmvejen nåede til floden, var der så mange mennesker, som skulde sættes over, så han havde valget imellem at vente eller vade, det sidste valgte han; men det var galt, for han fik feber deraf. Et par dage senere blev han af regjeringen indsat som skatteopkræver i et »sogn« her nord for Toungoo. For øjeblikket har jeg altså ingen lærer, men jeg får nok en igjen. —

Toungoo, den 8. Marts 1890.

S. Constantin-Hansen: Om ordet og livet.

Forfatteren er en yngre mand, og det er jo fornøjeligt for os ældre Grundtvigianere at finde en tænksom yngre mand, der ikke er bleven kjed af det levende gudsord, fordi det ikke længer har tidens, men kun evighedens nyhed iblandt os. Hans tænksomhed er af den dybsindige art, der søger kilder, og den har været alvorlig nok til at afføde et omhyggeligt tankearbejde, der vel ikke bringer noget nyt for dagen i den forstand, at enten undersøgelsen

eller det fund, hvortil den leder, skulde være helt ubekjendte blandt os; men dog har han gået vejen på sine egne ben, og følelsen af, at det, han har fundet, har levende værd for ham selv, meddeler sig til læseren, så at den, som har sans for sligt, vil føle sig selv vakt til ny overvejelse af et spørgsmål, der aldrig må blive gammelt for os.

Som prøve på bogens tankegang vil jeg kortelig gjengive den måde, hvorpå gudsordets begreb bestemmes.

Som udgangspunkt benyttes det almindelige formelle begreb om sandhed: at den består i en overensstemmelse mellem ord og virkelighed; men medens menneskeordets sandhed består i, at det nøjagtig gjengiver virkeligheden som et afbillede deraf, består gudsordets sandhed i, at det selv bestemmer virkeligheden: skaber, opholder, ændrer den. Dette gjenføres nu således, at det skrevne gudsord ikke ses i bibelen, hvor det ikke skaber eller bærer nogen virkelighed, men kun findes som afbillede af det ord, der i levende virksomhed som *naturlov* bærer, bøjer og behersker himmelrummets kloder, som *viljens* lov behersker, ikke stenhjærtet, der kun kan knuses deraf, men kødhjærtet, som *profetiens ord* skriver og fuldender historiens baner, som *sakramentordet* fuldender menneskeskabelsen, der kun var begyndt i paradis.

Bogen er jævnt og klart skrevet, uden at man ser det anvendte lærdomsapparat, med undtagelse af, at man får indtrykket af megen skriftlæsning og godt kjendskab til både den gamle og den nye pagts bøger.

Fr. Jungersen.

Kirkenyt fra Tyskland.

Præsten *Johannes Paulsen* i Kropp indankede sin sag for rigsretten i Leipzig; men den 17de februar d. a. ikke blot stadfæstede denne Flensborg landrettens dom, men forhøjede straffen til en måneds- og tre ugers varetægtsfængsel. Den tredie påskedag skulde Paulsen begynde at udsone sin straf. Langfredag skrev han bl. a. i sit kirkeblad: »vi må idag bekende under vor herres kors, at det arbejde fortsættes, som den jødiske øvrighed i Jerusalem begyndte langfredag morgen; og det er sørgeligt, at vor kirke må fejre sådan en langfredag; det er en begrædelig skæbne og efter vort store forbilledes mønster sige vi: er det et genskin af kærlighedens religion? Man siger bestandig, at »unionen« er mildhed og tolerance. Dertil har vi endnu ikke mærket noget. Vor lutherske kirke havde den sande mildheds ånd. »Unionen« har fra begyndelsen af slået sig på forfølgelsen. Det beviser den nyeste kirkehistorie i de ny provinser. Over 50 gejstlige er allerede faldne som offer, siden kirkeregimentet udgår fra Berlin. Er det kærlighedens religion? På den måde kan dommen ikke udeblive; det vil gå i opfyldelse, hvad vor herre siger om tjeneren, der slår sine medtjenere istedetfor at give dem at spise. Derfor lægger vi hænderne sammen og beder: Gud forbarm Dig over Din stakkels Pige«. —

Pastor Paulsen blev så puttet ind i fængslet i Flensborg den 8de april. Efter privat meddelelse var hans fængsel kun et lille rum med et vindue, der sad saa højt, at det var umuligt fra gulvet af at kunne kigge ud deraf. Et træbord, en træskammel, en seng og en tarvelig lampe, det var omtrent hele udstyret. For nogle år siden var Paulsen dømt til strængt fængsel i Glückstadt; hans straf i Flensborg skulde være mildt varetægtsfængsel. Men han

sagde, at nu forekom det ham, som hans fængsling i Glückstadt havde været mild varetægt, medens den i Flensborg var strængt fængsel. Dog måtte han selv sørge for sin kost, og fik også lov til i Flensborg hullet at give sig af med skriftlige arbejder, efterat fængselsinspektøren havde visiteret hans celle. Han sendte da fra fængslet følgende brev, som blev trykt i hans blad:

»*Til de kære læsere.*

Fra den 8de april til den 29de maj må jeg i det offenlige fangehus i Flensborg afsone den mig dikterede varetægtsarrest. Jeg har derfor måttet lægge redaktionen af de af mig redigerede blade —, — — i andre hænder. Redaktørerne ville navngive sig i bladene. Jeg beder om at sende brevene til disse. Jeg lægger Eder også den store pengekasse i denne tid i særdeleshed på hjærte. Det er en ubændig kammerat, som bestandig må have noget at æde. Har han ikke noget at æde, så er han ikke til at tæmme, og bider om sig. Da min kære ven, pastor Pfaff, iforvejen har så meget at gøre med bestyrelsen af anstalterne, så skulde det gøre mig hjærtelig ondt, om yderligere den store pengekasse skulde gø ad ham. Dertil kommer, at min kære hustru bestandig må forbi den, og den er så ugalant selv at gø ad damer. Opfyld altså min bøn og sørg for, at den trøst kan trænge ind i mit fængsel: den store pengekasse gøer ikke.

Iøvrigt, tænker jeg, bliver det blandt os ved det, som står skrevet i **apostelsaga 12, 5.** Vi ville også sige tak derfor; ti det har aldrig været de daarligste tider i kirken, i hvilke præsterne har måttet sidde i fængsel for deres vidnesbyrds skyld imod øvrighedspersonerne.

Det gør mig hjærtelig ondt, at gudstjenesten og bibeltimerne må afbrydes i min kære menighed. Men det er jo også godt, når man engang lærer at hungre efter frelsens gode ting. Jeg vil jo også nu komme til at undvære

vor skønne gudstjeneste. Men jeg siger, — og jeg tænker, at også I, kære får i hjorden, som Gud har befalet mig at vogte, siger med mig: lovet være Gud for alle ting.

Johannes Paulsen.«

I anledning af dette brev satte hans nærmeste venner sig straks i spidsen for en indsamling til en ekstraordinær pengegave. Der fløď rigeligt ind med større og mindre summer, som så overraktes ham ved hans løsladelse.

Da pastor Paulsen skulde fængsles, tildrog sig følgende rørende optrin, som han selv slet ingen personlig indflydelse havde haft på. 30 opvakte mænd af hans sogne-menighed i Kropp (deriblandt familiefædre, oldinger og formuende bønder) rejste til kejseren i Berlin og bad ham om, at de måtte »sidde« istedetfor deres kære præst. I det bønskrift som denne deputation overrakte kejseren stod der bl. a.: »Det være langt fra os at rejse beskyldninger for, at efter den formelle rets regler retfærdighedens modsætning i dette tilfælde skulde være kommen til udøvelse. På den anden side er det visselig også vores faste overbevisning, at der på den juridiske rets vej i dette tilfælde er tilkendt straf for en gerning, der moralsk er retfærdig, ja som må anses for et udslag af den med det gejstlige embede lovligt forbundne pligt. Her foreligger atter det hyppigt indtræffende tilfælde at linien, i hvilken det gejstlige embedes pligt bevæger sig, ikke falder sammen med, men meget mere krydser den linje, hvori den ret bevæger sig, som statens dommere må udøve efter visse sætninger.« Deres andragende blev naturligvis ikke efterkommet.

Men medens pastor Paulsen sad i sit fængsel i Flensborg, fik de danske sønderjyders repræsentant i den prøjsiske landdag, *Gustav Johannsen,* lejlighed til at minde den prøjsiske kultusminister, v. Gossler, om den mærkelige fange. Da Gustav Johannsens tale foruden at indeholde vore egne landsmænds syn på de kirkelige forhold i hertug-

dømmerne tillige giver bidrag til deres belysning, vil vi her meddele den, som den foreligger i den offisielle stenografiske beretning. Det var den 18de april, da sagde han:

»Mine herrer, det har irriteret den højtærede kultusminister, at jeg ved anden behandling af budgetet klagede over to nordslesvigske embedsmænd. Han betegnede den ene af disse to herrer, pastor Priess i Uge, som en fortjenstfuld præst, endskjønt han af mig erfarede, hvis han ikke har vidst det tidligere, at denne herre havde opført sig således, at han af retten var straffet derfor. I ferierne har jeg af denne præsts egne sognefolk modtaget nærmere oplysninger om ham. Disse oplysninger har jeg ikke modtaget af dansksindede, men af tysksindede medlemmer af Uge menighed, hvilket jeg udtrykkelig fremhæver lige overfor kultusministeren. Jeg kommer idag tilbage til denne sag, fordi jeg ønsker at oplyse, hvor fortjenstfuld denne præst egenlig er.

Jeg glædede mig iforgårs over det frejdige ord, som udtaltes af den ærede deputerede dr. Windthorst:

»Som deputerede er vi forpligtede til at tale åbent og klart. Det kræver folket af os, derfor have vi ret til at tale ustraffet. Dersom vi holde klarheden tilbage, så ere vi dovne lejesvende og have slet intet mere at gøre.«

I overensstemmelse med disse ord taler også jeg idag.

Mine herrer, jeg har en afskrift af en ansøgning af 25de januar 1889 til konsistoriet i Kiel, som er underskreven af stemmeberettigede medlemmer af Uge sogn, og hvori der bedes om pastor Priess' forflyttelse. Allerede i året 1887 havde menigheden sendt en deputation, bestående af 3 fungerende og 2 tidligere kirkeældste, til generalsuperintendenten for hertugdømmet Slesvig med det hverv, nøjagtig at skildre det sørgelige forhold mellem præst og menighed og bede om pastor Priess' forflyttelse. Menigheden blev skuffet i sit håb, og forholdet til præsten blev om muligt endnu værre end tidligere. Kirkebesøget —

hedder det i menighedens ansøgning — tog mere og mere af; kun konfirmanterne, nogle skolebørn, som af præsten beordres dertil, og nogle ganske enkelte voksne besøge gudstjenesten. Gjæsterne ved herrens bord blive altid færre. Kirkeforstanderskabets møder ende sædvanlig med stridigheder mellem præst og kirkeældste, og præsten fører proses snart med dette, snart med hint sognebarn.

Ansøgningen slutter med den indtrængende bøn, at pastor Priess må blive forflyttet fra sit embede, for at bedre tilstande kunde komme ind i sognet.

Mine herrer, denne ansøgning er underskreven af 82 stemmeberettigede medlemmer af sognemenigheden, som den gang i det hele talte 96 stemmeberettigede personer. Af de 14 personer, som ikke havde underskrevet, vare de 11 danske undersåtter, der af angst for udvisning af landet ikke underskrev, 1 var syg, 1 var fræværende og 1 stod i forretningsforhold til præsten, så en deltagelse i ansøgningen ikke var tilraadelig. Efter dette tør jeg nok sige, at hele menigheden enstemmig har godkendt ansøgningen.

Mine herrer! Denne præst bliver af den højtærede kultusminister fremstillet som en fortjenstfuld præst, og når jeg her fører klage over en sådan præst, så taler kultusministeren om »forslidte sager« og mener, at jeg hellere burde tie. Nej, tie dermed kan jeg ikke, gjorde jeg det, jeg tror, hr. kultusminister — tillad jeg bruger billedet — så vilde stenene råbe. Jeg har endnu et andet dokument, hvori der meddeles ejendommelige ting om pastor Priess, men jeg giver afkald — i det mindste foreløbig — på dets benyttelse. Den højtærede kultusminister var også meget irriteret over, at jeg havde draget en vis parallel. Foreløbig vil jeg heller ikke gå ind på den sag, kun så meget vil jeg sige den højtærede herre, at jeg er i besiddelse af en offenlig beretning om en nylig stedfunden retsforhandling, som nok kunde være rigtig egnet til at dæmpe sindets irritation.

Den højtærede kultusminister talte om den anden embedsmand, over hvilken jeg har klaget. Han talte om kredsskoleinspektør Stegelmann, som om denne havde indført det ny sprogreskript ikkun 24 dage for tidlig; han vilde dermed åbenbart formindske forseelsen. Det er imidlertid en absolut urigtig fremstilling af kendsgerningen; ti hr. Stegelmann indførte nyordningen et halvt år for tidlig; det er dog en ganske betydelig forskel.

Dernæst mente kultusministeren, at jeg ved at oplæse en beretning om hans rejse, vilde have denne gjort til genstand for en ny polemik. Jeg læste op af et meget regeringsvenligt flensborgsk blad og kunde ikke tænke mig, at beretningerne i en sådan avis vilde bringe den højtærede kultusminister således i harnisk. Jeg kendte også en anden beretning, en beretning, som efter kultusministerens andragende har bidraget til, at *en højt anset gejstlig fra Sydslesvig,* der ikke har med de nordslesvigske forhold at gjøre og ikke står i forbindelse med disse, at denne gejstlige for tiden sidder i Flensborg fængsel.

Hvad denne præst's menighed tænker om hans sammenstød med kultusministeren, vilde jeg gærne herved meddele hr. ministeren.

300 familiefædre i denne sognemenighed have tilstillet deres præst følgende henvendelse:

»Kære hr. pastor! Med beklagelse have vi bragt i erfaring, at De af landsrettens straffekammer I i Flensborg for visse artikler, i hvilke De har dadlet kultusministerens stilling lige overfor vor kære lutherske kirkes interesser, er bleven idømt 6 ugers arrest. Vi overlade det til dommerne at forsvare en sådan dom lige overfor Gud og mennesker, men vi følge en hjærtenstrang, når vi herved (også offenlig) erklære for Dem, vor kære sjælesørger og gejstlige rådgiver og ven, at vor kærlighed til Dem ikke i mindste måde har forandret sig, at vor tillid til Dem ikke er bleven rystet ved den nævnte dom. Tværtimod glæde

vi os over det mandsmod og den trosstandhaftighed, hvormed De i henhold til Deres samvittigheds krav har aflagt vidnesbyrd for vor kirke også lige overfor en højtstående herre, og at De glad har besluttet at tåle forfølgelser derfor. Guds nåde lade Dem vokse og tage til som i alle gode ting så også i den rette gave at kunne vidne.«

Hvilken modsætning, mine herrer! »Her en afholdt præst, der på kultusministerens andragende forfølges ved retten og må vandre i fængsel, — der en gejstlig, hvis hele menighed ansøger og beder om hans forflyttelse, men som roser sig af og modtager tak fra den højtærede kultusminister, fordi han har skrevet en polemisk avisartikel til fordel for det ulykkebringende sprogreskript af 18. desbr. 1888, den højtærede kultusministers barn!

Er det naturlige, er det sunde tilstande?

Det er jo meget net af hr. kultusministeren, at han, som han endvidere sagde, på sine rejser beser vore oldsager og sørger for deres vedligeholdelse; men det kan ikke begejstre os, når han her siger om sin rejse: »jeg har ikke set noget skolebarn, jeg har kun set læreren; jeg har været i enhver stald — i enhver stald, sagde han, — har beset boligerne og alle klasser.«

Hvad jeg har refereret, mine herrer, kan jeg alt sammen dokumentere.

Kom med modbeviser, hvem der har lyst! men det vilde jeg gerne tilføje: Hold Dem til stangen, ikke springe fra! (munterhed). Jeg slutter med de ord: sapienti sat. (Bravo).« —

Derefter havde *kultusminister dr. v. Gossler* ordet: »mine herrer, jeg giver afkald på at diskutere, om jeg har handlet rigtigt eller ikke. For mig er det også aldeles ligegyldigt, om hr. landdagsmanden taler, eller om han lader stenene råbe. Hvorfor jeg her tager ordet, det er ene og alene for at tilbagevise dette stikleri imod forskellige embedsmænd. Jeg må blot bede den ærede foregaende taler, om at lade alt, hvad han har sagt her, trykke, for

at de ordentlige domstole kan udtale deres afgørelse derover. Denne sammenligning med de to forhold, som er anført her, overlader jeg naturligvis ham. Jeg kan ikke gøre for, at domstolen dømmer manden til fængsel. Men hvad jeg har gjort, det vil jeg også her vedkende mig. Jeg anser det bestandigt for enhver gejstligs opgave — han høre så til hvilken konfession han vil — at pålægge sig et sådant mål af selvbeherskelse, som han skylder verden og øvrigheden, også med hensyn til sin religion. Jeg, der ikke står på min plads efter eget forgodtbefindende, men udtrykkelig på hs. majestæts befaling, og som kun på grund af denne udfører alle de funktioner, som jeg har at varetage og som ligger i en kultusministers komplicerede forhold — jeg kan ikke lade mig det byde, at en gejstlig, som hører den evangeliske eller en anden kirke til, stiller sig hen og overdænger mig med fornærmelser. Mig personligt er det aldeles ligegyldigt, om nogen udskælder mig eller ikke, men det er ikke ligegyldigt, om nogen udskælder mig i mit embede; det kan jeg ikke for min konges og statens skyld finde mig i. Derfor skred jeg ind. Det gør mig ondt at det er kommet dertil; men følgerne deraf bekymre mig ikke. Den parallel, som De knytter dertil, overlader jeg til Dem. Mig er det ligegyldigt; det får De afgøre med Deres nordslesvigske herrer.«

Næste dag — den 19. april — svarede *Gustav Johannsen* kultusministeren: »Mine herrer, den højtærede kultusminister gav mig igår det råd, at jeg skulde lade alt det trykke, som jeg havde bragt frem. Hvorfor, tænkte jeg. Hr. kultusministeren får det jo trykt i den stenografiske beretning. Hvis det er ham ret meget om at gjøre endnu engang at læse min tale, så kan han jo snart have den trykt i denne beretning. Men så kom der en tilføjelse, som gik ud på: for at de ordentlige domstole kunde tage afgjørelse derover. Ej, ej, tænkte jeg, det var intet godt råd. Det er så sin egen sag at lade noget trykke.

Jeg har erfaring i denne retning. Jeg har brændt mine fingre derpå; og brændt barn, hr. kultusminister, skyr ilden.

Som De vil mindes, mine herrer, bad jeg igår om, at de herrer, der vilde sige imod, vilde blive ved sagen, ved stangen og ikke springe over. Det har den højtærede kultusminister ikke gjort. Stangen hed igår pastor Priess, men hr. kultusministeren har efter min mening gjort et syvmilespring fra denne stang. At stenene vilde råbe, brød han sig ikke om, sagde han. Jeg havde heller ikke ventet andet af ham. Jeg havde ganske andre forhåbninger. Ti da hr. ministeren for østen svarede på de polske kollegers klager: så længe han var medlem af dette ministerium, skulde der ingen forandringer indtræde, da tænkte jeg: er det sådan ment overfor Polen, er det naturligvis ligesådan ment overfor de danske. Men hr. kultusministeren sagde *så længe*, og da faldt det ord mig ind: Ak, hvor snart, hvor snart finder også Du — måske et »Friedrichsruh«. (Munterhed.) Jeg er ikke ondskabsfuld, hr. kultusminister, (munterhed) det kan jeg sige. Jeg ønsker Dem intet ondt, kun ret snart et godt, sikkert »Friedrichsruh«. (Munterhed.) —« Kultusministeren tav til denne replik. — Iøvrigt lod kultusministeren på grund af »et kejserligt ord på fremragende sted« udgå en kundgørelse i »Norddeutche Allg. Ztg.«, i hvilken han ansporer kirkens organer til at tage sig varmt af »den indre mission«, for således at hjælpe med til at dæmpe de af socialdemokratiet oprørte bölger. Men de lutherske tør ingen forhåbninger knytte til en sådan allianse.

Pastor Johannes Paulsens[1]) fængsel voldte ham en del sygdom og lidelse. Den livlige, øvre mand kunde ikke tåle den megen stillesidden i det lille rum. Men da han fik større frihed til at bevæge sig i det fri, vendte kræfterne atter nogenlunde tilbage. Dog var det øjensynligt for hans mange venner, da han kom ud af fængselet, at hans helbred foreløbigt var bleven en del svækket. Løsladelsen skete torsdag den 29. maj kl. 3 om eftermiddagen.

---

[1]) Jeg nytter lejligheden til at rette en fejl, som findes i mit første stykke om Johannes Paulsen (se „Danskeren“ 1889, side 79). Det var ikke 1864, men under krigen 1870, at J. Paulsen blev medhjælper hos den gamle sognepræst i Kropp. Hans fulde navn er: Johannes Joachim Heinrich Paulsen, og han er født den 18. marts 1847 i Witzhave i Stormarn.

Tre af veteranerne blandt bønderne i Kropp, en præst og to diakoner og Paulsens 12-årige søn havde ved den tid givet møde i Flensborg. Efter eget ønske blev pastor Paulsen lukket ud af fængselsgårdens bagport. Mere offenligt blev løsladelsen fejret i Slesvig by. En gammel bonde Peter Jöns i Klein-Bennebeck af det kristelige vennelag, kom »en stille nat« i tanker om, at i krigstider var der udgået adskillige befalinger, der lød på: så og så mange forspand fra Kropp sogn har at gøre ægtkørsel og at møde i Flensborg. Det var visselig en lang vej, henved 7 mil fra Kropp dertil. Men hvad hjalp det — i krigstider gjaldt ingen kære moder. »Nu,« sagde den gamle mand, »når vi mange gange' har gjort denne køretur tvungen, var det så for meget, om vi nu én gang frivillig, tvungen af kærlighed, gjorde den? Manden fandt snart villige øren for sin tanke. Men af hensyn til Paulsens afkræftelse indskrænkedes køreturen til de to mil fra Slesvig by. Ved togtid, kl. 5 eftermiddag, var banegården i Slesvig fuld af mennesker, dog mest kære, velkendte ansigter fra Kropp, også nogle fra Rendsborg m. m. Også pastor Paulsens gamle fader, der er lærer i Hamborg, havde ikke skyet rejsen til Slesvig. De mange ansigter strålede ved gensynet. På banegårdspladsen holdt en mængde køretøjer — det var Kroppernes —; snart blev de fyldte, og toget gik afsted med præstevognen i spidsen og bag efter en række på 26 vogne, tæt pakkede. Det talrig mødte politi stod og så efter disse rolige, skikkelige mennesker, som nu kørte gennem Slesvig gade. De Slesviger borgere stod i deres døre og bag vinduerne, mange gav ved deres ærbødige hilsen deres glæde over sagen vidnesbyrd. — Sådan kørte vogntoget igennem Slesvig, Busdorf og Jagel.

Da de nærmede sig Kropp, kunde man allerede langt fra se en ikke lille menneskevrimmel. Ved landsbyens indgang stod de 25 vajsenhusbørn med deres plejeforældre opstillede; foran kirketårnet det frivillige basunkor, der spillede salmetoner; gaderne var fulde af mennesker. Bønderne havde på den offenlige landsbygade nogle dage iforvejen flettet guirlander og rejst æreporte. Men landråden var »tilfældig« kommet til byen for at indsætte en branddirektør, og havde så forbudt det. Dog ved indgangen til

præstegården og foran anstalten »Eben-Ezer« havde man ikke kunnet flytte disse udvortes ærestegn.

En halv time efter ankomsten fyldte man de store spisesale — og til basunernes spil sang man: »Vor Gud han er så fast en borg«. Den gamle salme havde en mægtig klang, og der var nok mer end én, der kom til at tænke på, at det var ikke helt hen i vejret, når de nu sang: »Og tage de vort liv, gods, ære, barn og viv, lad fare i Guds navn, dem bringer det ej gavn, Guds rige vi beholde.«

Bestyreren for anstalten, pastor Pfaff, trådte nu frem, holdt en bøn og bragte følgende velkomsthilsen, knyttet til apostelsagaen 1, 8: »og bliver mine vidner«:

»Kære ven i herren! Når vi her er kommen sammen i stor mængde, så ligger det spørgsmål nær: hvad vi vil? og vi må give os selv tydeligt svar på dette spørgsmål. Da vi idag i en lang vognrække kørte gennem Slesvig bys gader, da stod det spørgsmål skreven på mangt et nysgerrigt ansigt, der så efter os: hvad vil de? og vi må give dem svar på deres spørgsmål. Og da vi drog ind i Kropp og vejen stod sort af folk, og basunklang modtog os, da trængte sig atter det spørgsmål frem: hvad skal alt dette til? Vi må give svar derpå, mine venner. Hvilket skal vort svar være. Vær så venlige at lade mig forsøge på at give svaret; jeg håber, at jeg skal tale ud af alle Eders tankegang.

Først må jeg, for at give det rette svar, sige, hvad vi *ikke* vil, når vi her berede den hjæmvendte fange en modtagelse. *Vi vil ikke ære et menneske*; det skal ligge fjærnt fra os, dertil er vor tid altfor alvorlig, og jeg véd, vi vilde kun få en dårlig tak af den mand, som vi således vilde ære, og vor festlige modtagelse vilde blive ham mere pinlig end glædelig. — Men vi kunde også tale anderledes. Syv lange uger har en familie været sit hoved berøvet; er det at undres på, om hjæmmet nu ved tilbagekomsten smykker sig festligt og hustruens og børnenes hjærter glade jubler den hjæmvendende imøde? Vor skole har i 7 lange uger måttet undvære sin grundlægger og tro forsørger, er det at undres på, om den idag har iført sig festklæder og giver sin glæde luft? Syv lange uger har en stor menighed været sin trofaste sjælesørger berøvet, er det at undres på, om menigheden giver sin glæde ud-

tryk, idet den har ham igen, som uafbrudt i 20 år har forkyndt den evangeliet? Hvem vilde, mine venner, svare nej på disse spørgsmål? Visselig skal ingen fortænke familien, skolen, menigheden i, at den i denne stund giver sin glæde lydeligt udtryk. Men helt tilfredsstillende for os er alligevel ikke denne begrundelse. Det rette svar på spørgsmålet, hvad vi vil med denne festlige modtagelse, ligger endnu dybere. Det rette svar giver os det ord, som vi før hørte, ordet, som vor herre Kristus før sin himmelfart gav sine disiple: »*I skal være mine vidner*«. Fordi den herre Kristus havde sagt dem dette, den herre Kristus, hvem al magt er given i himlen og på jorden, derfor har de anset det for deres ret og for deres pligt at give sandheden vidnesbyrd. De har bevidnet den for folket og for denne verdens store og mægtige; de har derfor måttet lide meget, er bleven forfulgt og forhånet, slagne og kastet i fængsel, ja de har ladet deres liv derfor, ti bestandigt stod deres herres afskedsord til dem for deres sjæl: I skal være mine vidner. Og så længe Kristi kirke består på jorden, har de, der har prædiket evangeliet, haft pligt og ret til at vidne om sandheden, selv om den ikke var behagelig for dem, som blev ramte af den. Skal denne pligt og ret endnu gælde den dag idag eller ikke? Skal den herre Kristus og hans ord eller skal menneskeord have den højeste gyldighed? Det er spørgsmålet, som nu i særlig grad bevæger verden og kristenheden. Man har ingen ringe lyst til at besvare det der hen: først menneskeord, og da vil vi se, om vi måske kan forene Guds ord dermed. Hvilket svar vil den kristne menighed, hvilket svar vil *vi* give på dette spørgsmål? Se, mine venner, derom drejer det sig i denne tid; derom drejer det sig også idag ved vor fest. Der står præsterne, til hvem den herre Kristus har sagt: I skal være mine vidner — skal og tør de fremdeles gøre det eller skal og tør de ikke? At de gør det overfor småfolk, når de har gjort uret, det anses for en selvforståelig sag; men når de store og mægtige gør, hvad der ikke er ret, tør de da også vidne? Kære venner, en kristen ved, hvad der er det rette svar, en kristen kræver af sin pastor, at han også *da* ikke må være en stum hund. *Det er* sagen, *om hvilken det også idag drejer sig.* Vi glæder os over,

at der fandtes en mand, som havde mod til at gøre alvor af sin herres ord: »I skal være mine vidner«, og som for den sags skyld havde mod til at lide forsmædelse. Ti det drejede sig ikke om, om han havde sagt sandhed eller usandhed, men om *han turde sige sandheden eller ikke. Derfor* har I festligt hentet Eders pastor fra fængslet, *derfor* rækker vi ham alle hånden med glæde og byde ham velkommen; *det* skal være vort svar, når vi bliver spurgt: hvad har I villet med den festlige modtagelse?« — Nu vekslede sang og tale, bl. a. talte et par af præsteskolens studerende, deriblandt en fra »den elsasske protestmenighed«. Han sammenlignede Johannes Paulsen med denne menigheds helt, den mægtige defensor fidei[1]) i Elsas, den nu afdøde præst Horning. — Efter »den spesifike Kropper salme«: »Intet skal mig fra Jesus skille«, hvis stadige omkvæd er »heller død end utro« (lieber tot als ungetreu«), tog præsten Johannes Paulsen ordet. Det var en tak til alle sine venner, han bragte for deres udviste kærlighed. Med lune fortalte han adskillige træk fra sit fængsel, navnlig om, hvorledes strængheden fra fængselsstyrelsens side efterhånden var gået over til større og større mildhed. Sluttelig lagde han sig selv og sine venner på hjærte at blive trofaste overfor Gud, om og de måtte bringe et selvfornægtelsens offer.

Festen sluttede med en fælles fremsigelse af »fader vor« fra hele forsamlingens side og en fælles afsungen udgangs-velsignelse: »Vor herres Jesu Kristi nåde og Guds kærlighed og helligåndens fællesskab være med os alle! Amen.« —

Frederik Nygård.

Om Varemarkedet.

Af *Chr. Faber.*

Produktmarkedet har - med Undtagelse af Æg — i den sidste Tid været meget flovt, og Varemarkedet Stilling — med Undtagelse af Frugter — har ikke været stort

---

[1]) troens forsvarer.

bedre. — *Kaffe* noget fastere, og Udsigterne for lavere Priser tør næppe ventes i den nærmeste Tid, da Beholdningerne er små, ligesom også de daglige Tilførsler i Rio og Santos er meget ubetydelige. Spillemarkedet bevæger sig vedvarende uroligt — lig en dårlig Samvittighed. — *Sukker* meget roligt; men til de nuværende Priser er jevn god Omsætning. Da Udsigterne for den kommende Roehøst er glimrende, er Priserne pr. Efterår lavere end de nugældende.

Frugter. Høstudsigterne for *Æbler* i Amerika må være gunstige; ti denne Artikel kommer meget flov fra New York, og Priserne er i de seneste Dage dalet 4 à 5 Øre pr. Pd. — *Blommer*, *Rosiner*, *Korender*, *Mandler* er derimod stærkt opadgående, og Udsigterne er for endnu højere Priser.

Kryderier rolig, med Undtagelse af *Nelliker*, der er stegne 5 Øre, og *Ingefær*, der synes at være fastere. — **Soda** uforandret. — **Petroleum** rolig og noget lavere.

Kornmarkedet meget flovt med nedadgående Priser, både pr. strax og pr. senere Leveringer.

Foderstoffer. *Klid* noget mere efterspurgt, begrundet på, at Græsset er kommen noget for stærkt op i den senere Tid, og er derved mindre kraftigt, hvorfor Kreaturerne mange Steder bliver tagne ind, og der anvendes delvis Kraftfoder. Trods de gode Høstudsigter allevegne i Evropa, holder Udlandet på høje Priser pr. Efterår, som danske Importører indtil nu ikke har villet anlægge. — *Linkager* noget højere både pr. strax og på Levering. — Afskallede *Bomuldsfrøkager* meget billige iår, og fortjener Opmærksomhed. — I *Rapskager* og *Solsikkekager* er der lille Omsætning, begrundet på, at første Hånd holder Artiklen for høj. — Grosserersocietetets Handelsberetning for 1889 udtaler ibl. a. om Foderstoffer: »Atter i dette Efterår, om end dog måske forholdsvis mindre stærkt end i tidligere År, viste de tidligere store opsamlede Indkjøb af Forbrugsforeningernes Efterårs- og tildels også Vinterforbrug, sig som en væsentlig Faktor til Prisernes stærke Stigning i Efterårsmånederne, medens Vinterforretningen af samme Grund også har været svagere end páregnet, hvortil dog væsentlig den usædvanlig milde Vinter iår naturligvis har bidraget ikke ubetydeligt. Man finder i hvert Fald atter fornødent at henlede de ledende Landmænds Opmærksom-

hed på det ønskelige i, at de store Fællesindskjøb såvidt mulig fordeles mere ligelig over forskellige Måneder. Ved Danmarks fremtrædende Stilling som det vigtigste Importland for Foderstoffer øver den Måde, hvorpå Indkøbene herfra ledes, en meget betydelig Indflydelse på Markedets Stilling, og de uforholdsmæssige store Indkøb i de tidligere Efterårsmåneder viser sig hvert År til Skade for vore egne Interesser at forcere Priserne højere op, end det ved mindre sammentrængt Indkøb fra dansk Side ellers vilde være nødvendigt.

Smør faldt i Slutningen af forrige og i Begyndelsen af denne Måned Uge for Uge; senere har Noteringen været konstant, så man må håbe, at Bunden er nået, og at Artiklen dermed snart kan gå en lysere Tid imøde. — Om denne Artikel udtaler Societetets Beretning bl. a. følgende: »Det har hidtil været et fra alle Sider anerkendt Faktum, at frit-ombord-Handelen var den fordelagtigste Måde, hvorpå vi kunde afsætte vort Smør til England. Med ikke ringe Dygtighed og store Opofrelser er det lykkedes vore indenlandske Grossister at nå så vidt, at den ganske overvejende Del af Smørret sælges til England frit om Bord *efter den kjøbenhavnske Notering*, således som det nærmere blev udviklet i Handelsberetningen for 1888. Så meget mere beklageligt er det, at man i det forløbne År må siges snarest at have arbejdet henimod en Tilintetgjørelse af disse fortjenstfulde Bestræbelser, og ret mærkeligt, at disse Forsøg er satte i Scene fra visse Landbrugskredses Side. Det Manchester-Marked turde måske bedre end noget andet afgive Exempel derpå, idet det i Årets Løb i den Grad er bleven oversvømmet med Konsignationer, at Konsulatet resumerer sin Beretning om Smørhandelen i denne By derhen: »Forsyningerne er nu meget for store til overhovedet at kunne afsættes til Konsumenterne til de kjøbenske frit-om-Bord-Noteringer.« — Når en Overfyldning af det engelske Marked ved overdrevne Konsignationer finder Sted, må Prisen nemlig uundgåelig synke så meget under Noteringen, at de engelske Handlende, der har afsendt frit-om-Bord-Ordres, kun kan sælge med Tab. Men til en jevn Fordeling på de forskellige Markedspladser, så der ingen Overfyldning finder Sted, kræves netop Købmandssnille, som Landmændene hverken enkeltvis eller organiserede som Regel kan være i Besiddelse af. Og de *eng-*

elske Købmænd, til hvilke man fra Landbrugets Side viser større Tillid end til de danske Købmænd, ved *nemlig at betro dem Konsignationerne*, har intet andet Middel overfor de nye store Forsendelser, end så meget som muligt at forcere Afsætningen. Dette Forhold er unægtelig så meget mere besynderligt, som Landmændene dog ved kontraktmæssig Salg ofte kunne opnå så høje Overpriser over Topnoteringen Året igennem ved at sælge til danske Grossister, at engelske Købmænd, som det fremgår af den ovenfor citerede Konsulatsberetning fra Manchester, erklære det for en Gåde, hvorledes det kan betale sig. Betegnende er det i så Henseende også, når det endog hedder i Konsulatsberetningerne fra Hull, at der nu sendes så store Kvantum i Konsignation, at det ikke sjældent må sælges 4—8 sh. lavere i England, end Exportørerne har betalt i Danmark, *så at det næsten ser ud, som om man var i Færd med at vende tilbage til de gamle Dages udelukkende Konsigneren*. I hele denne Bevægelse synes den såkaldte Exportforening at have taget en fremragende Del.« — Nu påstås der fra anden Side, at de forkvaklede Forhold i England, fremkaldt af ovennævnte Grunde, **har kostet Landet sidste Aar mindst 6 Millioner!**

Æg efterspurgte og højere. Om denne Artikel skriver Handelsberetningen ibl. a.: »Det er af stor Betydning for en Artikel som Æg, at de kommer Konsumenterne i Hænde så friske som muligt, og kun ved, *at Danmark opnår et godt Renommé for at levere Æg*, kan vi bevare vor gunstige Stilling på Englands Marked. Smørret har nået sit store Navn hos Englænderne, fordi det fremkommer i så frisk Tilstand, og der gøres *alt*, hvad tænkes kan, for at dette kan ske; men hvorledes behandles den endnu sartere Artikel: Æg? Ikke såsnart begynder en lille Stigning at indtræde, før Landmanden og Købmanden spekulere i højere Priser, og denne Spekulation får desværre en sådan Udstrækning, at Varen ofte er halv fordærvet eller muggen, før den kommer Exportøren i Hænde.« Æggene må tilføres det engelske Marked så friske som muligt, ellers bliver danske Æg tilsidst usælgelige i England; det burde både danske Købmænd og Landmænd skrive sig bag Øret.

Frømarkedet. Der synes at vågne Spekulation i Rødkløver.

Kunstgødning højere og vil sandsynligvis i Sæsonen gå endnu højere, da Beholdningerne her i Landet er små.

Den franske Toldpolitik. Handelskamrene i Frankrig er samlede i denne Tid for at drøfte den Toldpolitik, der bør følges, når de bestående Handelstraktater udløber i 1892. Det er meget overraskende Nyheder, der kommer fra denne Forsamling; man havde i al Almindelighed antaget, at Handelskamrene havde udtalt sig for Beskyttelse; men Flertallet synes tvertimod at være stemt for Frihandel. Efter »le Temps« har den franske Handelsminister erklæret: (Børstidenden): »*at en overvejende Del af Kamre, hvis Betænkninger er indhentede, holder fast ved Principperne fra 1860*«. — At der existerer Handelskamre med andre Meninger, således skriver det franske Blad, vilde det være barnagtigt at nægte; men Beskyttelseslysten er på langt nær ikke så stærk som hidtil forment, og selv Handelstraktaternes Modstandere har Øjet åbent for den Fare, hvorfor en overdreven Beskyttelse kan udsætte Frankrig. Liberal Toldpolitik og Afslutning af nye Traktater forlanges bl. a. af Handelskamrene i Paris, Lyon, Marseille, Bordeaux, Bayonne, Reims, Calais, St. Etienne, Limoges, Havre, Nantes, Beaune, Cognac, Angoulème, Cette, Narbonne, Toulouse, St. Nazaire, Troyes, Orleans, Oubenas, Annonay, la Rochelle, Arras, Nanzy, Morlaix, Rennes og Avignon. Repræsentanterne for disse Byer ræsonnere som så: »Af Råmaterialier indfører vi sikkert nok mere end vi udfører, vore Indkøb hos Udlændinge kommer op til en Værdi af *2 Milliarder Franks*, vore Salg til Udlændinge udgør kun *600 Millioner Franks*; men hvorledes stiller Sagen sig med Hensyn til færdige Fabrikater? Vi sælger for 1700 Millioner, og køber kun for 600 Mill. Afskaffer vi alle Handelstraktater, og indskrænkes som Følge deraf vor Udførsel af færdige Fabrikata, da bliver det de franske Fabrikers Ruin og rimeligvis en Samfundskrise.« — Og selv en stor Del af de Handelskamre, der ikke ønsker ny Handelstraktater, har tilkendegivet Meninger, vidt forskellige fra Nutidens Beskyttelsesteorier. Repræsentanterne fra Lille og andre store Fabrikbyer protesterer således ivrigt imod enhver Told på Livets første Fornødenheder og mener, at Korntold og lignende kun bør tåles, når det virkelig skulde vise sig umuligt på nogensomhelst anden Måde at fremhjælpe Agerbruget. Forhandlingernes lingernes Begyndelse er således blevet en bitter Skuffelse for Protektionisterne.

Kjøbenhavn. I Hovedstaden forefindes for Øjeblikket 3000 ledige Lejligheder imod kun 1600 i 1885. Det er ingen heldig Oplysning for de strejkende Mursvendes Sag, tværtimod, den vil skade den.

Majdagens Følger. (Efter Hamborger Börsen-Halle): »Siden den meget omtalte 1ste Maj er der gået sex Uger, og det turde være på Tide at underkaste denne Dags Følger for Arbejder og Arbejdsgiver en objektiv Bedømmelse. Når man betragter den Udvikling, som Forholdet mellem Arbejder og Arbejdsgiver har undergået siden 1. Maj, kan man ikke andet end erkende, at Arbejderne med alle deres Strejker og forhøjede Fordringer har lidt Nederlag over hele Linjen eller er i Færd med at bukke under. Allerede før 1. Maj var det klart, hvorfor denne universelle Feriedag var et Misgreb. Man havde blandt Arbejderne overvurderet egne Ævner og agtet Bourgoisiets Modstandskraft altfor ringe. Og da Staten og Arbejdsgiverne til Forsvar for deres egne Interesser stillede sig på Lovens Standpunkt og behandlede Majdagsferien som et Kontraktbrud, da begik Arbejderne en ny Fejl ved heraf at lade sig ægge til vidtstrakte Strejker. Arbejderne gjorde dette i Håb om Sejr. Førerne fortalte dem, at Arbejdsgiverne vilde lide et eklatant Nederlag. Og for et sådant Resultat syntes intet Offer for stort — alle Kræfter sattes ind på at holde ud så længe som muligt. Rundt omkring i de forskelligste Fag gik Strejken løs. Og overalt spændte man Fordringerne til det højeste. Af disse Tusinders Arbejdsnedlæggelse fulgte Tusinder af Kvinders og Børns Nød og Savn. Strejkekassernes Hjælp var kun knap, Arbejderne måtte tage ud af Sparekasserne det lidet, de i gode Dage havde sat ind. Og bortset fra det materielt uheldige i disse Forhold — hvor megen moralsk Skade har Strejken ikke forvoldt! Selv hvor der er den yderste Offervillighed til Stede, må Familielivet dog lide under Arbejdsløshedens Tryk, det trøstesløse i Forbruget af tidligere Tiders Sparepenge, det stadig fjernere og fjernere Håb om at sejre. De allerfleste Steder er det endt med Nederlag for Arbejderne. Man kan ikke noksom beklage, at Arbejderne har lidt så hårdt til ingen Nytte; men man må også af Kendsgerningerne uddrage den Lære, som ligger i dem. For Arbejderne er denne følgende: »Enhver Strejke er tabt på

Forhånd, når den blot går ud på at tage Hævn over formentlige »Krænkelser af Menneskerettighederne«, eller at straffe Bourgeoisiet for dets Uvenlighed overfor Arbejdserne. Den er tabt, når den går ud på at tvinge alle Arbejdsgiverne ind under en og samme Fordrings kavdinske Åg, i Stedet for at tage Sigte på bestemte, konkrete Punkter, hvor der kan reformeres i det enkelte. Det viser sig endvidere, at selv om Strejken udbryder i flere Fag ad Gangen, er dens Udsigter til Sejr ikke store, så længe Arbejdsgiverne holder sammen. Endelig har Arbejderne ganske sikkert undervurderet den offentlige Menings Magt. Den offentlige Mening forstår meget godt at skælne mellem berettigede og uberettigede Fordringer, og har det i sin Magt at bringe Sejr eller hidføre Nederlag. Når Arbejderne derfor overvejer Begivenhedernes Gang siden 1. Maj, vil de forstå, at deres Førere har påtaget sig et stort Ansvar ved at lede dem ud i Strejkerne, og de vil sige sig selv, at en legal Forhandling med hver Arbejdsgiver vilde føre til langt større Resultater. Arbejdsgiverne har på deres Side set, at når de går enigt og solidarisk frem, er Sejren dem forud vis overfor *uberettigede Fordringer*. Arbejdsgiverne har disse Ugers Lønkampe bevist, at de ikke behøver at give efter for ufornuftige Fordringer fra Arbejdernes Side. I Fremtiden vil Arbejdsgivernes Organisation vide at bekæmpe ethvert Udbrud af grundløst Overmod fra Arbejdernes Side og at sørge for alt, der kan tjene til Fremme af Underklassernes Vækst i Velfærd og Sundhed.«

Kønigsbergs Handelskammers Årsberetning for 1889 er vaklende overfor Beskyttelsestoldens Virkninger, særlig udtaler den sig for Nødvendigheden af en suksessive Afskaffelse af Korntolden.

Schweiz synes i Øjeblikket at være mere beskyttelsesvenligt, end det har været; men da de franske Handelskamres Beslutninger går i Frihandels-Retning, vil dette måske indvirke pa Stemningerne i Landet, så at man bliver sin Fortid tro.

Odense, den 24. Juni 1890.

Om Carsten Hauch og hans lyriske digtning.

I.

I forordet til den digtsamling, Hauch udgav i 1842, gør han gældende, at hans talent går i retning af det dramatiske og episke langt mere end i retning af det lyriske. Men ved denne lejlighed er det gået Hauch, som adskillige andre digtere, at han ikke har været i stand til at vurdere sit eget. Ti selv om *Guldmageren* og *En polsk Familie* eller dramaer som *Tiberius* og *Marsk Stig* altid vil hævde sig en udmærket plads i dansk literatur, har han dog ikke i noget af disse arbejder ydet sit bedste. Menneskeskildringen lå ikke særligt for ham. Der findes vel prægtige steder rundt om i hans romaner og dramaer, men der findes også adskilligt, som ikke er særlig ejendommeligt. Overalt hvor hans egne erfaringer er slået til, og hvor hans mørke pathos har kunnet komme til udbrud, der er det lykkedes for ham; men hvor der ikke på en eller anden måde var et forhold mellem ham og de optrædende, der led fremstillingen under det. I *Tiberius* har han ganske vist vist, at han var i stand til at tegne en interessant karakter i stor stil. Men ofte bliver der noget stift og kantet over hans dramatiske figurer. Gregor den 7de f. eks. er hovmodig over alle grænser, men man ser ikke, hvilke evner og kræfter, der har været ved siden af. Man savner noget af den blanding i karakteren, som f. eks. findes hos en *Hakon Jarl*. I Bajazet — et drama, der for øvrigt indeholder udmærkede ting — er således Tyrkerfyrsten altfor overvejende rettens indehaver, mens Timur, den alt ødelæggende, simpelt hen er et uhyre. Det er mere repræsentanter for lavt og højt, der er stillede overfor hinanden, end det er to historiske personligheder,

der mødes. Om relativ ret på begge sider, som i Hakon Jarl, er der ikke tale; Bajazet får lov til at kalde sin modstander en djævel, og da han dør, siger han selvtilfreds: »Jeg bedre var end Timur, — så måtte jeg jo gå til grunde — det var jo verdens orden fra den ældste tid.«

Og lignende indvendinger kan rettes imod karaktertegningen i hans romaner. Der står som regel en kold eller en letsindig herre overfor en brav mand: ligeledes en henrivende kokette overfor en mindre fremtrædende kvinde, der blot udmærker sig ved sin sjælsstorhed; således Dyveke overfor den svenske kvinde, som bliver Vilhelm Zaberns brud, eller den skønne sangerinde Laura overfor den stille kvækerpige. Men disse er ikke særligt individuelle. Og de kolde spottere, Zeltner og advokat Gray, for hvem forstand og beregning er alt, eller de brave og begejstrede naturer, Robert Fulton og Theodor, der handler ud af deres umiddelbare følelse, er væsentlig kun udtryk for digterens foragt for, hvad der er lavt, og hans tro på det godes magt.

Under alle omstændigheder finder man ikke det særligt *Hauchske* på dette område. — Imidlertid, bedst som man læser, kan det ske, at en af personerne, som ellers ikke har lagt beslag på opmærksomheden, taler med digterens egen tunge og ud af hans hjærte. Og da bliver det smukt — og Hauchsk. Sådanne steder lyder som digte i prosa. I »*En polsk Familie*« siger således en: »lidt hedenskab må De dog tåle i denne verden, eller skal nu den bredmundede storm manes ind i en snever orgelpibe og forvandles til en koralmelodi? Skulle alle oceanets døtre blive grædende klostersøstre, skulle de lette sommeralfer, der flagre gennem skovene og blæse på den krumme lotusblomst og på riddersporens horn, nu med klippede vinger synge ligsalmer i Eders kirker?«

Og et andet sted i samme bog bruges følgende billede: »vore forsvundne tanker, vore forgangne glæder og

sorger ligge jo på bunden af en dyb sø, hvorfra erindringen kaster snart en vissen afreven blomst, snart en sjælden koral, snart et gyldent smykke på strandbredden; men alle de rigdomme, dybet skjuler, kende vi dog ikke, og vi ville undres engang, når livets sø fortørres i døden, og vi få dem at se.«

Men den, der er i stand til at fremstille tanker og stemninger med en sådan ynde og veltalenhed, han er, hvad han så end mener om sig selv, en afgjort *lyriker*.

Det vil da sige, lyriker af en egen art. Han hører ikke til dem, der, når de har tegnet et billede, lader det stå som det er. Han forklarer det, anvender det i et bestemt øjemed. Læser man videre på det sidst anførte sted, finder man følgende: »Vel os da, hvis vi ikke finde altfor mange uhyrer, for hvilke vi må gyse, liggende ved siden af de sunkne skatte, som nu skulle være vor bestandige ejendom og følge os gennem evigheden.« Der er som digter noget af en prædikant i ham.

Det er dette, der skader ham som dramatiker og fortæller. Han er ikke i stand til som Øhlenschlæger at fremstille kræfternes frie spil og trække sig selv tilbage. Der findes således i slutningen af »Bajazet«, efter at helten ved selvmord har gjort ende på det forsmædelige fangenskab, hvori Timur holder ham, en højst karakteristisk note under teksten: »Fjorten år senere måtte Timurs mægtigste søn søge hjælp hos en af hans fader overvunden fyrste.« Det er nemesis-tanken, som digteren lægger så stor vægt på, at han udtrykkelig må gøre opmærksom på den, inden han slutter. Og nu har han ganske vist intet steds så påfaldende tydeligt som her angivet nemesistanken som sit udgangspunkt, men mer og mindre klart fremlyser dette dog af Carl den 5te, der i fængslet bliver nabo til den gamle, som han selv for tyve år siden har ladet fængle, af Gregor den 7de, hvis hovmod får sin straf, da han må flygte fra Rom; af Tiberius, af Bajazet og adskil-

lige andre; man mærker, at der en mening bag ved; og denne mening træder ofte så stærkt frem, at den overskygger handlingen og hindrer personernes frie rørelse.

Men hvad der skader ham på et punkt, bliver hans styrke på et andet. Det stærkt personlige har givet hans *lyriske digtning* en ganske ejendommelig skønhed.

II.

Andre digtere besynger forårets vælde, når regnen skyller den snavsede sne med sig, og grønsværet blottes med vintergækkene, og violerne, og anemonerne. Eller de priser sommerens blussende roser og de grønne enge, hvor vandet risler mellem gule akelejer og forglemmigej. Og nu er vel heller ikke Hauch blind for naturens skønhed. Han kalder blomsterne »lysets lykkelige børn« — »der i vår og høst og sommer — fletter deres blomstertæppe — gyldensmykket, regnbufarvet, dugbesprængt og solbestrålet — over den forløste jord«; og han fortsætter:

Men når Mørket vinder Sejr,
slumrer I bag Sneens Lagen,
frygter ej for Vinterstormen,
drømmer end om Lys og Sommer;
til et Blink af Solens Øje,
til et Pust af Vårens Ånde,
til et Kor af hundred Fugle,
kalder jer igen til Livet
i fornyet Ungdomsglans.

Da I vågner, da I kommer,
spire, svulme, myldre frem,
fletter atter eders Tæppe,
guult og rødt og hvidt og blåt,
dugbesprængt og purpurfarvet,
blandet med det friske grønne,
gyldensmykket, solbestrålet,
medens Gøg og Lærke synger.

Man må indrømme, at Hauch er berettiget til at tale med om naturen. Men der er det ved hans naturskildringer, som også, skønt i mindre grad, gælder om *Ingemanns,* at de tilsidst kun bruges som billeder for noget højere. Begge digtere var oprindelig udgåede fra den romantiske bevægelse; og for romantikken gled ånd og natur over i hinanden, spejlede og afbildede hinanden. For romantikken var det ydre, naturen, kun et tæppe, der skjulte det indre, ånden. Først når dette forhæng, blomsterne, markerne, skovene, søerne, bjergene, stjernerne blev draget tilside, viste åndens uendelige verden sig glimtende i al sin herlighed. For Ingemann var solen mer end solen, den var lysenglen, som kommer fra paradisets strande og vandrer på rødmende skyer højt over jorden. Og for Hauch er blomsterne, der, uberørte af synd og smerte, glider i evig veksel »gennem nat og lyse dage — gennem regn og storm og vinter — gennem høst og vår og sommer«, billede på de forløste ånder. »*Sådan* — fortsætter han — glider også hisset — de forløste ånder — saligt drømmende — uden angst og sorg — med udødelighedens glans i øje — gennem ubekendte verdner — i tusinde forvandlinger.« Han har ikke tid og lyst til at dvæle længe ved disse jordens farveskønne fremtoninger; hans blik glider opad mod en højere skønhedens verden mellem stjernernes hær.

Eller når han taler om den frugtbare jord — »med skovens løvtag — med engenes pragt — og de rindende vande — med skyernes flagrende — mangefarvede slør gennemglødet af morgen og aftenglans« — da er det ikke for at fordybe sig i de dunkle skove, eller for at besynge solen, når den hæver sig i tågeglans og dukker under i havet, men da er det for at sende sin tak til den gud, som har skabt »den favre frugtbare jord«. »Lovet være gud — for hver en gave — som timerne bringe; — for den blomstersmykkede vår, — når skovduen synger, —

og for den rige høst, — når morgenstjernen vinker til arbejd, — mens dens aftagende måne — vender sin segl — ned mod de svulmende kornaks«.

Eller når våren kommer, og vinterens isdiadem bliver brudt, når dens scepter smelter i dugperlernes glans, der neddrysser fra skyernes veje; når den aldrighvilende stormvind er flygtet på sin hest, når den ikke længer fra sky ryster sine vildthenflagrende lokker, der sender sne over mark og enge; når den længsthentørrede riskvist skyder blade, og vintergrenen dækkes med blomster, når våranemonerne trænger sig frem og hyacinten åbner sit blik for solen, når nattergalen synger i lunden, og frøen fra sit sivomskyggede vandkær blander sin røst med de jubelsyngende stemmer — da er det, »som sjælen blev båren — efter mangfoldige seklers kamp og uendelig smerte — gennem tidernes strøm tilbage til skabelsens barndom. — Ak, men det er kun en drøm, en fjern, forgængelig afglans — af det evige liv .... — Til en flygtigforsvindende drøm, et vidunderligt billed — af vort evige hjem blev tidens foryngelse knyttet«.

Men således giver denne evne til at underlægge fremstillingen en bestemt tanke Hauch en særegen plads mellem lyrikerne. Det er ikke i kraft af iagttagelse af den ydre verden, at han bliver digter som Blicher eller Chr. Winther, men i kraft af de stemninger og tanker, som den ydre verden vækker i ham. Han går derfor aldrig i enkeltheder; naturen er for ham så temmelig ens overalt, og når han har nævnet krokus, viol og anemone, så har han givet de par eksempler, som er tilstrækkelige til at fremkalde indtryk af den blomsterverden, han benytter i sine vers som billeder på, hvad der er frodigt og sundt i den åndelige verden. Eller når han har nævnt stormen, regnen og de visne blade, så er han færdig med efteråret, billedet på forgængeligheden.

På den anden side er det imidlertid så langt fra, at denne ejendommelighed virker tyngende på hans lyrik, således som den gør det på hans dramaer. Ti den tanke han vil udtale, stikker ikke frem ved siden, men smelter sammen med det brugte billede eller udvikler sig med naturlighed deraf.

Når han således med et par træk skildrer sin barndoms uforglemmelige hjem oppe mellem klipperne, hvor forellerne sprang i den strømmende elv, og hvor drossel og solsort sang i de mørke skove, — da tjener det blot til at forhøje virkningen, når han pludselig slår om og giver det en personlig anvendelse:

Og skal af Jordens Minder
et Hjem jeg bygge hist,
da vil den Elv genfødes,
det ved jeg ganske vist.

Dertil de dunkle Klipper
i Dalen dyb og trang,
og Roserne, der blussed,
ved Vandbølgens Sang.

Eller når han synger om den letbevingede svale med viseren i brystet, der fører den sikkert, selv i det dunkleste natmulm, over det ukendte hav til de fjærne strande, hvortil dens higen driver den — da falder det smukt og naturligt, når han slutter med at ønske sig selv en magnet i brystet, der, uden at svigte, kan føre ham gennem gravens nat, over dødens dæmrende, ukendte vande, til den evige vår, til det land, hvortil en aldrig betvungen længsel drager ham, og som han skuede langt borte, svævende i aftenrødens glans i sine bedste, stilleste øjeblikke.

Men denne *tendens*, om man kan kalde det så, findes imidlertid ikke blot i de digte, i hvilke billede og tanke skiller sig tydeligt ud fra hinanden, men den findes selv der, hvor der, til en forandring, ikke er den fjerneste

symbolik. Der er næppe noget digt, hvor han har ståct friere overfor sit æmne end i »Falken« i »Valdemar Atterdag«, og næppe noget, der er så udvortes anskueligt. Valdemar Atterdag kommer ridende en sommermorgen med sit jagtfølge. På hånden har han sin falk med hætte over hovedet og bjælder på fødderne; en hejre ses flyvende højt oppe; kongen løfter hætten af falkens hoved og lader den stige, hvorpå falken skyder op efter hejren og kæmper med den.

Til trods for det ligefremme og anskuelige i skilddringen er digtet imidlertid helt igennem mættet med Hauchsk ejendommelighed. Allerede dette, at optrinet mellem de to fugle forestiller en *kamp*, er betegnende. Når *Chr. Winther* skildrer hjorten og dens vilde flugt — og hjorten spiller en lignende rolle i »Hjortens flugt« som falken i »Valdemar Atterdag« —, så skildrer han i ro og mag det sommerlige landskabs beboere, vildbassen, der har slået sig ned i mosen og snorker ved siden af sin gryntende mage, den sorte snog, der ringler sig i sandet, skovduen, der sidder kurrende i sin gyngevugge, træpikkeren, der hamrer i birkens hvide bark, og ræven udenfor sin hule midt i sin lystige flok af gule unger. Så kommer hjorten farende forbi vildmosen, over bakkerne, gennem dalene, gennem slåentjørnene, gennem egekrattet, ind i den løvtætte mørke skov, ned ad lyngskrænten, ud i skovsøen, og afsted på den anden side over skovdækte dale og høje. Skønt optrinet med den usalige rytter, bunden på hjortens ryg, vel kunde give anledning til en skildring af det voldsomme, pinlige og spændende i situationen, er der dog ikke spor af dette. Det er ikke menneskets eller hjortens lidelser, men det er skønheden i naturen, sommerdagens liflighed, den yndige fred, der hvilede over dal og høj, lyngskrænten, den bladkransede skovsø med vildænderne og så den prægtige forskræmte hjort, det er det, han vil have frem.

Hauch derimod taler kun lidet om landskabets dejlighed, men desmere om kampen mellem den langhalsede hejre og falken med de pilspidse vinger. For ham er kræfternes anspændelse og de stridendes vildskab hovedsagen. Sammenstødet er af stor dramatisk virkning; hejren kommer sejlende gennem luften uden at frygte nogen fjende; falken skyder som en pil op imod den:

Da Hejren nu mærked, at en Fjende var nær,
da strakte den imod ham sit Næb som et Spær;
opad den vilde flyve, dog lyktes det ei,
ti Falken hin modige spærred den stejle Vej.

Med pilspidse Vinger den svæved i det høje,
under den fløj Hejren med spejdende Øje,
forsigtig den vendte Næbbet, dog vilde den ikke fly,
den agted Falken at spidde, når han sank ned fra Sky.

Men bedst som man nu venter, at falken uforsigtig skal styrte sig i fjendens spidse næb, sænker den sig som et lyn ned på siden af modstanderen, griber sin fjende om halsen, bruger næb og klo, og daler så med sin døde modstander ned i græsset.

Men foruden dette for Hauch så ejendommelige, er der noget andet. Endskønt der ikke falder et eneste ord om *betydningen* af dette sammenstød, så bevæger det hele sig dog øjensynlig nok indenfor de linier, indenfor hvilke de Hauchske optrin ellers plejer at foregå. Der er her gennem de to fugle givet en karakterskildring. Mens Chr. Winther holder sig til hjortens skønhed, dens stolte holdning, dens gratiøse spring, eller skildrer den pilende ned ad brinken, dukkende under i søen og svømmende mellem siv og opskræmmede vildænder over til den anden side, så afspejler hos Hauch fuglenes ydre egenskaber de indre, og det er de sidste, han understreger; kraft og ynde er ham ikke det væsentligste, men karakter; havde han skullet skildre den brune hjort med de høje takker, da havde

han sikkert anvendt et ord som *ædel*; ti han søger, hvad der *ligger bagved* det ydre. Altså: Den langhalsede hejre med det lange, spidse næb er den snedige, som vil spidde sin modstander; den kæmper med list og underfundighed, og er derfor viet til døden; den smukke hvide falk er den uforfærdede, derfor den lykkelige. Hauch har her fremdraget sine to velkendte modsætninger: »listen, der spinder på sin egen ligsærk« overfor »den ærlige kraft, der sejrer til sidst«, som det hedder i Tiberius. Så overlegen fremstillingen end er — og ganske anderledes overlegen end i noget af dramaerne — ses det dog tydeligt, hvad digteren mener; hejren er »forsigtig«, den »spejder«; falken derimod »har et sikkert øje« og er »hin modige«; hejren er en formummet størrelse, en lumsk modstander, men falken er den åbne, djærve natur, som Hauch elsker. Og mens digteren beundrer falkens vilde favntag, dens stålhvasse klo og dens lynsnare vendinger, ser man af de linjer, hvormed optrinet ender:

Så greb den sin Fjende om Luftrøret langt,
Hejren kæmped forgæves, dens Åndedræt blev trangt,
men Falken slog med Vingerne, den brugte Næb og Klo,
under dens vilde Favntag blev Hejren lidet fro —

af disse linier ser man, især af den sidste, at digteren nærer en hemmelig uvillie overfor den langhalsede hejre og glæder sig over dens dødskamp.

Skønt da tendensen er så tilbagetrængt som vel muligt, er den dog usynlig til stede. Bagved kampen mellem de to fugle skimtes en større kamp, den, som for Hauch er den største, verdenskampen mellem den gode, ærlige karakter og den onde og lumske villie.

III.

Den kilde, hvoraf Hauch øste sin digtning, var da først og fremmest han eget bevægede indre. Og det tunge,

som hvilede over dette, har meddelt næsten alt, hvad han har frembragt, et mørkladent præg.

I den selvbiografi, som digteren har forfattet i sin alderdom, forekommer ofte indskud som disse: »så oplevede jeg en af de skuffelser, hvorpå livet er så rigt«, eller »således blev også min moder ramt af den ironi, der så tidt møder os i livet«. Det er ikke med glæde, han ser tilbage, som Ingemann, hans samtidige og modbillede, der med stor kærlighed har skildret sit lyse barndomshjem i præstegården, hvor han gennem sit kighul i den frosne rude så ud på lænkehunden og duerne og hestene, der blev redet til vands, mens plejelens taktfaste slag hørtes fra loen, og lød sammen med spinderokkenes snurren og kaminens bulder i den store stue; eller hvor han om sommeren legede med sine sødskende i den store have, mejede brændenelder som Blaamænd og rendte omkap med månen. Hauch voksede ikke op i nogen idyl. »Der var ingen glæde udbredt over vort hus«, siger han. Faderen og moderen var alvorlige folk, som ikke gav sig meget af med børnene; og digterens første erindringer skriver sig fra det loftskammer, hvor han skulde opholde sig med sin barnepige, og hvorfra han så måneskinnet glide hemmelighedsfuldt ud over Fløjfjeldets skrænter og over den store Bergen domkirke. Tidligt blev han sendt ud i byen for at gå i skole, og da han var 8 år gammel, kom han, sammen med sin broder, i huset hos en præst, der boede en halv snes mile østen for Bergen, dybt inde mellem fjeldene.

Der oplevede Hauch imidlertid den eneste virkelig lykkelige tid i sit liv. Stedet var dejligt. Præstegården lå mellem træer inde under mægtige fjelde; til den anden side grønne marker og enge lige ned til Hardangerfjorden, med øer og landtunger. På dette sted levede han i 5 år; når de få timers undervisningstid var forbi, gik det afsted ud i udmarken, hvor drengene satte sig op på de løse

heste og galoperede afsted; ud på fjorden, hvor Hauch ofte har ligget i timevis i sin båd og stirret over rælingen ned i det dybe land på søens bund, hvor søgræsset stod som store træer og hvor fiskene skød sig op ad, som egernet klatrer i skoven. Inde i skovene løb han med Mathies, bondedrengen; de gik på opdagelsesrejser, hvor ingen mennesker havde været, plukkede jordbær, blåbær og hasselnødder, dansede på tømmerstok over fossen, steg op på Nutens fjeldtop, hvorfra fjordens bølger så ud som krusning i et vandglas. Eller også medede han i elven, eller han lagde sig bag fjeldet, hvor hindbærbusken groede og den vilde rose, og drømte om alfer og nøkker, mens droslen og solsorten sang og ræven gøede mellem fjeldene.

I disse år var det, som om livet åbnede en smuk parentes for ham; men ikke såsnart havde han forladt Malmanger, før parentesen lukkedes. Han har et digt om en lille fisk, der levede i en stille bjergsø; men fisken fik længsel efter de store strømme; den sprang i fossen, drev med elven ud i havet, til kval og elendighed, jaget af de store hajer, truet af søulven, indtil den døde hundrede mile fra sin fjeldsø. Fisken er ham selv. Han var også en uroligt higende romantiker, hvis fantasi spillede ham det puds at foregøgle ham tingene bedre end de var, som han selv siger. Han havde troet, det skulde blive prægtigt i København; men da han for fjeldluften fik hovedstadens blandede atmosfære og for elvens brusen gadetummel og for sorgløs leg på kirkebakken studier i latinskolen og ved universitetet, så forstod han, at det var forbi med leg og lyst.

Men mange gange senere i hans liv, lige op i hans høje alderdom og det, hvad enten han var i syden eller norden, kunde det hænde, at han blev overfaldet af længsel efter bjærgdalen ved den stille fjeldsø; ingen Schweizer, siger han, kunde længes mere efter sine alpedale end han efter sit norske hjem; og ofte kunde han både vågen

og i drømme høre vandfuglenes skrig og vandre i de bekendte bjergdale mellem fjeldene.

Fra da af kom der uro og kamp ind i hans liv. Han var ikke som Ingemann, der hurtigt fandt sit kald, og aldrig tvivlede på det siden. Hauch bevægede sig frem og tilbage; snart var han naturvidenskabsmand, snart digter; og atter kastede han sig med voldsomhed over naturstudiet, særligt zoologien, brændte sine digte, rejste udenlands, skrev afhandlinger til franske tidsskrifter, indtil det en skønne dag under megen kval gik op for ham, at han og poesien dog hørte sammen.

Fortællingen om hin sørgelige periode danner et modstykke til skildringen af drengeårene på Malmanger. Han opholdt sig nede i Nizza, da han første gang mærkede smerter i sin venstre fod; ved forskellige uheld forværredes disse; en læge gav sig til at skære i foden, hvilket forværrede ondet, man tilrådede forskellige kure; han tog fra et badested til et andet, og imens randt tiden fra ham, og han, som med strålende mod var rejst hjemme fra, så nu alle sine forhåbninger briste. Det var historien om den lille fisk.

Nede i Neapel måtte han endelig bekvemme sig til at lade foden sætte af. Men denne begivenhed var for ham langt mere end en almindelig sygdom. Hans sind kom i en så voldsom bevægelse, som han aldrig havde kendt før; én dag jublede han over at have fundet sig selv, sit kald og sin gud. Og atter slyngedes han ned i den sorteste fortvivlelse. Snart kom poesien og kristendommen ham imøde og fyldte ham med et nyt liv; snart stod han som i bælgmørke. Det var under et sådant anfald af fortvivlelse, da han syntes, at alt var forbi, at han duede ikke, at ingen brød sig om ham — uden den, der medynksfuld sagde, da han gik haltende forbi: »Den ulykkelige, ham har gud mærket«; det var da, at han en aften ved Neapels golf med udsigt over det blå, sagte

rullende hav tog den beslutning at gøre ende på sin tilværelse.

Skønt han imidlertid, efter at forsøget var mislykket, rettede sig igen og fik mod til at leve, i følelsen af, at han var ude over det værste i sit liv, var dog dermed ingenlunde al kamp forbi. Han var nu vel klar over, at han var født til digter; men det holdt hårdt at få andre til at indrømme det. Hauch hørte aldrig til de yndede digtere, han brød aldrig igennem og vandt sit publikum som Øhlenschlæger med sin Aladdin eller Ingemann med sine romaner. Hele sit liv kæmpede han — foruden med kritiken, der hudflettede ham for hans formløshed — med sig selv for at finde det ord, i hvilket han kunde nedlægge, hvad der boede i ham. »Jeg lærte, siger han et steds, at et talent, det være stort eller lidet, ofte kan volde lige så megen besværlighed som fornøjelse.« Han kæmpede som en mand, der aldrig gav tabt, men utrættelig blev ved at søge. Ingemann gled så let igennem, fordi han havde en sådan udpræget sans for, hvilke former tiden fordrede, og hver gang han havde fundet sin form, indcirklede han det nye område og slog sig ned i ro. Men Hauch bevægede sig uroligt fra æventyret til romanen, fra denne til dramaet, han fór fra Islands middelalder til Frankrig i revolutionstiden, fra dampskibets opfinder til Julian den frafaldne, fra den romerske kejsertid til den polske opstand, fra Christian den 2den til Gregor den 7de. Han dyrkede aldrig noget begrænset felt. Men derfor brød publikum sig heller ikke om ham; og selv om han undertiden hørte lidt bifald, som da Heiberg roste Svend Grathe, var dette dog kun forbigående.

Men dette smertede ham og uddybede yderligere furen i hans sjæl; og da han sluttede sin første samling »lyriske digte«, i en alder af 52 år, og på et tidspunkt, da allerede nogle af hans bedste arbejder var udkomme, gav han sin sjæl luft i det tungsindige digt »Bekendelsen«:

Mange har vendt sig bort fra min Sang,
som fra Vinterstormen og Høstens Blæst,
og ikke har Folket
i tætte Klynger
lyttet til min Harpe,
der aldrig bekranstes af Blomster.

Har jeg fremlokket Tårer i nogens Øje
eller bragt hans Barm til at svulme
eller lært ham fra det visnede Jordeliv
at hæve Blikket mod Himlen,
lidet hørte jeg derom.

Ti sjelden har et Håndtryk
et venligt Blik
end sjeldnere en smeltet Menneskesjæl
betalt mig for min Sang.

Det var dette, Hauch havde fået ud af livet. Han havde ikke vundet nogen laurbærkrans som Øhlenschlæger eller noget guldhorn som Ingemann.

IV.

Gennemgående for Hauch er da en smertelig følelse af modsætningen mellem, hvad han attråede, og hvad han vandt. Han havde oprindelig en stærk tro på noget herligt i livet, men han havde lidt så mange skibbrud; og skønt han blev mere tilfreds med årene, er det dog ikke at undres over, at det lette og lyse ikke råder i hans digtning. Det han helst besynger, er den tabte herlighed, forkrænkeligheden, løvfaldet. Jeg formår ikke at synge om roser og hyacinter, siger han,

Ti jeg blev henvist til den dunkle Egn
i Skyggen af den sildige Høst,
hvor jeg lytted til Jordens Stemme,
når den sukker ved Midnat
over sine visnede Børn

og fylder Sjælen med Vemod,
mens Stjernerne blinke i Vinden.

Og så skildrer han høsten, når det spraglede løv minder sørgeligt om vårens pragt. Forsvunden er al herligheden. Sangfuglene er forstummede; en efter en er de fløjet bort; svalerne glider ikke mere under sky og fletter i kunstigtslyngede kredse et usynligt net gennem luften. Kun uglen dvæler endnu, den, der hader det herlige dagslys; når mørket opløfter sit hoved, synger den højt en gravsang over det visne naturliv. Men over jorden strømmer den faldende plaskregn, stormen drejer sig susende og river den sidste bladpragt af de skælvende grene; den vilde kastanie og den knudrede eg venter deres dødsstund, mens fuldmånen mellem drivende skyer ligner et lig, som stiger af graven og kaster sit dødningeskær over det falmede landskab.

Al den lidenskabelige smerte, som han undertiden med næsten Shakspearesk ubændighed giver luft i sine dramaer, fortættes i hans mindre digte til stille vemod. På jorden er der kun stakket fryd at finde — »korte glæder, lange kvaler — flygtigt held og varig kummer« —; og så fortæller han om håb og skuffelse: Den lille fisk i fjældvandet, den hørte bølgerne hviske — om fjerne rejser og sære æventyr, om lyse dale og om dunkle huler.

Da blev den greben af en sælsom Drift,
det stille Bjergvand syntes den et Fængsel,
en mægtig Higen drog den mod det Fjerne.

Men ak den Glans og Herlighed, den søgte,
den gyldne Overflod, den fandt den ej,
men tusind Farer krydsede dens Vej
— — — — — — — — — — — — — —
og Hvirvelvinde hørte tidt den suse
og vilde Brændinger mod Klippen bruse,
og overalt den skued Angst og Nød
og stumme Rædsler, Kamp og Mord og Død,

og Livets Vugge, det uhyre Hav,
syntes den nu kun som en dunkel Grav,
— — — — — — — — — — — —
og skønt med mangen Strand den blev fortrolig,
den ingensteds fandt Vej til Lysets Bolig.

Sådan er livet; vi søger lykken på mange veje, »men ingen ved det, hvordan sig lykken vender«.

Jeg søgte min Lykke på Ærens Sti,
da iled en anden mig forbi.

Til Kvinder vendte jeg nu mit Sind,
da blegned af Sorg igen min Kind.

Jeg vendte mit Sind og i Kampen drog,
vi strede med Kækhed og Fjenden slog,
vi fulgte ham efter, jeg var ej sen,
da knalded et Skud bag Skovens Gren
og ak! jeg misted mit ene Ben.

Og han lytter til den gamle klage om høst og vinter, der bortvejrer vårens blomster. Sorg findes på alle veje, den findes i mandens alvorsblik, ved den unge piges leje, og ved barnets vugge. Den hænger på månens kind, den sukker i vindens røst, dirrer gennem harpens strænge og i nattergalens bryst.

Der er kun en trøst, døden:

Ja, var ikke du, hellige Dødsånd;
hvor så vi da Ende på Jordens Nød,
på de stoltes Overmod,
på de uretfærdiges Vold,
og på Forfølgernes Rasen?
Men du er den ubestikkelige,
der aldrig bøjer sig,
hverken for Guld
eller jordisk Højhed.

Der er imidlertid en egenhed ved så godt som alle hans tungsindige sange, at *håbet* spirer i dem; han lovpriser

ikke ulykken, og frådser ikke i smerten. Da han i hint forfærdelige øjeblik satte pistolen mod sit hjærte, da var han vel så dybt nede, som han kunde komme; men da skuddet gik fejl, drog han det udbytte ud af begivenheden, at der er højere magter til, som holder sin hånd over det, der skal leve. Dette går igen i hans sange. Gennem mulmet skimtes lyset; dette er gerne formlen for hans digtning både i prosa og på vers.

Når han således skildrer høsten som billede på døden, så rører der sig en anden tanke bagved, og han fortsætter: selv under hvirvelstorm og den vildeste plaskregn synes naturen mig stor og hellig, *ti*: dybt bag det visnede løv sig gemmer en hemmelig tanke — om genfødelsens magt; den skjulte knop er tilstede — minder endnu bag vintersne om opstandelsens forår — og om det liv, der aldrig skal dø.

Bag ved Hauchs tunge syn ligger der en ildfuld idealisme. Han agter ikke at lade sig kue, ti han er overbevist om, at den længsel, der drager ham i hans »bedste stilleste øjeblikke«, har ret. Den lærer ham, at langt borte, i aftenrødens glans ligger et land, hvor freden bor og lykken sejrer.

Når da verden går ham imod, forstår han at uddrage sødmen af den bitre tilskikkelse. Han takker gud for de slag, han retter imod ham:

Den Sæd blir sikkert altfor let,
der savner Regn og Væde,
og Åndens Fakkel brænder slet
i Sol og lutter Glæde;
den Urt, der bringer bitter Ve,
kan skænke røde Kinder,
så må dit Øje Sorgen se,
før det sin Frelse finder.

Og derfor kan han med fasthed se døden i øjnene. Ja ikke blot det, men døden er vor trøster, ti den er kun

en gennemgang, gennem hvilken vi drager foryngelsen i møde: vår og ungdom svinder, og aurikel og hyacint taber sin glans, elskovens rose blegner, dens liv var kun som et sommerblund, og duggen, der blinkede i græsset, er borte i et nu; ungdom og skønhed svinder som brogede morgenskyer, alderen hærger menneskeslægten. — Men i stedet for så at knytte hånden og forbande den usle tilværelse, tænker han tanken igennem og ser, hvad der ligger på bunden: forkrænkeligheden peger ud imod evigheden og er betingelsen for den:

Vel dig, at du kan ældes,
det viser dig din Vej,
kun Støvet og Muldet
og Fjeldet ældes ej.
Vel dig, at du kan visne,
det viser, at du er fri,
at du ej her skal blive,
men vandre skal forbi.

Og Skønhed og Ungdom
og Vår og Nattergal
de komme med som Ånder
fra Paradisets Sal;
— — — — — — — — —
og alt hvad elsker Lyset
skal følge dem på Vej,
kun Muldet og Mørkets Magter
forlade Jorden ej.

Det skønneske udtryk for denne lov, som han har fundet, er dog digtet: »Trøst i modgang«. Det er så simpelt og stort på en gang. Først den tilbagetrængte smerte:

Vender sig Lykken fra dig,
blir du i Støvet trådt,
og blir af Fjender spottet
af Venner selv forrådt.

Og så den mandige trøst: Du kan overse det alt, når blot du gør din pligt:

Du skal det lidet agte,
når du dig selv ej sveg,
vi sendtes hid til Arbejd'
og ej til Lyst og Leg.

Efter så at have klaret livets vilkår, vender han blikket opad i tro på, at den store foryngelse kommer en gang, og rigest til den, som har lidt:

Men hist hvor Ånder svømmer
på Mælkevejens Hav,
hvor Livets hvide Svaner
opstå af Tid og Grav,
der skal det åbenbares,
hvad du har tænkt så tidt,
at den skal højest glædes
som allermest har lidt.

Og digtet slutter med de skønne, på en gang tunge og forhåbningsfulde linier:

ti Smerten er kun Vrangen
af Salighedens Dragt,
i Dybets dunkle Kilder
spejler sig Lysets Pragt.

Det er overhovedet Hauchs grundtanke, at selv om jordens smuds lægger sig nok så tykt på sjælen, så er der noget derinde, som er i slægt med de evigt lysende stjerner, og som aldrig forgår. Lavhed og falskhed råder på jorden, og det, som har højere værd, trampes blot ned. Men dette varer ikke. En dag kommer loven til sin ret, menneskelivets lov, den store gengældelseslov. Selv om det gode kues en tid, kommer der en time, da det rejser sig sommergrønt. Så gennembrydes usandheden, og alt, hvad der er ærlighed i, står op af graven, eller sprænger sin puppe.

Ti jeg stirred på Tidernes Løb — siger digteren —
og skønt dybt mig smerted Menneskets Kval,
så følte jeg dog den høje Gengældelsens Ret,
hvis hellige Finger,
idet den fælder sit Offer,
over dets Grav
henpeger mod Evigheden.

V.

Ligesom visse folkefærd gør en eller anden naturting til genstand for tilbedelse, ilden f. eks., eller månen, således har enkelte digtere også et naturfænomen til symbol på det, de anser for det højeste. Øhlenschlæger har således solen; den betyder livet i sin frodighed. Når klippen revner for Vaulundurs nøgle og hvælver sig som en bue omranket med roser, da stiger solen op af havet og får klippens guld og roser til at gløde.

Hauchs symbol er *stjernerne*. Når han besynger dem, da får alt det dybe i ham mæle.

Han er som Ingemann romantiker i den forstand, at han henlægger poesiens og livets rette hjem til fjerne lande. Ingemann bygger intet Aladdinspalads på jorden, men det skønneste, hans fantasi har dannet, er guldslottet i vesterled med de tusind tårne. Og hos Hauch findes fredens boliger, ikke i de lave skyer, men i de uendelige højder, oppe mellem de evige stjerner, åndens flyvende funker. For Hauchs stjernehøje idealisme bliver den blinkende nathimmel hjemstedet for en herlig verdensorden, som jorden ikke kender. Dybt under ligger den kolde jord i sin vinterdragt, utilgængelig for åndens pust.

Skønt nu denne anskuelse præger al Hauchs digtning, er der dog en ikke ringe forskel på, hvorledes han nærmere udfører den. Han har et digt — der øjensynlig skal gælde ham selv — om en lille fugl, der synger i skoven, men ingen vil høre den; den trøster sig da med,

at den, når den har endt sine sange, frit har lov til at flyve:

Og når jeg har endt mine Sange
og når mine Unger har Fjer,
da flyver jeg til et bedre Land,
da synger ej her jeg mer.

Da flyver jeg til et bedre Land
ved *Stjernernes natlige Glans*,
hvor Våren evindelig fletter
en aldrig visnende Krans.

Men der er i denne som i de i forrige afsnit nævnede sange og selv i dem, i hvilke jordens mulm og mørke synes medtaget, og hvori han forsøger på at fremstille den verdenslov, der binder jord og himmel sammen, en tilbøjelighed til på almindelig romantisk vis at henlægge scenen til fantasiens lande, og tale formeget om æther og morgenrøde, og til, som Ingemann, at opfatte mennesket som en flygtning på jorden. »På jord er du en fremmed og finder der ej ro«, siger Hauch i et af de foran anførte digte, og dette gentages på mange måder.

Der er endnu, skønt i langt mindre grad, spor af den romantiske bortflagren i ord som disse, der lægges Tycho Brahe i munden:

På hine Vande blæser ingen Storm,
og Støvets Røster klinger ikke der,
og intet jordisk Skib fandt Vej derhen,
kun Ånder færdes i de sagte Strømme.

Tidt når jeg hæver Blikket op i Natten,
når hine gyldne Tegn jeg skuer, da
er jeg til Mode, som om hellig Fred
omsused mig, og som om klare Blik,
der bade sig i Salighedens Glans
mit Øje mødte, som om Lysets Magter,
der ikke kender Sygdom, Synd og Død
mig vinkede, ja, som jeg ånded alt
på Jord en Duft af Paradisets Træer.

Men Hauch, der havde gjort naturen til genstand for sit studium, han forvildede sig ingenlunde mellem stjernerne i æventyrlige drømmerier; i enkelte af hans digte — og det i de aller dristigste — er der ikke spor af den romantiske forpupning. Han ser med sine egne øjne op under hvælvingen, op på de høje stjerner, der, når alle lys på den forpinte jord er slukkede, glider ned ad nattens stier; og han besynger dem for deres egen skyld og ikke som flyvende symboler på fredens og lysets magter. Han bruger billeder; men derfor bliver det lige fuldt det *virkelige* firmament, han skildrer: Den blege svane, der svømmer i ætheren, Pleiaderne, »de lethenflagrende, snehvide duer«, Orion og Perseus med det blanke sværd, hele den uendelige hær, hvis tal ingen kan nævne, drager hans blik op til sig og lærer ham, hvad uendelighed vil sige.

Hvad »Morgen- og Aftensange« var for Ingemann, det var digtene om stjernerne for Hauch, eftersom de er udtryk for det inderste og mest selvstændige i ham. Men ellers er der ikke den fjerneste lighed mellem de to romantikere; ti Ingemann var ligeså udpræget dansk, som Hauch var norsk i følelse og tanke; ti alt, hvad der var blidt og stille, havde opdraget Ingemann i hans idylliske barndomshjem og dannet hans mildt følende sind til at optage og gengive den fred, der, når dagens larm er forbi, sænker sig med aftenrøden over jorderige. Men Hauch havde fået sine stærkeste indtryk mellem Norges fjelde; og alt, hvad der var hårdt og ubændigt, fossens dundrende vande, nordlysenes viftende luer, sneskredene, bjergtinderne og uvejrets vælde, alt, hvad der var stort og uendeligt, det havde fra hin barndomstid fæstet sig i hans tanke og givet den lidenskabeligt følende sjæl sin retning.

Når derfor Hauch ser op under himmelhvælvingen, da er det rummets vælde og myriadernes vrimmel, der griber ham. For Ingemann var det hele kun som en uendelig forstørret udgave af vor egen jord. Over den slumrende

jord bredes stjerneklædebonsfligen, og gennem sløret ser kærlige øjne ned over høje og lave, mens den store gud våger ved skabningens vugge. Det er hyggeligt og hjemligt. Det står dog alt i forhold til vor egen jord. Lysenglens slot hæver sig i skyen med strålestøtter og gyldne tårne, og når han vandrer til fjerne lande, bruser nattens vande frem i hans spor, og med dem vælder funklende stjerneskarer frem, et spejl for en større og herligere verden. Og selv når Ingemann på Hauchsk vis hæver sig over jorden, og kun ser det store vældige universum, selv da hviler der noget jævnt og dæmpet derover. Han bruger da det dejlige billede: verdensrummet er, ikke myriadernes uhyre bolig, men en kirke, hvis kuppel er selve himmelhvælvet; og jorden er, ikke et støvfnug, men et blad fra en af vore skove, henkastet i tempelkrogen.

Af dette hjemlige er der ikke spor hos Hauch. For hans syn glider jorden bort, og kun det uendelige universum bliver tilbage. Stjernerne skinner for sig selv og for rummet. Man kan ikke tænke sig en mere pågående skildring af uendeligheden. Alle tids- og rumbestemmelser forsvinder. Det er Plejaderne, der er midtpunktet. Og i rimløse rytmefri vers — Hauchs styrke ligesom Vergelands — lader han dem tale ud over verden. Ved mælkevejens yderste rundkreds er væven slået op; »vi er de natlige væversker, der sanker de usynlige tråde«, siger de. Så skifter billedet: de er svævende nattesyner, aldrig trættede flyvere uden vinger; men skønt de synes uendelighedens udtrykte billede, er tiden endnu knapt begyndt for dem. Fra deres svimlende højder skuer de foragteligt ned på de lavere verdner, disse døgnfluer af verdner, nysudrugede, flyvende fnug i det uhyre lufthav; hvad bilder de sig ind; de drømmer om evigheder, og tror, at enden er der, og så har de ikke endnu fuldendt et eneste kredsløb omkring de fastforbundne Atlasdøtre, de lysøjede, hvis blik funkler

gennem sløret, og som bærer utallige verdners tryk uden at mærke det.

Her er intet om flugt mellem stjerner, evige strande og bad i ætherhavet; her er den store rolige stjernehimmel i al sin majestætiske herlighed. Al Hauchs stærke patos og ildfulde begejstring har her fundet de rette ord at udtrykke sig i.

Såvidt vides er der, når undtages Grundtvig, ingen dansk digter, der således har tumlet med store billeder imellem hinanden, og som i den grad har formået at tvinge en stor sammenhæng ind i få linier. Der er her i virkeheden givet et helt verdensbillede: Atlasdøtrene, hvis klare øjne funkler gennem sløret, og om hvem millioners millioner hvirvler sig som flyvende fnug i evigheders evighed. For at forstå denne fuldkommen udanske stil, må man huske, at Hauch var norsk. Vel talte han dansk uden akcent, følte sig som dansk og sang om Danmark som sit fædreland. Men inderst inde var hans energiske, patetiske sjæl norsk. Hvem uden en nordmand bruger et udtryk som Plejadernes: hvad I småverdner kalder tusinde år, er for os kun *et kløvet sekund?* Og videre, overbydende sig selv i et nyt billede: dette sekund er for kort til, at vort øjes blink deri kan nå den nærmeste af vore døtre, der kredser i mælkevejens ring. Eller også: for os er eders længste sorg kun som *døgnfluens dirrende vingeslag*, før dens hurtige død. Denne evne til at gøre det store til en ren ubetydelighed, såvel som det omvendte, den er udpræget norsk. Man behøver blot at tænke på indledningskapitlet til *Bjørnsons Arne*, for der at finde et billede, oprundet af en beslægtet fantasi. Da vårflommen havde kastet birk og fyr og gran på skrænten, ad hvilken de havde vovet sig et stykke op, da stod det overlegne fjeld *i tusinde år* og tænkte på, — ikke engang på, hvor det havde let dengang, ti et fjeld ler ikke, —

men på, om det ikke *muligvis havde draget på smilebåndet*, da skoven faldt.

Samme norske evne til i et kort udtryk at sammentrænge uhyre masser, findes hos Hauch, og samme evne til at dynge billede ovenpå billede, overbydende sig selv. Man tror, at digteren er nået så højt, det er muligt; men han er ikke færdig. Man tror, at Plejaderne må være evighedens udtrykte billede. Men nej. Også *de* er timelighedens børn, og selv de længste baner er for intet at regne mod evighedens usynlige kreds, hvortil tiderne aldrig når;

og skønt vi udmåle dem
med Millioner af År,
er de kun som en Strøm,
der udtørres og hensvinder i en Sommerdag,
mod det uendelige Hav, der aldrig udtørres,
og i de høje Ånders Rige,
som forløstes fra Tidernes Tryk. —
— — — — — — — — — — — —

Og vender han da, efter en sådan fart mellem stjernerne, atter tilbage til den fattige jord, lytter til dens stemme og hører den sukke ved midnat, så kan vel hans sjæl fyldes med sorg; men der er ét, der sætter sorgen grænser; når han løfter sit hoved og ser langt bort fra den visnede jord, da ser han — »*stjernerne blinke i vinden*«.

Han har fundet trøst i stjernerne, ti de har lært ham, at der er en evighedens verden til, hvori også han har del; og han har gennem dem forstået, at hvad der er evighed i, det har sin egen art; selv om dets stråler ikke når den fattige jord, lyser de dog, som de tindrende stjerner, højt over denne.

Så slutter hans store prægtige digt, hans livs mandigstolte klagesang:

Og tidt har Månens vekslende Skive
skinnet på min Vej
i det falmede Løv;

og tidt så jeg den høje Lyra
og den himmelske Svane
blinke med dobbelt Glans
i den mørke Høstnat;
da aned jeg, at der gives Tanker, der,
Stjernerne lig,
ikke lyse *for* Jorden men *over* den.

J. Borup.

Buddha.

Af *S. K. Sørensen.*

I.

Der gives i alle religioners udviklingshistorie et vist tidspunkt, på hvilket man kan sige, at avtoriteten, efter at den i lange tidsrum har været sat i det ydre, lægges over i menneskets indre; betingelserne, under hvilke dette omslag finder sted, er på forskellige steder og til forskellige tider ganske ens. Da i Grækenland sandheden var vegen for sofismer, trådte Sokrates op og mindede som den retfærdige mand i sin tid om, at dyden kan læres og øves, og samtidig med, at han vandrede om på Athens gader og indviklede sofisterne i deres eget fint spundne næt af syllogismer, gik i Indien den adelige *Gotama* omkring i den munkekåbe, han selv havde sammensyet af opsamlede pjalter fra rendestenen og forkyndte en sædelære, der i mangt og meget lignede den, der et halvt årtusinde senere blev forkyndt i pagt med den kristne tro.

I Jødeland var det jo også blevet skik, at folkets lærere lagde tunge byrder på dets skuldre, tyngede det med et lovens åg, som de selv ikke kunde løfte, der var livet ved at løbe ud i det tommeste formvæsen, gennem hvis glimrende

skal kun få nåede lovens kærne; religion var for mange det udvortes, ved siden deraf var der den mest skrigende modsætning mellem de lærde og den uvidende »hob«, der ikke kendte lovens smålige bestemmelser og derfor var forbandet. Noget lignende finder vi i Indien på det nævnte tidspunkt. »Visdommen« var i brahmanernes varetægt; men som de romerske avgurer lo til hverandre efter endt ofring, således var »visdommen« i Indien løbet ud i sofismer og havde ingen indflydelse på personligheden. Det hele folk var inddelt i kaster, og det var en guddommelig ordning, så det gjaldt for en stor forbrydelse ikke alene mod samfundet men også mod gud, når en af lavere kaste vovede at røre ved en af en højere. Da trådte Buddha frem og forkyndte brahmanernes hemmeligste visdom offentligt på gaderne, han prædikede i lignelser og billeder for det hele folk; også den laveste sudra, den sorte indfødte, der hidtil ikke havde været agtet højere end et dyr, kunde lytte til hans tale og kunde blive medlem af hans menighed; og det var en kongesøn, der havde forladt sin faders palads, givet afkald på en throne, på sin kastes forrettigheder, havde forladt hustru og barn og klædt sig i tiggerkåbe; vi kan begribe, at han måtte finde deltagelse hos det trykkede og kuede folk, og det var intet under, at mængden i ham så en forløser og en hjælper, der viste den vej til at blive sund, ren og tilsidst salig.

At der må have været noget overordentligt stort i Buddhas optræden, fremgår af, at hans lære viste sig kraftig nok til at vinde sejr over brahmaismen og hævde sin overlegenhed i henved tusinde år, samt at den sejrrig forsvarede sig mod den i den følgende tid, indtil den måtte vige for vold; men selv i det 10. og 11. årh. e. Kr., da buddhisterne måtte vandre ud, forøgede dette kun de troendes antal, idet de som missionærer gik til fjærne egne. Der er i denne henseende en lighed med kristendommen; begge religioner er landflygtige fra det land,

hvori de først blev forkyndte; men begge henvendte sig til hele menneskeheden, og medens Buddhas tilhængere nu anslås til 483 mill., udgør de kristne 425.

Her er denne gang ikke plads til at vise, hvorledes buddhismen opstod, udvikledes og endelig faldt for den rå magt; men her skal kun skildres lidt af stifterens liv, således som det er udformet *efter legenden*, og således som det den dag i dag tros på af mange millioner i østens katholske kirke, som man med rette kan kalde den, eftersom den i glans og pragt ikke giver vestens noget efter, og hvad ceremonier og skikke angår, har adskilligt, der ligner den, og hvis centrum er den til gud forvandlede Buddha.

II.

Vi vil altså ikke forsøge at skildre Buddha efter historien, men kun pege lidt på det billede af ham, der har dannet sig indenfor den menighed, der bærer hans navn; det er et billede, som har alle æventyrets glimrende farver i forbindelse med mythens betagende inderlighed; men som ikke desto mindre i 2½ årtusinde har givet sig udslag i en sædelære, der, som Cantu siger, »i klar opfattelse af menneskets åndelige væsen og i hans pligter mod omverdenen, i renhed og i mildhed kun overgås af den kristelige«, og dette billede begynder da med, at Buddha var gud, før han blev menneske. — Før han nedsteg til jorden, holdt han råd med guderne om, hvorledes den kvinde skulde være, der skulde være hans moder. Hun skulde være af ren vandel og høj fødsel, have et godt rygte, være skøn og besidde alle kvindens dyder, uden hendes sædvanlige svagheder, være tro mod sin ægtefælle og fremfor alt: være en ren jomfru. Alt dette fandtes hos kong *Suddhôdana's* dronning *Mâyâdêvi* i landet *Kapilavastu*; thi endskønt hun altså var gift, havde hun dog aflagt løfte om den strængeste kyskhed. Kongen vrededes

ikke derover, men overlod hende sit sommerpalads, som han havde udstyret med stor pragt og herlighed; her tilbragte hun sin tid i den skønneste ensomhed, omgiven af en livvagt på 20,000 bevæbnede krigere, og her tilkendegaves det hende i drømme, at Buddha i skikkelse af en hvid elefant vilde gå ind i hendes liv og lade sig føde som menneske. Brahmanerne udtydede hendes drøm således: »Du skal blive opfyldt af den højeste glæde, du skal føde en søn, der skal have betydningsfulde tegn på sit legeme, et ædelt skud af kongelig slægt, en højsindet kongernes konge. Når han forlader lysten, sit kongerige og sin residens for af kærlighed til verden at indtræde i de frommes stand, da vil han være de tre verdeners offer værd, da vil han være Buddha, der giver al verden fryd ved udødelighedens herlige spise.«

Under sang og musik af himlens hærskarer brød Buddha op for at nedsænke sig i den rene jomfrus skød. Der udgik en uendelig lysglans fra ham, som oplyste myriader af verdener og gennemtrængte selv helvedes mørke. Hele verden rystedes af jordskælv, og sol og måne blev formørkede. For et øjeblik var al smærte og alt ondt pludselig forsvundet, alle væsener var stemte til kærlighed og venskab og enige med hverandre som fader og moder, selv de fængslede i helvede fik amnesti, da han trådte ind i Mâyâ's liv uden at såre hende, uden at plette hende, men også uden selv at blive plettet.

Medens Mâyâ var frugtsommelig var hun i alle henseende et mønster på den fuldkomne dyd, syge og lidende omringede hende stadig, og hun helbredede dem alle. Hendes livs hellige frugt udstråler glans, og barnets underfulde kræfter viser sig allerede virksomme. Det sender frugtbar regn og standser stjærnerne i deres løb. Hans nær forestående fødsel forkyndes ved 33 tegn. Blomsterne visnede ikke, elefanten og løven strøg sig fredeligt op ad hinanden i skoven, skønt smykkede guder og gud-

inder, gudesønner og gudedøtre kom til syne i luften; vinde, floder, sol, måne og stjærner stod stille, rovfuglene kredsede ikke mere i luften, heller ikke lød de vilde dyrs brølen, kun én klar, harmonisk tone opfyldte verdensaltet.

Endnu i moders liv modtog Buddha besøg af guden *Brahma*, han bragte ham som gave en *dugdråbe*, der indeholdt alt, hvad der havde livsfylde, væsenskraft og generisk saft, og efter ham kom en hel skare af guddommelige og mythiske væsener, alle for at tjene og tilbede den nyfødte.

Da Buddha var født, kom alle andre guder med nardus og røgelse, og kongen tilbød barnet det allersmukkeste palads til beboelse; ligeledes kom vismanden, brahmanen *Asita*, ned fra Himalaya for at se efter, om barnet virkelig havde alle 33 tegn, der varslede om den store mand. Han erkendte dette og profeterede: »Dette barn vil blive Buddha, forløseren fra alt det onde, føreren til udødelighed, frihed og lys!« — Som vismanden var kommen gennem luften, således forsvandt han, grædende over, at han ikke vilde opleve frelsens dage.

Nu forsamledes såkyaslægtens oldinge og forlangte af kongen, at han højtidelig skulde føre barnet til gudernes tempel. Denne lod da denne hele stad festlig smykke, bortfjærnede alt, hvad der var uskønt, alle krøblinge, tiggere og vanskabte mennesker, 100,000 guder trækker vognen til templet; og idet man træder over dettes tærskel, bæver jorden, der toner en usynlig himmelsk musik og der falder en regn af blomster, selv gudebillederne forlader deres plads og hilser Buddha, og til slutning synger alle guderne hans lov og pris.

Da drengen voksede til, lignede han ikke andre børn, han deltog ikke i deres spil, lege og fornøjelser, men søgte ensomhed og fordybede sig i sin tænkning. En dag gik han med nogle andre drenge ud til en lille landsby, der lå tæt ved en stor skov; han kom fra de andre, for vild

og ingen vidste, hvor han var. Da kongen fik dette at vide, drog han i spidsen for en stor skare ud for at finde ham, og han fandt ham da siddende i skoven, omgiven af *Rischis,* fortidens hellige sangere, der var nedstegne fra himlen for at se den herlige og synge hymner til hans ære, og nedsunken i en så dyb meditation, at han var henrykt til åndeverdenen. Lige overfor ham måtte snart al jordisk lærdom give tabt; i skriveskolen fortalte han sin lærer om 64 skriftarter, hvortil denne ikke engang kendte navnene. Før han blev gift, aflagde han en prøve i alt, hvad han havde lært; han overgik alle, selv dommerne, ikke alene i videnskaberne, men også i legemlige færdigheder som brydekamp, bueskydning osv.

Han levede i flere år på slottet i den største yppighed, uden at denne formåede at binde ham til jordens glæder. Grunden til, at han forlod denne pragt, var efter legenden, at han på fire forskellige vandringer til hver af stadens sider mødte efterhånden en olding, en syg, en ligskare og en tigger og tilsidst en munk med raget hoved i gul klædning; som de første var billeder på livets elendighed, var den sidste et billede på fred og forløsning fra alle jordens lidelser.

Da han vendte tilbage fra sin sidste udfart, kom hans tjener og sagde ham, at hans hustru havde født ham en søn; han sagde: »*Râhula* er mig født, en lænke er mig smeddet!« — en lænke, der truede med at holde ham fast ved hjemmet, som tanken var vakt om at forlade. Endnu før han nåede paladset, så en prinsesse, der stod på dets dørtærskel, hvorledes en stråleglans omgav hans vogn; hun udbrød: »Salig er moderen, salig er faderen, salig er den kvinde, der besidder en sådan ægtefælle!« Buddha hørte disse ord og tænkte ved sig selv: »Vel må hun sige, at moderhjærtet finder ro, når hun skuer sådan en søn, og at der i faderens og ægtefællens hjærte findes det samme, men hvorfra kommer den ro, der bringer

hjærtet salighed?« — Han gav sig selv svaret: »Når lystens ild er udslukt, når hadets og forblændelsens ild er udslukt, når stolthed, vildfarelser, al synd og trængsel er udslukt, da finder hjærtet salighedens hvile!«

I paladset var der skønt smykkede tjenerinder, der med musik og dans skulde adsprede Buddhas tanker; han så og hørte dem ikke, men faldt i søvn. Om natten vågnede han op og så nu ved lampens skin, at alle sangerinder var indslumrede rundt omkring ham; her så han natsiden af den menneskelige skønhed. En af dem talte i søvne, en anden lå med flydende mund, på en tredje var legemet blottet og viste sig ynkeligt vanskabt. Ved dette syn forekom det ham, som var han på en slagmark, opfyldt af lemlæstede lig, og det syntes ham, at hele slottet stod i flammer. »Ve, ve!« udråbte han, »ulykken omringer mig, trængslen omgiver mig. Nu er tiden kommen til at vandre min store gang!« Før han begyndte denne, vilde han se sit barn. Han gik til sin hustrus sovekammer, hun sov på det blomstersmykkede leje og holdt sin hånd over barnets hoved. Da tænkte han: »Når jeg tager hendes hånd fra barnets hoved, vil hun vågne; når jeg er bleven Buddha, vil jeg igen se min søn!« Udenfor ventede hans tro hest *Kanthaka*, og så flygtede kongesønnen, ikke set af noget menneskeligt øje, bort fra hustru, barn og kongerige ud i natten for at finde freden for sin sjæl som for verden og guderne, og bag ham drog som hans skygge, *Mâra*, fristeren, der ventede på, at der skulde komme et eneste øjeblik, hvor lystens og urettens tanke kunde finde plads i den kæmpende sjæl; thi da havde fristeren vundet spillet.

III.

Under stræng faste, bodsøvelser og selvpinsler tilbragte han sin tid i skoven ved *Uruvelâ*; da han endelig

var fuldstændig afkræftet, kom han til erkendelse af, at det ikke var ad denne vej, han skulde nå fuldkommenheden; han tog da imod den næring, som egnens piger bragte ham; kun med hensyn til sine klæder foretog han ingen forandring. Han trak den pjaltede kappe af en udsultet betlers lig, som lå ved vejen, og den beholdt han. Men medens han endnu led af hungerens og afkræftelsens kvaler, måtte han tage kampen op mod *Mâra*, den begærende lysts, syndens og dødens gud, der også kaldes *Pâpiyân*, »fyrsten i lastens rige«. Han spillede den forstandige overfor *Buddha* og sagde til ham: »Kære barn, man må leve; kun levende kan du lære og udøve loven.« Buddha kaldte ham lystens forbundsfælle og opregnede alle hans hjælpere: »Længsel, kedsommelighed, sult og tørst, lidenskab, træghed, søvn, frygt, tvivl, vrede, hykleri, ærgerrighed, smiger, æresbevisninger, falsk berømmelse og egoisme —, det er dine sorte forbundsfæller, din dæmonisk ødelæggende armé!«

Gudesønnerne kom til ham og tilbød ham spise, de vilde tilføre ham næring gennem hudens porer, så at han ikke skulde have nødig at bryde sit løfte, med klar sædelig bevidsthed bortviste han dette tilbud som bedrag og løgn. Efter at være tilbagevist, kalder *Mâra* hele helvedes hær sammen, denne hæslige skare, der var bevæbnet på alle måder, selv med slanger og ildflammer, der skød med alt, selv med træstammer og bjærge, frembød et forfærdeligt skue, idet de nemlig var behængte med hjærneskaller og med afhuggede fingre, nogle havde slet intet hoved, andre dyrehoveder og atter andre havde 100,000 hoveder, der alle spyede edder og forgift. Buddha så på hele deres angreb med ligegyldighed og urokkelig sjælero; alle skuddene forvandlede sig til blomsterguirlander, der svævede over hans hoved, selv ildstrålerne forvandledes til en lysglorie om ham. Mâra havde håbet, at Buddha skulde have rejst sig fra sit sæde og berørt hans fod med

sit hoved; da han ikke nåede dette, kaldte han på sine døtre, *apsaraserne*, og befalede dem at udfolde for Buddha de 32 arter af kvindeligt trylleri; de dansede, sang og koketterede om ham i forførende stillinger og med vellystige gebærder, viste sig snart nøgne, snart tilhyllede. Buddha sad hele tiden og gentog vers af Dhammapadam; fristerinderne måtte trække sig tilbage og synge den uovervindeliges pris, medens gudesønnerne istemte et spottekor over de slagne skønne og deres ydmygede fører. Men alligevel opgav denne ikke kampen; han sagde til Buddha: »Jeg er lystens herre, jeg er den ganske verdens herre, guder, mennesker og dyr er mig undergivne og bøjer sig for min vælde, også du hører som disse til mit rige, rejs dig derfor fra dit sæde, kom og gør som de!« — Buddha svarede: »Vel er du lystens herre; men du er ikke lysets. Se på mig! jeg er *lovens* herre; men du er den fuldkommen magtløse, lige for dine øjne vil jeg nå til den fuldkomne erkendelse!«

Forbitret ved disse ord slipper Mâra hele sin helvedesskare pány løs mod ham, og det suser over hans hoved med bjærge, træstammer, krybdyr af alle arter, slanger, forgiftede økser og gloende kugler, ja selv havets uhyrer kaldes til hjælp; Buddha ser det hele som et tomt skyggespil; hans rolighed imponerer den bedre fraktion af Mâras hær, så den falder fra sin herre; selv Mâra trækker sig nedslået og fortvivlet tilbage med de ord: »Nu er mit herredømme forsvundet!«

Han ventede altså at finde det overjordiske lys gennem bodsøvelser og selvpinsler, og han drev dette så yderligt, at han selv nær var gået tilgrunde. Fem andre asketer opholdt sig i hans nærhed, fulde af beundring over den kraft, hvormed han ødelagde sig selv; men da han så, at dette ikke førte til målet, tog han næring til sig, for igen at erholde sin gamle kraft; herover forargedes hans fem

fæller højlig, de betragtede ham som en frafalden og forlod ham.

Han var nu ganske alene, og så kom en nat den afgørende vished, det øjeblik, da evighedens klarhed skinnede over ham. Siddende under et træ, der siden fik navnet »*erkendelses træ*«, var det ligesom hans ånd gled over i bestandig renere og renere tilstande, indtil den endelig nåede alvisdommens og alvidenhedens klarhed. Han så da, at læren om sjælevandringen var usand; han fik visdom til at se, hvor den *kilde* er, hvorfra al lidelse flyder ud i verden, ligesom han også så den *vej*, der førte til overvindelse af lidelsen. »Da jeg erkendte dette!« skal han have sagt på dette tidspunkt, »da jeg skuede dette, da var det, som min sjæl var udløst fra al synd og begær, forløst fra al jordisk væsens synd, fra al vildfarelsens synd og fra al uvidenheds synd. I den forløste er visheden om forløsningen vågnet, genfødelsen er tilintetgjort, opfyldt er den hellige vandel, min pligt er gjort, jeg vil ikke vende tilbage til verden, — således erkender jeg!«

Fra dette tidspunkt regner buddhisterne det store vendepunkt i deres lærers liv som også i guders og menneskers. Af asketen Gotama blev Buddha, den opvakte, den oplyste. Den nat, da Buddha sad under »erkendelsens træ« ved bredden af floden *Neranjarà*, er den hellige nat for hele den buddhistiske verden.

IV.

Når Buddha blev en forløser for millioner, så betyder ordet *forløser* noget ganske andet her end i den sædvanlige forestilling, vi ellers knytter til dette ord. Der hvilede et uhyre tryk på det indiske folk, og det var læren om sjælevandringen. Når mennesket kommer til verden, er det omgivet af elændighed. Hvorfra stammer denne? En synd i en tidligere tilværelse er skyld deri. Under denne

tilværelse lægges ny synder og ny skyld på menneskets hoved. Hvad vil blive dets lod, når det dør, det vil gå over til en ny tilværelse med ny elændighed. Således går menneskesjælen fra en tilværelse til en anden i det uendelige, gørende bod for gamle synder og ved ny synder skabende grundvolden for fremtidig bod. Når man stiller sig et sådant i det uendelige fortsat liv med de frygteligste bodsøvelser og selvpinsler for øje, kan man forstå, at mange fulgte Buddha, da han viste en udvej derfra.

Buddha stadfæstede, at den nuværende eksistens er følgen af en foregående, og for så vidt var han altså i overensstemmelse med brahmanernes lære, men medens disse lærte at unddrage sig verdens elændighed ved ydre bodsøvelser, lagde Buddha tyngdepunktet i det indre, og lader mennesket blive frigjort indvendig fra. Havde man før forkyndt en uendelig række af genfødelser, så viser Buddha, hvorledes selv den allerlaveste kan nå *Nirvana,* det vil sige, undgå at blive født igen. Al eksistens er kval, kvalen har sin grund i tingenes almindelige sammenhæng, derfor må man nødvendigvis i det ydre som i det indre sige sig løs fra denne. Denne forsagelse er *vejen,* ad hvilken man når det højeste mål. Det gælder da ikke alene at blive uimodtagelig for ydre indtryk; men man skal også forsage sin egen *tænken, følelse* og *begær*, så man ender i en tilstand, hvori man overhovedet hverken tænker, føler eller begærer; mennesket må udslukke sin hele tilværelse, som en lampe af mangel på olje ganske langsomt går ud, uden at den er istand til igen at blive tændt. Det er *Nirvana.*

Man tro nu ikke, at man gennem selvmord kunde skyde en genvej dertil; dette vilde kun føre til en værre genfødelse; men kun en almindelig indre afdøen, en kvælen af livet, sålænge man lever, fører til målet. Hovedpunktet i Buddhas lære bliver derfor: »Er det overhovedet en kval at eksistere, så undflyr man denne kval ved at

tilintetgøre eksistensen. Det absolute *intet* er buddhisternes endemål; ved at prædike denne lære opløste Buddha kastevæsenet, befriede folket for uendeligheden af ny fødsler, og på denne måde bragte han sit folk forløsning. Men i denne form blev Buddhas dogme aldrig folkeejendom. Hvorledes overhovedet tilstanden var *efter døden*, derom udtalte han sig aldrig bestemt; hans tilhængere, der gjorde ham til gud, troede, de kom til at dele hans salighed, når de førte et liv, som han havde befalet.

»Erkendelsens træ«, under hvis skygge Buddha havde nået sin værdighed, om hvilken han snart skulde bære vidnesbyrd for folket, var længe helligt for hele folket. 632 e. Kr. så den kinesiske pilegrim Hiuën-Thsang det. Det var omgivet af mure og sat i forbindelse med et kloster. Bladene faldt hvert år af træet på Buddhas dødsdag; men allerede den følgende dag havde det nyt løv. På Buddhas dødsdag kom landets konge og embedsmænd og opsamlede det nedfaldne løv, overgød træet med mælk og illuminerede det. Under dette figentræ fandt Buddha også sine første disciple, nemlig to brødre, købmænd i en forbidragende karavane. De fem asketer, som tog forargelse af hans liv i skoven, blev hans næste. Han forlod nemlig Bodhimanda og drog til *Benares*, for der at begynde sin prædiken. Da han traf dem der, var de i førstningen modvillige; men de måtte dog bøje sig for hans klarhed og den sikkerhed, hvormed han forkyndte læren om de fire sandheder. Af hans øvrige disciple var *Ânanda* den, som han elskede højest; han var nemlig ifølge traditionen født samme nat, som Buddha nåede sin værdighed. Den mest fremragende stilling indtog *Sâriputra*; »han var«, hed det, »som den ældste søn af en verdensbeherskende monark; følgende denne satte han sammen med ham herredømmets hjul i bevægelse, som denne lod rulle over jorderige«. *Râhula,* Buddhas søn, blev også hans discipel; videre var der *Pûrna,* en rig købmand, der forlod alt sit gods

og fulgte Buddha, og endelig *Maytreya,* der skulde følge ham i værdigheden. En tvivler, der omvendtes umiddelbart før Buddhas død, var tiggeren *Subhadda*; endelig manglede det ikke på fjendtlige elementer. *Dêvadatta* var Buddhas fætter; allerede da Buddha viste sin overlegenhed over sine lærere, vaktes dennes misundelse; han lod sig optage mellem Buddhas disciple, for så meget bedre at kunne modvirke denne; han søgte ved falsk lære at fremkalde spaltninger, ja, han tragtede endog efter Buddhas liv for at bringe ledelsen af menigheden i sin hånd; men stedse holdt guddommelige magter hånden over Buddha, og Dêvadatta døde en voldsom død.[1])

Fulgt af to disciple begyndte Buddha sin prædiken. Efter *Lalita Vistara* lød hans første prædiken således: »Brahma! For alle væsener i landet *Magadha,* der har øren at høre med, for alle, der ved lovforkyndelsens magt er nået til at have tro og ikke mere vil det onde, for disse åbner jeg udødelighedens porte.« Efter en ældre form i *Mahâvagga* lød den: »Nu er evighedens dør åbnet for alle, hvem der har øren, hører ordet og bliver troende!«

For de fem munke, han omvendte i Benares, holdt han følgende prædiken: »Der gives to veje, fra hvilke alle de, der vil føre et åndeligt liv, må holde sig fjærn. Den ene er et liv i lysten, hengivelse til lyst og nydelse, det er en lav, uædel, uåndelig og uværdig vej. Den anden er et liv i selvpinsler, det er bedrøveligt, uværdigt og intetsigende. Fra begge disse veje holder den fuldkomne sig fjærn, og den vej, der ligger i midten, har han erkendt, den vej, der åbner øjet og frigør ånden, den fører til ro, til erkendelse, til oplysning, til Nirvana, og denne vej er den hellige ottedelte sti, der kaldes: *ret tro*, *ret beslutning, rette ord, rette handlinger, ret levned, ret stræben*, *rette tanker* og *ret meditation*. Dette er vejen i midten,

---

[1]) Helvede åbnede sig og slugte ham.

som den fuldendte har erkendt, der åbner øjet og frigør ånden, der fører til ro, til erkendelse, til oplysning, til Nirvana.

Derefter sendte han sine 60 disciple ud at forkynde hans lære over hele landet; den mægtige tilvækst, den unge menighed snart fik, skyldes deres vandrenatur, snart er de her, snart der, så dukker de frem, så forsvinder de, det er, som var de på tusinde steder. Da Buddha udsendte dem, sagde han: »I disciple, jeg er løst fra alle guddommelige og menneskelige bånd. Drager I nu ud til frelse for meget folk, til fryd for meget folk. Gå ikke to på den samme vej, prædiker den lære, der er herlig i sin begyndelse, herlig i midten og herlig i slutningen i ånd og bogstav. Forkynd den hele og fulde rene hellighedens vandel. Der gives væsener, der er ubesmittede af jordens støv; men når de ikke hører prædiken, går de til grunde, de vil erkende læren; men selv vil jeg gå til *Uruvelâ* for at prædike læren. Jeg vil opfylde alle væsener med fryd, der nu forsmægter, — jeg vil befæste de væsener i lykke, der nu er i nød, idet jeg skænker dem lyst og befrielse. Hører mig, I skarer af guder og mennesker, kom nær til mig for at se mig, thi jeg er født i denne verden for at bringe den redning!«

Ved Uruvelâ boede tusinde brahmanske eneboere, der i overensstemmelse med Vedas sætninger holdt den hellige offerild vedlige og forrettede deres tvætninger i floden *Neranjarâ*. Buddha kom til dem, og ved sin underkraft vandt han sejr over slangekongen, der rasede i *Kassapa*. Fulde af beundring herover indbød brahmanerne ham til at blive vinteren over hos dem. Han gjorde det, og under på under stadfæstede hans prædiken, så at de alle blev hans disciple. Fulgt af hele denne skare drog han mod *Râjagaha*; han holdt hvil i en bambusskov i stadens nærhed. Da den unge konge *Bimbisâra* hørte om hans ankomst, gik han ham i møde med et stort følge, og også

dette, såvel som kongen vandt Buddha, og denne konge var hele sit liv igennem Buddhas mest trofaste ven og beskytter.

År for år gentog sig for Buddha og hans disciple det samme liv, en vekslen imellem en vandretid og en hviletid. Når i juli efter den indiske sommers altfortørrende hede skymasser optårner sig, og tordenens rullen forkynder, at den regnbringende monsun er i vente, belaver indieren sig til en indespærring i sit hus eller dog i sin by, der kan vare måneder, ofte bliver hytten ved en rivende bæk afbrudt fra al forbindelse med omverdenen. »Selv fuglene«, siger et gammelt buddhistisk værk, »der bygger deres reder i træernes toppe, må krybe derind og skjule sig i den fugtige tid!« Buddha og hans tilhængere, alle kendelige på den gule munkekappe og tonsuren, opholdt sig i denne tid i nærheden af en eller anden stad eller landsby, hvor de fandt deres underhold ved gaver fra de troende. Man var så meget mere nødt til at sidde stille i denne tid; thi just da fremskød utallige unge planter, og ligeledes vågnede dyrelivet. Buddhisten kunde ikke vandre, han vilde ved hvert skridt ødelægge mange smådyrs liv; men ifølge hans lov måtte han intet liv ødelægge.

Efter regntiden fulgte vandringstiden. Buddha drog fra stad til stad, fra landsby til landsby, næsten altid fulgt af en stor skare disciple; teksten taler snart om 3, snart om 500, der fulgte ham. På de store gader, hvor såvel den spekulative vandrer som den handlende købmand søgte sit publikum, lød hans prædiken. De troende sørgede for hans ophold, snart gav de ham ly i byen, snart fandt han det hos munkene, og ellers fejlede der ikke på mangoer og banjaner, i hvis skygge han kunde finde hvile. Hans prædiken er det samme, omvendelseshistorierne vidner ikke om nogen psykologi, de er alle som skårne over samme læst; interessant er det imidlertid, at legenden ikke alene lader hans ord lyde på jorden, men også i helvede.

I andet kap. af *Lalita Vistara* fortælles om, hvorledes de, der levede i helvede i skræk, bad Buddha om forbarmelse og om, at han vilde åbenbare sig også for dem. Som nogle af Mâras døtre og en del af hans krigshær, som ovenfor fortalt, omvendte sig under kampen, således omvendte flere dæmoner sig som *Maruts, Rakschasas*, og om eneboere i skoven fortælles, at efter at de havde omvendt sig ved hans prædiken, udgik der et så stærkt lys fra dem, at det gennemtrængte alt mørket, befriede underverdenens beboere og omvendte dem til Buddha. De foragtere af loven, der havde forhånet og bekæmpet Buddha, da han før var på jorden, og som nu til straf derfor led de frygteligste kvaler i det store helvede *Avitschi*, steg han selv ned til, prædikede for dem med langmodighed, medens de spottede, slog og hånede ham. Til slutning overvandt han dem og gav dem del i saligheden.

V.

Buddha kender ingen stands-, slægts- eller folkefordomme, hver når den fulde frelse ved at dræbe lysten, overvinde begæringerne og tilegne sig den indre fred; thi kun deri er frelsen; derfor var kastevæsenet den klippe, hvorpå buddhismen endelig strandede, efter at den i århundreder havde holdt sig imod den. Ved at underkende al kasteforskel var det, at denne religion ligesom nu om dage kristendommen blev folkelig i Indien, det er jo også i de foragtede og nedtrykte lavere kaster, at kristendommen vinder indgang. »Min lov er nådens lov for alle!« sagde Buddha. »Da den lære, som jeg forkynder, helt igennem er ren, så gør den ingen forskel mellem fattig og rig, fornem eller ringe. Den ligner *vandet*, der renser alt, uden at gøre forskel. Den ligner *ilden*, der uden forskel fortærer klipper og bjærge og alle små som store genstande mellem himmel og jord. Den ligner *himlen*, i

hvilken enhver kan få plads, det være sig mand eller kvinde, dreng eller pige, rig eller fattig. Som de fire floder, der falder i Ganges, taber deres navne, såsnart de udgyder deres vand i den hellige flod, således hører Buddhas bekendere op med at være brahmaner, kschatriyas, vaisyas og sûdras. Ligesom der ikke er nogen forskel på en prins' og en tiggers legeme, således er der heller ikke nogen forskel på deres ånd, hver af dem har evne til at erkende sandheden og derved erhverve sig befrielse, når han kun vil!«

Da skøgen *Ambâpali* hørte, at den velsignede (Buddha) opholdt sig i mangoskoven ved *Vesâli,* satte hun sig i en prægtig vogn og kørte derhen; da hun så ham; satte hun sig ved hans fødder og hørte på hans prædiken, derpå indbød hun ham til at spise til middag den næste dag hos hende. Han tog mod hendes tilbud. Da hun vendte tilbage, mødte hun byens fornemme, der ligeledes vilde ud at høre Buddha, hun fortalte dem med glæde, hvad han havde lovet hende. De bød hende en stor pengesum for at lade den middag fare. Hun vilde ikke gøre det, om man så bød hende hele byen Vesâli. Buddha modtog dem med hån. »Hvem, der ikke havde set himlens guder, skulde anse eder for at være det!« De indbød ham også; men han holdt fast ved løftet, han havde givet pigen. Efter måltidet den næste dag satte pigen sig på en lav skammel ved Buddhas side og sagde: »Herre, hele dette hus vil jeg give til den munkeorden, hvis hoved Buddha er!« Han tog mod gaven og lønnede hende med frelsens ord. —

Den skønneste af de legender, der viser, hvorledes Buddha brød med alle nedarvede fordomme, fortælles i *Divya-Avadâna.* Efter at Buddhas discipel *Ânanda* i lang tid havde gennemvandret landet, mødte han en gang en ung pige, som hed *Prakriti*, hun tilhørte den mest foragtede kaste (Tschandâlas ɔ: barn af en brahman og

en sûdra). Hun var netop ved at øse vand, og Ânanda bad hende om lidt at drikke. Hertil svarede hun: »Jeg er af *Malangakasten* (en afdeling af tschandalas), derfor er det mig ikke tilladt at nærme mig en hellig!« Han svarede: »Min søster, jeg spørger hverken efter din kaste eller efter din familie, jeg beder dig kun om en drik vand!« Fortællingen beretter videre om, hvorledes hun kom til at fatte kærlighed til Ânanda, og da Buddha kom til, blev også hun omvendt.

Vi kommer her til, hvad man kalder buddhismens *ethik*, den ottedelte sti, der ophæver lidelsen. Buddhas liv ikke alene i denne, men også i alle foregående tilværelser er grundlaget for denne, hans liv er så at sige det ethiske ideal, der deler sig i tre dele: *retskaffenhed*, *meditation* og *visdom*; disse tre gebeter af det sædelige liv sammenlignes med stationerne på en rejse, hvis mål er forløsningen. Grundlaget for alt er et *retskaffent levned*, men den ydre retskaffenhed bliver til farisæisme, når den ikke er fuldkommen ved visdommen. »Som man vasker hånd med hånd og fod med fod, således opklares retskaffenheden ved visdommen, og visdommen ved retskaffenhed.« Buddhismen kan ikke søge til en højeste lovgiver og hersker i den sædelige verden som lovens årsag. Forskellen mellem ethisk og uethisk bliver for den handlingens følger. »Hvem, der taler og handler med urene tanker, for ham vil lidelse følge efter som vognens hjul trækdyrets fod. Hvem, der taler og handler med rene tanker, ham følger glæde som hans skygge, der ikke viger fra ham. En landmand, der tilbereder en frugtbar mark, men intet frøkorn sår, vil intet høste, ligeså også jeg, når jeg har virksomhedens frugtbare mark for mig og intet godt gør.« Man synes ligesom at høre en senere tænkers røst her igennem. *Spinoza* siger: »Saligheden er ikke dydens løn; men saligheden er dyden!« Retskaffenheden giver sig udtryk i de fem bud:

1) ikke at dræbe noget levende væsen,
2) ikke forgribe sig på fremmed ejendom,
3) ikke berøre en andens ægtefælle,
4) ikke sige nogensomhelst usandhed og
5) ikke nyde berusende drikke.

For *munke* trådte i stedet for det 3. bud absolut kyskhed, og ved siden af disse store bud gaves en mængde små, der alle prægedes af den samme ånd. Buddenes forklaringer har særlig til hensigt at indskærpe inderligheden. Således hedder forklaringen til det første bud: »En munk holder op med at dræbe levende væsener, han afholder sig fra at dræbe levende væsener. Han lægger sin stav ned, han lægger sine våben ned. Han er medlidende og barmhjærtig og han tragter venlig efter alle levende væseners vel. Det er en del af hans retskaffenhed;« — og til det fjærde bud: »Han afholder sig fra ærekrænkende og bagvaskende ord. Hvad han her har hørt, siger han ikke der igen for at skille denne fra hin. Han er de adskiltes forener og de forenedes befæster. Han glæder sig over enigheden, og han plejer enigheden. I enighed har han sin lyksalighed, og det enighed skabende ord taler han.«

VI.

Buddha turde være den første i verden, der har forkyndt budet: »*Elsker eders fjender, gører dem godt, som eder hade.*« Kærlighed og barmhjærtighed var overhovedet den røde tråd i al hans virksomhed. »Ved sagtmodighed overvinder man vreden, det onde overvinder man med det gode, den gerrige overvinder man ved gaver, ved sandhed overvinder man løgneren.« — »Han har udskældt, slået, nedtrykt og udplyndret mig,« med sådanne tanker kommer fjendskabet aldrig til ro; thi ikke ved fjendskab kommer fjendskab til ro hernede; men ved venskab kom-

mer den til ro, det er en ordning, som har haft gyldighed fra evighed af. Mere end mange ord om, hvorledes man bør elske sine fjender, taler fortællingen om kong Asokas søn *Kunâla*. Dette navn havde han fået for sine vidunderlig skønne øjnes skyld. En af hans faders medhustruer blev forelsket i ham; men han modstod alle hendes forførelseskunster. Da forvandledes hendes kærlighed til had. Ved list fik hun kongen til at forvise ham til en fjærn provins, og derefter bemægtigede hun sig kongens elfenbenssegl og udstedte den ordre i kongens navn, at Kunâlas øjne skulde udrives. Der findes også en skurk så lav, at han gør det, og Kunâla siger: »Du kødøje, vel har jeg mistet dig; men jeg har erhvervet mig visdommens udødelige og fuldkomne øjne. Kongen har forladt mig; men jeg er søn af den højtophøjede sandhedens konge, han kalder mig sit barn!« Med sin hustru drog han som betler gennem landet og kom også engang til sin faders slot. Da kongen hørte ham synge, mente han at kende Kunâlas stemme; men da han så den blinde, kendte han ham ikke igen. Endelig kom sandheden for en dag, og kongen blev så vred, at han vilde martre og dræbe den skyldige dronning; men Kunâla sagde: »Det sømmer sig ikke for dig, o konge, at lade hende dræbe; tålmodigheden er prist af den fuldkomne. Jeg føler ingen smærte, og trods den grusomhed, der er vederfaret mig, føler jeg ikke vredens ild. I mit hjærte føler jeg kun kærlighed til hende, som befalede, at mine øjne skulde udrives. Ligeså sikkert som disse ord er sande, vilde jeg ønske, at jeg igen havde mine øjne« — og sé, hans øjne strålede igen i al deres gamle glans.

I et par små legender, hvis grundtone grænser nær op til den kristelige tekst, vises, hvorledes det er giverens sindelag, der betinger den virkelige *gave*. En fattig kvinde fylder Buddhas almisseskål med en håndfuld blomster, medens de rige ikke formår at gøre det med hundrede

skæpper. Ligeledes udslukkes alle de kostbare lamper, som konger og kansler har tændt til Buddhas ære, medens den simple, som den fattige kvinde har ophængt, bliver ved at brænde hele natten igennem.

I Buddhas prædikener spillede lignelser, ordsprog og sange en meget stor rolle; her skal anføres en af disse lignelser, der har nogen lighed med skriftens om den forlorne søn.

En søn forlod faderhuset og måtte i et fremmed land kummerlig søge sin næring; imidlertid nåede faderen til høj værdighed og stor rigdom. På sine strejftog kom sønnen til faderens bolig; men han kendte den ikke mere i den fyrstelige pragt. Da han så faderen, frygtede han ham og flygtede. Denne lod ham imidlertid bringe tilbage med magt; dog gav han sig ikke tilkende for ham. Han fik en god løn, men en meget lav bestilling. Faderen iagttog ham fra slottets vinduer og sagde til ham: »Vær lykkelig, menneske, og betragt mig som din fader; du har udført dit arbejde uden fejl, du er i mine øjne som en kær søn.« Først efter at 20 tjenesteår er forløbne, vover sønnen at betræde den rige mands hus; men da faderen følte sig døden nær, tilbød han ham den hele ejendom. Sønnen afslog det, han var tilfreds med at bo i sin hytte. Endelig kaldte faderen en stor forsamling sammen og sagde den, hvorledes alt forholdt sig, erkendte ham for sin søn og overgav ham arven.

Ved forsagelse af verdslig magt og sandselig nydelse, med almisseskålen på armen, gav den indiske adelsmand bevis for oprigtigheden af sin pligtlære. Meget gammel skulde han opleve, at hans hus' fjende ødelagde hans fødestad *Kapilavastu.* Ledsaget af Ânanda gennemvandrede han ved stjærnelys de rygende ruiner, vandrede gennem gaderne over ligene af de faldne og over de mishandlede kvinder, alle de døende bragte han trøst; men det var

også hans livs sidste velgerning. Med møje slæbte han sig til *Kusinârâ*. For at anskueliggøre hans albarmhjærtighed fortælles, at han på sin sidste vandring traf en halvdød tiger hos dens unger, og af medlidenhed med dem gav han dem sit legeme. Kineseren *Hiuën Thsang* så i det 7. årh. e. Kr. stedet, endnu rødt af blod, og træer og blomster havde samme farve. Ellers hedder det, at han en tid betvang sin sygdom. *Mâra* kom igen til ham som fristeren og opfordrede ham til at gå ind i *Nirvana*, hvilket han bortviste. Imidlertid nærmede døden sig, alle hans disciple kom til ham for at tage afsked med ham. Alt folket fra Kusinârâ, adelige som borgerlige, strømmede ud til Salaskoven for sidste gang at ære den døende. Ânanda sad ved hans side og græd. Da sagde Buddha: »Ikke så, Ânanda, klag ikke, du ved jo, at man skal skilles fra det, man har kær; men også du har gjort det gode, vedbliv med din stræben, og du vil blive befriet fra synden!« Hans sidste ord var henvendt til alle hans disciple: »Velan, I disciple, nu taler jeg til eder. Alt, hvad der er til, er forgængeligt, kæmper uden afladelse!« Da hævedes hans ånd fra den ene ekstase til den anden, han gennemgik alle henrykkelsens trin og derpå gik han ind i Nirvana. Da bævede jorden, og tordenen rullede, solen formørkedes, der lød musik i det høje og der faldt en blomsterregn. En meteor skred så lysende over himmelhvælvingen, at det var som stod hele verden i flammer. Den næste morgen ved solopgang blev Buddhas lig med kongelige æresbevisninger brændt udenfor staden; men ingen jordisk ild kunde antænde bålet; da slog lyse flammer ud fra selve liget og antændte det hele, medens konger, brahmaner og en stor skare af hans disciple samt andre folk stod og så derpå. — En sådan indsat kapital må bære renter. Der har udenfor kristendommen ingen magt virket så mægtig på sindene som Buddhas; hans tjenere bar hans navn over Asien, aldrig — hedder det — brugte

de andre våben end *ordet,* og aldrig øvede de vold mod anderledes troende; men en mægtig ethisk kraft havde deres mester sat ind i verden.

Gødvad skole, den 20. juni 1890.

Kritiken af det gamle Testamente.

Professor *Valdemar Schmidt*, der snart i en Menneskealder har syslet med de østerlandske Folks Sprog og Historie, og som sikkert bedre end nogen anden her i Danmark er kjendt med den Litteratur, som forefindes i ægyptiske Hieroglyfer og i assyrisk Kileskrift, har nu ogsaa for sit Vedkommende gjort Indsigelse imod »de moderne Kritikere af det gamle Testamente« og endnu stærkere imod »de Lærde, som i de senere Aar har dristet sig til, paa Grundlag af Kritikernes Arbejder, at skildre Israels gamle Historie«. Hine — Kritikerne — kan, skriver han i Dansk Kirketidende, »aldrig glemme, at de lever i det nittende Aarhundrede i det moderne Evropa; *de bedømmer alle gamle Forhold fra et rent moderne Standpunkt*«. Disse — de lærde Skildrere af Israels Historie — »tillader sig *selv* at danne nye Kildeskrifter efter Forgodtbefindende, og paa den Maade kan de naturligvis faa ud, hvad de helst vil«. Prof. Schmidt regner »tildels« Wellhausen til dem, mod hvem han retter den sidste Anklage.

Kritikerne har, efter Schmidts Mening, i utilbørlig Grad forsømt at studere de andre østerlandske Folks Litteraturer og sammenligne dem med Jødernes.

Ogsaa Stiftsprovst *Fr. Helveg* hører til de faa i Spørgsmaal af den foreliggende Art særlig kyndige, og det maa

derfor hilses med Glæde, at han har givet Møde paa Valpladsen. Lic. theol. *A. S. Poulsen*, der hilser den vakte Bevægelse med Forventning om, at den skal bringe et godt Udbytte, har nys paa Gyldendalske Boghandels Forlag udgivet en Oversættelse af to Afhandlinger om Æmnet af *Finsler* og *Ryssel*.

L. Schrøder.

To Betænkninger om den lærde Skoles Reform.

Den 8. Juli 1889 indbød Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet Rektorerne for de offentlige Skoler til en Sammenkomst i Kjøbenhavn for at drøfte Spörgsmaalet om en Omordning af den lærde Skole, idet det navnlig henstillede til Overvejelse, om det ikke maatte anses for ønskeligt, at Tvedelingen i en sproglig-historisk og en mathematisk-naturvidenskabelig Skole ophørte, og at samtidig *Græsk* og *Oldnordisk* bortfaldt som Undervisningsfag.

Rektormødet blev holdt den 15—17. August, og dets Leder, Metropolitanskolens Bestyrer, Valdemar Bloch, afgav paa alles Vegne den Erklæring, at man ønskede Reformen af den lærde Skole udsat indtil videre, for at Sagen kunde blive fyldigere debatteret. 8 Rektorer enedes for øvrigt om én Betænkning, 3 om en anden, medens *Listov* i Nykjøbing paa Falster og *Lefolii* i Viborg afgav hver sin særlige Betænkning. Af Herlufsholm Skoles og Kolding Skoles Programmer kan det ses, at ogsaa andre Rektorer end de ved Statens lærde Skoler har indgivet Betænkninger til Ministeriet om de foreliggende Spörgsmaal.

Sammenlignes Rektorerne Lefoliis og Forchhammers Betænkninger, da danner de Modstykker til hinanden. Vist

nok er ingen af de to Mænd enige med Ministeriet om, at baade Græsk og Oldnordisk skal bortfalde som Skolefag. Men *medens Lefolii vil ofre Græsk, men holder paa Oldnordisk, gaar Forchhammer den modsatte Vej;* han opgiver gærne Oldnordisk, men vil saare nødigt gaa til at lade Græsken falde.

Begge fører deres Sag godt; deres Betænkninger er gode Bidrag til at faa den af Rektormødet ønskede almindelige Forhandling af Spörgsmaalene i Gang; og da den hele Sag er af dybt indgribende Betydning for Udviklingen af det lærde Oplysningsvæsen, skal jeg fremhæve noget af, hvad der er fremsat af de to Skolemænd, og som jeg mener, fortjæner at overvejes.

Lefolii tror, at vi staar midt i en stærk Udvikling, hvad Skolevæsenet angaar. Det vil ikke vare længe, inden Kravet bliver højlydt paa *Afskaffelsen af den latinske Stil* og måske af al Stil i fremmede Sprog. »Det vil glæde mig at se dette Krav komme frem«, skriver han; »*det er mig altid en Glæde at se vor Skole tage det virkelige Livs Krav til Rettesnor for sig*«. Det vilde efter Lefoliis Skön være ønskeligt, om det kunde stilles som Opgave for Undervisningen i fremmede Sprog blot at lede Disciplene til at kunne kende og forstaa Sprogets Former, *ikke* til selv at danne dem. »Saa vilde det kunne blive *det virkelige Sprog med dets Liv og Böjelighed, Undervisningen førte den unge til at kende og tilegne sig,* og ikke som nu en Række ufravigelige Regler.« Saa vidt Lefolii kan se, bærer den Gæring, der nu er i Methoden for Sprog-Undervisningen, hen imod dette Maal. Beslægtet med Udviklingen i Sprog-Undervisningen finder han den, som træder frem ved adskillige andre Fag. Den mathematiske Undervisning »kommer upaatvivlelig efterhaanden til at optage mere og mere af Videnskabens *historiske* Udvikling i sig; i denne Retning er Naturlæren allerede kommen et godt Stykke forud for den; Historie-

undervisningen griber efter mere og mere af det kulturhistoriske Stof, selve *Aandslivets Udviklingsgang;* den geografiske efter det statistiske; og den naturhistoriske efter det biologiske og fysiologiske, Hygiejne og Diætetik«.

Den nuværende Undervisning i *Græsk* bringer efter Lefoliis Erfaring ikke et Udbytte, der paa nogen Maade svarer til den Tid og Kraft, som anvendes dertil. Han tvivler paa, at den har virkelig Betydning for *Præsterne* i deres Livsgerning. »Jeg kunde«, skriver han, »nævne flere Vidnesbyrd for, hvilke forunderlige Opfattelser af enkelte Steder i den hellige Skrift selv dygtige Præster er komne til, enten ved mangelfuld Indsigt i Sprogets Love eller ved Mangel paa Evne til at göre en sund Brug af det Kendskab til saadanne Love, som de dog virkelig havde. De fleste Præster vilde dog upaatvivlelig selv være bedst tjente med, at de ikke troede sig i Stand til paa egen Haand at give sig af med Bibelfortolkning, og for deres Tilhørerkreds vilde jo saa ogsaa dette være det tjenligste.« Ligesom Lefolii da kan slutte sig til Ministeriets Forslag om at stryge Græsk som Skolefag, saaledes samstemmer han fuldt ud med Ministeriets »Tanke om at bibringe Disciplene Kendskab til den græske Litteratur, Mythologi og Antikviteter ved Hjælp af Oversættelser«, og han gör opmærksom paa, at denne Tanke ved Rektormødet fandt en kraftig Støtte i den Erklæring, der blev afgiven af en af Deltagerne, at han i den ham betroede Skole, hvor han selv driver denne Undervisning med de mathematisk studerende Disciple, hos disse fandt et langt fyldigere og klarere Kendskab til Grækernes hele Folkeliv og Aandsudvikling, end de sproglig studerende viste sig i Besiddelse af. Imidlertid maatte vel ogsaa klassige Digterværker i nyere Sprog kunne medtages i Oversættelse. »En Student kan dog ikke være ukendt med Digtere som Shakspeare, Byron, Dante, Calderon, Cervantes o. fl.«.

Hvad *Oldnordisk* angaar, da mener Lefolii, at den Indsigt, Skolen giver — og, efter hvad der alt er anført, mere og mere maa give — den videnskabelig dannede Ungdom i *Sprogets Liv, Udvikling og Væsen*, ikke er fuldstændig, naar den ikke i det mindste fører den til at faa en nogenlunde fyldig Forestilling om Videnskabens Arbejde med Lydlæren, og det er ham umuligt at se andet, end at det maa være nødvendigt for at faa en klar Forestilling om den danske Lydlære ogsaa at kende Oldsproget; kun ved at tage dette til Udgangspunkt kan Udviklingen sikrest og klarest forfølges lige til Nutiden. Lefolii venter desuden, at der snart vil ske et Omslag i det aandelige Liv af en lignende Slags, som det, der i det nittende Aarhundredes Begyndelse vakte Længselen efter Kendskab til Oldsproget. Og naar Udviklingen saaledes igen gaar i bestemt *national* Retning, da vil man ikke føle sig tilfredsstillet ved kun i Oversættelser at kende den Litteratur, hvorigennem det nordiske Aandsliv tidligst har givet sig Udtryk. —

Rektor *Forchhammer* antager, at det Udbytte, den *islandske Grammatik* giver for en dybere Forstaaelse af vort Modersmaal, ikke svarer til den derpaa anvendte Tid. Og skulde der være Tale om at faa *aandeligt* Udbytte af Undervisningen i dette Oldsprog, da maatte der i selve Skoleaarene være læst saa meget af de islandske Sagaer eller Norges Kongehistorie, at Livet paa Island eller i Norge derigennem traadte levende frem for Disciplenes Bevidsthed. »Men saa vidt naar man ikke i Skolen; man standser, hvor det virkelig aandsdannende Udbytte skulde begynde. Hvis derimod Latin og Græsk en Gang skulde forsvinde fra den lærde Skole, saa vilde det ordnordiske Sprogs Aktier stige, men saa vilde ikke blot Latinskolens, men den lærde Skoles Dødsdom være fældet.«

Det er paa en Gang et Bevis for denne Sætning og for Nødvendigheden af at bevare *Græsk* som Skolefag,

som Forchhammer giver paa følgende Maade: »Islands Kultur var höjst ensidig og har ikke havt nogen verdenshistorisk Betydning. Ganske anderledes forholder det sig med Grækernes. To Gange har den græske Aand holdt sit Sejrstog gennem Evropa: første Gang i Oldtiden, da det overvundne Grækenland overvandt Romerne og satte sit Præg paa deres Litteratur og Kunst og gjorde det latinske Sprog skikket til at bære Vestevropas Kultur oppe gennem Barbariets mørke Aarhundreder, og anden Gang, da ved Udgangen af Middelalderen en ny Aandsstrøm fra det døende græske Rige udgød sig over Evropa og bragte Plato til Firense og Rom og det nye Testamente til Wittenberg og Genf. Anden Gang gav den græske Aand de følgende Aarhundreder deres Præg, og indtil denne Dag er hele det evropæiske Kulturliv gennemsyret deraf. Der maa dog være *noget vidunderligt aandsdannende* ved en Litteratur og Kunst, der saaledes kan befrugte og opdrage hele Folk gennem mange Aarhundreder.«

Forchhammer gaar ud fra, at en flink *Theolog* uden synderlig Vanskelighed vedligeholder sit Kendskab til det græske Sprog ved Læsningen af det nye Testamente, og slutter deraf, at ogsaa andre Studenter, der kunde ønske at læse den hellige Skrift i Grundsproget, *kunne* göre det.

Han indrömmer, at det er saare sjælden, at nogen Student fortsætter sin klassiske Læsning, og han skönner, at dette kan give Anledning til den Slutning, at Latinskolen har overlevet sig selv; »i vore praktiske Tider vil man have et Udbytte, man kan tage og føle paa, og i vort Jærnbaneaarhundrede skal alt komme i en Fart«.

»Det er vor Tids store pædagogiske Ulykke«, fortsætter han derpaa, »at man ikke forstaar Værdien af den stille Vækst. Skal man have Gavn af den legemlige Føde, maa man spise langsomt og tygge Maden godt. Saaledes ogsaa med den aandelige Føde. Man maa navnlig i Begyndelsen gaa roligt fremad. Under det sindige Arbejde

udvikle Aandens Kræfter sig sundt. Hastværkarbejdet skaber en nervøs Slægt. Det er ikke det afgörende ved Undervisningen i de klassiske Sprog, hvor meget positivt Sprogstof man beholder i det senere Liv, uagtet det naturligvis ogsaa har sin Betydning, men hvor meget man under Arbejdet kan optage og fordøje, hvor meget selve Arbejdet bidrager til at modne og udvikle Aanden. . . . Under en dygtig Lærers Vejledning vil den græske Aand, som den møder os hos de bedste Forfattere, kunne virke i al Stilhed paa de unge, ofte uden at de er sig det selv bevidst. Thi ligesom den legemlige Føde, uden at man er sig det bevidst, gaar over i Legemet og styrker Muskler og Benbygning, saaledes er de to sidste Skoleaars Læsning, fornuftig valgt, den, der mest bidrager til at skærpe Tænkningen og modne Aanden, og til det sidste giver Undervisningen i Græsk et forholdsvis stort Bidrag. Der skulde en saare haard Tvang til at nøde mig til at give Slip paa Græsk som Undervisningsfag i den lærde Skole«. Forchhammer vilde hellere have Latinundervisningen indskrænket og saa forøge de græske Timer og flytte Hovedvægten over til den græske Litteratur. —

Hvor uenige de to Rektorer end er i Vurderingen af Oldnordisk og af Græsk som Skolefag, saa synes de begge tilböjelige til at indskrænke Undervisningen i *Latin*, og det store Omfang, denne har haft, kan ganske sikkert heller ikke forsvares ved den Slags Bevisgrunde, der i det anførte er benyttede, hverken ved Lefoliis eller ved Forchhammers.

Der skal ikke fra min Side blive gjort noget Forsøg paa at dömme de to, begge af mig höjtagtede, Skolemænd imellem. Jeg vilde gærne med denne Meddelelse om deres Betænkninger vække Opmærksomhed for den Forhandling om den lærde Skoles Reform, som er begyndt herhjemme, og som ventelig vil faa et nyt Stød fremad ved de Bevægelser paa Skolens Omraade, der finder Sted i Tysk-

land, og som den unge Kejser skal have været med til at sætte i Gang. Der vil oftere blive Anledning til at komme tilbage til Spörgsmaalet om den lærde Skole. Men her skal endnu peges paa det vægtige Indlæg, der er givet af den filologiske Professor *Gertz* i Tidsskriftet »Vor Ungdom«.

L. Schrøder.

Fra Bogmarkedet.

O. Vaupell: *Kampen for Sønderjylland. Krigene 1848—50 og 64*, med 15 billeder og 9 kort. Reitzels forlag. 9 kr.

Dette værk, som begyndte at udkomme forrige sommer, har allerede ligget færdigt afsluttet i slutningen af vinteren. Første del (322 sider) omhandler krigen 1848—50 og er en stærkt forkortet omarbejdelse af forfatterens tidligere skrift i tre dele, idet der nu er bortskåret betydeligt i fremstillingen af de vidtløftige diplomatiske forhandlinger under krigen og af de brogede forhold under våbenstilstandene samt udeladt flere mindre vigtige ting og en del navnelister. Uagtet der på den anden side er kommet et og andet til, idet der er indflettet nogle gode senere fremdragne småtræk fra krigen, udgør dog den hele skildring i omfang kun en tredje eller fjærde del af den oprindelige udgave, hvorved fortællingen om selve krigsbegivenhederne har vundet i overskuelighed. — Om anden del (424 sider), der omhandler krigen 1864, gælder til dels noget lignende i sammenligning med kaptain Sørensens store og fortjænstfulde værk i 3 dele. For at danne overgang fra skriftets første til anden del og som indledning til krigen 1864 er i korthed omtalt årene 1851—63, navnlig hvad der angaar Slesvigs stilling og vort forsvarsvæsens

omordning i disse år. Både ved denne lejlighed og under fortællingen om selve krigen fælder forfatteren flere skarpe domme over nogle af hærens førere og nogle af den tids ledende politikerne, f. ex. Hall og Monrad, og tillige gør han et par gange, med henblik til nutiden, nogle sidehug til dem, »der i fredens dage forsømme at træffe foranstaltninger til vor selvstændigheds bevarelse« og »dem, der slå vand på ungdommens flammende mod og ikke vil, at det bevilges, som skal til for at bevare vor selvstændige uafhængige tilværelse«. — Iøvrigt genfindes i hele skriftet forfatterens livlige fortællemåde, der er kendt fra hans tidligere arbejder.

H. Nutzhorn.

N. L. Høyberg: *Letfattelig dansk sprog- og stillære.* J. Møllers forlag i Helsingør. 50 øre.

Forfatteren siger i forordet til lærerne, at den lille bog »i ikke ringe grad adskiller sig fra tidligere mig bekendte elementære sproglærer«; men »jeg vilde nødig nøjes med en *bedømmelse* efter en selv nok så grundig gennemlæsning«. Derimod vil han forelægge den for »danske skoler og hjem til velvillig *prøvelse*«. — Der kan da heller ingen tvivl være om, at en sådan prøve er bogen nok værd. Forfatteren er en øvet mangeårig lærer i dette fag, der med sandhed kan sige, som der staar i hans forord på vers til eleverne:

I må tro mig på ordet, når jeg siger:
Min lyst er at *glæde* drenge og piger,
plage dem hverken jeg vil eller kan.
At knække skaller og nødder række,
med sunde retter et bord at dække,
der styrke kunde i livets færd, —
den dont har i mange år jeg øvet,
som nøddeknækker er godt jeg prøvet
og som jeg håber, dog noget værd.

Hvorledes han nu søger at hjælpe de unge til at knække grammatiske nødder på en måde, der ikke er dem til plage men til glæde, vil jeg ikke give en nærmere beskrivelse af, men heller anføre et exempel. Til forklaring af, at to ord, der bogstaveres ganske ens og ser ganske ens ud, dog kan høre til forskellige ordklasser, skriver han side 11:

Det hændes vist ikke så sjældent, at en mand er kusk for sin herre om dagen og tjener om aftenen, når han har selskab. Den samme mand gør snart nytte som kusk, snart som tjener. Således er der mange ord, der snart gøre nytte som tillægsord, snart som biord. Det er let nok at sige, hvad de skulle kaldes, når man blot lægger mærke til den nytte de gøre i sproget. Siger jeg: »Et godt brød«, så er »godt« et tillægsord, fordi det angiver en egenskab ved det, *navneordet* betegner. Siger jeg dermod: »Du skriver godt«, så er »godt« et biord, fordi det nærmere bestemmer et *udsagnsord*. — Opgave: Skriv 20 exempler, der vise, at det samme ord kan bruges som tillægsord og som biord. Eks.: En udmærket seng; han tegner udmærket.

Til denne bogs rette brug hører netop det, at efter enhver forklaring indøves eleven ved selv at udfinde og nedskrive en række exempler på det forklarede. Bogen er kun på 80 sider, og jeg mener, som sagt, at den nok er en prøve værd. *H. Nutzhorn.*

Cecilia Holmberg, f. Bååth: *Frihetens sångar-äl i Sverige på 1840-tallet.* Bonnier i Stockholm. 395 sider. 4 kroner.

Af de fem digtere, hvis betydning for den svenske litteratur er skildrede i denne bog, kender de fleste danske, som har dvælet ved minderne om den første slesvigske krig, noget til *Gustav Lorenz Sommelius*, der faldt i

slaget på Dybbel-banke 5. juni 1848, og hvis navn med god grund stadig nævnes sammen med Lejonhufvuds og Løvenskjolds. Men der er vel ikke mange, der véd, at han, hvis digternavn var Beppo, stræbte efter at være en svensk Byron. — Mange gamle studenter har i det mindste af udseende kendt *Oskar Patrik Sturzen-Becker*, der vel mere end nogen anden svensk mand har sat sin kraft ind på at bringe broderfolkene på de to sider af sundet i forståelse med hinanden. — Derimod står både *Wilhelm v. Braun* (1813—60), der ligesom Sommelius på en gang var militær og digter, og de i sin tid til universitetslivet, henholdsvis i Upsala og i Lund, nøje knyttede digtere, *Johan Nybom* (1815—89) og *C. V. Aug. Strandberg* (1818—75), temmelig fjærnt for de fleste danske læsere. — Fru Holmbergs bog er vel skikket til at vække interesse for disse hendes landsmænd, og det kapitel af bogen, som bærer titelen »studentskandinavismen« (side 74—150), er særlig skikket til at føre dem, der kender noget til det danske studenterliv i »fyrrerne«, ind i det liv, som rørte sig hos universitetsungdommen på svensk grund.

Ved at fordybe sig i en bog som den foreliggende vil de fleste danske læsere imidlertid føle savnet af tilstrækkeligt kendskab til samfundsforholdene i Sverige. Af »literaturhistoriske studier«, som bogen kaldes, er det ubilligt at kræve, at de tillige skal give så omfattende personalhistoriske og kulturhistoriske oplysninger om Sverige, som vi danske trænger til. Men forfatterinden har sikkert evne til at give sådanne, og hun vil dermed kunne bære sten til den bygning, hvorom hun skriver så smukt: »Vi kalle oss visserligen ej längre skandinaver, vi heta åter svenskar, norrmän, danskar, och vi dikta ej längre eldiga sånger til skandinavismen — men af studentskandinavismens hänförda år bära vi alla, medvetet eller omedvetet, mer eller mindre spår. Och en gång skall, måhända efter ännu många årtiondens oafbrutna arbete, åter alt det gro och

på nytt växa fram, som ett gånget slägte skänkte sin innerligaste kärlek och sin eldigaste sång; och åt denna kärlek och denna sång må vi icke le; ty i dem har lefvat våre fäders bästa tro och hopp, ej såsom en tom dröm, utan — hvem vet? — som en stor og fager framtidssyn.«

Idet jeg anbefaler denne bog af en svensk folkehøjskolelærerinde på det bedste, vil jeg tillige fremsætte det håb, at den må blive et led i kæden af en række skildringer fra hendes hånd, der kan hjælpe danske mænd og kvinder til at få det kendskab til broderfolket »hinsidas sundet«, som visselig mange blandt dem inderligt ønsker at have. *Ludvig Schrøder.*

Edmondo de Amicis: *Holland,* autoriseret Oversættelse ved Helene Jacobsen. Andr. Schou.

de Amicis er en dygtig Fortæller. Hans Rejseskildringer staar højt, hans »Spanien og Spanierne« f. Eks. staar saa højt over den almindelige Rejse-Literatur, som Bjerget over den flade Mark. Hans »Holland« er ogsaa en fornøjelig Bog; men her mærker man, at det skorter paa Forstaaelse. de Amicis er Romaner, født i Italien. Han gjør nu en Rejse gjennem Holland, forstaar ikke hollandsk; men han har Øjnene godt med sig, han iagttager godt og fortæller fængslende; men sammenligner man hans »Holland« med hans »Spanien«, saa falder »Holland« igjennem. Hans Skildringer fra Spanien af Natur og Folkeliv, af Kunst og Arkitektur er noget saa fint forstaaet og saa vel truffet, saa man rives med af det og lever i det; det er, som man stod Ansigt til Ansigt med det. Derimod: naar han tager fat paa det hollandske Folkeliv, saa mærker man straks, at det er noget, han staar uden for og ser paa, og som han ikke er med i og derfor ikke fuldt forstaar. Det samme er Tilfældet, naar han omtaler hollandsk Kunst. Man husker hans Skildring af den spanske Kunst;

man glæder sig, man nyder forud, da man mærker, han vil til at fortælle om den hollandske; men naar man er kommen igjennem det, er man lige klog. Romaneren har ikke kunnet sætte sig ind i Germanerens Tanke- og Følelsesliv, han har ikke kunnet trænge ind til det inderste hverken af Folkeliv eller af Kunst, han staar uden for og skildrer som en rejsende. *Poul Bjerge.*

Om Varemarkedet.

Af *Chr. Faber.*

For ca. 1 Måned siden var den almindelige Mening på Verdensbørserne, at Evropas og Australiens Kornhøst iår vilde blive stor, hvorimod Amerikas tegnede mindre end forrige År; ligeledes var Udsigterne iår for en stor og glimrende Sukkerroehøst, hvorfor Baissepartiet såvel i Korn som i Sukker overalt arbejdede med stor Dristighed. Mennesket spår, men Gud råder. I de sidste 4 Uger har vi haft megen Regn og Kulde, meget lidt Varme; Høstefterretningerne lyder derfor mindre tillidsfulde i Evropa, og i alt Fald er ét vidst, og det er, at Høsten bliver meget senere end forventet. — *Kaffe* uforandret fast. Tilførslerne til Rio og Santos er nu betydelig større end de i længere Tid har været. Kvaliteten af dette Års Høst synes at blive god; men Lagrene er endnu for små til at kunne trykke Priserne. Førend hen i Efteråret tør man neppe vente lavere Noteringer for denne Artikel. — *Sukker* fast og stigende. Priserne er avancerede fra 12 sh. til 13½ à 14 og Tendensen er vedvarende meget fast. Roerne er iår betydelig mindre udviklede, og Sukkerindholdet er efter Forsøg, foretagne af Licht i Magdeborg, 25 à 33 pCt.

mindre end forrige År ved samme Tid. — *Ris* meget fast og højere. Seneste Sagoberetninger fra Ostindien lyder mere tillidsfulde, og forventer man højere Priser i Efteråret. — *Kartoffelmel* stærkt opadgående.

Frugter. *Amerik. Æbler* fastere. Frugtmarkedet er ellers for legitime Varer gennemgående fast. Af *Rosiner* forventes iår en meget stor Høst i Spanien, hvorfor der allerede er billige Leveringstilbud fremme, som man vist bør vogte sig for. Fra Smyrna og Lilleasien er Høstefterretningerne mindre gode. — Noteringerne for *Blommer* pr. Efterår er høje, men man har ingen Tillid til, at Priserne længere hen vil holde sig.

Smørmarkedet vedvarende flovt og demoraliseret. Priserne for Juli Måned iår er meget lavere end i de sidste 10 År. Den almindelige Mening er, at Exportforeningen i Sjælland nærmest bærer Skyld i disse ulykkelige Forhold. Ritzaus Telegram meddeler 22. Juli fra Newcastle, at Prisfaldet for Smør procentvis er større i England end herhjemme. Telegrammet lyder: »Smørmarkedet overfyldt og forretningsløst. Fineste noteres 83—87, forrige Mandag 92—93 sh.

Kornmarkedet højere såvel på nære som på fjernere Terminer. Hvorledes Priserne senere vil stille sig, afhænger ene og alene af Vejrforholdene.

Æg — afventende — rolig; nogen videre Bedring tør neppe påregnes, da Priserne for Øjeblikket er højere end sædvanlig ved denne Tid.

Foderstoffer jevnt stigende over hele Linien. — *Klid* er i den sidste Måned stegen ca. 2 à 3 pCt.; men det er neppe rimeligt, at disse Priser holder sig, hvis Vejrforholdene i den nærmeste Tid bedrer sig. — *Rapskager* noget flovere. — *Palme-* og *Linkager* uforandrede. — *Solsikkekager* stegne i denne Måned c. 4 pCt. — *Hampefrø-* og *Bomuldsfrøkager* tilbydes iår til meget lave Priser, og finder af den Grund ikke så lidt Påagtning.

Frømarkedet fast. Såvel *rødt* som *hvidt Kløverfrø* er højere. *Rajgræs* i lyse og svære Kvaliteter væsentlig højere.

Penge. Man forventer, at Penge vil blive knappe til Efteråret og Diskontoen højere, og at der ingen Forandring vil komme heri, førend noget efter December Termin.

Murerstrejken er endt med et tungt og stort Nederlag for Svendene. Man anslåer Tabet ved denne Strejke til ca. 1 Mill. Kroner. — En Murerarbejdsmands Kone arresteredes forleden Dag for Tyveri. I Grundlovsforhøret oplystes det, at Strejken indirekte var Årsag deri. Den stakkels Kone og hendes mange Børn havde under Strejken fået for lidt Føde. Sult og Nød havde omsider tvunget hende ind på Forbryderbanen. — På Broerne i Kjøbenhavn sættes i denne Tid endel Familier ud af deres Lejligheder, også begrundet på Strejkerne og deraf Mangel på Evne til at betale deres Husleje.

Kejseren af Rusland vil iår begive sig til den store Messe i Nischnei-Nowgorod, og han forventer, at hans Besøg vil gengive det gamle Knudepunkt for Sydruslands Handel noget af al den Glans, som det fordum havde, men nu begynder at miste.

Formanden for Søndagshvile-Ligaen i Frankrig, Arbejdsminister Jules Simon, meddeler, at Jernbanekommiteen overvejer Muligheden af at indføre en Hviledag for Jernbanepersonalet.

Helgolænderne forbereder i denne Tid en Afskedsadresse til den engelske Regering.

Odense, den 25. Juli 1890.

Møder af nordiske Lærere.

Valget af Tiden og tildels ogsaa af Foredrags-Æmnerne ved det Lærermøde, som er indvarslet til at holdes i *Askov* fra 11. til 16. August, er sket under Hensyn til, at mulig en Del norske, svenske og finske Lærere og Lærerinder, som vilde deltage i det nordiske Skolemøde i *Kjøbenhavn* fra 5. til 8. August, med det samme kunde ønske at gjøre sig bekjendt med en dansk Folkehøjskole.

Sidst i August holdes et Folkehøjskolemøde paa *Hvilan* ved Åkarp Station imellem Malmø og Lund. Den 27. Aug. om Formiddagen ventes Deltagerne at ville samles, og efter Middag vil Forhandlingerne begynde Kl. 3½. Torsdag den 28. August skal Forhandlingerne finde Sted fra Kl. 9½ til 1; om Eftermiddagen vil Landbohøjskolen Alnarp blive besøgt. Fredag den 29. August Kl. 9½ til 1 atter Forhandlinger; om Eftermiddagen holdes et offentligt Møde med Foredrag, Forhandlinger og Musik. Lørdag den 30. Aug. gjøres en Udflugt til Lund med dens Domkirke og Universitet og til Dalby, hvor der er en mærkelig gammel Kirke. Søndag den 31. Aug. Kl. 11 holdes Gudstjæneste; fra Kl. 3½ til 7½ er der atter offentligt Møde med Foredrag. Om Aftenen skal der være en privat Sammenkomst af Deltagerne i Mødet. Mandagen den 1. September finder Opbruddet Sted.

Der tages særligt Hensyn til Lærere og Lærerinder ved Indkvarteringen i de nærliggende Huse og Gaarde. Hvem der maa bo i Malmø og Lund, kommer til at betale forhøjet Pris. Kost og Logi i Nabolavet til Skolen betales med 2 Kroner om Dagen. Et »Mötesmärke« betales af alle Deltagere ved Ankomsten med 1 Krone.

Det ser ud til, at der, naar dette Program følges, vil blive god Lejlighed for Lærere fra de forskjellige Landes Folkehøjskoler til at lære hverandre at kjende under personligt Samkvem, og dette maa vel regnes som det bedste Udbytte af et saadant Møde.

L. Schrøder.

Den nordiske Folkehöjskole.

Et Foredrag ved Skolemødet i Kjøbenhavn i 1890

af

L. Schrøder.[1])

Den 10. Oktober bliver det 25 Aar, siden Frede Böjsen aabnede den Skole paa Møen, der senere kom til at bære Navnet *Rødkilde*, — den 1. November bliver det 25 Aar, siden Ernst Trier hejsede Dannebrog over den lejede Bygning, hvori *Vallekilde* Höjskole skulde begyndes, — og den 3. November bliver det 25 Aar, siden Etatsraad Flor indviede den lave Skolestue i *Askov*, hvori den alt 21 Aar gamle Rödding Höjskole skulde fortsættes Nord for den nye Landgrænse.

Til næste Aar kan der holdes 25 Aars Jubilæum paa 6 andre Folkehöjskoler, hvoraf dog kun de i *Testrup* og i *Vrigsted* endnu har sine første Hovedlærere.

Og efter Skolerne fra 1865 og 1866 følger 7 fra 1867, hvorimellem Abed, Aale, Lyngby og Vinding endnu har sine første Forstandere, 6 fra 1868 og 2 fra 1869.

Ved Begyndelsen af 1870 var der over 30 *danske* Folkehöjskoler i Virksomhed — omtrent halvt saa mange som nu —; af disse var kun 7 foruden den i Rödding fra Tiden för 1864; det er da aabenbart, at der er *en Sammenhæng imellem den ulykkelige Krig og det Opsving, som Folkehöjskolesagen tog i de følgende Aar.*

---

[1]) Det var efter udtrykkelig Opfordring, at jeg paatog mig at holde et *Foredrag* om Folkehöjskolen; men jeg havde ikke tænkt derved at ville indlede *en Forhandling.* Derjor var der god Grund til ikke at komme ind paa stærkt omstridte Spörgsmaal. Da jeg holdt Foredraget, udelod jeg nogle Enkeltheder, og medtog noget, som ikke fandtes i mit Haandskrift. De, som hørte det, vil imidlertid skjönne, at Forskjellen ikke er stor mellem det, jeg sagde, og det, jeg her meddeler.

I *Norge* var den første Höjskole, *Sagatun*, aabnet i 1864; *Kristoffer Bruun* vendte hjem fra sin Deltagelse i den anden slesvigske Krig for at begynde en Folkehöjskole i Gudbrandsdalen (nu *Vonhejm* i Gausdal), og snart hørte man om norske Folkehöjskoler ogsaa paa Vestlandet. At Skolernes Tal 1886 kun kunde regnes til 12, kommer til Dels af, at der samtidig var henved 40 Amtsskoler i Virksomhed.

I *Sverige* aabnedes de tre første Folkehöjskoler, paa *Herrestad* i Øster-Götland, i *Ønnestad* i Kristiansstads Län og paa *Hvilan* i Malmøhus Län, i 1868, og snart gik Bevægelsen videre ud over hele Landet. Nu er der 25 Folkehöjskoler. »Hvilan« har endnu samme Forstander, som da den modtog sine første Lærlinger, og adskillige Forstandere for andre svenske Folkehöjskoler har begyndt som Lærere paa denne Skole.

Midten og Slutningen af Tredserne har da været en Tid af stor Betydning for Udviklingen af de for Norden ejendommelige folkelige Skoler for den voksne Ungdom, og der kan være god Grund til paa et nordisk Lærermøde at se tilbage over Udviklingen i de forløbne 20 til 25 Aar. Jeg beklager kun, at jeg ikke har set saa meget af Virksomheden ved andre Skoler, som jeg kunde ønske, for at tale indgaaende om denne Sag, og at Mangelen paa Aars-Meddelelser fra danske og norske Folkehöjskoler gjör, at det trykte Materiale, jeg kunde holde mig til, er meget mangelfuldt. Forhaabentlig vil der til Folkehöjskolens 50 Aars Jubilæum i 1894 kunne foreligge en udførlig og paalidelig historisk Meddelelse om Sagens Udvikling i alle Nordens Lande. I *Finland* er Folkehöjskoler bleven oprettede i de aller sidste Aar, og Sagen synes at være taget op med stor Iver. Udenfor Norden er det vel endnu kun de Danske i Nord-Amerika, der har oprettet Folkehöjskoler, medens der foreligger Vidnesbyrd om, at man baade i Tyskland og Østerrig, Frankrig og England har haft sin

Opmærksomhed rettet paa denne ejendommelige nordiske Fremtoning. Naar jeg kan oplyse, at der hvert Aar møder godt 5000 unge Mennesker paa de danske og omtrent 1000 paa de svenske Höjskoler, da vil det sige, at Forholdstallet for vort Land, der kun har halvt saa mange Indbyggere som Sverig, er 10 Gange saa stort. Skal Forholdene i Norge oplyses, da maa der tages Hensyn til, at der imellem Folkehöjskoler og Amtsskoler næppe gjennemgaaende er saa stor en Afstand, som der fra først af har været; Amtsskolerne maa tages med ved en Oversigt over den hele Bevægelses Omfang.

Hvad jeg mener at kunne meddele *nu*, som forekommer mig at kunne have sin Plads paa et *nordisk* Skolemøde, skal samle sig om følgende Spörgsmaal: 1. *Er der et Fællesmærke* — og i saa Fald hvilket — *for Folkehöjskolesagen i Nordens tre Kongeriger i Slutningen af Tredserne?* 2. *Har de følgende Aar bidraget til at fjærne Skolerne i de forskjellige Lande fra hinanden eller til at føre dem nærmere sammen?*

1.

Ved Vallekilde Höjskoles Indvielse talte blandt andre den jyske Gaardmand og Folkethingsmand *N. J. Termansen.* Han fremhævede det som den danske Folkehöjskoles første og bedste Gjerning at faa dem *alle* i Tale, der havde Øre for Aand og Hjærte for Sandhed, *hvor de end fandtes*, og se at faa dem med, *de smaa saa godt som de store,* i den rette Kamp for alt »det bedste«. Vi kunde ikke nöjes med, at enkelte hist og her, der havde faaet större Pund og mere Evne og Lejlighed, kom frem som Oplysningens og Kampens Bærere. Vi var et lille Folk, i Tal et af Verdens mindste, *vi kunde ingen undvære*, vi maatte se at faa dem *alle* föjet ind i Rækkerne. — Ingen har den Gang kunnet høre paa disse Ord uden at blive mindet

om, at vort lille Folk nys var bleven yderligere formindsket, og at det derfor gjaldt om, mere end nogen Tid för, at faa alle til at være lydhøre for Kaldet til at stræbe henimod de höje Livsmaal og til at arbejde for Fædrelandets Vel.

Der er en Virksomhed, som stammer fra de samme alvorlige Tider, nærmest efter Krigen, og som skal nævnes til Oplysning om, hvad Termansen udtalte. Til næste Sommer kan »det danske Hedeselskab« fejre sit 25 Aars Jubilæum. Hvad det satte sig til Maal — efter Sønderjyllands Tab — var, at hvad vi nu havde tilbage af vort lille Land, alt sammen skulde tages ind til Skov og Eng og dyrket Agermark. 1866 laa 140 □-Mile af den jyske Halvø hen som en ubeboet og unyttig Ørken. Efter 24 Aars Forløb er det øde Land indskrænket til 80 □-Mile, og der er god Grund til at tro, at ogsaa i disse Kulturen skal sejre over Ødheden. — Som Hedeselskabet tog til sin Opgave, at hver en Fodsbred Land, der var os levnet, skulde tjæne til Gavn for vort Folk, saaledes gjorde Termansen det til en Opgave for Folkehöjskolen, at hver eneste Mand og Kvinde skulde drages med ind i Arbejdet for Fædrelandets Vel. Det var et fagert Maal, han holdt frem for Lærerne paa Vallekilde; men det samme har vinket mange af de andre danske Höjskolelærere, som i hine Aar tog fat, med en underlig dragende Magt.

I Syd-Sverig blev Höjskolebevægelsen samtidig rejst af to Bønder, *Svend Nilsson* i Efverød og *Ola Andersson* i Nordanaa, der fandt, at de udvidede Rettigheder, som deres Standsfæller havde faaet ved Kommunalloven af 1862 og ved den ny Grundlov af 1866, krævede, at de maatte lægge sig efter en större medborgerlig Oplysning. Det var paa en lignende Maade, at Grundtvig 1836 havde sat Kravet paa Oprettelsen af Folkehöjskolen i Sorø i Forbindelse med Indførelsen af de raadgivende Stænderforsamlingen og 1848 i Forbindelse med de Rettigheder, den ny

Grundlov skulde hjemle det jævne Folk. Men skal man finde Gnisten til den Ild, hvormed unge Mænd fra Sverigs Universiteter gik ud til Arbejdet paa Folkehöjskolerne, da maa man vende Blikket til den varmhjærtede Redaktør af »Aftonbladet« i Stockholm, Dr. *August Sohlman*. »En dyrebar Bog for enhver Ven af Folkehöjskolesagen i Sverige er et lidet Hefte: om Bonde-Höjskoler, som blev udgivet af den nordiske Nationalforening i Stockholm, og som indeholder Foreningens Forhandlinger i December 1867.« Saaledes skriver Senioren for de svenske Höjskoleforstandere, Dr. Leon. Holmström, og deraf tör man vel slutte, at det ogsaa har tiltalt ham i höj Grad, hvad Sohlman under de nævnte Forhandlinger har meddelt om sit Forhold til Folkehöjskolesagen. Det var i 1867. Der var Verdensudstilling i Paris, og dér skulde ogsaa »Aftonbladet«s Udgiver hen. Undervejs traf han paa en gammel dansk Videnskabsmand, der havde virket meget for Folkeoplysningen og derved havde vundet stor Anseelse, og som nys havde tilbragt en Sommer i Sverige, og det i en Landsdel, der havde Ord for at staa særlig höjt i Oplysning. Denne gamle Mand havde fortalt Sohlman, hvad Indtryk han havde faaet ved at tale med mange Almuesmænd i hin Egn af Sverige. Det havde virket i höj Grad nedslaaende paa ham. Hos Bønder, der fra Oldtiden havde bevaret deres Stemmeret paa Rigsdagen, havde han ventet at finde en vaagen Sans for Fædrelandets Anliggender; men han var bleven skuffet. De Almuesmænd, han havde talt med, syntes kun at have Sans for, hvad der angik deres Husdyr og deres Brændevinspander, og, naar det kom höjt, Ønskeligheden af Skatte-Nedsættelser; de levede i Öjeblikket med dets Slid og dets Nydelser; men de bekymrede sig hverken om Fædrelandets Ve og Vel eller i nogen höj Grad om deres egen og deres Börns Fremtid. Sohlman havde sagt den gamle Mand imod; han maatte have været uheldig under sin Omgang med de

svenske Bønder; det havde været nogle sløve Personer, han havde truffet; man kunde træffe svenske Almuesmænd med langt mere udviklet Sans for, hvad der laa uden for deres snævre Kreds. Den danske Gubbe blev imidlertid ved sit; det var hans sikre Overbevisning, at dersom Massen af det svenske Folk skulde vækkes op af sin Døs, da maatte enten Riget ind i en stor og farlig Krig, eller ogsaa maatte der gjöres overordentlige Anstrængelser for ved Folkeoplysningens Hjælp at udvide Menigmands Synskreds og give ham Kjærlighed til Fædreland og Modersmaal. — Det er ikke ordret, jeg anfører, hvad Sohlman har berettet om denne Samtale; det er kun Indholdet af den, jeg ønsker at gjengive, med det Tillæg, at jeg formoder, det er Etatsraad *Flor*, som han har talt med. Flor havde været Docent i Dansk ved Universitetet i Kiel. Stiftelsen af Rödding Höjskole havde skaffet ham höj Anseelse som Talsmand for Folkeoplysningen. Han havde kjøbt en Ejendom med Landbrug og Jærnbrug i Midt-Sverig, og der opholdt han sig gjærne om Sommeren. Født i Danmark, men af norsk Slægt og delvis bosat i Sverig, var han fuldblods Skandinav, og alle de tre Folks Vel laa ham ikke mindre paa Sinde end de danske Sønderjyders. Paa Grund af hans Forhold til Folkehöjskolerne i Rödding og Askov havde jeg tit hans Besøg og stod i stadig Brevveksling med ham, og det forekommer mig, at han over for mig har udtalt sig med stor Bekymring om den svenske Almue og da navnlig ogsaa sagt, at han frygtede, der skulde en stor og farlig Krig til for at vække den op af sin Døs. — Men, enten det nu er Flor, eller det har været en anden Mand, der har haft denne Samtale med Sohlman, — denne kunde vel modsige ham i Øjeblikket; men han kunde ikke glemme, hvad han havde hørt. Det fulgte ham paa de lange Jærnbanerejser, det lød i hans Ører under Tummelen paa Paris' Boulevarder, og hvor han færdedes i Menneskevrimlen paa Udstillingen. Og da han kom hjem

til sin Redaktions-Virksomhed og mangen Gang haardt trængte til at hvile om Natten, saa forstyrrede det hans Søvn. Han fik ingen Ro, för han havde gjort noget for at faa Folkehöjskolesagen sat i Gang i Sverig. Han sendte en af sine Medarbejdere, Dr. Ålund, til Danmark for at besøge danske Höjskoler og skrive Breve til »Aftonbladet«, om hvad han saa. Han skaffede sig Oplysninger fra Forstanderne for Vallekilde og Lyngby, Testrup og Askov Höjskoler, som han kunde forelægge for den nordiske Nationalforening, hvor han bragte Sagen paa Bane i to Møder, den 5. og 11. December 1867 — medens Dr. Ålund fremdeles var paa Rejse. Han udtalte det lyse Haab, han havde faaet, efter at han havde begyndt at virke for Sagen paa følgende Maade. »Jeg har tænkt mig Folkehöjskoler, dannede ved Anstrængelser af ansete og varmhjærtede Fædrelandsvenner, rundt omkring i hele Sverigs Land, og overalt virkende til Velsignelse. Jeg har tænkt mig Elever i Hundredvis at udgaa fra disse Læreanstalter og hver paa sit Sted dannende en Propaganda til Fremme af Agtelse for og Kjærlighed til Oplysning og en ædel Nationalfølelse. Jeg har forestillet mig, hvordan der paa denne Maade indenfor Almuens Kreds kunde opvokse Mænd, der var fuldt ud skikkede til at tale paa dens Vegne i kommunale og politiske Sager. . . . Jeg har drømt om en nærliggende Fremtid, da Sverig skulde vise et saadant Billede af höj Folkeoplysning, af forstandigt brugt Frihed, af ædelt Fremskridt, at det i höjeste Grad skulde eje *hele den civiliserede Verdens Sympathier, og at alle frihedselskende Folk skulde føle dyb Smerte ved at tænke sig, at en saadan Nationalitet skulde kunne undertrykkes og gaa sin Undergang i Møde.*«

Det er aabenbart, at Sohlman har set sit Fædreland udsat for den Fare at blive slugt af en mægtig Nabo, ligesom vi Danske mangen Gang har kunnet frygte noget lignende. Og det har været ham klart, at hvad der saa end

skulde gjöres for at ruste Folket til at tage imod et fjendtligt Angreb, ved frivillige Skarpskyttekorps, ved ny Hærlove eller bedre Vaaben, saa maatte det heller ikke forsömmes at gjöre alt for at udvikle Folket paa en saadan Maade, at Udlændinger kunde se hen til det med Sympathi, som til et Folk, det var Synd og Skam at udslette af de frie Folks Tal. Han har været vis paa, at i samme Grad som hans Folk udfyldte sin Plads i Verden paa en Maade, det var værd at efterligne, i samme Grad som det ikke blot var en lærvillig Elev i de fremmedes Skole, men ogsaa tjænte den hele Menneskeslægt ved at løse nogle af dens Opgaver, i samme Grad vilde ogsaa dets Fremtid være sikret. Ved at virke for Folkehöjskolesagen vilde han »værge sit Land«.

Baade den danske Rigsdagsmand og den svenske Redaktør har haft Öjet fæstet paa, hvad der tjænte et lille Folk bedst, og hvad der kunde værne et lille Rige mod et truende Angreb fra en overmægtig Nabo. Men naar Spörgsmaalet saa stilles, hvorfor det ikke kunde være den offentlige Börneskole, men netop skulde være Folkehöjskolen, der behøvedes, for at Kaldet kunde udgaa til *alle*, at de skulde være med at leve for det bedste, hvorfor Börneskolen ikke alene, men kun i Forbindelse med Höjskolen kunde danne et Folk, der kunde vække alle frihedskjære Udlændingers varme Sympathi, da kunde jeg vel — som jeg för har gjort — henvise til Johannes Evalds Afhandling om Almuens Oplysning, hvori han godtgjör, at Præsterne og Börnelærerne ikke kan løse Opgaven, eller til Grundtvigs og Mynsters Vidnesbyrd om, hvad Ungdomstiden har at betyde i Menneskelivet;[1]) jeg skulde heller ikke lede forgjæves efter et Svar hos den svenske Folkehöjskoles Talsmænd;[2]) men her, hvor det

---

[1]) Sé min „Evald og Baggesen“, S. 21—24, og „Om Skoler for Voksne“: Foredraget i Kristiania.

[2]) *Herman Ohdner* har i sin Redegjörelse for Østergøtlands

gjælder at vise, hvad det var, der kom til Lyd ved alle de nye, nordiske Folkehöjskolers Begyndelser i Tredserne, vil jeg føre den *norske* theologiske Kandidat *Christoffer Bruuns* Vidnesbyrd frem efter den danske Bondes og den svenske Bladudgivers.

I det norske Studentersamfund har Bruun mere end en Gang udtalt sig for gamle Kammerater om, hvad han vilde med sin Folkehöjskole, og paa Grundlag af disse Taler har han siden udarbejdet sine »Folkelige Grundtanker«. I det første Stykke af disse oplyser han Forholdet imellem de forskjellige Aldere i Menneskelivet og viser da, at Ungdomstiden, den første voksne Alder, er den afgjörende for hele det følgende Menneskeliv, — *den, hvori Mennesket selv skal træffe sit Valg*, og hvor det derfor, fremfor nogen Tid ellers, gjælder om, at det ædle Menneskeliv møder ham med dragende Magt. Bruun vidste af Erfaring, hvad det havde at betyde i sin Ungdom at blive greben af lyse Forbilleder for sit Liv. Men ofte var han bleven tung i Sindet ved Tanken om de mange, mange, der i *deres* Ungdom havde været paavirkede af det höje Livssyn, og som dog siden havde svigtet. Ved Erfaringer af denne Slags var han kommen til at se det som sin Livsopgave at være tro imod *sine* Ungdoms-Idealer, og dermed imod sit bedre selv. Og det var, hvad han bad Himlens Gud styrke ham til. Han anførte Velhavens ypperlige Digt om Ganymedes, der blev løftet af Sevs' Ørn, og som slutter med de Linjer:

Salig den Isse, som Begejstrings Ørn
har suset over med de brede Vinger!
Salig den Strid at være gjennembævet
af navnløs Higen under Vanmagts Kval,
og dog tilsidst at vorde mægtig hævet
til store Syner over Jordens Dal.

Folkehöjskole, 1883, meddelt et Foredrag om Ungdomstiden og Folkehöjskolen.

Det var, sagde han, en Hovedsag for Folkehöjskolen at skaffe de Unge Møde med den »Begejstrings Ørn, som suser om os med de brede Vinger«. Det var, hvad der kunde times Ungdommen paa Land som i By, Ungdommen, som blev ved sin jævne daglige Syssel, lige saa fuldt som den studerende Ungdom. Men det gjaldt om, at det ikke var forbigaaende Indtryk, Ungdommen modtog, saa at der skulde følge et dybt Fald efter den aandelige Opløftelse, men at det kunde blive uudsletteligt, hvad der prægede sig i det unge Hjærte, saa Manddoms-Daaden kom til at svare til Ungdoms-Synet. Bruuns stærke og underlig fængslende Tale om denne Sag har kunnet sætte unge Mennesker blandt hans Landsmænd i Bevægelse, som Sohlmans Tale har kunnet bringe den svenske Ungdoms Hjærter til at brænde for Folkehöjskolesagen som uadskillelig fra Sverigs Fremtid.

Det er nu klart, at enten man tænker paa den danske Bondes, den svenske Bladudgivers eller den norske Students Forklaring af Folkehöjskolens Opgave, da gaar den ud paa Vækkelse, Oplivelse, Beaandelse eller Begejstring. De er godt nok enige alle tre, og med dem har vel alle de været enige, som med deres Hjærtes Varme har givet sig hen til at virke for eller i Folkehöjskolen. Lad mig nævne et Eksempel fra *Finland*, hvor Sagen nu for Alvor er kommen paa Dagsordenen. Ved en Fest til Indsamling af Pengebidrag til Fremme af Folkehöjskolesagen i Øster-Botten blev der fremsagt et Digt af *Mikael Lybeck*, hvori først Landskabets Natur er skildret og derpaa Bondens Liv, — han æder og drikker, plöjer og saar, og er tilfreds, naar han kan redde sig fra at sulte — han bærer sine trange Kaar uden Klage, men løfter næsten aldrig Tanken til noget höjere. Her er givet en Arbejdsmark. Det Mørke maa ikke vedblive at herske.

Som frukt om hösten är tiden mogen.
Där nu är slöhet och half förvildning,
vi vilja hafva den högre bildning,
som vet och tänker — men trifs vid plogen.

Netop fordi der igjennem det, som nu kommer frem i Finland, lyder Toner af samme Slags som dem, der lød, da den stærke Folkehöjskole-Bevægelse for 20 til 25 Aar siden kom frem i Nordens tre Kongeriger, tör jeg have et lyst Haab om, at der skal komme noget stort og godt ud af det dér begyndte Røre, selv om det ogsaa vil faa Trængsler at gjennemgaa.

Lad mig endelig minde om, hvad den ejendommelige danske Höjskolemand Kristen Kold svarede D. G. Monrad, da denne som Skoledirektør spurgte ham om Planen for hans Skole: »Da jeg var 18 Aar, lærte jeg at elske Gud og min Næste, og det var jeg saa glad ved, at jeg den Gang besluttede at anvende min Tid og mine Kræfter til at lære Folk at elske Gud, sin Næste og sit Fædreland«.

Der har været et Fællesskab i Höjskole-Bevægelsen i Slutningen af Tredserne i Danmark, Norge og Sverig; Arbejderne i denne Sags Tjæneste har kunnet vedkjende sig, hvad N. J. Termansen, Aug. Sohlman og Chr. Bruun har fremstillet som Opgaven; de har været grebne af Begejstringens Ild, og de har haft Drift til at forplante den til deres Lands Ungdom. Dermed var Arbejdet ligesaa fuldt begyndt paa de Skoler, der hører til Tiden för Tredserne, dermed vil det ogsaa begynde, hvor det nu skal gaa videre. Men — *et* er Fællesskabet i Begejstringen og i Driften til at bære den ud i större Kredse, og *et andet* er Virksomheden, hvormed dette sidste skal gjöres.

2.

Fra Halvfjerdserne foreligger nogle Beretninger fra svenske Folkehöjskoler, hvori Forstanderne har søgt at

vise Forskjellen imellem *deres* Virksomhed, og den, der udfoldedes paa de danske og norske Höjskoler. Det ser ud, som om Modstanderne af de svenske Folkehöjskoler med Flid har fremdraget alle de Indvendinger, som i Danmark blev rettede mod de Folkehöjskoler, der udpegedes som særlig grundtvigske, og at de har vendt disse Indvendinger imod den Virksomhed, som efter dansk Mønster var bleven begyndt i Sverig. Dette har da fremkaldt en Trang hos de angrebne til at tage Afstand fra de grundtvigske Höjskoler.[1]) Jeg skal ikke opfriske, hvad urigtigt der fra svensk Side blev skreven om Grundtvig og om danske Höjskoler, saa meget mindre som man let kunde gjöre Gjengjæld ved at fremdrage Udtalelser fra dansk Side om de svenske Höjskoler, der nu ikke vilde blive forsvarede af dem, som havde brugt dem. Fra begge Sider har vi været lidt langsomme til at følge det Raad, som vi ellers baade i Sverig og Danmark gav helt udenforstaaende, at de skulde komme og se den Virksomhed, der blev udfoldet paa en Höjskole, inden de dömte for rask om den.[2]) Men jeg føler Trang til at sige til mine *svenske* Arbejdsfællers Ære, at det var dem, der først kom for med deres egne Øjne at se, hvad vi tog os for. Det nordiske Lærermøde i Stockholm har ogsaa bidraget væsentlig

---

[1]) *Goedeckes:* „Berättelse öfver Herrestads til Lunnevad förlagde folkhögskolas verksamhet under läseåret 1872—73“. *Samme Forfatters*: „Om den svenska folkhögskolans ändamål, läraämnen och arbetssätt“; Westervik 1876. Smlgn. *Leon. Holmström*: „Redagörelse för folkhögskolans på Hvilan verksamhet under vinterhalfåret 1871—72“, — *Herman Odhner*: „Om folkbildning och folkhöjskolar“, Nyköping 1881, og *Theodor Holmberg:* „Folkhögskola och folkupplysning“, Vesterås 1883, S. 14.

[2]) Norske og danske Höjskolelærere stod i langt nærmere Forhold til hverandre blandt andet derved, at mange, der først havde besøgt en norsk Höjskole, siden søgte til en dansk, og omvendt. Mellem de norske og de svenske Skoler var Forholdet derimod i det hele som imellem de danske og de svenske.

til at fremkalde en Forstaaelse. Og da der saa 1883 blev holdt *et nordisk Folkehöjskolemøde i Testrup*, hvortil der sluttede sig Besøg paa Höjskolerne i Vinding og i Askov, skete der et mægtigt Skridt frem ad imod Kjendskab til hverandres Virksomhed og til derpaa bygget Samarbejde. Derefter kom saa det andet nordiske Folkehöjskolemøde paa Sagatun i Norge 1884. — I de senere Aar har danske Skoler ikke sjælden haft tidligere Lærlinger fra svenske Skoler blandt deres flinkeste Lærlinger. Vekselvirkningen er i denne Retning vel endnu ikke saa stor imellem svenske og danske eller svenske og norske som imellem danske og norske Skoler. Men Begyndelsen er gjort, og saa vidt jeg skjönner, gjort saa godt, at den vil drage mere efter sig.

Og bliver saa Spörgsmaalet om, hvad Skolerne har lært af hverandre, da er det ikke lidet. Men man vil vist finde det naturligt, at jeg holder mig til at fremhæve, hvordan det viser sig, at vi i Danmark har været ivrige i at lære af de svenske. *Det hed sig først i Syvtierne, at man i Sverig tog mere Hensyn end i Danmark til det praktiske Livs Behov.* Det, at to svenske Bønder för end nogen anden havde rejst Folkehöjskole-Bevægelsen, skulde have medført, at den i Sverig straks fik en udpræget praktisk Retning. Heri var der ikke saa lidt Misforstaaelse. En *Landbrugs-Undervisning*, tillæmpet for Folkehöjskolelærlinger, fandtes allerede paa Rödding Höjskole og optoges paa ny i Askov; bekjendte Mænd i det landøkonomiske Fag som Inspektør P. Fejlberg paa Søborgsø og Driftsbestyrer R. Fenger i Odense har modtaget landøkonomisk Undervisning i Rødding, inden de tog til Kjøbenhavn; den höjt ansete, tidlig afdøde Husdyrsbrug-Konsulent P. Jessen hørte til Askov Höjskoles Lærlinger og har der faaet et stærkt Stød til at gaa til Landbohöjskolen; han haabede derved at skulle opnaa Dygtighed til selv at være Lærer paa en Skole som den

i Askov. De bekjendte Lærere i *Tune,* Svendsen og Christensen, har undervist i landøkonomiske Fag paa *Hindholm*, inden de begyndte deres nuværende stærkt paaskönnede Virksomhed. Landboskolen i *Lyngby,* der har omfattet baade en Folkehöjskole-Afdeling og en Landbrugs-Afdeling, har især været bekjendt for den sidste. Det er ikke underligt, at der ogsaa paa adskillige andre Folkehöjskoler er oprettet Landbrugs-Afdelinger, saaledes i *Vinding. Ladelundgaard* har vel nærmest taget sit Forbillede fra Tune. *Grejs, Lumby* og *Morsø* Landboskoler har tillige Folkehöjskole-Afdelinger. Skolerne i *Dalum* og i *Malling* er udelukkende Landbrugsskoler, men søger at arbejde i god Forstaaelse med Folkehöjskolerne; den førstnævnte har ligesom Ladelundgaard særlige Kursus for Mejerister. *Rødkilde* har en Havebrugs-Afdeling og er vel ikke ene om det. Hvad Landbrugs-Undervisningen angaar, da har den danske Folkehöjskoleretning vist nok snarest taget *mere* Hensyn til det praktiske Livs Krav end den svenske. Dette gjælder endnu stærkere med Hensyn til den *tekniske Uddannelse* af Haandværkere. Denne kom tidlig frem paa *Vallekilde* Höjskole, og fra 1879 var der paa dette Sted en særegen Haandværker-Afdeling, som indtil 1888 havde haft en Tilgang af 500 Lærlinger. Men ogsaa ved Skolerne i *Rødkilde,* i *Vinding* og i *Vestbirk* er der særegne Afdelinger for Haandværkere. Paa *Emdrupborg* er der baade Landbrugs- og Haandværker-Afdelinger. Det kan endnu nævnes, at der til Skolen i Vallekilde er knyttet en lille *Sømands-Skole*, og at der i Askov meddeles Undervisning i *Handelsbogholderi* af Hensyn til de Handelsbetjænte, der benytter Folkehöjskolen. Men hvad jeg vil lægge endnu mere Vægt paa, end at der paa mange Maader har vist sig Villighed fra Skolernes Side til at imødekomme Trangen til Vejledning i praktiske Ting — stundom for megen Villighed dertil —, er dog dette, at der dels *til adskillige Skoler er knyttet Agerbrug,*

Havebrug, Frøavl m. m., som i en eller anden Retning er taget til Mønster af Folk, der besøger disse Skoler, dels *af mange gamle Höjskolelærlinger er udfoldet en saadan Dygtighed i det udvortes Liv,* at det bestemt kan kjendes, de ingenlunde er bleven sygelige Drömmere, men meget mere viljestærke Praktikere. Det kunde være Umagen værd at undersøge, *hvor* de Mænd har faaet deres Uddannelse, som har staaet i Spidsen for de mange Mejerier, der er vokset op rundt omkring i vort Land og paa nogle faa Aar har bragt »Bøndersmør« til at forsvinde som Handelsvare. Der er jo adskillige andre Virksomheder, som er temmelig ny i Danmark, Sukkerroe- og Cikorie-Dyrkning, Svine-Slagterier, Foreninger til Indkjøb af undersøgte Foderstoffer, Kvægsavls-Foreninger, Plante-Foreninger; det vil være en Maalestok for, hvor vidt de gamle Höjskolelærlinger har faaet et Stød frem ad, ikke blot til Dygtighed, men ogsaa til Viljestyrke og Udholdenhed, om man finder dem i Fortroppen eller mellem Efternølerne, hvor slige Foretagender, som Tiden kræver, bliver sat i Gang. Jeg tror, at de gamle Höjskolelærlinger i det hele nok skal staa Maal. Det gaar imidlertid altid saaledes, at de, som har Mod paa at være med i, hvad nyt og godt der kommer frem, ogsaa kan blive stærkt optagne af det mindre heldige, som melder sig med Nyhedens Præg. Driftige Mænd, lærer alle Tiders Erfaring, gjör stundom Forsøg, som mislykkes. Det maa man bære over med af Hensyn til alt det, de sætter i Gang, som virkelig har blivende Værd. Om tidligere Höjskolelærlinger skulde gaa for rask med til en Teori om, hvordan Forholdene i Fremtiden bedst skal ordnes, eller til et Foretagende i den udvortes Verden af tvivlsom Nytte, da maa man bære over med det af Hensyn til det, de gaar med til, som virkelig har en Fremtid.

Det er i andre Retninger end de her nævnte, at jeg antager, *man i Sverig har haft et Forspring for de*

danske Folkehöjskoler, hvad det praktiske Liv angaar. Man har tidligere end vi faaet Øjet op for adskilligt, der angaar *Haandgjerningen*. Man har tidligere end vi haft Opmærksomheden henvendt paa *Sundhedsplejen*, baade den praktiske og den theoretiske. Man har ogsaa arbejdet dygtigere end vi her i Danmark for at oplyse, *hvad der vedrører Samfundslegemet*.

Fra Slöjd-Seminariet paa Næs er der udgaaet Paavirkning ogsaa til danske Folkehöjskoler. Men hvad det i denne Sammenhæng ligger nærmere at fremhæve, er, at Folkehöjskolen »*Hvilan*« har været et af Hjemstederne for Udøvelsen af den smukke kvindelige Husflid »*Kunstvævning*«, og der har Lærerinder fra flere danske Höjskoler søgt hen for at lære den almindelige Vævning og de forskjellige Slags mere kunstig Vævning, som er bleven bevaret gjennem Tidernes Løb i Sverig, og for at undervise andre deri, og paa Höjskolen i Askov har der været Kursus, hvori der er bleven oplært Lærerinder, som skulde arbejde videre for Sagen.

Den lingske Gymnastik med sine »Dagsøvelser« er bleven indført paa mange danske Höjskoler. Kaptejn *Norlander* i Lund har ved at give Kursus deri for en Del af vore Gymnastiklærere og ved at gjöre en Rejse herover og foretage »Opvisninger« med en Del svenske Gymnastikere (især Studenter fra Lund) givet denne Bevægelse et stærkt Stød fremad. *Det gymnastiske Centralinstitut i Stockholm* med Professor *Törngren* i Spidsen har ved at modtage danske Lærere og Lærerinder, der var knyttede til Folkehöjskolebevægelsen, yderligere fremmet denne Sag. Men netop fordi den lingske Gymnastik er saa nöje knyttet til det grundige Kjendskab til det menneskelige Legeme, har den bidraget til, at ogsaa Oplysningen derom — som Anatomi og Fysiologi — er bleven Undervisningsfag paa danske Folkehöjskoler, og dertil knytter sig saa Sundhedslære. I Sverig har man haft denne Undervis-

ning i god Gang för end i Danmark: men vi er ved at komme godt med. Et stærkt Stød fremad fik vi, da de svenske Höjskolers gode Ven, Professor *Seved Ribbing* i Lund, med stor Velvilje paatog sig at holde en Række Foredrag for Lærerinder, der var knyttede til danske Folkehöjskoler; der er desto mere Grund til at nævne det her, da et Brev fra ham, som hans Hustru oplæste ved det sidste nordiske Lærermøde i Kristiania, gav Anledning til, at han fik den Opfordring, som han saa beredvilligt fulgte.

Der er en Bog, som Forstanderen paa »Hvilan« har udgivet, »Kort Lärakurs i Naturlære och Landhushållning« (I—III), der kan give en Forestilling om det Omfang, hvori der paa hans Skole undervises i Fysik, Kemi, Botanik, Zoologi (herunder ogsaa Menneskelegemet), Mineralogi, Geologi, Jordbrugslære og Husdyrlære. Der er en anden Bog, eller rettere Række af Smaabøger, af den tidligere Forstander paa Skolen i Sødra Vi, *Gustav A. Aldén*, der viser, i hvilket Omfang *medborgerlig Kundskab* kan meddeles paa en svensk Folkehöjskole. »Medborgarens Bok« har følgende Dele: 1) »Sveriges Statskunskap«, 2) »Svensk Kommunalkunskap«, 3) »Sveriges allmänna Lag«, 4) »Allmän Statskunskap« (de evropæiske Rigers og de forenede Staters Forfatninger, Domstole, Hærvæsen, Finanser m. m.), 5) »Formularbok«, 6) »Folkhushollning, Bank- och Forsäkringslära«, 7) »Svenska Samhällsskickets Historie«. Er der noget Fag paa den svenske Folkehöjskole, der bærer Vidne om dens Fødselsmærke, at det er to Bønder, der paa Grund af Kommunalloven af 1862 og Grundloven af 1866 har foreslaaet, at der skulde gjöres noget mere for at fremme Oplysning hos Landboerne, — saa er det den »medborgerlige Kundskab«. Det er vist nok ikke Tilfældet, at dette Fag har været udelukket paa danske Folkehöjskoler. Der er en fynsk Gaardmand, der med Ære i mange Aar har røgtet Tillidshverv i Sogne- og i Amts-Kommune, og som ogsaa har haft Sæde paa Rigsdagen, der har lagt

mig det alvorligt paa Sinde, at vi skulde gjöre dette Fag til en Hovedsag paa den udvidede Höjskole i Askov. Husker jeg ikke fejl, fandt han, at 2 Timers daglig Undervisning i dette Fag ikke vilde være formeget. Der er ogsaa bleven undervist deri, og Bøger som *Nyholms* Fremstilling af Danmarks Statsforfatning og Statsforvaltning er sikkert bleven brugte paa andre Skoler end vor. Der er ikke blot Lærere, men i det mindste en Lærerinde ved en dansk Folkehöjskole, som har søgt at udbrede Kjendskab til dansk Lov. Men alligevel tror jeg ikke, at Faget er slaaet saaledes igjennem i Danmark som i alt Fald paa enkelte Steder i Sverige. Det er min Agt at prøve paa, om jeg selv kan faa noget mere ud af det i Askov, end det hidtil er lykkedes. Men jeg vil da begynde med, hvad der plejer at regnes til Statistiken, Fremstillingen af Danmarks Hjælpekilder og Næringsveje og de offentlige Foranstaltninger, der tjæner til at stötte dem. Efter de Forsøg, jeg hidtil har gjort, haaber jeg, saa vidt der levnes mig Tid og Kræfter, at kunne udrette noget ad denne Vej. Den korte Tid, jeg har været Medlem af Rigsdagen, har blandt andet lært mig, at en Oplysning i den nævnte Retning hører til det aller mest fornødne af medborgerlig Kundskab. Men jeg haaber ogsaa at kunne lære adskilligt med Hensyn til Opgavens Løsning af min svenske Vens dygtige Arbejde.

Man vil have lagt Mærke til, at den syvende Del af »Medborgerens Bog« er af *historisk* Indhold, at man altsaa paa en svensk Höjskole ikke nöjes med at fremstille, hvordan Statsforfatningen nu er, men med Flid dvæler ved, hvordan den har udviklet sig. Dette vil jeg fremhæve, fordi det viser, at om man end i Danmark har været ivrigere i at stille den historiske Oplysning i Forgrunden, saa at endogsaa Undervisningen i Mathematik og Naturlære for Eksempel i Askov bliver taget paa en saadan Maade, at det tillige paavises, hvordan den mathematiske Indsigt og Kjendskabet til Naturens Love efterhaanden

har udviklet sig, saa er der ikke nogen Grund til at tro, det i Virkeligheden skulde ligge *os* nærmere end Brödrene hinsides Sundet.

Der kan endnu nævnes et Par Ting, hvori man i Sverig har taget mere Hensyn til det praktiske Livs Tarv, end vi har gjort det i Danmark. Man har derovre tidlig skaffet sig *gode Undervisnings-Apparater*. Men derved er at mærke, at de danske Folkehöjskoler har haft saa svært ved at skaffe sig de nødvendigste Bygninger og det fornødne Boskab, at de først sent er kommen med til ogsaa at skaffe sig större Samlinger til Brug ved Undervisningen. Naar der er brugt færre *Bøger* ved de danske Skoler end ved de svenske, staar det ikke blot i Sammenhæng med, at vi skulde have lagt mere Vægt paa den mundlige Undervisning, men ogsaa med, at vi har haft flere Lærlinger af Tyendeklassen, som vi maatte se at skaane saa meget som muligt for Udgifter til Bøger.

En anden Ting, jeg sigter til, som de svenske Folkehöjskolelærere har taget mere praktisk end vi danske, er, at de har *arbejdet mere sammen* end vi. Det kan maaske ogsaa forklares, hvorfor de har haft lettere ved det end vi; men det er jo ikke nogen Undskyldning, der gjælder, at der er Vanskeligheder, som skal overvindes. Forhaabentlig vil de nordiske Folkehöjskolemøder, hvoraf det tredie skal holdes nu sidst i August, ogsaa kunne hjælpe til mere Samarbejde mellem danske Höjskolelærere indbyrdes. Jeg kunde for øvrigt tænke mig, at særlig danske, særlig norske og særlig svenske Folkehöjskolemøder godt kunde undværes, dersom de fælles nordiske kunde vende lidt hyppigere tilbage og finde den Tilslutning, de fortjæner.

Det fremgaar formentlig af, hvad jeg nu har udviklet, at det i Aarenes Løb har vist sig, at Folkehöjskolerne særlig i Sverig og i Danmark under Arbejdet er kommen nærmere til hinanden, og i samme Grad som *de norske* fra første Færd har staaet de danske nærmere end de

svenske, saa gjælder det vel ogsaa med Hensyn til dem, at deres Udvikling er gaaet i samme Retning til efterhaanden at tage flere og flere af de Kundskaber med, som man i Sverig havde faaet et Forspring i.

Jeg har haft den Formening og har vist udtalt den for mange Aar siden, at de, der virkelig magter at samle unge Mennesker til en Skole uden Afgangsprøve og uden Udsigt til fast Levebrød, lidt efter lidt vil komme til at mødes i Arbejdsmaaden. De vil komme til at rette sig efter de Unges Trang til Oplysning, og jo mere Udviklingen skrider frem hos et Folk, desto mere Trang vil der blive til *Oplysning i særlige Retninger*, som Lærerne maa søge at tilfredsstille. Men paa samme Tid vil der være *en Slags Oplysning*, som *den hele Ungdom*, der ikke har brudt med »Fædrenetroen«, *vil trænge til*, den som Grundtvig udtrykte i det Vers:

Hvad Solskin er for det sorte Muld,
er sand Oplysning for Muldets Frænde,
langt mere værd end det røde Guld,
det er sin Gud og sig selv at kjende.

Et ungt Menneske vil først og fremmest *trænge til at danne sig en Livsanskuelse, til at kjende sig selv i Forhold til sin Gud og til at kjende sit Kald i denne Verden, og han vil trænge til, at den Oplysning, han ellers skal tilegne sig, samler sig om, hvad der har med Livsanskuelsen og Livskaldet at gjøre.* Han vil derfor savne det, dersom der ikke er *en Underström* i Skolens hele Undervisning, *som kan stötte hans Personlighedsudvikling*. Den Skole, der ikke kan byde ham dette, vil i Længden ikke tilfredsstille ham. Den Ungdomslærer, som *kun* vil være Faglærer, har sin Plads paa en Eksamens-Anstalt. Men den Lærer, der virkelig ønsker at arbejde med unge Mennesker, hos hvem Lysten ene driver Værket, han vil, maaske uden selv at mærke det, blive mere end

blot Faglærer. Han vil, hvad han saa for Resten underviser i, komme til at deltage i *den* Paavirkning af sine Lærlinger i sædelig Retning, som er og bliver den egentlige Midte af det, der skal udrettes af Folkehöjskolen. Den skulde jo kalde paa *alle,* dem fra de smaa Hytter som dem fra de store Gaarde, paa alle fra By og fra Land, kalde dem alle frem til at stille sig i Fylkingen, der skulde gaa frem i Kampen for det bedste. Den skulde forvandle Massen til et Folk af *selvbevidste, stærke Personligheder,* der vilde tjæne Fædreland og Modersmaal af al deres Kraft, og derved vække Udlændingers Deltagelse for, hvad de kunde faa at se her i Nordens Lande, ikke blot Naturskjönhederne blandt Norges Fjelde og Sverigs Skove, ved Finlands Søer og ved Danmarks Sunde og Belter, men ogsaa det baade ædle og dygtige Folkeliv, som havde hjemme midt i den rige Natur. Den skulde jo hjælpe de unge til saadanne *grunddybe Indtryk fra Aandens Verden,* saa at der maatte vokse Manddomsdaad ud af denne Udsæd, saaledes at de ikke bag efter svigtede, hvad der i deres Ungdom havde kaldt paa dem, og saaledes, at de ikke under *Timelighedslivets* travle Færd glemte, *hvor Kraften skal hentes til at være tro imod deres Ungdoms-Idealer eller imod sig selv.* Dette Kraftens Væld er vel det samme, som Björnson pegede paa ved Folkehöjskolens Faders, Grundtvigs, Grav, da han sang:

Ikke fra Drömmenes taagede Strand
samled sig Grublerens Syner;
nej, af *det Kjærligheds Hav-Dyb, hvis Rand*
Evigheds-Haabene bryner.

Vist er det, at hvem der til Gavns som Folkehöjskolelærere har tilegnet sig disse *Maal,* der i Tredserne blev holdt frem for vor Gjerning, de vil ogsaa vælge Midler, som svarer til Maalet, de vil i deres Tale til Ungdommen og i deres Samliv med den blive andet end Faglærere.

For mig personlig har det været til en Bekræftelse paa den Betydning, den folkelige Ungdomsskole har, at jeg ikke blot er kommen i nært Venskabsforhold til svenske Folkehöjskolelærere, der har arbejdet fjærnt fra mig og under til Dels meget forskjellige Forhold, men at ogsaa vore Börn, som er voksede op under disse forskjellige Forhold, men baade paa det ene og paa det andet Sted knyttede til Folkehöjskolen, har haft let ved at komme i hjærtelig Forstaaelse. Under saadanne Erfaringer og ved at arbejde med tidligere Lærlinger især fra *norske,* men ogsaa fra svenske Folkehöjskoler, er jeg bleven sikker paa, at den nordiske Folkehöjskole i Tidens Længde ved mere og mere at arbejde for samme Maal og ved samme Midler vil fremme alt *det* sunde Fællesskab mellem Nordens skilte Folk, der kan forenes med den frie, selvstændige Udvikling, som ingen af os vil undvære. I Løbet af de sidste tyve Aar har ikke blot Nordens Folkehöjskolelærere arbejdet sig nærmere sammen; men der er ogsaa gjort Erfaringer paa Skolerne, som vidner om, at aandelig vakte, hjærtevarme og vel oplyste Mænd og Kvinder fra de jævne Lag i Nordens tre Lande vil kunne komme i god Forstaaelse med hverandre og arbejde godt sammen om en fælles Sag. Det har jo ikke været andet, end hvad Banebryderne for Folkehöjskolesagen har været forvissede om, skulde vise sig. Men det er skjönt at opleve det i Virkeligheden, hvad der har glædet en som et fagert Fremtidsbillede.

I dette Foredrag har jeg med Flid undgaaet at tale om de Vanskeligheder, Folkehöjskolerne har haft at kæmpe med — de er ikke faa i Tal, og de kan sætte dens Lærere paa haarde Prøver —. Det var mig om at gjöre at fremhæve noget af det, der staar lysende for mig selv, naar jeg ser tilbage paa deres Historie fra Slutningen af Treds-

erne. Særligt af den Grund vilde jeg gjærne drage Lyssiden af denne Historie frem, fordi min Tale maaske derved kunde blive, hvad jeg særligt ønsker, den maa blive, en Opmuntring for mine Tilhørere fra Finland, hvor Bevægelsen sidst er begyndt, til at gaa trøstigt fremad paa den betraadte Bane.

Præsten H. Sveistrup.

(1861—1870 i Rødding, Sønderjylland.)

»Gamle Svejstrup« hører man nu til Dags den ovennævnte Hædersmand og Jubellærer i den danske Kirke og Menighed saa ofte at blive nævnet, og det er jo klart nok, at naar man kan holde 50 Aars Jubilæum som Præst, maa Børneskoene være traadte. Det varede imidlertid saare længe, inden Sveistrup kunde komme under Vejr med, at han begyndte at blive gammel: det var bestandig det ungdommelige Sind, der gjorde Indsigelse mod Gammeldommen, og jeg tvivler om, at han endnu til Jævnshold er fortrolig med Tanken om at være en gammel Mand. Trods sine 75 Aar er han jo den Dag idag i livlig Virksomhed baade hjæmme og ude og altid modtagelig for levende Indtryk og ethvert frisk Røre, der bringer ny Tanker, ny Spørgsmaal og ny Opgaver, naar bare han kan mærke, at det rimer sig med hans inderste og ædleste Livsopfattelse, toner harmonisk sammen med de dybeste Strænge i hans Hjærtebund, — og Sveistrup har et godt Øre for de rene Toner baade i den ydre og i den indre Verden. *Gamle* Sveistrup! ja, jeg ved det godt, at han i Trængselens Tider af og til har følt sig mødig og træt,

truet og skræmt, afmægtig og mismodig; »men af Guds Naade er han det, han er, og Guds Naade mod ham har ikke været forgjæves«, hverken for ham selv eller for hans nærmeste, for Venner eller Tilhørere, for den danske Menighed eller det danske Folkeliv i det hele. Han tog »Trøst i Trængsel« af Guds Faderhaand i Jesu Navn, Barnesindet bøjede sig ydmygt under Guds vældige Haand, og saa oprejstes han altid paa ny til ungdommelig Færd og trofast Virksomhed, talede og sang paa den gamle frejdige Vis til sin Guds og Frelsers Pris og »gav Agt paa alt, hvad der var sandt, sømmeligt, retfærdigt, uskyldigt, et godt Lov værd, hver Dyd og hver Hæder«, gav det et varmt Vidnesbyrd og en glad Haandsrækning efter Evne.

Det er nu omtrent 20 Aar siden han flyttede fra Rødding i August 1870, og han har altsaa tilbragt de to sidste Femtedele af sin henrundne Præstetid i Vejen, de to første i Nørup og den mellemste Del i Rødding. Allerede fra hans Tiltrædelsesprædiken dersteds har mange af hans Venner bevaret Mindet om det hjærtelige og løfterige Indtryk, de straks fik af den livlige Præst med det milde Fredens Budskab. I Rødding har Sveistrup sikkert nok levet sine lykkeligste og frugtbareste Præsteaar, maaske ogsaa nogle af de tungeste Dage i sit Liv; thi det var jo i hans Røddingtid, at Bladet vendte sig saa tungt, og Modgangens Dage brød ind over Sønderjylland og hele Danmark. Men de første Aar i Rødding var for ham og Menigheden og tildels den nærmeste Omegn en rigtig Vaartid. Vi ældre Mænd og Kvinder mindes altid med inderlig — nu vistnok vemodblandet — Glæde den store Folketid i 1848 og de følgende Aar, da Fortid og Fremtid ligesom mødtes i et lyst, frugtbart og forjættelsesfuldt Stævne, og Livet vaagnede til Daad og Sang. Det var et 48 i det mindre, der oprandt over Rødding og Skrave Menighed, da Sveistrup kom dertil som Præst og Folkemand, en Vaartid baade i kristelig og folkelig Forstand. Det havde været

forholdsvis fattigt paa det aandelige Livs Omraade, og selv den unge og dygtige Folkehøjskole havde ikke kunnet løfte Livet i dens nærmeste Omgivelser, før den fik en aandslivlig Understøttelse i Præsterøsten i Kirken, ved Møder paa Skolen og i Skoven, samt ved festlige Samlag baade her og dér. Højskolen fik et Aarstid efter Sveistrups Ankomst tillige en ny Lærerbesætning med et inderligere og mere løftet Samarbejde baade i kirkelig og folkelig Retning, og Følgen af det altsammen var en ny Dags friske og lyse Morgengry over Egnen. Kirkerne i Rødding og Skrave blev snart fulde af glade Tilhørere saavel fra selve Sognemenighederne som fra Nabosognene trindt om, og Højskolen blev snart Samlingssted og Midtpunkt for det unge, vaagnende Aandsliv med dets Trang til baade at oplyses og opbygges. En ældre Opvækkelse i Rødding Sogn blev i det hele saa skjønt draget med ind under det lysere og friere Livssyn, som Sveistrup var Talsmand for, og hans glade, vækkende Sang gav Gjenlyd hos gamle og unge. Jeg boede den Gang i Tønder, altsaa langt fra Rødding, men det var, som følte jeg det friske Pust fra Livet dér naa helt ud til de tunge Marskegne. Et Par Sammenkomster med Sveistrup i disse Aar hjalp til med at indlede det Kjendskab og Venskab, der har været mig og mine til Velsignelse og Glæde i de sidste 25 Aar. Sveistrups elskelige, milde og fromme Hustru lyser ogsaa stærkt ind i dette dyrebare Minde om Samvirken og Samfærd i næsten en Menneskealder.

Det varede jo imidlertid kun et Par Aar, inden Krigen og dens tunge Følger kastede sine sorte Skygger ind over Landet, og det herligt begyndte Arbejde for Livet dér lige ved Kongeaaen blev voldsomt hæmmet og i mange Maader næsten standset. Der var i Efteraaret 1863 bleven afholdt et stort kirkeligt Vennemøde i Højskolegaardens rummelige, nysopførte Forsamlings- og Gymnastiksal, et Møde, der aabenbart var bestemt til at aabne Rækken for en

Mangfoldighed af lignende Sammenkomster i Fremtiden, men det blev desværre det eneste i sit Slags. Naturligvis var det i væsenlig Grad knyttet til Sveistrups Person og Stilling. Senere holdtes et større Møde kort efter Frederik den syvendes Død og dette ligesom dannede Overgangen til den tunge Tid, der ved denne Mindefest begyndte at kaste Skygger over de lyse Udsigter, der hidtil havde tilsmilet disse Landemærker. Det var ogsaa ved dette Møde, at N. J. Termansen drog Grundtvigs Sang om vort »Fædreneland ved den bølgende Strand« frem af Glemmebogen, hvilket gav Stødet til, at Nutzhorn satte Toner til den og at den derefter snart blev en yndet Trøstesang hele Landet over. Ja, jeg mærker nok, det falder mig svært at forlade disse Aar og Dage, skjønt de ligger forud for mit Røddingophold; men da nu den 17. Juli oprandt med Sveistrups Jubelfest, og da mine Helbredsforhold ikke tillod mig at være personlig med ved Festen, saa tog jeg Pen i Haand og fejrede Højtiden ved at nedskrive foranstaaende Linier, som jeg tænker, at »Danskeren« vil bringe ud i dens lille Læseverden, hvor jeg ønsker disse og de efterfølgende Liniers Meddelelser en venlig Modtagelse. At dvæle i og at skrive om hine liflige Minder, som jeg delvis endda paa en Maade kun staar i et Andenhaands-Forhold til, var mig en kjærkommen Trøst over at være udelukket fra at være med i Vejen Præstegaards Have paa Festdagen.

Der er naturligvis siden hine større Møder holdt mangen stor og god Forsamling paa Rødding Højskolegaard ogsaa efter Skolens Lukning i 1864, og Svejstrup tog virksom Del i disse, var i nogle Aar Hovedtaleren i de fleste og om Søndagen den, der indbød til og førte Ordet i de opbyggelige Sammenkomster, indtil han forlod Rødding i Sommeren 1870; men de omtalte 2 Møder sent paa Aaret 1863 har de senere store Omskiftelser givet et særeget vemodigt Præg.

Det danske Sønderjyllands Adskillelse fra Danmark, dets Inddragelse under de to allierede Stormagter og senere Indlemmelse i Prøjsen forekom alle danske Sønderjyder at være en saa urimelig, unaturlig og uretfærdig Voldshandling, at de umuligt kunde tænke sig denne godkjendt enten i Himlen eller paa Jorden og slet ikke opfatte en saadan Tingenes Orden som havende nogen virkelig alvorlig Betydning og Varighed. Ja, selv efter en femogtyveaarig Indøvelse under prøjsisk Herredømme kan Sønderjydernes Sind endnu lige saa umuligt fatte og finde sig tilrette med Tanken om, at de nuværende Statsforhold skulde kunne betragtes som endeligt ordnede og fastslaaede. Folkehaabets dybe Understrøm bar da ogsaa de danske Præster i Nordslesvig godt op, saalænge de ydre Former og Indretninger blev væsenlig uforandrede i Kirke og Skole, og saaledes kunde Sveistrup endnu i nogle Aar med temmelig Frihed røgte sin Præstegjerning under det fremmede Regimente. Ganske vist maatte der vises Forsigtighed ved mangen Lejlighed, og det gik ikke af uden enkelte Knubs og Puf fra Myndighedernes Side; men i Kirken og Skolen, i Husbesøg baade hos Syge og Sunde færdedes Sveistrup paa sin vante, milde og frejdige Vis som den kjærkomne Præstemand, hvis Ord og Sang alle gjærne lyttede til, da de bragte Trøst og Opmuntring til Unge og Gamle. Jeg var en enkelt Gang med ham ved en Sygeseng, der efter alt at dømme snart maatte blive et Dødsleje, og jeg mindes endnu de bløde Vuggetoner, hvormed Sveistrup ligesom lullede Gudsbarnet ind til i Fred at lægge sig til Hvile i den himmelske Faders Arme og lukke sine Øjne for i hans Time at slumre ind i Jesu Navn. Og jeg har levende og livlige Vidner i min egen Familiekreds om, hvordan Børnene i Skolen og ved Konfirmationsundervisningen hang saa inderligt ved den kjære Præsts Mund og altid fandt det festligt, glædeligt og løftende at være, hvor han var. Skoleprøverne blev Højtider,

og »at gaa til Præsten« var dagligt Gilde. Tillige holdt vi endnu hyppige offenlige Møder paa Højskolen og andensteds, og det var i Grunden underligt, saa frit vi kunde føre Ordet, ikke alene om religiøse, men ogsaa om folkelige Æmner, indtil Krigen 1870 forandrede Stillingen, skjønt det var egentlig først et Par Aar efter, at Sveistrup var flyttet til Vejen, at vi i vor Kreds for Alvor blev særlig Gjenstand for Politiets nærgaaende Opmærksomhed og Indskrænkninger og efter Haanden indøvedes i den Varsomhed, der nu maa iagttages i det danske Nordslesvig.

Efter at Indlemmelsen i Prøjsen var sket, kom saa i Vinterens Løb 1867 Kravet paa Edsaflæggelse til alle Embeds- og Bestillingsmænd i Hertugdømmerne. Dette voldte, at en meget stor Del af Præsterne i Tørninglehn gik deres Vej. I Grunden saa den danske Befolkning i dette Provsti efter den Tids almindelige Stemning og Opfattelse i Reglen noget skjævt til de Præster, der gik ind paa Edsaflæggelsen for at blive i deres Embeder. Intetsomhelst Forhold til Tyskeriet uden for det helt tvungne og uundgaaelige, var det almindelige Løsen i disse Egne, hvor Modbydeligheden mod al Edfæstelse til det fremmede Herredømme længst har holdt sig og endnu er langt fra at være helt forsvunden. Sveistrup gjennemlevede en trang Tvivlraadighedens og Kampens Tid, inden han frejdigt kunde træffe sit Valg. En stor Del, vist den største Del af hans Sognefolk holdt paa ham; der kom en Dag en hel Række Vogne, fulde af Mennesker fra Skrave Sogn, der i højtidelig Sendefærd vilde formaa ham til at aflægge Eden og blive hos dem. Saare nødigt vilde Sveistrup og hans trofaste Hustru forlade den kjære og rige Virksomhed, og det stod til Tider for dem, som kunde han nok gaa ind paa den forlangte edelige Forpligtelse, men i andre Øjeblikke bævede hans danske Hjærte tilbage for det, og hans allernærmeste Venner kunde paa ingen Maade tilraade ham at blive i Embedet, snarere det modsatte.

Efterhaanden blev det saaledes f. Eks. mig klart, at Sveistrup slet ikke vilde kunne aflægge Eden, naar det kom til Stykket, selv om han skulde indlade sig paa at møde paa vedkommende Tid og Sted. Dette trøstede jeg ogsaa Peder Larsen fra Dons med, da denne en Morgen tidlig kom helt forknyt om til mig fra Præstegaarden, inden jeg endnu, halvsyg som jeg var, havde forladt Sengen. Lidt efter kom ogsaa Sveistrup. Peder Larsen gik ind i Stuen, medens Præsten og jeg talede et Par Ord sammen; men nu var den kjære Ven klar over, hvad han vilde og burde, og det var at sige et afgjort Nej til Edskravet. Han med sin bløde, danske Natur vilde heller ikke have kunnet holde Stillingen ret længe, selv om han var kommen over det med Edsaflæggelsen. Saa blev Sveistrup afskediget, naturligvis uden Efterløn fra Prøjsernes Side, og efter at han og hans Familie havde boet endnu et Aarstid i Præstegaarden og havt den tysksindede Eftermand i Huset og paa Kosten, flyttede de i Foraaret 1868 om paa Højskolen, hvor der fandtes det nødvendige Husrum, og hvor de var velkomne Naboer. Sveistrup begyndte straks efter sin Afskedigelse med at holde opbyggelige Søndagsforsamlinger, først hjemme i Præstegaarden som en Slags udvidet Husandagt, senere i større Stil baade i Højskolegaardens Forsamlingssal og i H. D. Kloppenborgs prægtige Storstue i Kjøbenhoved. Disse stærkt besøgte Forsamlinger blev Sveistrup ved med at holde, saa længe han var i Rødding, og da han flyttede til Vejen, overdrog han mig at optage Ordførergjerningen i hans Sted. Den Frimenighed, der saa dannedes i 1874 med mig som Præst, efter at jeg den 30. Juli s. A. var bleven ordineret i Askov af V. Birkedal under Tilslutning af en Kreds af flere danske Præstevenner — blandt hvilke Sveistrup naturligvis havde en fremskudt Stilling —, denne Frimenighed, der endnu lever sit stille, fordringsløse, men i Grunden forholdsvis ret rige

Inderligheds Liv, er et levende Mindesmærke om Sveistrups Præstegjerning i Rødding.

Foruden den mere hjemlige Virksomhed havde den afskedigede Præstemand tillige meget at gjøre med at holde forskjellige, dog mest opbyggelige Møder paa flere Steder, navnlig temmelig regelmæssigt paa Vestkysten, i Forballum og Meolden. Han var en kjærkommen Prædikant der. Jeg mindes, hvorledes den velbekjendte og i sin Tid meget ansete Niels Andersen Hansen, tidligere Folketingsmand, den Gang i Randrup, en Dag under et Møde med straalende Aasyn kom hen til Sveistrup og erklærede ham for at være en lykkelig Mand, der under trykkende Forhold kunde rejse omkring og gjøre mange Mennesker glade. Ogsaa til Als udstrakte Svejstrup sin Arbejdsmark. Mangen en iblandt os haabede at kunne beholde ham som Fripræst i Sønderjylland. Men han kunde ligefuldt ikke trives under de uvante trykkende Forhold med de kuende Indskrænkninger. Der lagde sig noget truende tungt over hans ellers frejdige og lyse Sind, og det blev efterhaanden ham og hans nærmeste Familie og Venner klart, at det var rigtigst, han søgte atter at komme ind i den ham saa kjære og tilvante Stilling og Virksomhed under dansk Varetægt. Vejen og Læborg Præstekald blev ledigt, Sveistrup søgte og fik det, og saaledes kunde han blive i umiddelbar Nærhed af sine kjære Sønderjyder, hvem han ogsaa stadig har ydet udmærket Hjælp og Bistand paa mange Maader, og som endnu den Dag idag ikke har en mere virksom, ihærdig og trofast Talsmand og Hjælper norden Aa end den saakaldte »gamle« Svejstrup i Vejen. Den sidste Tid før sin Bortrejse fra Rødding havde han tildels maattet tilbringe i en Slags Landflygtighed, da Krigstilstanden gjorde Stillingen meget usikker for Folk med hans Navn og Rygte, og da han tillige — iøvrigt ret velvilligt — fik et Vink om, at han helst maatte forsvinde for en Stund.

Inden jeg sluttede disse Optegnelser, fik jeg en begejstret mundtlig Fremstilling af den store Festdag i Vejen. Der blev ved denne talt mange gode Ord om og til og af den i Glæde og Taknemlighed jublende Præstemand, Folkemand og Kristenmand. Nærværende lille Bidrag til Sveistrups Levnedsskildring skal være det simple Blad, jeg gjærne vilde flette ind i Mindekransen til den ædle Dannemands Ære og Admindelse. Hvad jeg personligt har at takke Gud for med Hensyn til denne kjære og trofaste Vens Forhold til mig og Færd imod mig, det skal ikke lægges frem for Offentligheden, men har bedst af væsentlig at være Hjærtets egen Hemmelighed.

Folkely, d. 21. Juli 1890. *C. Appel.*

Ved Festen for Jubellæreren H. Sveistrup

17. Juli 1890.

Lukas fortæller, at da Josef fra Arimathæa stedede den korsfæstede Herres Legeme til Hvile i en bidtil ubrugt Klippegrav, da var de Kvinder til Stede, som havde fulgt Jesus fra Galilæa. De saa Graven, og hvorledes hans Legeme blev lagt; derpaa vendte de tilbage og beredte vellugtende Urter og Salver, og Hviledagen over holdt de sig stille efter Loven. Men den første Dag i Ugen, ved den dybe Morgenrøde eller i det tidlige Morgengry, kom de til Graven og bar med sig de vellugtende Urter, de havde beredt. De fandt Stenen væltet fra Graven, og de gik ind og fandt ikke Herrens Legeme. Saa skete det, da de var tvivlraadige, at to Mænd stod for dem i skinnende Klæder. Men da de blev bange og vendte Hovedet

mod Jorden, sagde de til dem: »Hvorfor søger I den Levende hos de Døde? Han er ikke her; men han er opstanden.« — Men det var Maria fra Magdala og Johanna og Maria Jakobs, og de øvrige med dem.

Til denne Fortælling svarer det Maleri af en from ung Kunstner, Niels Skovgaard, som jeg idag skal overgive til Jubellæreren, Sognepræst Sveistrup, med en Hilsen fra en talrig Kreds af Venner i det nære og i det fjærne.

Kunstneren har fremstillet Klippehulen, hvori intet Lig før har hvilet, og hvor der da kun er den ene tomme Sten-Sarkofag. Han har fremstillet de tre Kvinder, hvoraf de to er kommen helt ind i Hulen, medens den tredie endnu er i Dør-Aabningen; hun griber om den indre Side af Karmen, og man ser det ejendommelig kølige Lys, som hører den tidlige Morgenstund til, skinne ind igjennem den Del af Døren, som hendes Skikkelse ikke fylder. Men naar *hun* maa gribe for sig for ikke at falde, saa er baade den ældre og den unge Kvinde — ved den sidste kan man tænke paa Maria fra Magdala — falden ned paa deres Knæ med bøjede Hoveder, grebne af, hvad de saa ved den tomme Kiste. Der sidder de to lysende Engle, hvoraf den ene peger opad og den anden ned i Kisten; det er, som om den ene siger: »Han er opstanden,« og den anden: »Han er ikke her.« Men begge udtrykker de, at Livet har sejret over Døden; begge spørger de: »Hvi søger du den Levende blandt de Døde?«

Det er ikke nogen almindelig Maade, Niels Skovgaard har valgt for at fremstille Paaskemorgen. De fleste Kunstnere, som har malet Paaske-Billeder, har valgt at fremstille selve Opstandelsen. Og det er utvivlsomt større, om nogen virkelig kunde give en levende Fremstilling af den opstandne Frelser, som gaar frem af den sprængte Grav. Men der skulde være en Sejersjubel over et saadant Billede, som faa Kunstnere ejer i deres Sind, og som færre mægter at udtrykke. Der er *dem*, som har kunnet lade

denne Sejersglæde over Paaskebudet komme frem i Forkyndelsen eller i Lovsangen. Men der er i vore Dage ikke mange, som har erfaret denne jublende Paaskestemning som noget *varigt* i deres Liv, om den end har glimtet for dem, hvor de har set Livet sejre over Døden i en af deres kjæres Blik i Afskedsstunden. Det kommer mig for, at det falder os lettere at finde den Paaskeglæde, vi kjender til, udtrykt i, hvad Lukas har fortalt, og hvad Niels Skovgaard har søgt at male, og som passer til det Navn, Sveistrup har givet sin lille Prædikenbog: *Trøst i Trængsel,* eller til det Ord, mange har hørt af hans Mund: »Al vor Glæde er Trøst«. Det er Paaskesolen, der bryder frem igjennem Taareskyen, det er det vidunderligt skjønne, men halvt vemodige Smil gjennem Taarer, som bedst udtrykker den Paaskeglæde, som alvorlige Kristne i vore Dage kan erfare, og dertil svarer det Billede, vi vilde give *ham,* som saa tit har mægtet at »trøste i Trængsel«.

Da du var ung, kjære Sveistrup, var der en stor Kreds Mennesker om dig, til hvem du maatte prøve at tolke det bedste, du vidste, ved *det tavse Fingersprog*, og det har forekommet mig, fra den Tid, jeg først lærte dit Hjem at kjende, at det havde faaet et Præg deraf som et *stille Hjem.* Nu, da du ældes, er dit Hjem ogsaa et stille Hjem. Din ældste Søn har for længst sat Foden under eget Bord; Støvet af din kjære yngste Søn har du maattet gjemme hist paa Kirkegaarden; og hun, som har været dig i Datters Sted, skal snart bryde op for selv at bygge et Hjem. Og saa sidder I to gamle tilbage. Maa dine Venner, som er her i Nærheden, som dog af og til kan faa dig i Tale, forenes med dine Venner fra de fjærne Egne, der kun sjælden har Lejlighed til at faa dig i Tale, om at bruge *Kunstens skjønne Fingersprog* til hver Dag at meddele dig, at vi under dig og hende, som snart skal kaldes *din Guldbrud,* al den Trøst i Trængsel, som fra det lyse Englehjem kan straale ned til et Par gamle enlige Ægtefolk.

Der er mere end en af dem, som har givet sit Bidrag til, hvad du idag modtager, som ikke mere vandrer under denne Sol. En af dem skal jeg nævne, den gamle Degn Johnsen fra Nørup, som kun ved Sygdom var hindret i at sætte sit Navn under Indbydelsen til at hædre dig idag, og som fra sin Dødsseng sendte sit Bidrag dertil. Til ham og andre Venner fra Nørup-Tiden slutter sig Venner fra Rødding-Tiden, og Venner fra Vejen-Tiden, og Venner fra det hele Land for at ønske dig og dit Hus den stille milde Paaske-Glæde i den Livets Aftenstund, som vi for øvrigt haaber, maa blive en virksom og frugtbar Afslutning paa en lang og minderig Arbejdsdag.

L. Schrøder.

Er det sandt, at lyset er godt?

Det er jo en gammel hedensk tanke, at sandheden er dækket med et slør, som det ikke båder menneskene at løfte, og da en forvoven mand dristede sig til det, tabte han, efter sagnet, al glæde ved livet.

Hvis lyset kun oplyser menneskene om, at bundløst mørke og evig død er vor uundgåelige lod, da er det umuligt at se nogen ven i denne oplysning, så lidt som den dødsdømte vilde se nogen ven i den, der natten før henrettelsen ikke vilde lade ham sove, hvis han kunde, men vække ham for at fortælle ham om bødlen, øksen, dødskampen o. s. v.; — hvorfor ikke lade ham sove og drømme? Hvad skal vi med sandheden om menneskelivet og dets kår, når den ikke kan vise os nogen udvej af elendigheden? Hvorfor er da sandheden bedre end

indbildningen? Herpå kan intet svar gives af dem, der selv fortælle, at vi rave i bælmørke med hensyn til menneskelivets mening; men i så fald ses ej heller, hvorfor ikke de, som vilde blive i indbildningerne, kunde have lov til, om fornødent gjordes, med magt at skaffe sig af med fredsforstyrrerne, ligesom man griber dem, der af kådhed gjør spektakel på gaderne om natten — hvis man har magten dertil.

De kan åbenbart kun få lov til at drive deres væsen i ly af den gamle tro, der fra deres standpunkt i grunden er en overtro, at *lyset er godt:* derfor må intet med magt underkues, som egner sig i nogen måde til at fremme oplysningens sag; de burde derfor af taknemlighed selv være med at værne om de velbekjendte ord: *Gud sagde: bliv lys, og der blev lys*, og *Gud så, at lyset var godt,* og *han gjorde skilsmisse mellem lyset og mørket.*

Disse ord (1. Moseb., 1. kap., v. 3—4) give sig jo ud for at vide noget om Gud, hvad han har sagt, gjort, set, og det før noget menneske kunde hørt ordet, om det ellers var sagt lydeligt og hørligt, og de foregive at kjende Guds egne tanker ved hans gjerning: er dette nu rent fri fantasi, ledet af en tankegang, som er opkommet i fortællerens eget hoved, eller er her en meddelelse fra Gud: en åbenbaring?

Dog, forinden jeg går ind på en nærmere undersøgelse af dette spørgsmål, vil jeg gjøre den bemærkning, at her jo kun er tale, ligefrem, om udvortes lys og ikke om sandheden; det ligger imidlertid så nær, at ord som »oplysning«, »indlysende«, »klarhed«, »soleklart« o. s. v., der forekomme i alle nogenlunde udviklede sprog, hente deres betydning fra overensstemmelsen mellem »lys« og »sandhed«, så det i grunden må være en fælles menneskelig tro, at den samme, som skabte lyset for det udvortes øje, har bestemt sandheden for det indvortes, og så vist som det indvortes er mer end det udvortes, sjæl mere end

krop, så må der være tiltænkt sjælen et lys, ved hvilket den kan se mindst lige så klart som det udvortes øje ved dagslyset: derom bringer egenlig solen en forjættelse, hver dag den går op over os.

Efter moderne theologi er ordene ikke optegnede af Moses, men af en ubekjendt person, som går under navn af »Elohisten«, og »den forstandige naturbetragtning i hans skabelsesberetning betegner den som et produkt af senere theologisk spekulation med den tendens at lade sabbaten fremtræde som en af Gud helliget hviledag« (se lic. theol. A. E. Poulsen: »Fra kampen om Mosebøgerne«, s. 43 — det anførte gjengiver Wellhausens betragtning). Som man ser, gjør denne »Elohist« vel i at holde sig i mørket, thi — efter Wellhausen — er han en mistænkelig person, der laver skabelseshistorie på egen hånd for at lyve sig til en stadfæstelse på læren om sabbatens hellighed, der fremdroges med særlig styrke efter landflygtigheden i Babylon, og en sådan spekulativ theolog, der selv ikke tåler lyset, er da lidet skikket til at fortælle os *lysets* fødsel efter egne tanker og egen fantasi.

Den nærmest liggende indvending mod rigtigheden af »Elohisten«s fortælling om lysets tilblivelse vil være den, der hentes fra naturvidenskaben: når de stoffer, som verden er dannet af, først forefindes, med de kemiske egenskaber, som nu til dags kjendes ved dem, så vil med naturnødvendighed en forbrænding indtræde, og denne vil udvikle lys: altså få vi her en naturlig fødsel for lyset, ingen skabelse ved et almægtigt ord.

Hertil vil dog kunne svares: *hvad bestilte stofferne, før de indgik det kemiske ægteskab, hvis frugt blev lyset? Var stofferne til fra evighed — stod de da stille en evighed forud, førend de nærmede sig hinanden?* Er de selv blevne til ved et skaberord, da er der intet i vejen for at tænke sig, at de fremdeles ere i skaberordets magt, og at skaberen selv ved sin vilje fremkalder, hvad

man kalder »det heldige tilfælde«, som må til, for at naturkræfter kan komme til at virke på en bestemt måde.

Muligheden for, at den bibelske fortælling kan være rigtig, kan aldrig benægtes af naturvidenskaben, hvis kjendskab kun omfatter de tilblevne naturkræfter og deres virkemåde, men som intet véd om selve naturens begyndelse eller om, hvor den kraft, som satte begyndelsen, nu er, eller hvad den tager sig for; derom kan overhovedet intet vides af »denne verdens granskere«; men det forstår enhver, at den, der kunde skabe, har ikke sat sin kraft til, så han ikke mere magter sin skabning eller ævner det overnaturlige: skabelsen var jo selv det overnaturlige.

Men hvad ingen videnskab véd noget om, det er netop hvad vi spørge om: hvor er skaberkraften, hvad gjør den, er det muligt for os at finde den, med andre ord: sker der indgreb i »denne verden« fra en højere verden, har Gud nogensinde og noget sted »kløvet himlen« (Esajas) og trådt ind i denne verden?

Alt hedenskab, i gamle dage som i vore, er indelukt i denne verden, og når det forhærdes af »denne verdens fyrste«, vil det også prøve at lukke den af på alle kanter som et hele for sig uden nogen herre ovenover, der kan tale med om, hvad her skal ske.

Israel og den kristne menighed vedblive at påstå, at Gud *har* kløvet himlen og er steget ned, lader sig kjende her ved sit ord, som fremdeles vedbliver at skabe »nyt« på jorden: skabe det, som denne verden ved sig selv umulig kunde føde; hertil regne vi *selve Israels folk* med dets stamfædre, dets lovgiver, dets profeter og stormænd, først og sidst dets ypperste søn: Jesus af Nazareth, og *selve den kristne menighed.*

Religion er for os et forhold, som begynder, hvor al *videnskab* ender: et tros-, kjærligheds- og erfaringsforhold til det levende Gudsord.

Muligheden af, at de ovennævnte ord af 1. Mosebog kunde være givne ved en åbenbaring, står og falder med selve vor tro.

Men i og for sig haves dermed ingen *sikkerhed* for, at meget, der findes i den bog, som Israel kalder sin hellige skrift, jo kunde være opdigtet, skjønt det sikkert vil på forhånd være højst besynderligt at tænke, at Gud skulde have åbenbaret sig og gjemt beretningen derom til fornøden oplysning for kommende slægter i en bog, hvor det var umuligt at finde åbenbaringen midt imellem løgn og digt, så det gamle testamente skulde være en skjæppe, sat over det lys, *som var nødvendigt, for at Guds folk kunde forstå sin egen historie og dermed sig selv*; thi sikkert nok, livet hentes ej fra skrifterne, det hentes til enhver tid ved et ord, der tales med skabermagt umiddelbart af Gud, og *beretningen* derom fra fordums tider skaber lige så lidt liv nu, som en botanisk bog sætter blade på en nælde eller en historisk bog avler levende mennesker eller bibelen tænder lyset i en mørk stue; men til selvforståelse, til den klarhed, som også er livets mål, synes det nødvendigt, at det Gudsliv, som her i verden gjennemgår en udvikling i menneskeslægten henimod en forklaring, må kunne lære sin egen fortid og sine oprindelige forudsætninger at kjende.

Hvis nu Elohistens »forstandige naturbetragtning« og hele skabelses-beretning, medindbefattet beretningen om menneskets skabelse i Guds billede, ægteskabets oprindelse og den guddommelige velsignelse derover med højhedsretten for slægten over al den øvrige skabning, er, hvad Wellhausen i virkeligheden gjør den til: en tendensroman, en opdigtet historie af et godt theologisk hoved, så må man i alt fald tilstå, at denne spekulative theolog har været en dygtig karl og har havt et mageløst held med sig til at få sine spekulationer satte i kurs verden over; thi disse hans tanker om, at lyset er godt og derfor har ubetinget ret til at komme frem, at mennesket er skabt i

Guds billede, efter hans lignelse, derfor har værdi for den højeste; at ægteskabet er sat af Gud som forbindelse mellem én mand og én kvinde, at mennesket er sat til at gjøre sig naturen med alle dens kræfter underdanig — de har været og er fremdeles, hvad der værner om menneskelivet: dets oplysning, dets ukrænkelighed, dets ret til husfred, gods og ejendom, dets grundordning, dets højhed, dets fremskridt, så man må sige, at det har ikke været noget dårligt hoved, der har siddet paa den Elohist.

Tilmed har han havt en *mageløs digterævne*: hvilken vidunderlig levende indbildningskraft hører der ikke til for at gjøre almagten således nærværende for os som det er sket gjennem disse ord: Gud sagde »bliv lys« — og der blev lys! Hvor males ikke en kraft, der kan kalde på naturmagter, overfor hvilke vi stå fuldkommen afmægtige, for os som en herre, der kalder på sin træl, så møder han øjeblikkelig! Det er stort, når Øhlenschlæger gjør os almagten nærværende således:

. . . . jo større kraft, des mindre slid:
mens ormen borer sig et hul i nødden
omsvinger Allah solen flere gange,
men hvo anstrænger sig vel mest derved?

Men hvad han således gjør nærværende for os er jo dog egenlig kun *et hverdagssyn*; hvem har lært fortælleren at gjøre lysets skabelse, som intet menneske har set, nærværende for os på en så uforlignelig enfoldig og fyndig måde?

Jeg svarer: jeg véd kun én ånd, for hvem guddommeligt skaberværk er hverdagssyn, som derfor kan tale derom, uden at der kommer det mindste gran af noget opskruet ind i fortællingen, og det er Guds egen ånd.

Men som jeg tror, at *fortællemåden* tilhører denne ånd, og ikke er udspekuleret af en spekulativ theolog, der går på skruer, så tror jeg heller ikke, at noget men-

neske, mindst en som historiker forklædt romandigter, der tager det løst med sandheden, har fået held til selv at udtænke det dybeste, der nogensteds og nogensinde er sagt om grundforholdet mellem gud og mennesker, menneskers oprindelige forhold til hinanden og til den øvrige skabning: dertil hører nok det lys, som er godt, *selv i Guds øjne*.

Det hedder jo: »Gud så lyset, og det var godt«; det kunde synes en temmelig overflødig bemærkning: behøvede Gud at komme til erfaringskundskab om lysets godhed ved først at se det? Jeg tænker mig, at det, som herved skal udtrykkes, er *sandheden* af, at lyset er godt. Dersom der nemlig ikke er nogen Gud til, som ser alt, kjender alt, »sander« alt, da er sandheden selv ikke til; »Gud skal vide«, sige selv de mennesker, som ikke tro, at Gud er til, når de vil forsikre, at noget er sandt i sig selv, hvad så mennesker sige: det er sandt for selve den alvidendes øje; tag det øje bort, så er intet sandt i sig selv.

Herved er altså lagt det højeste eftertyk på, at lyset er godt, eftersom det er godt i selve Guds øjne; dernæst kunde spørges: for hvem er det godt? thi alt, hvad der er godt, må være godt for nogen og til noget; hvem kommer så dette lys til gode? Selvfølgelig skabningen, og først og fremmest mennesket, der jo i fortællingen sættes som skabningens hoved. Hvad skal lyset tjene ham til? Åbenbart til at vogte sig for livets fjender, undgå hvad der ødelægger livet, finde, hvad der opholder det og fremmer dets udvikling: dette er, hvad der er godt for menneskelivet.

Og når Gud selv har set, at lyset er godt, sa *kan* det også tjene til dette, som er det gode for os: *kan* tjene til redning, til frelse for menneskelivet, til udvej fra døden.

Men det første, som lyset da må lyse over, dersom det i sandhed skal være godt for os, det er dette: at den magt, som har vort liv i sin hånd, *er god, under os det*

godt, er kjærlig og elsker os; og det andet er ligesom *dette:* at *vi er skabte og skikkede til at tage imod kærligheden og hvad den under os;* men dette er kun muligt, *dersom vi er skabte i Guds billede og efter hans lignelse,* så at Gud ikke ser på os som Adam på dyrene, i hvem han ikke fandt selskab for sig: hvor skulde Adam kunne elske dem, eller Gud os, hvis forholdet var det samme? hvad *hjærtelig forståelse* — og kjærlighed er jo netop hjærternes forståelse — kunde der være fra hans side? eller fra vor, dersom vi måtte se på ham som dyrene på Adam?

Der gives i vore dage en visdom, hvis ypperste talsmand er den navnkundige engelske filosof Herbert Spencer: den kaldes »agnosticisme«, og går ud på, at Gud i enhver henseende er absolut uforståelig for os, så at al religion, der bilder sig ind at kjende Gud, er et tåbeligt hovmod;[1]) fremfor alt må dette da gjælde kristendommen, der sætter *barneforholdet* mellem Gud og mennesker som det rette, og som således sætter et umådeligt svælg mellem det laveststående menneske og det højeste dyr, men ingenlunde nogen uoverstigelig kløft mellem Gud og menneske. Det følger af sig selv, at hvis Spencer har ret, da er et sprog, i hvilket der skulde kunne ske en tankeudveksling mellem Gud og mennesker, lige så umuligt som et sprog, der kunde gjøre vort indhold tilgængeligt for dyr;

»da var vi for Gud barbarer,
han for os barbar igjen« (Grundtvig.)

Men det følger da også af sig selv, at da er den højeste oplysning for os ét med mørke, og *lyset aldeles ikke noget godt, eftersom det er aldeles afmægtigt til at sprede mørket* — det følger da også af sig selv, at denne oplysning ikke har mindste krav på at komme frem,

---

[1]) Hos os måtte vel A. C. Larsen (jvfr. hans bog „fremtidens religion") nærmest regnes til agnostikerne.

hvis den virkelig er den højeste. — Derimod kan den *for os* også tjene til at indskærpe, at den højeste oplysning slet ikke kommer ad videnskabens vej, så dersom denne vil kræve religionen udelukt, for at videnskaben kan komme til sin ret, da er det, som hvis lysestøberne vilde kræve solen afskaffet, for at deres håndtering kunde komme i flor.

Om virkelig Gud elsker os og vi kan komme til hjærtelig forståelse med ham, da må han kunne tale til os, vi forstå ham og tale til ham igjen, og et sådant guddomsord, der modtages af mennesker, gjengjældes med ubegrænset tillid og hengivelse, åbenhed og fortrolighed fra menneskets side, så det bliver menneskets dyrebareste forret med bevidsthed og fuld frihed at leve sit liv for Gud, at måtte tale med ham om alt, hente råd og hjælp hos ham i alt — dette er menneskers rette lys.

Det følger da af sig selv, at det menneskeliv, der ordnes af kjærlighedens Gud, har kjærligheden til sin grundlov: derfor knyttes mand og kvinde til hinanden, de kommende mennesker skabes ikke umiddelbart, men skylde *forældre* livet: knyttes ved blodets bånd til dem som børn, til hinanden indbyrdes som søskende, til næste slægt igjen som forældre.

Så vist som nu den højeste oplysning i den udvortes verden er solens værk, og ikke lysestøberes, gaskompagniers eller elektriske selskabers, så vist er også den højeste oplysning for mennesker, det eneste lys, som er godt, hverken mere eller mindre end det, som er udtrykt i den jødiske velsignelse[1]): *herren lade »sit ansigt lyse over dig«, »løfte sit åsyn på dig og give dig fred«* — dette er vel tænkt således, at når herren i vrede og uvilje vender sit ansigt bort, da er mørket der, når han vender det til os

---

[1]) hvilken, om jeg forstår ret, nok også skal være meddelt af „Elohisten", 4. Mosebog, 6, 24—25.

i nåde, da er lyset der; men hvad her billedlig udtrykkes, bliver virkeligt gjennem ordet.

Mørket er derfor noget andet end uvidenhed: det er følelsen af at stå udenfor kjærlighedssamfundet, det betegnes derfor som »mørket udenfor,[1]) hvor der er gråd og tænders gnidsel«. Jeg har en gang set et maleri af den i ung alder afdøde Holger Roed: langt borte svømmer arken med de frelste, på en klippetop i forgrunden har en mand indtil videre reddet sig ud af de stigende vande med sin døende hustru, et par små børn er med, den ene død, den anden angst og fortvivlet, og manden ligger på knæ ved siden af hustruen, som om han havde bøjet sig over hende, men i et pludseligt anfald af raseri igjen halvvejs havde rejst sig for med knyttede hænder at råbe en forbandelse op mod den lukkede himmel: her er »*tændernes gnidsel*« i mørket. Læser jeg »Niels Lyhnes« død (J. P. Jakobsen: Niels Lyhne, side 321), så hører jeg noget af »*gråden*« i mørket: »tænkte han på menneskene, da blev han syg i sindet. Han kaldte dem for sig én for én, og allesammen gik de ham forbi og lod ham ene, og ikke en blev der tilbage. Men hvordan havde han også holdt fast ved dem, havde han været trofast? det var blot det, at han havde været langsommere til at slippe. Nej, det var ikke det. Det var det store triste, at en sjæl er altid ene. Det var en løgn hver tro på sammensmeltning mellem sjæl og sjæl. Ikke den moder, der tog en på sit skjød, ikke en ven, ikke den hustru, der hvilede ved ens hjærte« .... »Et ord i alvor, Lyhne,« sagde Hjerrild, »vil De se en præst?« »Jeg har ikke mere med præsten at gjøre end De,« hviskede Niels forbitret.

Denne følelse af, at ingen i himlen eller på jorden egenlig bryder sig om mig, og jeg ikke føler mig bunden til nogen i himlen eller på jorden, dette er følelsen af mørket

---

[1]) *το σκοτος εξωτερον*: fejlagtig oversat ved „det yderste mørke“.

udenfor, en følelse, der vel sagtens særlig vil vækkes ved at se dem »indenfor« i lyset: dem, der leve i kjærlighedens velsignede forståelse med Gud og med hinanden indbyrdes.

Og vil jeg ellers have et indtryk af den gru, der gjemmer sig i mørket, så ved jeg ikke noget tydeligere at pege paa end frelseren i Getsemane have i dødsangsten, eller på korset, da mørket ruger over jorden og han udbryder: min Gud, min Gud, hvi har du forladt mig, da han »så sig om efter en hjælper, og der var ingen, de gav ham eddike og galde at drikke« —: her er vel den smerteligste følelse af, hvad det vil sige, at være forladt af Guds og menneskers kjærlighed og at måtte tømme den bedske kalk at være »udenfor i mørket«.

Denne forståelse af lys og mørke er for kristne afhjemlet ved kristendommen og ved livet selv; men den eneste rigtige forudsætning derfor er netop »Elohisten«s fortælling om menneskets skabelse — hvorfra mon han har den? Har han spekuleret sig til den?

Vi kristne svare nej, og vi kunne jo gjøre opmærksom på, at hverken gamle eller ny spekulanter på egen hånd nå dertil; til os er forståelsen kommet ved frelseren, der kalder sig verdens lys og hævder for sig som »Gudsordet« selv ævnen til at åbne de blindes øjne. Men da han tillige hævder, at han er kommen for, at de blinde skal blive seende og de seende blinde, kan vi naturligvis ikke vente, at de »seende« skulde gå med til hans tankegang.

Derimod må *vi* selvfølgelig hævde, at han umulig kan give nogen et højere lys end han selv har; er det sandt, at han er »den højeste oplysning«, er verdens lys, da kan vi selvfølgelig ejheller få større lys f. eks. over det gamle testamente end det, han sad inde med, kan umulig indrømme, at nogen nu læser det med bedre forståelse end han — andre end »de seende«, som skal blive blinde; har *han* fundet, at det er en hellig skrift, nedskrevet ved

det lys, som er godt, også i Guds øjne, så må vi være meget betænkelige ved, at de seende nu finde så meget mørke i det.

Men til denne sag: herren som lyset, også over den gamle pagt, som det eneste lys, der er godt for mennesker, skal jeg, vil Gud, en anden Gang komme tilbage.

Fr. Jungersen.

Digte af Schiller i Oversættelse.

Oversat af *Uffe Birkedal.*

Ibykos's Traner.

Til Vognkamp og til Væddesangen,
der samler ved Korinth på Tangen
de græske Stammer fro, didhen
drog Ibykos, den Guders Ven.
Apol[1]) ham skænked Sangergaven,
en Mund, som ejed søde Kvad,
og fyldt af Guden, han ved Staven
fra Rhegion[2]) fór læt og glad.

Alt har fra Bjærgets Kam, den høje,
Akrokorinth[3]) han hist for Øje;
med hellig Bæven i sit Sind
han i Poseidons[4]) Lund går ind.
Alt er så tyst; ham kun ledsager
en Tranesværm, som lang og grå
mod Sydens fjærne Lande drager,
den lune Himmelegn at nå.

»Velkommen, Venner, som i Følge
drog med mig over Havets Bølge;

1) Den græske Sanggud. 2) By i Syditalien. 3) Klippe ved Korinth. 4) Havets Gud, til hvis Ære Legen holdtes paa Landtangen.

godt Varslet er, I bringe mig;
min Skæbne er jo eders lig.
Vi komme bægge fra det fjærne,
et venligt Tag vi lede om;
gid Gæstevennen huse gærne
den Fræmmede, som til ham kom!«

Han skrider fræmad, glad i Sinde
og er i Skovens Tykning inde,
da spærre pludselig hans Gang
to Mordere på Stien trang.
Til Forsvar må han nu sig vænde,
dog snart er Hånden mat og lam;
den kan kun Harpestrængen spænde,
ej Buesnoren, stærk og stram.

Han Guder, Mennesker påkalder, —
men kun den hule Genlyd gjalder;
hvor langt han sænder end sin Røst
er alting lige stilt og tyst.
»Så skal jeg Ånden da opgive
forladt og i et fræmmed Land,
og Uslinger mig her undlive,
hvor ingen Ven mig hævne kan!«

Med Dødssår synker han i Skoven, —
da bruse Tranerne foroven.
Han hører, kan ej længer se,
de nære Stæmmer skrige Vé.
»I Traner, som deroppe svæve,
I skal, tav end hver Røst på Jord,
mod mine Drabsmænd Stæmmen hæve«!
Hans Øje brister ved de Ord. —

Det nøgne Lig snart bliver funden
med Sår bedækket hist i Lunden,
og Vennen i Korinth med Skræk
genkænder straks de kære Træk.
»Og skal jeg atter så dig finde!
jeg håbed dog med Fyrrens Krans
din Digterpande at omvinde,
bestrålet af din Hæders Glans.«

Højt jamrende hver Gæst det hører,
hvem hid Posejdonsfesten fører.
Sorg griber hele Grækenland,
af hvert et Hjærte tabtes han.
Og Folket stormende omringer
Prytanen[5]) som en oprørt Flod,
og vil, at man den dræbte bringer
Sonoffer med hans Morders Blod.

Dog, hvor vel finde og forfølge
det Spor, som midt i Mængdens Bølge,
der strømmed hid til Festens Spil,
den frække Stimand røbe vil?
mon fejge Røvere ham fælde?
sank han vel for en Avindsmand?
det kan kun Helios[6]) fortælle,
thi alt på Jord bestråler han.

Måske hans frække Fødder vandre
nu netop mellem alle andre,
og mens ham søger Hævnens Arm
sit Rov han nyder uden Harm.
Måske ved selve Templets Døre
han trodser Zeus med skamløst Sind,
og lader sig med Strømmen føre,
der mylrer i Teatret ind.

Thi Bænk ved Bænk, indtil den sidste,
— det er, som Stolperne skal briste —
hidilende fra fjærn og nær
de græske Stammer mødes her.
Som Havsts dumpe Brus det klinger
og Huset vokser tætfyldt op,
mens Bue over Bue svinger
sig stolt mod Himmelhvælvets Top.

Hvem kan de Folk og Mænd vel nævne,
som venligt her tilsammen stævne,
fra Kepros By[7]), fra Aulis' Strand[8]),
fra Fokis[9]), fra Spartanerland[10]),

---

5) Øvrighedsperson 6) Solguden. 7) Athen, efter sin første Grundlægger. 8—10) forskællige Landskaber.

fra Asiens de fjærne Kyster,
fra alle Øer hid de fo'r,
og lytte tavse til de Røster,
som tone i et grufuldt Kor;

der efter Skik fra gamle Dage
fra Scenens Baggrund langsomt drage;
afmålt, højtideligt, i Ring
Teatrets Kreds de gå omkring.
Så skride ikke Jordens Kvinder,
dem bar ej dødeliges Hjæm,
blandt Menneskenes Slægt man finder
ej Kæmpeskikkelser som dem.

Kulsort dem Kappen slår om Lænder,
højt svinge de i Dødninghænder
en Fakkels mørkerøde Skin;
ej farver Blodet deres Kind.
Og medens Menneskenes Isse
af Håret venligt flagres om,
man Øgler, Slanger sér hos disse,
som hvæse med giftsvullen Vom.

Og medens de i Kreds sig slynge
begynde de et Kvad at synge;
til Hjærtet skærende det går
og Bånd om Udådsmanden slår.
Betagende og vildt sig hæver
Erinnyernes[11]) grumme Sang,
igennem Marv og Ben den bæver
og tåler ikke Harpens Klang.

»Vel den, som uden Skyld og Lyde
ved Barnets Uskyld kan sig fryde;
til ham vor Hævn sig nærmer ej,
frit vandrer han ad Livets Vej.
Men vé, vé den, som Brøde tynger,
som øved Morddåd, grumt og frækt;
vi til hans Fodsål fast os klynger,
vi, Nattens frygtelige Slægt!«

---

11) Hævngudinderne.

»Og vil ved Flugten han sig dølge,
bevingede vi ham forfølge,
med Snarer hilde vi hans Fjed,
da styrter han til Jorden ned.
Vi jage ham, utrættelige, —
ved ingen Anger sones vi, —
bestandig til de Dødes Rige,
selv der vi give ham ej fri!«

Så dansende i Rad de sjunge
og Dødens Taushedsvægt, den tunge,
opfylder Huset, og det er,
som var den strænge Guddom nær.
Og efter Skik fra gamle Dage
i Kreds omkring Teatrets Rund
afmålt, højtideligt de drage
og svinde i den dunkle Grund.

Og mellem Skin og Sandhed svæver
hvert Bryst endnu i Tvivl, og bæver,
lovprisende den stærke Magt,
som i det skjulte holder Vagt,
som flætter Skæbnens dunkle Knuder,
ufattelig, skjult for hver Sans,
som sig i Hjærtets Dyb bebuder,
men flyr for Solens klare Glans.

Da øverst oppe fra der lyder
med ét en Røst, som højt udbryder:
»Se dér, Timotheos, se dér
er Ibykos's Tranehær!«
Brat mørknes nu den klare Himmel
og over Skuepladsen bort
man flyve sér en Tranevrimmel,
i talløs Mængde, lang og sort.

»Hvad, Ibykos?« da atter høres
det kære Navn, hver Barm oprøres;
som Bølge, der mod Bølge slår
fra Mund til Mund det hurtigt går:
»Vor Ibykos, begrædt og savnet,
hvem Morderhånden grusomt slog?

hvad han, hvad mener hin med Navnet?
hvad er det med det Tranetog?«

Og stedse højere det klinger —
en Anelse med Lynets Vinger
hvert Hjærte fylder: »giv kun Agt!
de vrede Eumeniders[12]) Magt!
den fromme Sanger bliver hævnet,
hans Morder selv sig røbet har;
grib derfor ham, som Ordet nævned,
og ham, til hvem det rættet var.«

Ham Ordet næppe er udfaret,
han ønsked dybest det forvaret;
dog, på den rædselsblege Kind
man ser det skyldbevidste Sind.
Til Dom man slæber fluks de tvende,
på Scenen bliver Rætten sat
og Udådsmændene bekænde,
af Hævnerlynet trufne brat.

Hero og Leander.

Sér I hist i Solens Lue
disse oldgrå Borge skue
mod hinanden, hvor med Magt
Hellespontens[13]) Bølge ruller
gennem Klippens Port med Bulder,
Dardanellers snævre Tragt.
Hører I hin Brænding bruse
imod Klippens stærke Fod;
Asien rev den fra Europa,
tvinger dog ej Elskovs Mod.

Heros og *Leanders* Hjærter
Eros' Pil, som volder Smærter,
traf med Guddomsluen varm,

12) Hævnende Guddomme. 13) Dardanellerne.

Hero som en Hebe[14]) fager,
dristig han på Bjærget drager,
fro ved Jagtens muntre Larm.
Dog, det ømme Par adskildte
Fædres Trætte, hadsk og lang,
Kærlighedens Frugt, den søde,
over Farens Afgrund hang.

Hist på *Sestos*[15])-Tårnets Tinde,
hvor ustanselige Vinde
piske Hellesponten fræm,
Møen énsom sad og grued
når mod *Abydos*[16]) hun skued,
mod den Hjærtensælsktes Hjæm.
Ak, til Bredden i det Fjærne
Bro for Foden bygges ej,
ingen Båd fra Kysten støder,
Kærligheden fandt dog Vej.

Ud fra Labyrintens Gange
fører trygt dens Tråd de bange,
selv de dorske gør den snild.
Vilddyr under Åg den sænder
og for Demantploven spænder
Tyrene, som sprude Ild.
Selve Styx[17]), der nifold flyder,
trodser den i dristig Færd;
mægtig fra det skumle Hades
røver den, hvad den har kær.

Gennem Sundets Bølgetrængsel
også den Leanders Længsel
sporer fræm med fyrigt Mod.
Hvergang Dagens Lys bortstrømmer,
styrter sig den kække Svømmer
ud i Pontos'[18]) mørke Flod,
kløver med de stærke Hænder
Voven mod den dyre Strand,
hvor fra Borgens høje Svale
vinker Faklens klare Brand.

14) Yndighedens Gudinde. 15—16) To Klipper på hver sin Side af Dardanellerne. 17) Dødsfloden om Underverdenen. 18) Sortehavet (tilligemed Marmorhavet og Stræderne.)

Og i bløde Jomfruarme
finder han beruset Varme
og den hårde Fart er glæmt.
Guders Løn han saligt nyder,
når sit Favntag hun ham byder,
og de Kys, hun ømt har gæmt,
indtil Eos[19]) grumt ham vækker
af den himmelsøde Lyst
og til Havets Sæng, den kolde,
driver fra den ælsktes Bryst.

For de lykkelige tvende
treti Solmål snarligt ende,
der med stjålne Glæder gå,
lig en Brudenat, hvis rige
Fryd selv de udødelige
Jordens Slægt misunde må.
Den ret aldrig Lykken smagte,
som den dyre Himmelfrugt
ej ved Helvedsportens bratte
gyselige Rand har plukt.

Hesperos[20]) og Eos lue
skiftevis på Himlens Bue,
men de lykkelige så'
ikke Løvets Smykke dale
mens fra Nordens frosne Sale
Vintren kom, den barske, grå.
Glade så de Døgnets Kredsløb
kortne altid mere brat,
Zeus bedårede de takked
for hver længre Elskovsnat.

Og alt Himmelvægtens Skåler
Dagen ens med Natten måler;
på sin Borg i Aftnens Stund
Møen stod med vagtsomt Øje,
skued Solens Heste bøje
hastigt ned ad Himlens Rund.

---

19) Morgenrøden som Gudinde. 20) Aftenstjærnen som Gud.

Havet lå så glat og stille
som et blankt og plætfrit Glar,
intet sagte Vindpust rørte
Fladen som Krystallet klar.

Og Delfiners muntre Skare
spøgte i det sølverklare
Element, de fik til Hjæm,
og i grålig tdunkelt Følge
af den køle, lætte Bølge
Thetys' Døtre[21]) dukke fræm.
De alene bleve Vidner
til den stjålne Elskovspagt,
men på deres Tunger evigt
Hekate[22]) sit Segl har lagt.

I sin Skønhed Havet hviler,
og med renrykt Sans hun smiler,
smigrer det med Stæmme huld:
»Skønne Gud, du en Bedrager!
jeg som Løgner her anklager
hvo dig kalder svigefuld.
Menneskenes Slægt er troløs,
grusomt er en Faders Bryst,
men dig rører Elskovs Smærte,
mild og blid du skænker Trøst.«

»På det øde Fjæld i Borgen
sad jeg stille hen med Sorgen,
visnende i bitter Harm,
men din stærke Ryg vil bære
uden Båd og Bro den kære,
hjærtensælskte i min Arm.
Vel dit Svælg må vække Rædsel,
og din Brændings Syden Skræk,
men dig beder Elskov ydmygt,
og dig tvinger Helten kæk.«

»Thi og dig, du Gud for Voven,
ramte Eros,[23]) da for oven,

21) Thetys, Havgudinde, hvis Døtre er Havfruer. 22) Gudinde i Underverdenen.
23) Kærlighedsguden.

på den gyldne Vædders Ryg,
Helle[24]) ved sin Broders Side
ungdomsyppig du så ride
højt i Luftens Rige tryg.
Brat af hendes Ynde henrykt
greb du fra din mørke Grund,
og fra Vædrens Ryg den fagre
drog du ned til Havets Bund.«

»Nu udødelig hun bygger
i den våde Grottes Skygger,
æres med Gudinde-Navn;
bange Elskovs Sag hun fræmmer,
dine vilde Drifter tæmmer,
hjælper Sejleren i Havn.
O, Gudinde! skønne Helle,
salige! dig beder jeg:
bring mig dog idag den ælskte
atter hid ad kændte Vej!«

Vandene alt flyde dunkle,
og hun lod sin Fakkel funkle
højt fra Svalen, trindt og vidt,
at dens Flamme skulde møde
ham, den kære, på den øde
svare Færd, som før så tidt.
Fjærnt det suser og det drøner,
skummelt svulmer Bølgens Top,
alle klare Stjærner slukkes
og et Uvejr drager op.

Over Pontos' Havspejl vide
ruger Nat, og Regn i stride
Strømme styrter ned fra Sky,
røde Lynglimt Luften spalte,
alle Storme fnyse, kaldte
fræm fra Klipperifters Ly;
væltende uhyre Vandsvælg
voldsomt fra den skjulte Grund,

---

24) Frixos og hans Søster Helle flygtede på en gylden Vædder for deres onde Stedmoder. Helle styrtede ned i Strædet, der opkaldtes efter hende. Hun blev Havguden Pontos' Hustru.

gabende som Helveds Kæber
spiler Havet op sin Mund!

»Ve os, vé!« med Gråd den arme
jamrer: »Zeus, du dig forbarme!
ak, dumdristig var min Bøn!
hvis nu Guderne mig hørte!
hvis det falske Hav forførte
ham til Trods mod Stormens Døn!
alle de søvante Fugle
drage hjæm på ilsom Flugt,
alle stormforfarne Snækker
flygte til den sikre Bugt.«

»Ak, forvist den kække øved
Vovespillet, ofte prøvet,
thi en mægtig Gud han lød;
thi han tog i Afskedsstunden
Elskovs dyre Ed i Munden,
som kun indfri's ved hans Død.
Ak, i denne Time kæmper
han med Stormens Raseri,
under ham en Afgrund gaber,
og han hvirvles vildt deri.«

»Falske Pontos! med din stille
Flade du os blænde vilde,
spejlblank lå du før i Ro;
dine lumske Bølger hvilte
og af dig forrådt han ilte
til dit svigefulde Bo.
Nu da hver en Udvej spærres
midt i dine Strømmes Kast
lader du mod den bedragne
alle Rædsler løs i Hast.«

Vejret vokser i sin Vælde,
højt imod de stærke Fjælde
skummer Brændingen med Brag;
Klippens Væg med Gny den rammer,
Snækken selv af Egestammer
måtte splintres her til Vrag.

Og i Stormen slukkes Faklen,
Lyset på den mørke Færd,
Rædsel truer hist fra Dybet
og ved Landingstædet her.

Hun sin Bøn til Kypris[25]) vænder,
at hun Stormens Harme ender,
blidner Bølgen som tilforn,
lover de utæmmelige
barske Vinde Ofre rige,
ja en Tyr med gyldne Horn.
Hver Gudinde i det dybe,
i det høje hver en Gud
beder hun at gyde Oljens
milde Strøm i Svælget ud.

»Hører du jeg angstfuld kalder,
stig da fra de grønne Haller,
salige Leukothea![26])
tidt på Vande stormoprørte
Skipperen du nådig hørte,
blev hans Frælserinde da!
Du dit hellige Slør ham række,
lønligt stærkt dets Væv er lagt;
hvo det bærer bliver uskadt
over Afgrundsgabet bragt!«

Og de vilde Storme vige,
strålende på Hvælvet stige
Eos' Gangere på ny,
og sit vante Leje finder
Bølgen, hvor den sagte rinder,
muntert smiler Hav og Sky.
Voven sagtelig sig bryder
imod Klippens Fod ved Strand,
stille gyngende den vugger
blideligt et Lig i Land.

Ja, *ham* er det, som vil holde
Eden, selv med Læber kolde,
hun et Blik behøver kun.

---

25) Kærlighedsgudinden. 26) En Havgudinde, der bl. a. hjalp Odysseus af Havs nød ved at række ham et Slør, der bar ham oppe.

Intet Skrig fra Barmen bryder,
ingen Tårer hun udgyder,
stum, fortvivlet stirrer hun.
Trøstesløst imod det øde
Dyb hun sér, mod Ætren rød,
og det dødningblege Åsyn
lyser af en ædel Glød.

»Strænge Magter! jeg erkænder
eder, som med hårde Hænder
eders Ræt har krævet hél.
Kort på Jord jeg skulde bygge,
men jeg smagte dog dens Lykke,
skønnest Lod jeg fik til Dél.
Kypris! jeg til din Præstinde
vied mig i Livet ind,
og i Døden, store Dronning!
ofres dig med villigt Sind.«

Kåbens Flige langt henflagre
da fra Tårnets Rand den fagre
springer i det dybe Hav.
Gudens Bølgerækker bløde
løfter højt de hellige Døde
og han selv er deres Grav.
Med sit Rov tilfreds han farer,
gyder så med muntert Mod
af den aldrig tømte Urne
sin ustanselige Flod.

Theologisk og pietistisk Literatur.

I. L. Qvisling: *Om Aanderne eller Englene*, efter den hellige Skrifts Lære. (Cammermeyer, Kristiania.)
Fr. Delitzsch: *Ere Jøderne Guds udvalgte Folk* (Fr. Nielsens Smaaskrifter, K. Schønberg, Kjøbenhavn.)

Fr. Lütken: *Hellige Opmuntringer* (Lybecker & Meyer, Kjøbenhavn.)

Den norske Provst *Qvislings* Bog er et lærd Arbejde og ingenlunde beregnet paa Morskabslæsning; men den, der ikke skyer nogen Ulejlighed for at danne sig en selvstændig Mening om, hvad Englene er og for os har at betyde, vil deri finde al den Vejledning, vor Tids Theologi har at give, samlet med ikke ringe Dygtighed. Af og til kommer man dog til at smile ad den lærde Alvor, hvormed Forfatteren behandler saadanne Spørgsmaal som f. Ex. om Englenes Legemlighed. Lad mig anføre en Sætning (S. 98): »Det legeme, som vi antager for medhenhørende til aandens væsen, er det immaterielle svøb, som aanden stadig virker ud af sig selv og omkring sig selv, det hylle, hvori den bliver synlig, eller rettere paa samme tid baade aabenbarer og skjuler sine aandelige former, ligesom tankerne gjør i forhold til sjælen, straalerne i forhold til solen.«

For enhver sund Lægmandsforstand er det klart, at denne Sætning bestaar af en Del Substantiver, Adjektiver, Verber, Partikler o. s. v., sammenføjede meget rigtigt efter Grammatikens Regler, men uden Spor af Indhold, fordi det, Forfatteren her prøver paa, er at udvikle utænkelige Tanker. Det Syn paa Engleverdenens Betydning, som fremsættes i Kap. 4, og som egentlig er Bogens Kjærne, kan være ret interessant at stifte Bekjendtskab med, men lader sig sikkert ikke forsvare. Han mener, at alle Kraftytringer i Naturen virkes ved Englenes for os usynlige Gjerning, saa de er Mellemledet mellem Gud og Naturen. Dette passer ikke; thi ved *Ordet* gjør Gud alle sine Gjerninger, og Ordet virker umiddelbart. Naar Provsten endog vil benytte Fortællingen om Høvedsmanden i Kapernaum for at vise, at det er Englene, der »baade sætter og borttager Sygdomme«, saa viser han dermed, hvor blind han er for Ordets egen Vælde, idet han ikke aner Forskjellen mellem et Menneskeord, som byder Tjeneren gaa hen og gjøre noget, og et

Gudsord, hvis lydige Tjener selve Naturen er, uden at noget Mellemled behøves. Efter Q. bliver den Tro, hvis Mage Herren ikke havde fundet i Israel — kun Troen paa Engle, mens Meningen dog nok er — Troen paa Ordets Almagt.

Delitzsch er en større Aand end Qvisling, og hans Bog er en ganske anderledes fornøjelig Læsning. Den er nærmest rettet mod Antisemiterne i Tyskland; men den er andet og mere end et Stridsskrift, og vil af enhver læses med stor Interesse og rigt Udbytte; den berører ogsaa det for Tiden brændende Spørgsmaal om Bibelkritiken. Kort sagt, det er èn Bog, man bør læse, og i det hele god sund tysk Theologi. Og dog spores ogsaa i den det golde Grubleri og den Syslen med utænkelige Tanker, der har boret sig saa dybt ind i den kristelige Theologi. Man læser Side 17 følgende: »Guds absolute Vilje danner og bærer Historien i det Store og i det Smaa, og den menneskelige Frihed som relativ Absoluthed bestaar kun omsluttet af Guds absolute Absoluthed.« Heri finder jeg ingen tænkelig Tanke. De lutherske Theologer roser sig af at være frie for Kalvins gruelige Lære om den evige Forudbestemmelse; vi holder kun paa, at Gud fra Evighed véd om hvert Menneske, der fødes, om han bliver frelst eller gaar fortabt. Men er det egentlig bedre? — Martensen indrømmer, at dette er en Tilbagegang til Kalvinismen, og Otto Møller gjør i »Johannes Aabenbaring« Indsigelse imod en Forudviden, som lægger Livsudviklingen ind under Naturnødvendigheden. Delitzsch er paa dette Punkt saaledes hildet i sin lutherske Dogmatik, at han endog kan sige, at »Gud vil altsaa ikke det onde som ondt, men han vil det, idet han forud kjender det og lader det tjene til sin Forherligelse«. Dette er den sørgelige Følge af at bruge Sproget til det, der ikke er Tanker.

Det vil herefter forstaas, hvor megen Vederkvægelse der kan være i det gammeldags pietistiske Standpunkt,

som vi har en Repræsentant for i den djærve *Fr. Lütken* fra forrige Aarhundrede. Han giver den dogmatiske Spekulation en god Dag og tager alvorligt fat paa Livets mange Krav. Rigtignok er der den store Fare for at blive blot Moralist; men selve Jesusnavnet har dog allevegne, hvor det ærligt bekjendes, en egen Magt til at løfte op over den blotte Moral, og derfor er Lütkens Bog med sin enfoldige Pietisme en sund og god Læsning. Vore Dages Pietister er desværre saa stive i deres Dogmatik som nogen og kunde nok have behov at lægge sig paa Sinde, hvad L. skriver Side 29: »Lad os da, for al den Del i Verden og i Himmelen er, være varsomme i vore Domme, og ikke stole saa meget paa vor Skjønnen og Dømmen.« Det er dette, der gjør Pietismen berettiget som Modvægt mod golde Drømmerier, og falder det bort, saa mister Pietismen sin Berettigelse.

S. Constantin-Hansen.

Om Varemarkedet.

Af *Chr. Faber.*

Begrundet på det mer eller mindre ustadige Vejr, der vedvarende — med kun korte Mellemrum af bedre Vejr — hersker over hele Evropa, har såvel Vare-, Frø- og Produktmarkedet været livligt med opadgående Priser. Baissepartiet har ikke iår haft nogen lystelig Sommer.

Kaffe. Beholdningerne i Evropa smelter mere og sammen, Tilførslerne i Rio og Santos af den ny Høst er meget rigelige; men da Priserne i Produktionslandene — særlig Brasilien, Centralamerika og Java — står langt over vore hjemlige Noteringer, er der kun få Importører her i

Evropa, der tør indforskrive, da man gennemgående er bange for nedadgående Priser, forinden Varerne når herover. Hvorlænge man i Brasilien *kan* og *tør* blive ved med at betale og modtage den enorme Masse af Kaffe, der nu daglig strømmer til Rio og Santos, er ikke godt at sige; men engang skulde man synes, at den sydamerikanske Rings Penge måtte slippe op, og da må der indtræde et Tidspunkt, hvor Produktionslandene tvinges til at konsignere Kaffe til Evropa; men før dette sker, er der ikke stor Sandsynlighed for lavere Priser. For Øjeblikket er Kaffemarkedet meget fast med opadgående Priser, der er en simpel Følge af de meget reducerede Lagre i Evropa. — *Sukker*. Lagrene smelte mere og mere sammen, de fleste Raffinaderier i Tyskland har nu realiseret Størsteparten af Sukkerkampagnen 1889—1890, og da Høsten trækker ud og ikke heller er særlig lovende, er Sukkerpriserne meget faste, såvel pr. strax som og på senere Leveringer, om end senere Terminer tilbydes 16 pCt. billigere end pr. strax. Verdens-Beholdningerne er smeltede enormt sammen. Vejningen og Undersøgelserne af Roer, optagne af Markerne i forrige Uge i Tyskland, stiller sig, sammenlignet med de sidste 3 År, som følger:

			1890	**1889**	**1888**	**1887**	
Undersøgelsesdag:			24. Juli	25. Juli	26. Juli	28. Juli.	
Gennemsnitvægt	m.	Blade	670	770	592	752	Gram.
do.	u.	do.	170	256	160	234	—
Mindste Roer	med	do.	280	320	250	380	—
do.	uden	do.	95	110	90	100	—
Største Roer	med	do.	1150	1400	910	1140	—
do.	uden	do.	340	590	295	470	—
Sukkerindhold			8.14	10.10	7.54	8.41	pCt.

Ris meget fast og højere. *Sago* noget højere. Begrundet på meget ugunstige Efterretninger om Kartoffelhøsten, er der stærk Efterspørgsel om *Kartoffelmel* til

daglig stigende Priser. Artiklen er allerede stegen cirka 25 pCt. og Tendensen er for yderlig højere Priser.

Frugter. *Amerikanske Æbler* uforandret. Frugtmarkedet ellers feberagtigt stigende, da Beholdningerne er meget små. Pr. senere Levering er Prisen for *Valenzia-Rosiner* af ny Høst meget moderat, hvorimod Prisen for ny *Blommer* og *Mandler* er opadgående; men at disse senere hen vil holde sig, er ikke meget rimeligt. *Sultana-Rosiner* bliver atter iår meget dyre.

Kryderier. Begrundet på Sølvets Stigning er Kryderier opadgående.

Frømarkedet. Høsten af *hvid Alsike* og *gul Kløver* mener man er så godt som mislykket såvel i Evropa som og i Amerika, hvorfor Markedet er animeret og Priserne stærkt stigende. Rajgræsavlen i Skotland og på Fyn er iår temmelig betydelig, men Kvaliteten næppe så god som forrige År. Sæsonpriserne for denne Frøsort, mener man, vil blive meget moderate. — *Rødt Frø* er stigende, da Amerika og Frankrig melder om en meget lille, og Tyskland om ingen stor Avl. Hvorledes det senere hen vil stille sig, er endnu vanskeligt at sige.

Kornmarkedet. Begrundet på meget små Beholdninger har Kornmarkedet i den senere Tid været meget fast med opadgående Priser; for ny Korn er Efterspørgselen derimod ringe, og Noteringerne på Levering derfor væsentlig lavere. — *Majs* er stegen betydelig i Amerika, og Priserne i Newyork er langt over de evropæiske Noteringer. Af denne Kornsort vil der iår næppe blive indført ret meget, da Amerika selv har Anvendelse for hele sin Majshøst.

Foderstoffer. Markedet er i den forløbne Måned ikke undergået nogen Forandring af Betydning, og til Trods for den forventede rige Høst her i Europa holder Ihændehaverne endnu på deres høje Fordringer, der i en betydelig Grad hæmmer Omsætningen og Forretningen. — *Hvedeklid* uforandret; enkelte nødlidende Ladninger slås væk

til noget under første Hånds Noteringer; men ellers er Priserne meget faste. Meningen er, at man senere kommer lavere med Artiklen. — *Rapskager*. Tilbudene rigelige og Priserne gennemgående lavere. — *Solsikkekager* og *Hampefrøkager* 3 à 4 Mark højere, hvilket tilskrives den noget høje Rubelkurs. — *Palmekager* uforandrede.

Smørmarkedet har i Avgust Måned været livligt, hvilket også har vist sig ved en stadig Prisopgang, idet Børsudvalgets Topnotering, der den 31. Juli var 74 Kr., den 21. August er steget med 10 Kr. til 84 Kr. for højeste Sats, og der er ingen Tvivl om, at vi får endnu højere Priser, inden Månedens Udgang. Grunden til Begæret må dels søges i det store Hjemmeforbrug begrundet på Høsten, dels i, at Kvaliteten af andre Landes Smør, der indføres til England, har været mindre god, hvilket naturligt bringer forøget Begær for dansk; dette gælder da navnlig om fransk Smør. — Højeste Notering i den tilsvarende Uge ifjor var 89 Kr. eller 5 Kr. højere end iår. Strejken mod »Det forenede Dampskibsselskab«, som en Tid så ret truende ud, har heldigvis været uden Spor af Hindring for Varernes Losning.

Æg. Prisen er i den sidste Måned gået op Uge efter Uge, og noteres nu 6 sh. 9 d. til 7 sh. 6 d. efter Kvalitet; men da Noteringen er usædvanlig høj for denne Årstid, skulde man næsten antage, at vi foreløbig ej kom højere. Klagerne over Kvaliteten af danske Æg vedvarer stadig. Producenterne og Forhandlerne handler uforsvarligt i at hengemme Æggene.

Bremens Industri-, Håndværks- og Handelsudstilling iår er langtfra ubetydelig, om end ikke nær så stor som den kjøbenhavnske. Udstillingspladsen er meget heldig valgt, og hele Arrangementet er meget smagfuldt. Handelsudstillingen er righoldig og særlig interessant, den er meget betydeligere og større, end hvad Hamborg forrige År præsterede. — *Argentina* havde en righoldig Udstilling af kostbare Træsorter, Uld, Kokons (Silke), Jordnødder, Oliefrø, spansk Peber, Bomuldsfrø, Lindser, Annis, Hampefrø, brun og hvid Majs, Hvede, Ærter, Rug, Havre og Byg, hvoraf noget af superfin Kvalitet, Ris, Bønner, Cochenille, Valdnødder, Silkehør, Huder, Skind samt Fjer i pragtfulde

Farver. Argentina må være et meget rigt Land med en stor Produktionsevne af næsten alt, hvad Jorden kan frembringe. Uruguay udstillede ibl. a. en Model af et Værtshus, Tobak, mange forskellige Slags Nudler, Salt, Træsorter, Stearinlys, Bly, Sølv, Granit, Skaldyr, Vine, Likører og Masser af forskjellige Slags Fuglevildt.

Brasilien udstiller Kaffe, kostbare Træsorter, store Blokke Pokkenholt, der er tungt som Bly, Silkeuld — næsten ligeså blødt som Edderdun —, Tobak, Bjærgkrystal, Hornsorter, et udstoppet Vandsvin, Ametyst (det ligger indeni en mørk Sten, dannet i Formen som en Slags Kokusnød), Agat (omgiven af en mørk Stenskal), et Bæltedyr (spidst Hoved), udstoppede Aber, en udstoppet Myrebjørn (har en meget lang, ræveagtig Hale, en lang spids Snude og er tegnet med en sort Streg hen over Brystkassen), Cacao og Tigerskind.

Peru, Bolivia og *Chili*: Salpeter, Cacao-Annis, Bark, Ris, Kinin, Petroleum, Koka (indeholdende Bedøvelsesmidlet Kokaïn), Hørfrø, Kløverfrø, Hirse, en Mængde Mineralier, rød og sort Uld, Bomuld, Hør, Tobak, Mais, Korn og Sukker.

Kolumbia: Kaffe, Træsorter, Johannesbrød, Sukker, Bomuld, Tobak, Huder, Reb, Bast, Hamp, Harpix, Tigerskind, udstoppede Påfugle, Hatte, Nødder, Trommeskind, Slangehuder, Kokustræer behængt med Nødder (ligner noget et Palmetræ), Krokodilleæg (langagtige, noget lign. Andeæg), udstoppede Fugle, Model af et Indigohus, hvor Indigoen produceres, Indigotræet, Elfenbensnødder (en Frugt indeholder 120 Nødder, der er elfenbensagtige og anvendes til Knapper, Smykker o. fr.), en Luxus-Seng, omtrukken med fint Mol, Model af et helt Våningshus, hvori rummelige Værelser, men kun med 4 Vinduer og 2 Døre; Strå-Taget går langt ud over Murværket. (Fortsættes.)

Korntolden i Tyskland har i de ti År, den har existeret, kostet Skatteborgerne 1191 Mill. Mark, deraf er 261 Mill. Mark gået i Statskassen, Resten, *930 Millioner, tyske Kornproducenters Kasser.*

Odense, den 27. August 1890.
